

ΔΕΚΤΙΟ ΒΙΒΛΙΚΩΝ ΜΕΡΕΤΩΝ

ΤΟΜΟΣ 5ος □ ΔΕΚΕΜΒΡΙΟΣ 1977 - ΙΟΥΝΙΟΣ 1978 □ ΤΕΥΧΗ 2ο - 3ο

ΕΙΣΗΓΗΣΕΙΣ

Β' ΣΥΝΑΞΕΩΣ ΕΛΛΗΝΩΝ ΒΙΒΛΙΚΩΝ ΘΕΟΛΟΓΩΝ
ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΩΝ ΑΘΗΝΩΝ & ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗΣ

(ΚΡΗΤΗ 16 - 21 ΣΕΠΤΕΜΒΡΙΟΥ 1977)

Θέμα: «Αίρέσεις καὶ αἱρετικοὶ κατὰ τὴν ἐποχὴν
τοῦ Ἀποστ. Παύλου».

ΕΚΔΟΣΕΙΣ
“ΑΡΤΟΣ ΖΩΗΣ”,
ΑΘΗΝΑ

ΔΕΛΤΙΟ ΒΙΒΛΙΚΩΝ ΜΕΛΕΤΩΝ

Έξαμηνιαία Έκδοση Έρευνας Παλαιᾶς καὶ Καινῆς Διαθήκης

*Έκδότης: Ιδρυμα «Αρτος Ζωῆς»

(Λεωφ. Κηφισίας, Στάση Παράδεισος, Χαλάνδρι, Αθήνα)

Διοικητικό Συμβούλιο: Σ. Αγουρίδης, πρόεδρος, Ν. Ράλλης, Αγγ. Καλόβουλος, Φ. Βίτσις, Γ. Κωσταράς, Άλ. Καψοκέφαλος, πρ. Μ. Καρδαμάκης.

*Υπεύθυνος Έκδόσεως: Καθηγ. Σ. Αγουρίδης, Εύφρανορος 12, Αθήνα 502.

*Υπεύθυνος Οικονομικῶν: Αγγ. Καλόβουλος, «Αρτος Ζωῆς», Λεωφ. Κηφισίας, Στάση Παράδεισος, Χαλάνδρι, Αθήνα.

*Αρθρα, μελέτες, ἀνακοινώσεις, βιβλιοκρισίες, βιβλία, περιοδικά, καὶ ὄληγές διευθύνσαν νά στέλνονται στόν: Γεργεγίο Πατρώνο, «Αρτος Ζωῆς», Λεωφ. Κηφισίας, Στάση Παράδεισος, Χαλάνδρι, Αθήνα.

Τά χειρόγραφα πρέπει νά είναι δακτυλογραφημένα καὶ νά μή υπερβαίνουν τό ένα τυπογραφικό φύλλο (16 σελίδες). Οι συγγραφεῖς έχουν ἀκέραιη τήν εὐθύνη τῶν ἀπόψεων τους.

Στοὺς συνεργάτες τό Περιοδικό χορηγεῖ ὅμωρέν 100·ἀνάτυπα τῆς μελέτης τους, ἐφ' ὅσον τό ζητήσουν γραπτῶς.

*Απαγορεύεται ἡ μετάφραση, ἀναδημοσίευση ἢ φωτομηχανική ἀνατύπωση δικαιουδήποτε καιμένου τοῦ περιοδικοῦ χωρὶς τήν ἐγκριστή τοῦ Διοικητικοῦ Συμβουλίου.

Οι συνδρομής ἀποστέλλονται μὲ ἐπιταγὴ στόν οἰκονομικό ὑπουργό τοῦ Περιοδικοῦ, κ. Αγγελο Καλόβουλο.

*Ετήσια συνδρομή: έσωτερικοῦ (προαιρετική) Δρχ. 150

ἔξωτερικοῦ 8 5

Τιμὴ τεύχους Δρχ. 75

Copyright © «ΑΡΤΟΣ ΖΩΗΣ»

ΕΙΣΗΓΗΣΕΙΣ

Β' ΣΥΝΑΞΕΩΣ ΕΛΛΗΝΩΝ ΒΙΒΛΙΚΩΝ ΘΕΟΛΟΓΩΝ
ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΩΝ ΑΘΗΝΩΝ ΚΑΙ ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗΣ

ΔΕΛΤΙΟ ΒΙΒΛΙΚΩΝ ΜΕΛΕΤΩΝ

Έξαμηνιαία έκδοση έρευνας Παλαιᾶς και Καινής Διαθήκης
Τόμος 5ος, Έτος 7ο, Τεύχη 20-30, Δεκέμβριος 1977 - Ιούνιος 1978

ΠΡΟΛΟΓΟΣ

Μή το θερινό του Βασιλικού Συνεδρίου (16-21) συνεχίζεται
την παραπάνω σε δύο μέρη, διατάξεις από Πατριάρχην "Αλεξανδρείας ουαγόν
πατέρων για την επόμενη συνεδρίαση της Ιερατικούς τους ομάδας. Η

συνεδρίαση έγινε στις 21 Απριλίου 1976, με θέμα

"Επίσημη Επίσκεψη της Σύνοδου της Επικοινωνίας της Εκκλησίας της Αρχιεπισκοπής Αθηνών στην Κύπρο". Το θέμα

της συνεδρίασης ήταν η επίσκεψη της Σύνοδου της Επικοινωνίας της Εκκλησίας της Αρχιεπισκοπής Αθηνών στην Κύπρο.

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ	Σελ.
ΠΡΟΛΟΓΟΣ	93
Α. ΠΑΠΑΔΕΡΟΥ, Προσφώνηση πρὸς τὰ μέλη τῆς Συνάξεως	» 97
Π. ΒΑΣΙΛΕΙΑΔΗ, Αἱρέσεις ἡ θεολογικὲς τάσεις στὸν ἀρχέτονο Χριστιανισμό	» 101
Σ. ΑΓΟΥΡΙΔΗ, Ἡ ἀντιμετώπιση τῆς Μαγείας τῶν Ἐλληνιστικῶν χρόνων	» 119
Μ. ΣΙΩΤΟΥ, Ὁ πολιτικὸς χαρακτήρας τῶν ἀντιπάλων τοῦ Παύλου κατά τὴν Γαλ.	» 136
I. ΚΑΡΑΒΙΔΟΠΟΥΛΟΥ, Τό πρόβλημα τῆς ψευδεπιγραφίας.	» 178
I. ΓΑΛΑΝΗ, Γαλ. 5, 13 - 26 (Βιβλικὴ μελέτη)	» 189
Γ. ΓΑΛΙΤΗ, Οἱ ἀνυπότακτοι τῆς Κρήτης καὶ ἡ ἐντολὴ τῆς ὑποταγῆς.	» 196
I. ΤΣΑΓΓΑΛΙΔΗ, Ἡ ἐν τῇ Ἐκκλησίᾳ ζωὴ τοῦ Χριστοῦ καὶ αἱ Αἱρέσεις	» 209
Β. ΣΤΟΓΙΑΝΝΟΥ, Ὁρθοδοξία καὶ αἵρεση στὴ Γαλ.	» 217
Γ. ΠΑΠΑΤΖΑΝΑΚΗ, Ἡ ὑπὸ τοῦ Ἀπ. Παύλου ἀντιμετώπισις τῆς αἱρέσεως τῶν Κολοσσῶν	» 236

ΠΡΟΛΟΓΟΣ

Μὲ τὴ βοήθεια τοῦ Θεοῦ, τὸν περασμένο Σεπτέμβριον (16 - 21) συραπήθηκαν γιὰ δεύτερη φορὰ βιβλικοὶ θεόλογοι τῶν Παν/μίων Ἀθηνῶν καὶ Θεσσαλονίκης γιὰ νὰ συζητήσουν προβλήματα τοῦ ἐπιστημονικοῦ τοὺς τομέα. Ἡ πρώτη σύναξη εἶχε γίνει στὴν Πάτμο (24 - 28 Σεπτέμβριον 1975) μὲ θέμα «Ο Ἰωάννης: τὰ ἐν τῇ Κ.Δ. ἔργα τον καὶ ἡ θεολογικὴ τοῦ Σκέψις». Γιὰ τὴν δογάρωση ἑκείνης τῆς σύναξης τὴν εὐθύνη είχαν οἱ Ἀθηναῖοι. Πέρσησι, ἡ σύναξη ἔγινε στὴν Ὁρθόδοξη Ἀκαδημίᾳ Κρήτης (Κολυμπάρι, Χανιά), καὶ τὴν εὐθύνη τῆς δογάρωσης είχαν οἱ Θεσσαλονικεῖς συνάδελφοι. Τὸ θέμα ἦταν: «Ἄιρέσεις καὶ αἵρετικοι κατὰ τὴν ἐποχὴ τοῦ Ἀποστόλου Παύλου».

Στὴν σύναξη αὐτῇ, ὅπως καὶ στὴ πρώτη τῆς Πάτμου ἔλαβαν μέρος ὅχι μόνο μέλη τοῦ διδακτικοῦ προσωπικοῦ τῶν δύο Παν/μίων στὸν τομέα τῆς Βίβλου καθὼς καὶ συνάδελφοι ἀπὸ τὴ Μέση Παιδεία, ποὺ ἀσχολοῦνται μὲ τὰ βιβλικά, ἀλλὰ καὶ φοιτητές τῶν δύο ἰδρυμάτων, ποὺ κατὰ τὶς σπουδές τους είχαν δώσει δείγματα ἀδιαίτερου ἐνδιαφέροντος γιὰ τὴν Ἀγία Γραφή.

Οἱ εἰσηγήσεις ἀπὸ τὴ Σύναξη τῆς Πάτμου ἐδημοσιεύθηκαν στὸ Λελτίο Βιβλικῶν Μελετῶν (Ιούνιος 1976, τόμος 4ος, τεῦχος 1ο). Ἐκφράζονται εὐχαριστίες πρὸς τὸ Δ.Σ. τοῦ ἰδρύματος «Ἀρτος ζωῆς» γιὰ τὴ συγκατάθεσή του νὰ δημοσιευθοῦν στὸ παρὸν τεῦχος οἱ Εἰσηγήσεις τῆς Κρήτης.

Ὑπὸ τὴν ἴδιωτητα τοῦ ἐκδότη ὁ ὑπογράφων δίνει μερικὰ στοιχεῖα τοῦ ἱστορικοῦ τῆς δογαρώσεως τῆς Συνάξεως τῆς Κρήτης. Στὶς 20 Λεκεμβρίου 1976 ἐστάλη ἀπὸ τὸν συνάδελφο κ.Γ. Γαλίτη σ' ὅλους τοὺς γνωστοὺς βιβλικούς μας θεολόγους η παρακάτω ἐγκύκλια ἐπιστολὴ.

Ἄξιότιμε κ. συνάδελφε,

Ἄνταποκρινόμενοι εἰς τὴν προελθοῦσαν ἐκ τῆς ἐν Πάτμῳ ἐμπειρίας ἀπόφασιν τῶν συνέδρων τῆς Α' Συνάξεως Ἑλλήνων Βιβλικῶν Θεολόγων, ἀνελάβομεν μετ' εὐχαριστήσεως τὴν δογάρωσιν τῆς Β' Συνάξεως. Ἡδη μετά τὰς γενομένας ἐπαφὰς καὶ συνεννοήσεις εὐρισκόμεθα εἰς τὴν εὐχάριστον θέσιν νὰ Σᾶς γνωρίσωμεν σχετικῶς τὰ ἀκόλουθα.

α. Ἡ Β' Συνάξις Ἑλλήνων Βιβλικῶν Θεολόγων θὰ συνέλθῃ εἰς τὴν Ὁρθόδοξον Ἀκαδημίαν Κρήτης ἀπὸ 16ης μέχρι 21ης Σεπτεμβρίου 1977, κατὰ τὸ ἐπισυναπτόμενον προσωρινὸν πρόγραμμα. Λεπτομερέστερον πρόγραμμα θὰ ἀποσταλῇ μετά τὴν γνωστοίησιν τῶν εἰσηγήσεων ἐκ μέρους τῶν κ.κ. συναφέλφων.

β. Θέμα τῆς Β' Συνάξεως ώρισθη: «Αἱρέσεις καὶ αἵρετικοὶ κατὰ τὴν ἐποχὴν τοῦ Ἀ.π. Παύλου». Τὸ θέμα, ἀφ' ἐνὸς μὲν

έχει την άπαιτουμένην εύρυτητα, ώστε νά είναι εύχερής ή έκλογή τοῦ πρός διαπραγμάτευσιν άντικειμένου, ἀφ' ἔτερου δὲ σχετίζεται πρός την τοπικὴν Ἑκκλησίαν, η ὁποία κατά την ἐποχὴν τοῦ Ἀποστόλου τῶν ἔθνων ἐταλαιπωρεῖτο ύπό τῶν αἰρέσεων καὶ τῶν αἱρετικῶν. Κατά τοῦτο συνάπτεται τὸ θέμα πρός την πρός Τίτον ἐπιστολὴν καὶ τὰς Ποιμαντικάς γενικώτερον, δύναται νά περιλάβῃ καὶ ἄλλας Ἐπιστολάς, ως π.χ. τὴν πρός Γαλάτας, ἀπετεται δὲ καὶ τῶν αἱρετικῶν κινημάτων, τόσον ἐντὸς τῆς Ἑκκλησίας, δοσον καὶ ἐν τῷ Ἰουδαϊσμῷ.

γ. Ὡς πρός τὰ ἔξοδα Σᾶς γνωρίζομεν διτι καταβάλλεται προσπάθεια νά καλυφθοῦν, εἰ δυνατόν, ἔξ ὀλοκλήρου. Σχετικῶς θά Σᾶς πληροφορήσωμεν προσεχῶς. Παρακαλοῦνται οἱ κ.κ. συνάδελφοι τῶν δύο Θεολογικῶν Σχολῶν, δπως προβόν εἰς τὰς σχετικάς ἐνεργείας πρός ἔξασφάλισιν τῶν ἀναγκαιούντων κονδύλιών ἐκ τοῦ Πανεπιστημίου.

δ. Ἡ Ὀργανωτική Ἐπιτροπὴ παρακαλεῖ, δπως συμπληρώσετε τὸ ἐπισυναπόμενον δελτίον καὶ ἀποστείλητε αὐτὸ τὸ ἀργότερον μέχρι 30ης Ιανουαρίου 1977 εἰς τὸν ὑφηγητὴν κ. Βασίλειον Στογιάννον, Θεολ. Σχολῆν τοῦ Πανεπιστημίου Θεσ/νίκης.

Ἐνέλπιστομεν, ἀξιότιμε κ. συνάδελφε, διτι ἡ Β' Σύναξις Βιβλικῶν Θεολόγων θά ἔχῃ τὴν χαράν νά Σᾶς συγκαταλέξῃ μεταξὺ τῶν συνέδρων της. Ἡ σπουδαιότης τοῦ θέματος διὰ τὴν θεολογίαν τῆς Ἑκκλησίας καὶ αἱ ἀγαθαὶ ἐμπειρίαι ἐκ τοῦ παρελθόντος, ἔλπιζομεν διτι θά φέρουν εἰς αἴσιον πέρας τὴν νέαν ταύτην προσπάθειαν πρός τὸ καλὸν δλων μας.

Ἐύχόμενοι ἐπὶ τῇ ἑορτῇ τῶν Χριστουγέννων καὶ τῷ ἐπὶ θύραις Νέῳ Ἐτει πᾶσαν ἀπὸ Κυρίου εὐλογίαν, διατελοῦμεν ἐν ἀναμονῇ τῆς ἀπαντήσεώς Σᾶς.

Μετά τῆς ἐν Χριστῷ ἀγάπης
Διὰ τὴν Ὀργανωτικὴν Ἐπιτροπὴν
ΓΕΩΡΓΙΟΣ ΑΝΤ. ΓΑΛΙΤΗΣ

Σ" δσονς ἐν τῷ μεταξὺ ἐδήλωσαν συμμετοχὴ τὸν Ἰούλιο τοῦ 1977 ἐστάλη ἀπὸ τὴν Ὀργανωτικὴ Ἐπιτροπὴ τῶν Θεσσαλονικέων ἡ ἀκόλουθη εἰδοποίηση:

"Αγαπητέ κ. συνάδελφε,

Μὲ πολλὴ χαρά ἡ Ὀργανωτικὴ Ἐπιτροπὴ σᾶς ἀνακοινώνει πώς μὲ τὴ βοήθεια τοῦ Θεοῦ καὶ τὴν πρόθυμη ἀνταπόκριση δλων σας ἡ Β' Σύναξις θά γίνει στὴν Ὁρθόδοξη Ἀκαδημία Κρήτης, σύμφωνα μὲ τὸ πρόγραμμα ποὺ ἐπισυνάπτεται.

"Υπενθυμίζεται στοὺς κ. συνέδρους πώς τὰ ἔξοδα ταξιδιοῦ καὶ παρα-

μονής (250 δρχ. τὴν ἡμέρα διαμονὴ καὶ διατροφὴ) βαρύνουν τοὺς Ἰδιους.
Γιὰ τοὺς φοιτητές ισχύουν δσα ἀποφάσισαν οἱ δύο Σχολές.

Παρακαλοῦνται δσοι ἐκ τῶν κ. συναδέλφων ἐνδιαφέρονται γιὰ διαδική μετάβαση ἀπὸ τὸν Πειραιῶν στὸ Χανιά μὲ πλοῖο, νά τὸ δηλώσουν μέχρι τὶς 20 Αὐγούστου στὸν κ. Γιώργο Πατρώνο, Θεολογικὴ Σχολή, "Ανω Ἰλίσια, Ἀθῆνα. Ἔπισης δσοι ἐνδιαφέρονται γιὰ τὴν ὁμαδικὴ ἐπιστροφὴ ἀπὸ τὸ Ήράκλειο μὲ πλοῖο νά τὸ δηλώσουν στὸν Ἰδιο κ. συνάδελφο.

"Ἐπειδὴ πιθανότατα αὐτὴ θὰ είναι ἡ τελευταία γραπτὴ ἐπικοινωνία μας πρὶν ἀπὸ τὴ Σύναξη, παρακαλοῦνται δσοι ἔχουν τυχὸν ἐρωτήματα ἢ ἄλλου εἰδους ἀνακοινώσεις σχετικά μὲ τὴ μετάβασή τους στὴν Κρήτη νὰ ἐπικοινωνοῦν μὲ τοὺς κ.κ. Β. Στογάννο και Ἰ. Γαλάνη, Θεολογικὴ Σχολὴ Παν/μίου Θεσσαλονίκης, τηλ. 23922507 και 23922509.

Σᾶς εὐχόμαστε καλές διακοπὲς και μὲ τὴν προσδοκία μιᾶς πετυχημένης και καρποφόρας Συνάξεως στὴν Κρήτη.

Σᾶς χαιρετοῦμε
Μὲ ἀγάπη Χριστοῦ
Ἡ Ὁργανωτικὴ Ἐπιτροπὴ

"Ἐτσι μαζεύτηκαν στὴν Ὁρθόδοξη Ἀκαδημία Κρήτης 45 ἄτομα ἀπὸ καθηγητές, ὑψηλητές, ἐπιμελητές, βοηθοὺς και φοιτητές.

"Η σύναξη ἐργάσθηκε μὲ βάση τὸ ἔξης Πρόγραμμα:

Παρασκευὴ	16.9	11 π.μ.	Πανηγυρικὴ ἐναρκτήρια συνεδρία.
		5.30 μ.μ.	Π. Βασιλειάδης : Αἱρέσεις ἡ θεολογικὲς τάσεις στὸν ἀρχέγονο Χριστιανισμό.
			Σ. Ἀγουριδῆς : Ἡ ἀντιμετώπιση τῆς Μαγείας τῶν Ἑλληνιστικῶν Χρόνων ἀπὸ τὸ βιβλίο τῶν Πράξεων τῶν Ἀποστόλων.
Σάββατο	17.9	9 π.μ.	Μ. Σιώτης : Ὁ πολιτικὸς χαρακτὴρ τῶν ἀντικάλων τοῦ Παύλου κατὰ τὴν Γαλ.
			Γ. Καραβιδόπουλος : Τὸ πρόβλημα τῆς ψευδεπιγραφίας.
		5.30 μ.μ.	Ἐπίσκεψη στὸ Καστέλλι.
Κυριακὴ	18.9	8-10 π.μ.	Θ. Λειτουργία στὴν Τ. Μονὴ Γωνιᾶς.
		11 π.μ.	Ἰ. Γαλάνης : Ἀγιογραφικὴ μελέτη (Γαλ. 5, 13 - 26).

		5.30 μμ.	Συνάντηση μὲ σύναδέλφους θεολόγους καὶ Ἱερεῖς τῶν Χανίων.
Δευτέρα	10.9	9 π.μ.	Γ. Γαλίτης: Οἱ ἀνυπότακτοι τῆς Κρήτης.
		5.30 μμ.	1. Τσαγγαλίδης: Ἡ ἐν τῇ Ἐκκλησίᾳ ζωὴ τοῦ Χριστοῦ καὶ αἱ ἀιρέσεις.
		7 μμ.	Γ. Παπάτζανάκη: Ἡ ὑπὸ τοῦ Ἀπ. Παύλου ἀντιμετώπισις τῆς αἰρέσεως τῶν Κολοσσῶν.
Τρίτη	20.9	9 π.μ.	Β. Στογιάννος: Ὁρθοδοξία καὶ αἱρέση στὴ Γαλ.
		5.30 μμ.	Τελικὴ συνεδρία - Συμπεράσματα - Προγραμματισμὸς γιὰ τὴ Γ' Σύναξη.

Ἡ παρούσα δημοσίευση σκόποὸ ἔχει (α) νὰ κάνει κοινωνοὺς τῆς ἐμπειρίας τῆς Κρήτης καὶ ἄλλους βιβλικοὺς συναδέλφους, ποὺ δὲν μπόρεσαν νὰ μετάσχουν στὴ Σύναξη, καὶ (β) νὰ δώσει μιὰ εὐκαιρία κοινωνίας μὲ τὸ θέμα τῆς Συνάξεως σ' ὅλους τοὺς θεολόγους μας ποὺ ἐνδιαφέρονται γιὰ τὰ βιβλικά.

Γιὰ δοσοὺς ἔλαβαν μέρος, οἱ Εἰσηγήσεις μὲ τὶς συζητήσεις, ποὺ ἀκολούθουν μόρο ἦρα μέρος τῆς Συνάξεως. Πολὺ σημαντικὴ πλευρὰ τῆς ἐμπειρίας αὐτοῦ τοῦ τύπου τῶν Συνάξεων είναι ή ἀπὸ κοινοῦ ζωὴ, ή ἀλληλογνωμία καὶ κοινωνία ὡς πρὸς τὰ προσβλήματα καὶ τὶς προσπάθειες.

Χάριτες πολλὲς ὀφείλονται στὸν Διενθυντὴ τῆς Ὁρθοδόξου Ἀκαδημίας Κρήτης κ. Ἀλέξανδρο Παπαδεόδο, δχι μόρο γιὰ τὶς δυνατότητες φιλοξενίας ποὺ παρέσχε πρὸς ὅλους μας, ίδιαλτερα δὲ στοὺς φοιτητές — μέλη τῆς Συνάξεως, ἀλλὰ γιὰ τὴν ὅλην πνευματικὴ καὶ χρονόμερη ἀτμόσφαιρα ποὺ ἀδημοσύνησε γιὰ μᾶς ὁ ἴδιος καὶ τὸ ἔξαιρετο προσωπικὸ ποὺ διαθέτει ἡ Ἀκαδημία. Τοὺς χωριστᾶμε καὶ ἀπὸ τὴ θέση αὐτὴ ἔρα μεγάλο εὐχαριστῶ.

Σ. Ἀγοριάδης

ΠΡΟΣΦΩΝΗΣΗ

τοῦ Γεν. Διευθυντοῦ τῆς Ὀρθοδόξου Ἀκαδημίας Κρήτης κ. Ἀλ. Παπαδέρος πρὸς τὰ μέλη τῆς Β' Συνάξεως Ἑλλήνων Βιβλικῶν Θεολόγων.

Κύριε Πρόεδρε,

σεβαστοὶ πατέρες, ἀγαπητοὶ ἀδελφοί!

Ἡ Ὀρθόδοξος Ἀκαδημία Κρήτης, ὁ Σεβ. Πρόεδρος, τὰ λοιπὰ μέλη τοῦ Διοικ. Συμβουλίου καὶ οἱ συνεργάτες μον., χαιρετίζομε τὴ Β' Σύναξη τῶν Ἑλλήνων Βιβλικῶν Θεολόγων καὶ καλωσορίζομε μὲ ἀνυπόκριτη χαρὰ καὶ πνευματικὴ ἀγαλλίαση δλους ἐσᾶς τούς διακόνους καὶ ἔρμηνευτές τοῦ λόγου. τοῦ Θεοῦ. εὐχαριστάντας συνάμα τὴν Ὀργανωτικὴ Ἐπιτροπὴ γιὰ τὴν ἐπιλογὴ τοῦ Ἰδρυμάτος μας ὡς τόπου τῆς συνάξεώς σας.

Γιά μᾶς, ποὺ διακονοῦμε στὴν ἀπόμερη αὐτὴ γωνιὰ τῆς Κρήτης, ἀποτελεῖ σοβαρὴ ἐνδυνάμωση καὶ ἔχωριστὴ χαρά ἡ παρουσία σεβαστῶν διδασκάλων καὶ ἀγαπητῶν συναδέλφων. Τὸ προσωπικὸ τῆς Ὀρθοδόξου Ἀκαδημίας θὰ καταβάλει κάθε δυνατὴ προσπάθεια. ὅστε νὰ είναι ἡ παραμονὴ σας κοντά μας εὐχάριστη καὶ ἀποδοτική.

Ἐνα Ἰδρυμα, δπως ἡ Ὀρθόδοξος Ἀκαδημία τῆς Κρήτης, ποὺ προβάλλει ὡς κατ' ἔξοχὴν αἰτημα τῶν καιρῶν τῇ συνεργασίᾳ καὶ τῷ διάλογῳ, είναι εὐλογὸ νὰ χαιρετίζει μὲ ιδιαίτερη ἰκανοποίηση τὴν ὄμόθυμη προσπάθεια τῶν δύο Θεολογικῶν Σχολῶν μας στὸ χώρο τῆς βιβλικῆς θεολογίας, προσπάθεια ποὺ εὐχόμεθα νὰ ἐνθαρρύνει ἀνάλογη σύμπραξη καὶ τῶν λοιπῶν κλάδων τῆς θεολογικῆς ἐπιστήμης.

Τὸ ἀδιαμφισβήτητο γεγονός δι τις τελευταῖς ιδίως δεκαετίες ἔχει σημειωθεὶ σημαντικὴ πρόδοσ τῶν βιβλικῶν σπουδῶν στὴ Χώρα μας δικαιολογεῖ κάποιες αἰσιόδοξες προοπτικές. Γνωρίζομε πώς είναι μέγια τὸ πλῆθος τῶν ἄλυτων ἀκόμη, τῶν δυσεπίλυτων καὶ τῶν ἐντελῶς νέων προβλημάτων, ποὺ καλεῖται νὰ ἀντιμετωπίσει σήμερα ἡ βιβλικὴ ἐπιστήμη. Γνωρίζομε, εἰδικότερα, πώς ἀπὸ τὴν ἀποτελεσματικὴ ἐπίλυση τέτοιων ζωτικῶν προβλημάτων θύ ἔχαρτηθεὶ, σὲ μεγάλο βαθμό, ἡ ἀξιοποίησία τοῦ χριστιανικοῦ μηνύματος στὴ σύγχρονη πάλη τῶν ἴδεων. Ἔξαλλου, ἡ Ἑλληνικὴ καὶ γενικότερα ἡ ὁρθόδοξος βιβλικὴ ἐπιστήμη, κληρονόμος μεγάλων πατερικῶν παραδόσεων καὶ ἔρμηνευτικῶν θησαυρῶν, ἔχει τὸ πρόσθετο χρέος νὰ μεταφέρει τὴν πολύτιμη αὐτὴ παρακαταθήκη στὸ σύγχρονο βιβλικὸ διάλογο μὲ τοὺς ἑτεροδόξους ἔρμηνευτές καὶ νὰ ὑποδικνύει τὰ δρια, πέραν ἀπὸ τὰ ὅποια ἡ βιβλικὴ θεολογία παρασύρεται στὶς γνωστές κατὰ τὰ τελευταῖα μάλιστα χρόνια ὀλλέθριες περιπέτειες.

Μὲ βάση τις ἐμπειρίες καὶ τοὺς προβληματισμούς τοῦ Ἰδρύματος, που ἔχει τὴν τιμὴν νὰ σᾶς φιλοξενεῖ, θὰ μηδὲ ἐπιτρέψετε ἀκόμη νὰ διερμηνεύσω τὴν ἀγωνία ποὺ μᾶς προκαλεῖ ἡ διάσταση ἀνάμεσα στὴ βιβλικὴ θεία Ἀποκάλυψη ἀπὸ τὴν μάζα μεριά καὶ σὲ πολλές ἐκφάνσεις τῆς ζωῆς τῆς Ἐκκλησίας ἀπὸ τὴν ἄλλη. Δὲν εἶναι, νομίζω, ἀνάγκη νὰ ἐπισημανθεῖ τὸ εὑρος τῆς διαστάσεως αὐτῆς, ποὺ εἶναι σήγουρα σὲ δλους μας δδυνηρά αἰσθητό. Εἶναι δμας ἀνάγκη — καὶ πάιρω τὸ θάρρος νὰ τὴν ὑπογραμμίσω στὸ σημεῖο αὐτὸ — εἶναι ἀνάγκη ἐπείγουσα νὰ ἀναζητήσει ἡ ἐλληνορθόδοξης βιβλικὴ ἐπιστήμη νέους σκοπούς καὶ νέους δρόμους, ποὺ θὰ τῆς ἐπιτρέψουν :

— Νὰ θέσει μὲ θάρρος καὶ ἀποφασιστικότητα κάτω ἀπὸ τὸ φῶς τοῦ θείου Λόγου τις συγκεκριμένες τραυματικές καταστάσεις τοῦ σύγχρονου ἐκκλησιαστικοῦ βίου μας καὶ νὰ διατρανώσει πρὸς κάθε κατεύθυνση καὶ στὴ συγκεκριμένη συνάφεια γιὰ κάθε περίπτωση, μὲ σθένος προφητικό, τὸ «τάδε λέγει Κύριος Παντοκράτωρ». Καὶ ἀκόμη

— Νὰ συμβάλει μὲ συνέπεια στὴν ἀναθεώρηση τῶν ἰδεολογικῶν καὶ ἀλλων καταχρήσεων τοῦ βιβλικοῦ λόγου καὶ νὰ ἀπαντήσει θετικά στὴ σύγχρονη ἀγωνία τοῦ λαοῦ τοῦ Θεοῦ καὶ μάλιστα τῶν νέων, ποὺ ἐπιζητοῦν τὸ γνήσιο καὶ καθαρό, τὸ ἀληθινό καὶ τίμιο, πέραν ἀπὸ κενὲς θριαμβολογίες καὶ στοχαστικούς συμβιβασμούς.

Τέτοιες, ἐνδεικτικά μόνο ἀναφερόμενες ἔδω, προοπτικές θέτουν στὴ βιβλική μας ἐπιστήμη τὸ πρόβλημα ἐπιλογῆς τῶν προτεραιοτήτων στὴ δραστηριότητά της. Ἀπὸ τὴν ἀποψη ἀυτῆς χαιρετίζουμε τὴν ἐκλογὴ τοῦ θέματος τῆς ἐφετινῆς συνάξεως σάς, ποὺ μαρτυρεῖ ἀκριβῶς ἐπίγνωση τῆς ἀνάγκης νὰ δώσετε στὴν Ἐκκλησία τις ἀσφαλεῖς βιβλικές προῦποθέσεις γιὰ τὸ χειρισμὸ ἐνός ἀπὸ τὰ καίρια προβλήματα τοῦ ὁρθόδοξου, ἀλλά καὶ τοῦ οἰκουμενικοῦ ἐκκλησιαστικοῦ βίου.

Χαιρετίζουμε ἀκόμη τὴν ἀποδοχὴν ἀπὸ τὴν Ὁργανωτικὴ Ἐπιτροπὴ τῆς προτάσεώς μας ν' ἀνοίξει ἡ σύναξη σας τις πύλες της στοὺς Ἱερεῖς καὶ στοὺς θεολόγους συναδέλφους τοῦ τόπου μας, ώστε νὰ ἀξιοποιήσουν μιὰ τόσο σπάνια εὐκαιρία ἐπιμορφώσεως καὶ πνευματικοῦ ἀνακαινισμοῦ. Ὁφείλω στὸ σημεῖο αὐτὸ νὰ εὐχαριστήσω τις ἐκπαιδευτικές Ἀρχές τῆς Κρήτης, ποὺ ἐνέκριναν τὸ αἰτημά μας γιὰ ἀπαλλαγὴ τῶν θεολόγων καθηγητῶν ἀπὸ τις ὑπηρεσιακές ὑποχρεώσεις τους κατὰ τὴ διάρκεια τοῦ συνεδρίου. Χαιρόμεθα ἐπίσης γιατὶ καὶ οἱ Σεβασμ. Ἐπίσκοποι τοῦ τόπου μας ἐκριναν χρήσιμο νὰ ἀξιοποιήσουν κατὰ τὸ δυνατόν καὶ οἱ Ἱερεῖς τῆς περιοχῆς τὸ συνέδριο σας.

Τελειώνοντας αἰσθάνομαι τὴν ὑποχρέωση νὰ ἐκφράσω τις θερμές εὐχαριστίες τῆς Ὁρθοδόξου Ἀκαδημίας Κρήτης πρὸς τις θεολογικές Σχολές μας γιὰ τὴν πολύπλευρη συμπαράστασή τους στὴν ἔδω ταπεινή

διακονία μας και νά έπικαλεσθώ τή συνδρομή σας στή μελλοντική πορεία τού Ιδρύματος, πού, αν εύδοκήσει δ Θεός, θά στραφεί και πρός χώρος άκομη ύψη λότερων άξιώσεων.

Καλῶς ήλθατε, πατέρες, διδάσκαλοι και ἀδελφοί!

«Ἡ εἰρήνη τοῦ Θεοῦ ἡ ὑπερέχουσα πάντα νοῦν» εὐχόμεθα νά «φρουρήσει τάς καρδίας ὑμῶν και τά νοήματα ὑμῶν ἐν Χριστῷ Ἰησοῦ», ὅστε και κατά τήν ἔδω παραμονή σας και πάντοτε, «ἐν ἐνὶ πνεύματι και μιᾷ καρδίᾳ» νά λογίζεσθε και νά έπιδιώκετε «δσα ἐστὶν ἀληθῆ, δσα δίκαια, δσα ἀγνά, δσα προσφιλῆ, δσα εὐφῆμα» (Φιλ. 4,7 - 8).

ΑΙΡΕΣΕΙΣ "Η ΘΕΟΛΟΓΙΚΕΣ ΤΑΣΕΙΣ ΣΤΟΝ ΑΡΧΕΓΟΝΟ ΧΡΙΣΤΙΑΝΙΣΜΟ

Πέτρου Βασιλειάδη, Δρ. Θ.

Αίρεση, σύμφωνα μὲ τὸν δρισμὸν ποὺ δίνει ὁ δόμιτιμος καθηγητῆς στὸ Πανεπιστήμιο τῆς Ἀθῆνας Ι. Καρμίρης, «εἰναι πᾶσα πεπλανημένη διδασκαλία παρεκκλίνουσα ἀπὸ τῆς γνησίας χριστιανικῆς πίστεως, ἀ-
μα δὲ καὶ πᾶσα ἴδιαιτέρα χριστιανικὴ κοινότης διαφωνοῦσα πρὸς τὴν δογματικὴν διδασκαλίαν τῆς ἀληθοῦς ἐκκλησίας καὶ ἀποκοπεῖσα ἀπὸ τῆς κοινωνίας καὶ ἐνότητος μετ' αὐτῆς»¹. Ἡ αἵρεση δηλ. συνεπάγεται ἀπ' τὴν μιὰ πλάνη καὶ παρέκκλιση ἀπὸ τὸ σῶμα τῆς Ἐκκλησίας.
κι ἀπ' τὴν ἄλλη ἀποκοπὴ ἀπὸ τὸ σῶμα τῆς Ἐκκλησίας.

Τὸ ἔρωτημα ποὺ εὐλογα ξεπηδάει στὴ σκέψη τοῦ κάθε γνήσιου βι-
βλικοῦ θεολόγου, δπως καὶ τοῦ κάθε ἀντικειμενικοῦ ἔρευνητῆ, εἰναι τὸ ἔχει : Στὸν ἀρχέγονο Χριστιανισμὸν ὁ δρος «αἵρεσις» περιέκλειε μέσα του τὰ δυὸ αὐτὰ στοιχεῖα, δηλ. τὴν παρέκκλιση καὶ τὴν ἀποκοπὴν; Μ' αὐτὸ τὸ ἔρωτημα συνδέεται στενά καὶ τὸ γενικότερο πρόβλημα Ὁρθοδοξίας καὶ Αἱρέσεως, ποὺ τὰ τελευταῖα χρόνια ἀπασχολεῖ σοβαρά τοὺς εἰδικούς, δχι μόνο σὲ διομολογικὸ ἐπίπεδο, ἀλλὰ καὶ σὲ ἐπίπεδο σύγχρονων κοι-
νωνικῶν ρευμάτων καὶ τάσεων. Ἡ Ὁρθοδοξία δηλ. καὶ ή Αἱρεση σὲ τὶ σχέση βρίσκονταν στὰ κείμενα τῆς Κ.Δ. τῆς ἀποστολικῆς περιοδου, τὴν πρώτη δηλ. γενιά μετά τὴν Ἀνάσταση καὶ τὴν Πεντηκοστῆ:

Ἐναὶ ἔρωτημα μὲ τεράστια σημασία καὶ πιὸ τεράστιες ἐπιπτώσεις γιὰ τὴν Ἐκκλησία καὶ τὸ σύγχρονο Ὁρθόδοξο χριστιανό, ποὺ ζεῖ σ' ἔνα μετα-
βαλλόμενο κόσμο μὲ πλουραλιστικές, ώς ἐπὶ τὸ πλεῖστον, προοπτικές.

Στὸν περιορισμένο χρόνο ποὺ ἔχουμε στὴ διάθεσή μας θά προσπαθή-
σουμε νά θίξουμε, περιφερειακά μόνο, μερικές πτυχές ἐνὸς τόσο ούσιαστι-
κοῦ καὶ συνάμα ἀκανθώδους προβλήματος, μιὰ καὶ ἀπὸ ὀρθόδοξη σκοπιά
δὲν ὑπάρχει, ἀπ' ὅ,τι ξέρουμε, ούσιαστικὴ μελέτη ποὺ ν' ἀνταποκρίνεται
στὰ σημερινὰ δεδομένα. δπως αὐτὰ διαμορφώνονται μετὰ τὶς ἀνακαλύψεις
τοῦ Qumran καὶ κυρίως τοῦ Nag - Hammadi.

Α'. Η ΕΝΝΟΙΟΛΟΓΙΚΗ ΔΙΑΣΑΦΙΣΗ ΓΟΥ ΟΡΟΥ «ΑΙΡΕΣΙΣ» ΣΤΗΝ Κ.Δ.

Η άρχική σημασία τοῦ δρου «αἰρεσίς» στοὺς κλασιστικοὺς χρόνους ἦταν «κατάληψη», καὶ συγκεκριμένα «κατάληψη πόλεως» (μετὰ ἀπὸ πολιορκία, φυσικά). Μ' αὐτὴ τὴν ἔννοια συναντᾶμε τὸν δρο πόλεως² (μετὰ ἀπὸ πολιορκία, φυσικά). Μ' αὐτὴ τὴν ἔννοια συναντᾶμε τὸν δρο Ἡρόδοτο³ μὲ φυσιολογικὴ προέλευση ἀπὸ τὴν ἐνεργητικὴ φωνὴ τοῦ ρήματος «αἴρεω»⁴. Αργότερα, πῆρε τὴν ἔννοια τῆς «ἐκλογῆς» ἢ «προτίμησης», προφανῶς ἀπὸ τὴν σημασία τοῦ μέσου «αἴρεομαι», ποὺ σημαίνει «διαλέγω», μὲ τὴν ἔννοια τῆς προτίμησης, ἢ «ἐκλέγω»⁵. Μ' αὐτὴ τὴν ἔννοια συναντᾶμε τὸν δρο καὶ στοὺς Ο'⁶, ποὺ ἀποδίδουν τὸ ἐβραϊκὸ **לְבָנָה** Μιὰ τρίτη σημασία τοῦ δρου «αἰρεσίς» στοὺς ἑλληνιστικοὺς χρόνους, ποὺ πρέπει μεταφορικά νὰ προέρχεται ἀπὸ τὴν προηγούμενη (ἐκλογή, προτίμηση), είναι «φιλοσοφικὴ διδασκαλία», ἢ «φιλοσοφικὴ σχολή»⁷. Μ' αὐτὴ τῇ σημασίᾳ βρίσκουμε τὸν δρο καὶ στὸν Φιλωνα, στὸν ὃποιον δῶμας παράλληλα βλέπουμε μιὰ παραπέρα μετατόπιση τοῦ δρου. Στὸ ἔργο του *Περὶ Βίου Θεωρητικοῦ*⁸, αἱρεστὴ δύνομάζει τὴν κοινότητα τῶν Θεραπευτῶν. Τὴν ίδια μετατόπιση βλέπουμε καὶ στὸν Ἰώσηπο⁹, ποὺ δύνομάζει αἱρεση τὴν κοινότητα τῶν Ἐσσαίων, δπως ἐπίσης καὶ τὶς θρησκευτικὲς μερίδες τοῦ Ἰουδαϊσμοῦ στὰ χρόνια του¹⁰.

Ἐτσι, στὰ χρόνια τῆς συγγραφῆς τῆς Κ.Δ., δρος «αἰρεσίς» καταλήγει νὰ σημαίνει «θρησκευτικὴ μερίδα». Μ' αὐτὴ τὴν ἔννοια βρίσκουμε καὶ τὸ ἀντίστοιχο ραββινικὸ **רַבִּי**¹¹ μέχρι τὰ χρόνια τῆς καταστροφῆς τοῦ Ναοῦ τοῦ Σολομώντα, τοῦ θρησκευτικοῦ καὶ λατρευτικοῦ κέντρου τῶν Ἐβραίων. Οἱ Ιουδαϊκές, λοιπόν, αἱρέσεις δὲν ήσαν κοινότητες ἢ θρησκευ-

2. *Ιστοριῶν*, VI, I.

3. Bk. H. G. Liddell - R. Scott στὴ λέξῃ «αἴρεω».

4. Τὸ μέσον «αἴρεομαι» τὸ συναντᾶμε καὶ στὴν Κ.Δ. καὶ τοῦ Ο': Φιλ. 1,22: 'Ἐβρ. 11,25 (= διαλέγω, προτίμω); B' Θεσ. 2,13 (= ἐκλέγω), «ὅτι εἰλατο ὑμᾶς ὁ Θεός ἀπὸ ἀρχῆς εἰς σωτηρίαν...» Δευτ. 26,18 (= ἐκλέγω), «καὶ Κύριος εἰλατό σε σήμερον γενέσθαι σε ἀντῷ λαὸν περιουσίουν». Η ἔννοια τῆς θεῖκῆς ἐκλογῆς στὰ ὄντα τελευταῖς χωρίᾳ συναντιέται ἀποκλειστικά στὴ Βίβλο. Bk. H. Schlier, «αἴρεομαι, αἴρεσις...», *TDNT* I 180 - 85, 180.

5. Γεν. 49,5: Λευιτ. 22,18.21: Α' Μακ. 8,30.

6. Πρβλ. Πολύβιου, *Ιστορία* V 9,38: Διονύσιου *Ἀλικαρνασσέα*, *De Compositiōne Verborum* 19.

7. *Περὶ φυτοφργίας* Νῷε 151.

8. 29,2,18.

9. *Ιονδαῖκος Πόλεμος* 2,118.

10. «Κατὰ δὲ τὸν χρόνον τοῦτον τρεῖς αἱρέσεις τῶν Ιουδαίων ἦσαν», *Ιεραπολογία* XIII, 171.

11. H. Schlier, «αἴρεομαι...», 182.

τικές περισσεύοντα ομιλίες¹² ἀπ' τὸν ἐπίσημο Ἰουδαϊσμό¹³, ἀλλὰ διάφορες σχολές τοῦ ὀρθοδόξου Ἰουδαϊσμοῦ. Εἶναι χαρακτηριστικό πώς οἱ Σαμαρείτες, ἡ μόνη θρησκευτικὴ ὁμάδα ποὺ θὰ μποροῦσε μὲ τὰ σημερινὰ δεδομένα νὰ ὀνομαστεῖ αἵρεση, οὐδέποτε χαρακτηρίζεται κατ' αὐτὸν τὸν τρόπο. Ἡ σχέση ποὺ ὑπάρχει ἀνάμεσα στὸ λεγόμενο ἐπίσημο Ἰουδαϊσμὸ (ἰερατεῖο, Συνέδριο κλπ.) καὶ τις λεγόμενες Ἰουδαϊκὲς αἵρεσεις (Φαρισαῖοι, Σαδδουκαῖοι, Ἐσσαῖοι κλπ.) δὲν είναι σχέση ὀρθοδοξίας πρὸς αἵρεση, ἀλλὰ σχέση κεντρικοῦ πρὸς περιφερειακό¹⁴. Δὲν ἀναφέρεται δῆλο. στὸ δόγμα, ἀλλὰ στὴν πράξη¹⁵.

Ἄς ἔλθουμε, δῆμος, στὴν Κ.Δ. Στὶς Πράξεις τῶν Ἀποστόλων, δῆμοι χρησιμοποιεῖται πιὸ συχνά¹⁶, δ ὅρος «αἵρεσις» ἔχει τὴ σημασία τῆς θρησκευτικῆς μερίδας, δῆμος στὸν ἐλληνιστικὸ καὶ ραββινικὸ Ἰουδαϊσμό¹⁷. Ἔτσι χρησιμοποιεῖται γιὰ νὰ δηλώσει τοὺς Σαδδουκαίους (5,17) καὶ τοὺς Φαρισαίους (15,5-26,5). Τὸ πιὸ σημαντικό, δῆμος, είναι δῆτι δ ὅρος χρησιμοποιεῖται καὶ γιὰ τὸν ἴδιο τὸ Χριστιανισμό, ἀπ' τοὺς ἀντιπάλους του φυσικά. Ο ρήτορας Τερτύλλος κατηγορεῖ τὸν Παῦλο στὸν ἡγεμόνα Φήλικα ως «πρωτοστάτην τῆς τῶν Ναζωραίων αἵρεσεως» (24,5) καὶ ὁ Παῦλος δὲν διαμαρτύρεται γιὰ τὸν χαρακτηρισμὸ ἀπλῶς δὲν τοῦ ἀρέσει («κατὰ τὴν ὁδὸν ἦν λέγουσιν αἵρεσιν»). Τὸ ἴδιο καὶ στὴ Ρώμη, δταν ἡταν δέσμιος ὁ Παῦλος, οἱ Ἰουδαῖοι ἀναφέρουν γιὰ τὴν χριστιανικὴ κίνηση δῆτι «περὶ τῆς αἵρεσεως ταύτης γνωστὸν ἡμῖν ἔστιν δῆτι πανταχοῦ ἀντιλέγεται» (28,22).

Στὶς πρῶτες χρονολογικά¹⁸ ἐπιστολές τοῦ Παύλου (Γαλ. 5, 20·Α' Κορ. 11,19) τώρα, ἡ σημασία τοῦ ὅρου δέχεται μιὰ κάποια μετατόπιση καὶ καταλήγει νὰ σημαίνει τὴ φατρία. Ἔτσι, χρησιμοποιεῖται πάντοτε σὲ συνάρτηση μὲ τις διχόνοιες καὶ τὰ σχίσματα μέσα στὸν κορμὸ τῆς Ἐκκλησίας, ποὺ δόηγονται στὴ διάσπαση τῆς ἐνότητας τῆς χριστιανικῆς κοινωνίας. Χαρακτηριστικό είναι τὸ σχόλιο τοῦ Θεοδώρητου — ποὺ ἀκολουθεῖται καὶ ἀπ' τὸν Ζιγαμβηνὸ — στὸ Α' Κορ. 11,19 : «τὰς φιλονικίας λέγει, οὐ

12. Βέβαια, στὴν ἀρχὴ οἱ Φαρισαῖοι ἦσαν μιὲ μικρὴ μερίδα διαφορούντων, ποὺ, δῆμος λέει τ' ὅνομά τους («χρωισμένοι»), είχαν ἀπόκοπε ἀπ' τὸν ἐπίσημο Ἰουδαϊσμό. Θεωρητικὰ δῆμος μόνο, όχι οὐσιοτικά. Γιατὶ στὰ χρόνια τοῦ Ἰησοῦ ἔγιναν ἡ πιὸ πολυπληθῆς μερίδα τοῦ Ἰουδαϊσμοῦ. βλ. L. Filkenstein, *The Pharisees*, 2 τόμοι (Φιλαδέλφια, 1963) 7.

13. βλ. M. Simon, *Jewish Sects at the Time of Jesus*, ἀγγ. μετ. (Φιλαδέλφια, 1967) 7.

14. Στὸ ἴδιο 9.

15. Στὸ ἴδιο.

16. Συγκεκριμένα, διὸ φορές πιὸ συχνά ἀπ' δ, τι σ' ὅλα τ' ἀλλὰ κείμενα τῆς Κ.Δ.

17. βλ. Π. Τρεμπέλα, *Ἐπιδημήματα εἰς τὰς Ἐπιστολὰς τῆς Κ.Δ.* (Αθῆνα, 1956) 58.

18. Γιὰ τὸ θέμα γνησιότητα - ψευδεπιγραφία - κανονικότητα τῶν κειμένων τῆς Κ.Δ. βλ. παρακότω τὴν εἰσήγηση τοῦ καθηγητῆ Τ. Καραβιόπουλου σελ. 178 ἔξ.

τάς τῶν δογμάτων διαφοράς¹⁹. Μέχρις ἐδὴ, λοιπόν, ὁ ὅρος «ἀίρεσις» δὲν φαίνεται νὰ σχετίζεται σὲ μὲ έσφαλμένη διδασκαλία, οὐτε μὲ τὶς θρησκευτικὲς μερίδες τὶς αποκομμένες ἀπ' τὸν κύριο κορμὸ τῆς μιᾶς καθολικῆς καὶ ὀρθόδοξης Ἑκκλησίας.

Ἀπομένει τὸ χωρίο Β' Πετ. 2,1, δῶς ἐπίσης καὶ τὸ Τιτ. 3,10 ποὺ χρησιμοποιεῖ τὸν παραπλήσιο τύπο «αἴρετικός». Καὶ τὰ δύο κείμενα εἶναι κάπως μεταγενέστερης ἔποχῆς καὶ χαρακτηριστικὰ τῆς σταδιακῆς μετατόπισης τῆς σημασίας τοῦ δρου, ἀπὸ φιλοσοφικὴ καὶ θεολογικὴ μερίδα ἡ φατρία μέσα στὸν κορμὸ τῆς Ἑκκλησίας, σὲ έσφαλμένη διδασκαλία καὶ ίδιαίτερη χριστιανικὴ κοινότητα, ἔχθρικὴ πρὸς τὴν Ἑκκλησία. Βέβαια, στὸ Β' Πετ. 2,1 ὁ δρος «ἀίρεσις» δὲν φαίνεται νὰ ἔχει ἀκόμη σεχταριστικὴ σημασία²⁰, ἡ φράση δημος ποὺ ἀκολουθεῖ, «καὶ τὸν ἀγοράσαντα αὐτοὺς δεσπότην ἀρνούμενοι», δείχνει καθαρά τὴν ἀπομάκρυνση ἀπ' τὴν ἀρχικὴ σημασία τοῦ δρου. Ἀπομάκρυνση, ποὺ φαίνεται πιὸ καθαρὰ στὶς Ποιμαντικὲς ἐπιστολὲς (Τιτ. 3,10). Τὸ ἄπαξ λεγόμενο στὴν Κ.Δ. «αἴρετικόν» εἶναι ἐδῶ καθαρὰ τεχνικὸς δρος, δὲν ἔχει δημος καὶ τὴν ἔννοια ποὺ τοῦ δίνουμε σήμερα²¹.

Ἡ μετατόπισις αὐτὴ τῆς σημασίας τοῦ δρου ἔχει κάποια ἀντιστοιχία μὲ τὶς σημασιολογικὲς μεταλλαγὲς τοῦ ραββινικοῦ Ἰ' Δ., τὸ ὅποιο, ἀρχίζοντας ἀπ' τὸ τέλος τοῦ α' μ.Χ. αἱ. νὰ σημαίνει τὶς ἀντίθετες πρὸς τὸν ὀρθόδοξο ραββινισμὸ τάσεις (ἰουδαιοχριστιανούς), ἔφτασε τὸ Β' μ.Χ. αἱ. νὰ ἀναφέρεται ἀποκλειστικά σὲ ἔξιουδαίκες θρησκείες (Χριστιανισμὸς - Γνωστικισμός)²². Σ' ἀντίθετη δημος μὲ τὸ ραββινισμό, στὴν Κ.Δ. δὲν ὑπάρχει ἔνδειξη ἀνάπτυξης συγκεκριμένης ὀρθόδοξίας τοῦ δόγματος. Γιατὶ πουθενά στὴ Κ.Δ. ἡ λέξη «αἴρεσις» δὲν φαίνεται νὰ ἔχει γίνει *terminus technicus*²³, καὶ γιατὶ πουθενά στὴν Κ.Δ. δὲν χαρακτηρίζει συγκεκριμένη μερίδα, ἡ ὅποια γιὰ τὸ αὶ ἡ β λόγῳ είχε ἀποκοπεῖ ἀπ' τὸ κύριο σῶμα τῆς Ἑκκλησίας²⁴. Μόνο ἀπ' τὸ Β' μ.Χ. αἱ., καὶ συγκεκριμένα ἀπὸ τὸν Ἱγνά-

19. Θεοδώρητου Κύρου, *Ἐρμηνεία τῆς Α' Ἐπιστολῆς πρὸς Κορινθίους*, στὸ χωρίο, *PG* 82, 216. Ἐπίσης Εὐθ. Ζιγαρένον, *Ἐρμηνεία τῆς Α' Ἐπιστολῆς τοῦ Ἀπ. Παύλου* (Αθήνα, 1887) Β' τόμ. σελ. 302.

20. Βλ. R. Bultmann, *Theology of the New Testament*, ἀγγ. μετ. (Λονδίνο, 1955) τομ. Β' 137. Τὸ ἀντίθετο ὑποστηρίζει, ἐσφαλμένα, ὁ M. Stevenson, «Heresy», *HTD* 560.

21. Ο δρος «αἴρετικός» δὲν συναντιέται πουθενά στὸν Ἰώσηπο, ἐνῷ οτοὺς κλασσικοὺς ἀναφέρεται σ' ἐκείνους ποὺ μποροῦν νὰ διαλέγουν σωστά. Βλ. τοὺς Ψευδο-Πλατωνικοὺς *Ὀρισμοὺς* 412a.

22. H. Schlier, «αἴρεσις...» 182.

23. Στὸ ίδιο 183.

24. M. Stevenson, «Heresy» 560.

τιο²⁵ καὶ τὸν Εἰρηναῖο²⁶ καὶ ἐξῆς, συναντάμε τὸν δρό «αἱρεσίς» μὲ τὴ σημασία τῆς παρέκκλισης καὶ ἀποκοπῆς, μολονότι κι' αὐτὸς ἀκόμα ὁ Ἰγνάτιος χρησιμοποιεὶ παράλληλα τὸν δρό καὶ μὲ τὴ Παιύλεια σημασία τῆς φατρίας²⁷. Είναι χαρακτηριστικὸ διτὶ καὶ τὸν Δ' ἀκόμη μ.Χ. αἰ. ἐξακολουθεῖ νὰ χρησιμοποιεῖται ὁ δρός μὲ τὴ σημασία τῆς θρησκευτικῆς μερίδας καὶ, τὸ πιὸ σπουδαῖο, ἀναφέρεται στὴ χριστιανικὴ θρησκεία! 'Ο Εὐσέβιος π.χ. παραθέτει τὸ Διάταγμα τῶν Μεδιολάνων ποὺ ἀναφέρει: «κεκελεύκαμεν τοῖς... Χριστιανοῖς τῆς αἱρέσεως καὶ τῆς θρησκείας τῆς ἔωντῶν τὴν πίστιν φυλάττειν»²⁸.

Β'. ΟΡΟΟΔΟΞΙΑ ΚΑΙ ΛΙΡΕΣΗ ΣΤΟΝ ΑΡΧΕΓΟΝΟ ΧΡΙΣΤΙΑΝΙΣΜΟ

Άν δημος ὁ δρός «αἱρεσίς» δὲν ἔχει τεχνικὴ σημασία κατὰ τὴν ἀποστολική περίοδο, κι ἂν ἡ διαμετρικὰ ἀντίθετη δρολογία «ἀρθοδοξοῦ», «ἀρθοδοξία», «ἀρθοδοξεῖν» ἀγνοεῖται τελείως, δχι μόνο κατὰ τὴν ἀποστολική, ἀλλὰ καὶ τὴν μεταποστολική περίοδο²⁹, γεννιέται τὸ ἐρώτημα: *Πῶς* καὶ ἀπὸ ποῦ ξεπήδησαν οἱ αἱρέσεις, ποὺ συντάραξαν συθέμελα τὴν ὑπόσταση τῆς Ἐκκλησίας τὸ Β' καὶ Γ' μ.Χ. αἰ.; Μὲ τὸ τέλος τοῦ Β' μ.Χ. αἰ. ὅπηρχε τόση μεγάλη ποικιλία χριστιανικῶν διδασκαλιῶν ποὺ διέφεραν μεταξύ τους, ὥστε ὁ Ὁριγένης³⁰, ἀπαντώντας στὴν ἔντονη κριτικὴ τοῦ Κέλσου, ἀναγκάζεται νὰ δώσει μιὰ μᾶλλον σοφιστικὴ ἐξήγηση: «οὐδε-

25. Βλ. *Τραλλανοῖς* VI, 1: «μόνη τῇ Χριστιανικῇ τροφῇ χρῆσθε, ἄλλοτρίας δὲ βοτάνης ἀπέχεσθε, ἢτις ἔστιν αἱρεσίς».

26. Βλ. «Ἐλεγγος καὶ ἀνατροπὴ τῆς γνωδωνίας τηνόπειρος III 3,4: «(ό Πολὺ-καρπος) πολλοὺς ἀπὸ τῶν προειρημένων αἱρετικῶν ἐκέστρεψεν εἰς τὴν ἐκκλησίαν τοῦ Θεοῦ».

27. Πρβλ. *Πρὸς Ἑφεσίους* VI, 2: «ὅτι πάντες κατὰ ἀλήθειαν ζῆτε καὶ ὅτι ἐν ἴ-μην οὐδεμίᾳ εἰρεσίς κατοικεῖ» Βλ. R. Bultmann, *Theology* τοῦ. Β' 137.

28. *'Εκκλησιαστικὴ Ιστορία* X 5,2.

29. Βέβαια, χρησιμοποιοῦνται παραπλήσιοι δροι, δημος «ἐτεροδοξεῖν», «ἐτεροδοξία», «ἐτεροδιδασκαλεῖν», «ψευδοδιδάσκαλος», «ψευδοδιδασκαλία», «ψευδοδόγος», ποὺ μπορεῖ νὰ περικλείουν τὴν ἔννοια τῆς παράξενης δχι δημεας καὶ τῆς ἀποκοπῆς. 'Ἐπι-στης, οἱ δροι «ἀρθοδοδεῖν» καὶ «ἀρθοτομεῖν» ἔχουν καθαρά μετεφορικὴ σημασία, ἐνῷ δρος «δόγμα» δὲν ἔχει τὴ σημασία ποὺ τοῦ δίνουμε σήμερα. Βλ. R. Bultmann, *Theology* II 136.

30. Κατὰ Κέλσον III, 12. 'Εδώ πρέπει νὰ γίνει κάποια διάκριση ἀνάμεσα στὸ Χριστιανισμὸ καὶ τὸ Βοεδισμὸ, ποὺ ἀπὸ μιᾶς ἐξ ὄρχης διατρέθηκε σὲ μεγάλο ὄμβριο εἰρέσων τοπικοῦ ἀλλὰ καὶ δογματικοῦ χαρακτῆρα, χωρὶς καμιὰ ἀπόλυτα ὄμοιότητα μεταξύ τους. 'Οπος πολὺ χαρακτηριστικά ἀναφέρει ὁ A.T.T. Ehrhardt, «Christianity before the Apostles' Creed», *The Framework of the N. T. Stories* (Μάντσεστερ, 1964) 151 - 199, 198, ὁ ἀρχέτονος Χριστιανισμὸς σ' δλες του τις διαφορικές μορφές «πιστημησεις τὴν πνευματικὴ τὸν ἔννοτητα».

νός πράγματος, οὐ μὴ σπουδαῖα ἡ ἀρχὴ καὶ τῷ βίφ χρήσιμος γεγόνασιν αἱρέσεις διάφοροι.

‘Απὸ ποῦ προῆλθαν οἱ αἱρέσεις, ἐπιχειρεῖ κάπως συμβολικά νὰ μᾶς τὸ ἔξηγήσει ὁ Ἡγήσιππος, Οἱ μετέπειτα χριστιανικὲς αἱρέσεις, λέει προῆλθαν ἀπ’ τις ἑπτά ιουδαϊκὲς θρησκευτικὲς μερίδες: τοὺς Ἐσσαίους, τοὺς Γαλιλαίους, τοὺς Ἡμεροβακτιστές, τοὺς Μασβιθέους, τοὺς Σαμαρείτες τοὺς Σαδδοουκαίους καὶ τοὺς Φαρισαίους³¹. Σήμερα δῆλοι γνωρίζουμε πώς τὸ ἰδεολογικὸ ὑπόβαθρο τῶν αἱρέσεων είναι πολὺ πιὸ περιπλοκὸ ἀπ’ ὅ, τι μᾶς τὸ παρουσιάζει ἡ συμβολικὴ καὶ μᾶλλον ἐπιφανειακὴ ἔξηγηση τοῦ Ἡγήσιππου³².

Τὸ πῶς προῆλθαν, ἀναλαμβάνουν νὰ μᾶς τὸ ποῦν ἐπιγραμματικὰ οἱ ἀλεξανδρινοὶ θεολόγοι³³. Κατὰ τὸν Κλήμη τὸν Ἀλεξανδρέα, οἱ αἱρέσεις «εἰσὶν αἱ τὴν ἔξ ἀρχῆς ἀπολείπουσαι Ἑκκλησίαν»³⁴. ἐνῷ ὁ Ὁριγένης προχωρώντας ἀκόμη πιὸ πολὺ ὑποστηρίζει πώς δῆλοι οἱ αἱρετικοὶ «primo ad creduli tatem veniunt et post haec ab itinere fidei et dogmatum veritate declinant»³⁵.

Ἡ ἄποψη αὐτῆς, ποὺ συνοψίζεται παραστατικά στὸ χρονολογικὸ σχῆμα: ἀπιστία - πίστη - αἱρεση, ἀναφορικὰ μὲ τὶς ἀρχὲς τοῦ χριστιανικοῦ κινήματος, ἐπικράτησε εὐρύτατα ἀκόμη καὶ μέχρι τὶς μέρες μας³⁶. Στὴ Δύση μάλιστα ἔξογκώθηκε τρομακτικὰ μὲ τὴν προσθήκη μυθολογικῶν στοιχείων. ‘Ἐτι, ὑποστηρίχθηκε πώς ἀμέσως μετά τὴν Πεντηκοστὴ συγκεντρώθηκαν οἱ Ἀπόστολοι καὶ παρέδωσαν στὴν Ἑκκλησία τὸ Σύμβολο τῆς Χριστιανικῆς Πίστεως, τὸ λεγόμενο Σύμβολο τῶν Ἀποστόλων³⁷,

31. Βλ. Ειδεβίου, *Ἐκκλησιαστικὴ Ἰστορία* IV 22, 2-6.

32. ‘Ἐπιστης, ἀστήρικτη είναι ἡ ἔξηγηση τοῦ Εἰρηναίου διτὶ δ Σίμων δ μάγος, ποὺ μνημονεύεται στὶς Πραξ. 8, 9-25, είναι ἡ πηγὴ τῶν αἱρέσεων, «ex quo universae haeseses substiterunt» (*Ἐλεγχος* I, 23,2). Βλ. ἐπίσης *Ιουστίνου, Α'* *Ἀπολογία* 26, 4 ἔξ.

33. Βλ. ἐπίσης *Ειρηναίου, Ἐλεγχος* I 9,4 καὶ 10,1.

34. *Σφραματεῖς* I 19, 95, 6.

35. ‘Υπόμνημα στὸ Ἀσμα ‘Ἄσμάτων, στὸ στίχο 2,2.

36. Βλ. π.χ. B. H. Streeter, *The Primitive Church* (Λονδίνο, 1929). M. Goguel, *Les premiers temps de l' Eglise* (Παρίσι, 1949), O. Linton, *Das Problem der Urkirche in der neueren Forschung. Eine Kritische Darstellung* (Οὐφάλα, 1932). Είναι χαρακτηριστικὴ ἡ παρατήρηση τοῦ δρόμου καθηγητῆ στὸ Πανεπιστήμιο τῆς Ἀθήνας Γεράσιμου Κονιδάρη (*Τερεκὴ Ἐκκλησιαστικὴ Ἰστορία* [Ἀθήνα, 1957²] 159), διτὶ ωδ χριστιανικὸς γνωστικισμὸς δὲν ὑπῆρξεν ἀποτέλεσμα ἀστερικῆς τινος ἔξελίξεως ἐν τῇ Ἑκκλησίᾳ, ἄλλα κίνημα τοῦ διογκωθέντος Ισχυρῶς κατὰ τὸν Β' αἰώνα Συγκρητισμοῦ.

37. Περισσότερα γιὰ τὸ Σύμβολο τῶν Ἀποστόλων βλ. στὸ ἔργο τοῦ καθ. Ι. Καρμίρη, *Tὰ δογματικὰ καὶ συμβολικὰ μνημεῖα - τῆς Ὁρθοδόξου Καθολικῆς Ἐκκλησίας*, τόμ. I. (Ἀθῆνα, 1960²) 35 ἔξ.

κάθε παρέκκλιση ἀπ' τὸ ὄποιο καταδικαζόταν σὰν αἱρεση³⁸. Οἱ ἀποδιδόμενες, μάλιστα, ἐσφαλμένα στὸν Ἱερὸν Αὐγουστῖνο *Sermones de Symyolo* 240, 241 242³⁹, ἀναφέρουν πῶς στὴ σύνταξη τοῦ Συμβόλου τῶν Ἀποστόλων δικαίωνας ἀπ' τοὺς Δώδεκα συνέβαλε μὲ τὴ διατύπωση ἐνὸς στίχου⁴⁰!

Τὴν κλασσικὴν παραδοσιακὴν ἀποψήν, ποὺ θέλει τὶς αἱρέσεις σὰν παρέκκλιση καὶ ἀποκοπὴν ἀπὸ μιὰ ἄρχικὴν δρθιδοξία, ἔμελλε νὰ κλονίσει τὸ 1934 δ. Walter, Bauer, γνωστὸς μέχρι τὴν ἐποχὴν ἐκείνη περισσότερο σὰν λεξικογράφος⁴¹, παρὰ σὰν ἱστορικὸς τῆς ἀρχέγονης ἐκκλησίας. Στὸ ἔργο του *Rechtfertigung und Ketzerei im ältesten Christentum*⁴², ἔρευνώντας διεξοδικά τὴν ἀνάπτυξην τοῦ Χριστιανισμοῦ στὴν ἀρχαία Ἑδεσσα, Αἴγυπτο, Μ. Ἀσία, Ρώμη καὶ Κόρινθο, κατέληξε στὸ συμπέρασμα πῶς οἱ περισσότερες χριστιανικὲς ὅμιλοι, ποὺ ἀργότερα ὀνομάστηκαν αἱρέσεις, στὴν πραγματικότητα κυριαρχοῦσαν τόσο γεωγραφικά δισὶ καὶ θεολογικά κατὰ τοὺς δύο ἥ καὶ τρεῖς πρώτους μ.Χ. αἰ. Ἡ μεταγενέστερη Ὁρθιδοξία ἦταν ἀποτέλεσμα ἐξέλιξης καὶ ἰδεολογικῶν συγκρούσεων ἀνάμεσα στὶς διάφορες τάσεις τοῦ ἀρχικοῦ Χριστιανισμοῦ. Μὲ τὸ θρίαμβό της τὸν Γ' καὶ Δ' αἰ. μ.Χ., ὀλες οἱ ἄλλες παραλλαγὲς καταδικάσθηκαν ως αἱρέσεις⁴³. Αὐτὸς δημος οὐδεὶς ποὺ οὐ τελευταῖς δὲν εἶχαν τὸ γνώρισμα τῆς ἀποστασίας ἢ τοῦ ἐκφυλισμοῦ τῆς ἀρχικῆς δρθῆς πίστης⁴⁴.

Ἡ θεωρία αὐτὴ τοῦ Bauer, παρὰ τὴν ριζοσπαστικότητα ποὺ τὴ διακρί-

38. Ἀκόμη καὶ δ. R. H. Connolly, *Explanatio symboli ad initianas* (Καιμπριτζ, 1952), ποὺ τὸ ἀποδίδει στὸν Ἀμβρόσιο, ἀρνεῖται τὴν ὑπαρξὴν προ - συμβολικῆς περιόδου.

39. PL 39, 2189.

40. Βλ. Ἱ. Καρμίρη, *Ta δογματικά 48 έξ.* Ὁ Καρμίρης ὑποστηρίζει πῶς αὐτὴ ἡ παραχάραξη τῆς ἀλήθειας ὀφείλεται σὲ σύγχισην ἀπὸ μέρους τῶν Λατίνων τῶν δρῶν «συμβολῆς» καὶ «οὐμβολον» (στὸ ίδιο).

41. Εἶναι παγκόσμια γνωστό τὸ *Griechisch - Deutsches Wörterbuch zu den Schriften des Neuen Testaments und der übrigen urchristlichen Literatur* (Βερολίνο, 1958⁵) καὶ ἡ ἀγγλικὴ του μετάφραση καὶ προσαρμογὴ ἀπ' τοὺς W. F. Arndt καὶ F. W. Gingrich.

42. (Τυβιγγη, 1934). Για τὴν ἀγγ. μετ. βλ. *Orthodoxy and Heresy in Earliest Christianity* (Φιλαδέλφια, 1971), ἀπ' τὴν δεύτερη βελτιωμένη Έκδοση τοῦ G. Stecker (1964).

43. Περισσότερα γιὰ τὴ θεωρία τοῦ Bauer στὴν εἰσήγηση τοῦ θ. Β. Στογιάννου παρακάτω σ. 217 έξ.

44. Παρόμοια εἶναι καὶ ἡ παρατήρηση τοῦ E. Käsemann («Begründet der neutestamentliche Kanon die Einheit der Kirche?». ErT. II [1951] 13 - 21) σχετικά μὲ τὸν κανὼνα τῆς Κ.Δ. «Ο κανὼνας τῆς Κ.Δ. δὲν εἶναι ἀποτέλεσμα τῆς ἐνότητας τῆς ἀρχικῆς Ἐκκλησίας, ἀλλ' αὐτὸς καθ' αὐτὸν, σὰν κάτι δηλ. χειροπιστό γιὰ τὸν ἱστορικό, εἶναι ἀποτέλεσμα τῆς πολλαπλότητας τῶν δρμολογιῶν» Βλ. καὶ R. Bultmann, *Theology* II, 142.

νει ύπηρξε ή μόνη πετυχημένη⁴⁵ προσπάθεια άνασκευής τῆς κλασσικῆς θεωρίας, πού ἀπ' τὸν περασμένο κτόλαιο αιώνα είχε ἀρχίσει νὰ χάνει τὴν πειστικότητά της σὲ καπως πιὸ πλατειῶ βάση⁴⁶. Οἱ τελευταῖς ἀρχαιολογικὲς ἀνακαλύψεις, καὶ κυρίως ἐκεῖνες τοῦ Nag - Hammadi, ἀπέδειξαν ποὺ η θεωρία τοῦ Bauer, παρὰ τὸν ὑποθετικὸν τῆς χαρακτήρα σὲ δριτούντα σημεῖα, ἡταν κατὰ βάση δρθῆ. Ἀκόμη καὶ Ρωμαιοκαθολικοὶ βιβλικοὶ θεολόγοι καὶ ιστορικοὶ τὴν σχολίασαν ἐπαινετικά⁴⁷. Μεταπολεμικά, κανένας συνεπής ἔρευνητῆς τῶν ἀρχῶν τοῦ Χριστιανισμοῦ δὲν μπόρεσε νὰ τὴν ἀγνοήσῃ⁴⁸. Χαρακτηριστικὴ ἡταν ἡ προσπάθεια τοῦ H.E.W. Turner⁴⁹ ποὺ θέτοντας σάν στόχο του «τῇ γεφύρωση τοῦ χάσματος»⁵⁰ ἀνάμεσα στὴν παραδοσιακὴ κλασσικὴ θεωρία καὶ τὶς συγχρονες ἀπόγεις, παραδέχεται καθαρά πὼς ὁ Bauer ἔκανε «πολλὲς ἀνεκτίμητες προτάσεις», καὶ πὼς τὸν Β'. μ.Χ. αἰ. «δρθοδοξία καὶ αἵρεση ἀναμφισβήτητα βρίσκονται πολὺ κοντά»⁵¹. Παράλληλα δῶμας μὲ τὴ σοβαρὴ κριτικὴ του σὲ πολλὲς θέσεις τοῦ

45. Ἡ ἄλλη ἀξιόλογη προσπάθεια άνασκευῆς τῆς κλασσικῆς θεωρίας γιὰ τὴ γένεση τῶν αἵρεσεων ἡταν ἐκείνη τοῦ M. Werner, *Die Entstehung des christlichen Dogmas* (1941). Σύμφωνα μὲ τὴ θεωρία τοῦ Werner (126 - 38) οἱ αἵρεσεις ἦσαν ἀποτέλεσμα τῆς καθυστέρησης τῆς Παρουσίας. Μὲ τὴν καθυστέρηση τῆς Παρουσίας ἔσπασε μεγάλη κρίση στὴ μεταποστολικὴ περίοδο ἀπ' τὴν προσπάθεια ἐπανερμηνείας καὶ προσαρμογῆς τοῦ ἀρχικοῦ κηρύγματος. «Οἱες οἱ κατοπινὲς αἵρεσεις, κατὰ τὸν Werner, ἦσαν ὄρχικά τέτοιοις προσπάθεις ἐπανερμηνείας τοῦ ἀρχικοῦ κηρύγματος. Ἡ μεταγενέστερη «δρθοδοξία» ἡταν ἀπλῶς ἡ πιὸ πετυχημένη προσπάθεια (αἵρεση). Ἡ θεωρία αὐτῆ τοῦ Werner δὲν εὐσταθεῖ, γιατὶ ἡ καθυστέρηση τῆς παρουσίας είχε γίνει κιόλας αἰσθητὴ πολὺ ἐνωρίς, κι ἀπ' δ.τι μαρτυροῦν τὰ κείμενα τῆς Κ.Δ., καὶ ίδιος οἱ ἐπιστολὲς τοῦ Παύλου, σοβαρὲς θεολογικὲς διαφορὲς παρουσιάστηκαν ἀπ' τὴν ἐποχὴ ποὺ ὑπῆρχε ἐντονη ἐσχατολογικὴ ἀνέμονη τῆς Παρουσίας. Bk. R. Bultmann, *Theology II*, 138.

46. Ἀπ' τὰ τέλη τοῦ περασμένου κιόλας αιώνα ὁ Φρειδερίκος Ἐγκελς, ἀπ' τοὺς θεμελιώτες τῆς ἐπιστημονικῆς Μαρξιστικῆς σκέψης, ἔγραψε στὸ ἔργο του «Συμβολὴ στὴν ιστορία τοῦ πρώτου Χριστιανισμοῦ» (1894): «Ο Χριστιανισμὸς ἡταν ἀπὸ μιᾶς ἀρχῆς χωρισμένος σὲ πολὺ μεγάλο ἀριθμὸ αἵρεσεων, ποὺ βρίσκονται μεταξὺ τους σὲ πραγματικὸ ἀγῶνα ζωῆς καὶ θανάτου». (Παράθεση ἀπ' τὴν Ἑλληνικὴ μετάφραση τοῦ ἔργου τοῦ I. Δεντογιαν, *Oἱ φίλοι τοῦ Χριστιανισμοῦ* [Αθῆνα, 1976] 17).

47. Bk. G. Stecker - R. Kraft, «The Reception of the Book», *Orthodoxy and Heresy* 286 - 316.

48. Πρβλ. R. M. Grant, *Second Century Christianity* (Λονδίνο, 1946) 13. «Grant, ἐπηρεασμένος προφανῶς ἀπ' τὰ πορίσματα τοῦ Bauer, γράφει: «Κατὰ τὸν Β'. μ.Χ. αἰ.... δὲν ὑπῆρχε μέσω στὸ Χριστιανισμὸ σινηῆς διαχωριστικὴ γραμμὴ μεταξὺ ἐκείνου ποὺ ἐθωράκιο δρθοδοξο καὶ ἐκείνου ποὺ ἐθεωρεῖτο αἱρετικό».

49. *The Pattern of Christian Truth: A Study in the Relations Between Orthodoxy and Heresy in the Early Church* (Λονδίνο, 1954).

50. Στὸ ίδιο 36.

51. Στὸ ίδιο 79ξ.

Bauer, δια την παρασύρθηκε σὲ βερμπαλιστικές διαιτυπώσεις στή προσπάθειά του νά καθιερώσει μιά κάπως πιό μετριοπαθή θέση⁵².

Η μελέτη τοῦ Bauer, ποὺ καλύπτει τὸ χρονικὸ διάστημα ἀπ' τὴν μεταποστολικὴ περίοδο μέχρι τὸν θρίαμβο τῆς Ὀρθοδοξίας τὸν Δ' μ.Χ. αἱ., ἀφηνει οὐσιαστικά ἀκάλυπτη τὴν καινοδιαθηκικὴ περίοδο. Τὸ κενό αὐτὸ προσπάθησε νά συμπληρώσει οἱ A.A.T. Ehrhardt, Γερμανός καθηγητής στὸ Πανεπιστήμιο τοῦ Freiburg, ποὺ μετά τὴν ἄνοδο τοῦ Ναζισμοῦ ἐγκατέλειψε τὴν θέση τοῦ και ἐγκαταστάθηκε στὸ Manchester, δπου και πέθανε σὰν ἀγγλικανός ιερέας και καθηγητής τῆς ἐκκλησιαστικῆς ιστορίας: κυρίως διως δ Helmut Koester, Γερμανός κι αὐτὸς τὴν καταγωγὴ και τὴν ἐκπαίδευση, ποὺ τώρα διδάσκει ἐκκλησιαστική ιστορία στὴ Θεολογικὴ σχολὴ τοῦ Harvard. Ο πρῶτος περιορίσθηκε στὴν ἔξακριβωση τῶν «ἔτερων εἰναγγελίων» τῆς καινοδιαθηκικῆς περιόδου, ἀνάμεσα στὰ δόποια συγκαταλέγει ἐκεῖνα τῶν ἀντιπάλων τοῦ Παυλου⁵³, τῆς Ἐκκλησίας τῆς 'Αλεξάνδρειας⁵⁴, τῆς μητέρας Ἐκκλησίας τῶν Ἱεροσολύμων⁵⁵, τῶν ἑπτὰ Διακόνων⁵⁶, ἵνα τῶν δοποίων ἦταν τῶν Σαμαρειτῶν κι ἵνα ἄλλο τῶν Νικολαϊτῶν⁵⁷. Ο Ehrhardt, διακρίνοντας τὶς ἀπαρχὲς ἀφορισμοῦ ἀπ' τὸ σῶμα τῆς Ἐκκλησίας γιά αἱρετικὲς δοξασίες μόνο στὶς δυὸ μικρότερες 'Ιωάννεις ἐπιστολές, κατέληξε στὸ συμπέρασμα πώς, γενικά, ἡ Ἐκκλησία στοὺς δυὸ πρώτους αἰώνες δὲν διαφύλαξε τὴν ἐνότητά της μὲ ἔξωτερικά μέσα, μιὰ και οὔτε τὸ Βάπτισμα, οὔτε τὸ Σύμβολο είχαν ἀποκτήσει ἀκόμη τὴν καθοριστική τους σημασία ποὺ ἔχουν σήμερα⁵⁸.

Πιὸ ἐπισταμένη και ἀρτιώτερη μεθοδολογικά είναι η μελέτη τοῦ H. Koester, «ΓΝΩΜΑΙ ΔΙΑΦΟΡΟΙ : The Origin and Nature of Diversification in the History of Early Christianity»⁵⁹. Στὴ μελέτη αὐτὴ γίνεται προσπάθεια νά ἔχιχνιαστει η ἀνέλιξη τοῦ Χριστιανισμοῦ ἀπ' τὴν ἀποστολικὴ περίοδο πρὸς τὴν ὀργανωμένη Ὀρθοδοξία τοῦ Β' μ.Χ. αἱ. και ἔξης. Ο Koester διαπιστώνει πώς στὰ κυριότερα κέντρα διαδόσεως τοῦ χριστιανικοῦ

52. Ο Turner χαρακτήρισε μονολεκτικά τὸ Γνωστικισμό σὰν «διάλυση τοῦ Χριστιανισμοῦ ἀπὸ ξένα στοιχεῖα», τὸ Μαρκιωνισμό σὰν «κολόβωση τῆς χριστιανικῆς πιστῆς», τὸ Μοντανισμό σὰν «διαστροφή» και τὸν Ἀριανισμό σὰν «έκκένωση τοῦ Θρησκευτικοῦ περιεχομένου τοῦ Χριστιανισμοῦ πρὸς δφελος μιᾶς στείρας, χωρίς συνοχή, μεταφυσικῆς» (101έ.).

53. A.T.T. Ehrhardt, «Christianity...» 154έ.

54. Στὸ ίδιο 158.

55. Στὸ ίδιο 160.

56. Στὸ ίδιο 161έ.

57. Στὸ ίδιο 164έ.

58. Στὸ ίδιο 198έ.

59. J. M. Robinson - H. Koester, *Trajectories through Early Christianity* (Φιλαδέλφια, 1971) 114 - 157.

κηρύγματος είχαν διαμορφωθεὶ συγκεκριμένες παραδόσεις. Έτσι, στὴ Δ. Συρία, μὲ κέντρο τὴν Ἀντιόχεια, ἐπικράτοισε ἡ παράδοση ποὺ βασιζόταν στὴν αὐθεντία τοῦ Πέτρου, μὲ κείμενα δπως τὸ κατὰ Μαρθαῖον κανονικὸ εὐαγγέλιο τὰ Κηρύγματα Πέτρου, τὸ ἀπόκρυφο Ἐβαγγέλιο Πέτρου, ἡ Ἀποκάλυψη Πέτρου κ.ἄ. Παράλληλα δμως ἐμφανίζεται καὶ ἡ τυπικὴ Παύλεια παράδοση ποὺ ἐκπρόσωπεται ἀπ' τις ἐπιστολὲς τοῦ Ἰγνάτιου⁶⁰. Στὴν Α. Συρία (= Ὁστροηνή), μὲ κέντρο τὴν Ἐδεσσα, ἐπικράτοισε παράδοση ποὺ στηριζόταν στὴν αὐθεντία τοῦ Θωμᾶ (πρβλ. τὰ ἀπόκρυφα Πράξεις Θωμᾶ, Θωμᾶς ὁ Ἀθλητὴς καὶ κυρίως τὸ κατὰ Θωμᾶν Εὐαγγέλιο)⁶¹. Τέλος, στὴν περιοχὴ γύρω ἀπ' τὸ Αίγαιο Πέλαγος, δηλ. τὴ Μ. Ἀσία, τὴν Μακεδονία καὶ τὴν Ἀχαΐα, ἐπικράτοισε ἀπ' τὴν ἀρχὴ τὸ «εὐαγγέλιο» τοῦ Παύλου⁶², προέκταση τοῦ δποίου μπορεῖ νὰ θεωρηθεῖ ἡ Ἰωάννεια γραμματεία καὶ ἡ μετέπειτα δρθοδοξία.

Οἱ προσπάθειες ποὺ ἀναφέραμε, δπως παραδέχεται καὶ ὁ Ιδιος ὁ Koester, δὲν μπορεῖ παρὰ νὰ είναι «ὑποθετικὲς καὶ ἀποσπασματικές»⁶³. Τόσο ἡ ἔλλειψη ντοκουμέντων, δσο καὶ ἡ διαφορετικὴ ἀντίληψη γιὰ τὴν ἱστοριογραφία ποὺ ἐπικράτοισε τὴν ἐποχὴ ἐκείνη, κάνουν τὸ ἔργο τοῦ σημερινοῦ ἐρευνητῆ ἔξαιρετικὰ δύσκολο, μὲ μόνη διέξοδο φυσικὰ τὴ διατύπωση εὔλογων ὑποθέσεων. Έχουμε δμως νὰ παρατηρήσουμε πώς τόσο ὁ Bauer, δσο καὶ οἱ πιὸ σύγχρονοι ἱστορικοὶ τοῦ ἀρχικοῦ Χριστιανισμοῦ, ποὺ ἀκολουθοῦν τὴ θεωρία του, ἀπέτυχαν νὰ ὅξιολογήσουν σωστὰ τὸ ἔκκλησιολογικὸ ὑπόβαθρο τῆς χρήσεως τοῦ δρου «αἵρεσις» καὶ τῶν παρεμφερῶν του στὴ Κ.Δ. Ἀκόμη καὶ δταν δὲν γίνεται λόγος γιὰ ἀποκομμένες ἀπ' τὴν δρθοδοξία μέριδες, ἀλλὰ γιὰ φατρίες μέσα στὸ σῶμα τῆς, ὑποφώσκει πάντα ἡ ἔννοια τῆς ἐνότητας τῆς Ἐκκλησίας (ῶς σῶματος Χριστοῦ φυσικά, καὶ δχι ὡς δργανωμένης θρησκείας)⁶⁴. Πολὺ σωστά δ H. Schlier⁶⁵ διευκρινίζει δτι δ δρος «αἵρεσις» στὴν Κ.Δ., παρὰ τὸ γεγονός δτι δὲν είχε τὴν ἔννοια ποὺ πήρε μεταγενέστερα, ἡταν στὴν οὐσίᾳ διαμετρικὰ ἀντίθετος ἀπ' τὸν δρο «ἐκκλησία».

Γ'. ΘΕΟΛΟΓΙΚΕΣ ΤΑΣΕΙΣ ΣΤΗΝ ΠΡΩΤΗ ΕΚΚΛΗΣΙΑ

Ἄνακεφαλαιώνοντας τὰ δσα μέχρι στιγμῆς ἀναφέραμε, ὑπενθυμίζουμε πώς γενικὰ στὴν Κ.Δ.⁶⁶ δὲν ἔχουμε ἐνδείξεις ὑπάρχεως αἰρέσεων μὲ τὴ ση-

60. Στὸ ίδιο 119ξ.

61. Στὸ ίδιο 126ξ.

62. Στὸ ίδιο 143ξ.

63. Στὸ ίδιο 119.

64. Πρβλ. Α' Κορ. 1, 10ξ. κλπ.

65. «αἱρέομαι...» 183.

66. Πρέπει ίσως νὰ ἔξαιρεσουμε τὶς Ἰωάννειες ἐπιστολὲς (Α' Ιω. 2,18ξ. κλπ.).

μασία πού ἐπικράτησε μεταγενέστερα, ἀλλά μᾶλλον θεολογικές τάσεις μὲ σοβιαρές δημοσίες γιά τὴν ἐνότητα τῆς Ἐκκλησίας τοῦ Χριστοῦ⁶⁷. Μὲ τὶς διάφορες θεολογικές δοξαίες τῶν ἀντιπάλων τοῦ Ἀποστόλου Παύλου θὰ ἀσχοληθοῦν μὲ μεγαλύτερη λεπτομέρεια οἱ ἐπόμενοι δημιλητές. Ἐμεῖς ἀπλῶς περιοριζόμαστε στὸ νά τοῦ σημάνουμε, ἀπ' τὶς διάφορες σχετικά ἀνεξάρτητες ἐνότητες τῶν κειμένων τῆς Κ.Δ., τὴν ὑπαρξὴν διαφόρων χριστιανικῶν γκρούπς μὲ κατά κάποιο τρόπο παγιωμένες θεολογικές ἀντιλήψεις. Ἀναφέρουμε χαρακτηριστικά τὴν Ἐκκλησία τῶν Ἱεροσολύμων (βλ. Γαλ. 2,1 ἔξ.), τοὺς ἑλληνιστὲς τοῦ Στεφάνου (βλ. Πραξ. 6,1 - 8,5), τοὺς Δώδεκα «Μαθητάς» στὴν Ἐφεσο (τὴν Ἐκκλησία τῆς Ἀλεξάνδρειας μὲ ἐκπρόσωπο τὸν Ἀπολλώ; βλ. Πραξ. 18,24-19,7), τὴν Ἐκκλησία τῆς Σαμάρειας (βλ. Πραξ. 8,5ἔ.), τὴν Ἐκκλησία τῆς Γαλιλαίας (βλ. Μαρκ. 16,6. Ἰω. 21,1ἔ.), καὶ ἀκόμη τὴν Ἐκκλησία τῆς Καισάρειας (βλ. Πραξ. 10,1ἔ.).

Τόσο δημοσίη ἡ λεξιλογικὴ ἀνάλυση τῶν δρῶν ποὺ ἀναφέρονται στὴν ἀντιστοιχία «Ὀρθοδοξία - Αἵρεση», ὅσο καὶ ἡ διατύπωση εἰκασιῶν γιὰ τὶς «αἱρετικές», ἡ «θεολογικές» τάσεις τῆς Πρώτης Ἐκκλησίας, καὶ συγκεκριμένα τῶν κατὰ τόπους ἀντιπάλων τοῦ ἀποστόλου Παύλου, ὡς μέθοδοι ίστορικῆς ἔρευνας τῶν ἀρχῶν τοῦ Χριστιανισμοῦ ἐμφανίζουν αἰσθητὰ μειονεκτήματα. Ὁ James Barr⁶⁸ ἀπέδειξε πειστικότατα τὴν ἀνάγκη ἐγκατάλειψης τῆς πρώτης μεθόδου, ἡ δοκία δπως εἶναι γνωστὸ διέπει τὸ γνωστὸ Θεολογικὸ Λεξικὸ τῆς Κ.Δ. τοῦ G. Kittel καὶ τὴ μνημειώδη Χριστολογία τῆς Κ.Δ. τοῦ O. Cullmann. «Οσο γιὰ τὴ δεύτερη, ὑπενθυμίζουμε πώς τὰ μόνα στοιχεῖα ποὺ ἔχουμε στὴ διάθεσή μας εἶναι ἀπὸ δεύτερο χέρι. Ἐπὶ πλέον, τὰ κριτήρια—καὶ οἱ δροὶ—ποὺ χρησιμοποιοῦνται γιὰ νά χαρακτηρίσουν τὶς πρωτοχριστιανικές «αἱρέσεις» σάν «Ιουδαιοχριστιανικές» ἡ «Ιουδαιζουσεῖς» καὶ «γνωστικές», εἶναι ἀμφισβητούμενα⁶⁹.

δπως ἐμφανίζονται τὰ στοιχεῖα τῆς ἀποκοπῆς καὶ τῆς παρέκκλισης. βλ. A. T.T. Ehrhardt, «Christianity...» 171. Ἐπίσης Σ. Ἀγουριδή, 'Υπόριτχα εἰς τὰς Α', Β' καὶ Γ' 'Ἐπιστολᾶς τοῦ Α.Π. Ἰωάννου' (Αθήνα, 1973) 66, 37-42 κ.ά. καὶ B. Τσάκωνα, 'Η Χριστολογία τῶν Ἐπιστολῶν τοῦ Εὐαγγελιστοῦ Ἰωάννου' (Αθήνα, 1970) 42ἔ.

67. Πρβλ. τὰ χωρία Μαρκ. 13,5ἔ. παρ' Πραξ. 20, 29ἔ. Α' Ἰω. 2,19ἔ. κλπ. βλ. γενικά τὴ χρήση στὴν Κ.Δ. τῆς δρολογίας μὲ κράτο συνθετικὸ τὶς λέξεις «ἔτερο» καὶ «ψευδό».

68. *The Semantics of Biblical Language* (Λονδίνο, 1961).

69. βλ. H. Koester, «ΓΝΩΜΑΙ ΔΙΑΦΟΡΟΙ...» 115. Εἶναι γνωστό, ἔξ ἀλλου, τὸ ἀδιέξοδο ποὺ δημιουργήθηκε τελευταία μὲ τὴ φιλολογία γύρω ἀπ' τὸ είδος τῶν αἱρέσων ποὺ ἀντιμετωπίζουν τὰ κείμενα τῆς Κ.Δ. καὶ συγκεκριμένα οἱ ἐπιστολὲς τοῦ ἀποστόλου Παύλου. Κάπως πρόσφατα, δ. J.J. Gunther, *St. Paul's Opponents and their Background* (Λαΐτνεν, 1973) ισχυρίστηκε πώς «ὑπάρχει ἀρκετὴ θεολογικὴ συ-

Σάν πιὸ ἐνδεδειγμένη μέθοδος στὴ συγκεκριμένη περίπτωση ἐμφανίζεται ἡ λεγομένη Κριτικὴ τῶν Φιλολογικῶν Εἰδῶν (Gattungsgeschichte), ποὺ εἶναι μιὰ παραπέρα ἔξελιξη τῆς Formgeschichte καὶ τῆς Redaktionsgeschichte⁷⁰. Ἡ σύγχρονη αὐτὴ μέθοδος ἔχεταῖς τοὺς λόγους καὶ τὶς αἵτιες ποὺ δῦνηγησαν στὴν καθιέρωση, τόσο μέσα στοὺς κόλπους τῆς Ὀρθόδοξης Καθολικῆς Ἐκκλησίας, ὅσο καὶ ἔξω ἀπ' αὐτήν, τῶν συγκεκριμένων φιλολογικῶν εἰδῶν ἡ φιλολογικῶν μορφῶν τῶν κειμένων τῆς Κ.Δ., καὶ εἰδικότερα τῶν Εὐαγγελίων. Μὲ τὴ μέθοδο τῆς Gattungsgeschichte — δῶς ἐπίσης καὶ μὲ τὴ βοήθεια τῆς Κριτικῆς τῶν Τροχιῶν (Trajectory - Criticism)⁷¹ ποὺ ἐρευνάει τὶς τάσεις καὶ τὶς τροχιές ποὺ ἀκολούθησε ἡ χριστιανικὴ σκέψη μέχρι τὴν παγίωση⁷² τοῦ Χριστιανικοῦ δόγματος κατὰ τὴ Α΄ Οἰκουμενική Σύνοδο τῆς Νίκαιας — μποροῦμε πιὸ εὔκολα νά ἔχακριβώσουμε ποιά ἦταν σὲ γενικές γραμμές τὰ κριτήρια τῆς Ὀρθόδοξίας καὶ ποιά τῆς Αἱρέσεως γενικότερα.

Παρακάτω θὰ ἔχετασσομε μὲ μεγάλη συντομία τὶς τέσσερες πιὸ χαρακτηριστικές φιλολογικές μορφές ἡ φιλολογικά εἰδη ἔχιστορησης τῆς ἐν γένει δραστηριότητας τοῦ Ἰησοῦ κατὰ τὴν πρωτοχριστιανική περίοδο, ποὺ χαρακτηρίζουν καὶ τὶς πιὸ ἐνδεικτικές θεολογικές τάσεις τῆς Πρώτης Ἐκκλησίας. Συγκεκριμένα, θὰ ἀναφέρουμε τὰ πιὸ ἀντιπροσωπευτικά κείμενα — μέσα κι ἔξω ἀπ' τὸν Κανόνα — ἡ τὶς ἐνότητες ἐκείνες, ποὺ μαρτυροῦν τὴν ὄπαρξη καὶ καθιέρωση τῶν φιλολογικῶν αὐτῶν μορφῶν μέσα στὸ χριστιανικὸ χώρο. Παράλληλα δημοσ. θὰ προσπαθήσουμε νά προσδιορίσουμε καὶ τὶς βασικές χριστολογικές δοξασίες, δῶς ἐπίσης καὶ τὸ ἐπιγραμματικό κατὰ κάποιο τρόπο Σύμβολο Πίστεως τῆς κάθε μιᾶς ἀπ' αὐτές⁷³.

νοχὴ στὴ διδασκαλία (τῶν ἀντιπάλων τοῦ Παύλου στὶς διάφορες ἐπιστολὲς), ποὺ πιστοποιεῖ τὴν ὄπαρξη μιᾶς ἀντί - Παύλειας κίνησης μὲ καθαρὰ θρησκευτικές διαθέσεις» (σ. 315). Παρόμοια ἀποψη ὑποστηρίζει καὶ ὁ καθηγητὴς κ. Σιώτης στὴν εἰσήγησή του: «Ο πολιτικὸς χαρακτήρα τῶν ἀντιπάλων τοῦ Παύλου» σ. 136 ἔξ.

70. Στὴν ὑπόλοιπη φιλολογίᾳ ἡ τάση αὐτή εἶναι γνωστὴ σάν «στρουκτουραλισμός» κι ἔτσι κυρίως θέλουν νά τὴν δονομάζουν οἱ Γάλλοι καινοδιαθηκοί. Πρβλ. τὴν ἐργασία τοῦ X. Léon - Dufour πάνω στὰ Θύματα, ποὺ σύντομα πρόκειται νά ἐκδοθεῖ.

71. Κατατοπιστικὴ πάνω στὴ μέθοδο τῆς κριτικῆς τῶν τροχιῶν εἶναι ἡ συλλογικὴ ἐργασία τῶν H. Koester καὶ J. M. Robinson, *Trajectories through Early Christianity* (Φιλαδέλφια, 1971).

72. Για τὴν ἔννοια τοῦ Ὀρθόδοξου δόγματος βλ. M. A. Ματσούκα, *Η Γένεσις καὶ ἡ οντικὴ τοῦ Ὁρθοδόξου Λόγγρατος* (Θεοσπλονίκη, 1969).

73. Ἡ παρουσίαση ποὺ γίνεται παρακάτω διφέλει πολλὰ στὴν ἀνάλυση τοῦ θέματος ἀπ' τὸν H. Koester στὰ ἄρματα του: «One Jesus and Four Primitive Gospels», *Trajectories* 158 - 204 καὶ «The Structure and Criteria of Early Christian Beliefs», στὸ ίδιο 205 - 231. Είναι ἀναμφισβήτητα σχηματική, γιατὶ τὰ δριτὰ ποὺ χωρίζουν τὰ διάφορα φιλο-

α) Τὸ πρῶτο φιλολογικὸ εἶδος εἶναι οἱ συλλογές λογίων τοῦ Ἰησοῦ. Μαρτυρίες γι' αὐτὸ ἔχουμε τὴν Πηγὴ τῶν Λογίων (Q), τὴ δεύτερη δηλ. πηγὴ τῶν κατὰ Ματθαίον καὶ κατὰ Λουκᾶν Εὐαγγελίων⁷⁴, καὶ τὸ κατὰ Θομᾶν γνωστικὸ Εὐαγγέλιο. Καὶ τὰ δυὸ κείμενα πρέπει νὰ προέρχονται ἀπὸ μιὰ προγενέστερη συλλογὴ λογίων τοῦ Ἰησοῦ. Στὴν πρώτη, κατὰ τὴν ἀποψῆ τοῦ Koester, φαίνεται νὰ εἰσήχθη ἡ ἀποκαλυπτικὴ δοξασία τῆς ἐλεύσεως τοῦ Υἱοῦ τοῦ ἀνθρώπου μὲ σκοπὸ νὰ παρεμποδιστοῦν οἱ γνωστικὲς τάσεις τοῦ φιλολογικοῦ εἶδους, ἐνῷ τὸ δεύτερο βελτιώθηκε καὶ ἐξελίχτηκε μὲ βάση τὴ γνωστικὴ θεολογία. Οἱ βασικὲς ἀρχὲς τοῦ φιλολογικοῦ αὐτοῦ εἶδους μποροῦν νὰ συνοψιστοῦν ὡς πίστη καὶ ἀφοσίωση στὰ λόγια τοῦ Ἰησοῦ καὶ τὴν αἰώνια ἀξία τους, μὲ ἐπιγραμματικὸ Σύμβολο τὸ ἀκόλουθο : 'Ο Ἰησοῦς εἶναι Σοφία ἡ ὁ ἀπεσταλμένος τῆς Σοφίας τοῦ Θεοῦ. Τὸ φιλολογικὸ αὐτὸ εἶδος συνεχίστηκε καὶ μέσα στὸν Ὁρθόδοξο χῶρο μὲ τὴ μορφὴ τῶν ἀποφθεγμάτων τῶν μεγάλων ἀσκητῶν τῆς Ἐρήμου.

β) Τὸ δεύτερο φιλολογικὸ εἶδος εἶναι οἱ συλλογές θαυμάτων τοῦ Ἰησοῦ. Τὸ φιλολογικὸ αὐτὸ εἶδος, δπως καὶ τὸ προηγούμενο⁷⁵, ἦταν γνωστὸ στὸν ἐλληνιστικὸ, ἀλλὰ καὶ τὸν ιουδαϊκὸ χῶρο μὲ τὴν ἐπωνυμία «ἀρεταλογίαι». Τὴ χρησιμοποίησή του μέσα στὸ χριστιανικὸ χῶρο τὴν μαρτυροῦν ἡ «Πηγὴ τῶν Σημείων» τοῦ Δ' Εὐαγγελίου, οἱ συλλογές τῶν θαυμάτων τοῦ κατὰ Μᾶρκον, οἱ ἀπόκρυφες Πράξεις καὶ τὰ ἀπόκρυφα Εὐαγγέλια τῆς Παιδικῆς 'Ηλικίας'. 'Ο Ἰησοῦς ἐμφανίζεται προκισμένος μὲ θεία δύναμη μὲ τὴν δύναμην ἐνεργεῖ θαύματα ἀποδεικνύοντας τὴ θεῖκὴ του προέλευση καὶ τὸν θεῖκό του χαρακτήρα. Πίστη σ' ἔνα τέτοιο «εὐαγγέλιο»⁷⁶ συνεπάγεται δυνατότητα ἐκ μέρους τῶν μαθητῶν, καὶ γενικά τῶν πιστῶν, ἐπανάληψης παρόμοιων θαυματουργικῶν πράξεων⁷⁷. Τὸ φιλολογικὸ αὐτὸ

λογικὰ εἶδη δὲν εἶναι πάντοτε εὐδιάκριτα. Τὴν θεωροῦμε δμως σὲ πρώτη φάση ἀπαριτητὴ γιὰ τὴν κατανόηση τοῦ φαινομένου.

74. Γιὰ λεπτομερέστερη ἀνάλυση τῶν προβλημάτων τῆς θεωρίας τῆς Πηγῆς τῶν Λογίων βλ. τὴν πρόσφατη μελέτη μας 'Η Περὶ τῆς Πηγῆς τῶν Λογίων θεωρία : Κριτικὴ θεωρητικὴς τῶν συγχρότερων φιλολογικῶν καὶ θεολογικῶν προβλημάτων' (Ἀθῆνα, 1977).

75. «One Jesus...» 187.

76. B. J. M. Robinson, «LOGOI SOPHON : On the Gattung of Q», *Trajectories* 71 - 113.

77. 'Ο Koester («One Jesus...» 191) ὑποστηρίζει πώς οἱ ἀντίπαλοι τοῦ Παύλου στὴν Β' Κορ., δπως καὶ ἡ παρουσίαση τοῦ Παύλου ἀπ' τὸν Λουκᾶν στὶς Πράξεις τῶν Ἀποστόλων, ἔχουν τὰ χαρακτηριστικὰ τῶν ἀρεταλογιῶν. Γιὰ τὴν περίπτωση δμως τῶν Πράξεων βλ. τὴν παρακάτω εἰσήγηση τοῦ καθηγητῆ Σάββη Αγουρίδη σ. 119 ἐν.

78. 'Ο δρός *εὐαγγέλιο*· ἔδω μὲ τὴ σημασία τοῦ χωρίου Γαλ. 1,6, καὶ δχι τοῦ Πεύλειου κηρύγματος τοῦ Σταυροῦ καὶ τῆς 'Ανάστασης τοῦ Ἰησοῦ, ἡ τοῦ φιλολογικοῦ εἶδους (βλ. παρακάτω § 6) μὲ αὐτὰ τὰ χαρακτηριστικὰ στοιχεῖα.

79. Πρβλ. Πραξ. 8, 18ξ. Β' Τιμ. 3, 13.

είδος είχε σάν Σύμβολο Πίστεως τή φόρμουλα: «Ο Ιησούς είναι θεῖος ἀνήρ», ἐνώ τὴν ἔξελιξή του τῇ βλέπουμε στὰ μεταγενέστερα ἀγιολόγια καὶ συναξάρια.

γ) Τὸ τρίτο φιλολογικὸ εἶδος είναι οἱ Ἀποκαλύψεις. Είναι πολὺ συχνὸ στὴ μεσοδιαθηκικὴ περιοδὸ καὶ μαρτυρεῖται στὴν Κ.Δ. πρώτιστα ἀπ' τὴ λεγόμενη «Μικρὴ Ἀποκάλυψη» (Μαρκ. 13)⁸⁰ Χρησιμοποιεῖται ἀπ' τὸ τελευταῖο κείμενο τῆς Κ.Δ., τὸν Ποιμένα τοῦ Ἐρμᾶ καὶ τὶς διάφορες ἀπόκρυφες Ἀποκαλύψεις. Τὴν ἀνάπτυξην αὐτοῦ τοῦ εἰδούς στὸν ὀργέτονο Χριστιανισμὸ μᾶς ὑπανίσσονται καθαρά τὰ χωρία Α' Θεσ. 4,15. Α' Κορ 15,51έξ καὶ τὸ «Εὐαγγέλιο τῆς Διαθήκης» τοῦ Ἰωάννη. Τὸ ἐπιγραμματικὸ Σύμβολο Πίστεως ἐνὸς τέτοιου «εὐαγγελίου» μπόρει νά δριστεῖ ὡς ἔξης: «Ο Ιησούς είναι ὁ ἀποκαλυπτικὸς προφήτης καὶ ὁ Κύριος τοῦ μέλλοντος. Πίστη σ' ἔννα τέτοιο «εὐαγγέλιο» συνεπάγεται γνώση τῶν κεκρυμμένων μυστηρίων καὶ γενικά τοῦ μέλλοντος. Αὐτὸ ἔγινε ἀφορμὴ ὥστε τὸ φιλολογικὸ τοῦτο εἶδος νά θεωρηθεῖ σάν ιδεῶδες μέσο γιὰ τὴ διατύπωση καὶ διάδοση τῆς γνωστικῆς σκέψης καὶ χριστολογίας⁸¹. Παρουσίασε δμῶς κάποια ἄνθηση καὶ μέσα στὸν Ὁρθόδοξο χῶρο κατά τὴν περίοδο τῆς Τουρκοκρατίας μὲ κείμενα ὅπως ἡ Ἀγία Ἐπιστολὴ κ.λ.π.

δ) *Εὐαγγέλια*. Τὸ τέταρτο φιλολογικὸ εἶδος, σ' ἀντίθεση μὲ τὰ προηγούμενα, ἀποτελεῖ ἀποκλειστικὸ προϊὸν τοῦ χριστιανικοῦ κόσμου. Μετὰ τὴν κατάρριψη τῆς «Μάρκειας Ὑπόθεσης» (Markan Hypothesis) ἔγινε εὑρύτατα ἀντιληπτὸ πώς τὰ Εὐαγγέλια, καὶ κυρίως τὸ κατὰ Μᾶρκον, δὲν ἡσαν «ἀπομνημονεύματα» ἢ βιογραφίες κατά τὰ ἐλληνορωμαϊκὰ πρότυπα. Τὸ 1930 δ. J. Schniewind διατύπωσε τὴν ἀποψῃ πώς ἡ βασικὴ αἵτια τῆς δημιουργίας τοῦ φιλολογικοῦ εἴδους τοῦ εὐαγγελίου ἦταν τὸ ἀρχικὸ κήρυγμα⁸². Λίγα χρόνια ἀργότερα δ. C. H. Dodd⁸³ ἔδειξε μὲ πειστικὸ τρόπο πώς τὰ Εὐαγγέλια, σάν φιλολογικὸ εἶδος, δὲν ἡσαν τίποτε ἄλλο παρὰ μιὰ παραπέρα ἐκέκτιση τοῦ ἀρχικοῦ κηρύγματος, ὅπως αὐτὸ μαρτυρεῖται στὸ Α' Κορ. 15,3έξ (καὶ τὰ λοιπὰ Παύλεια χριστολογικὰ χωρία) καὶ

80. Ἀπ' τὴν ἐποχὴ τοῦ T. Colani, τὸν περασμένον αἰώνα, ὑποστηρίζεται πώς τὸ κεφ. 13 τοῦ κατὰ Μᾶρκον δὲν περιγράφει ἀντικειμενικὰ ἱστορικὰ γεγονότα, ἀλλὰ προέρχεται ἀπὸ ἀνεξάρτητο, ἀποκαλυπτικῆς χροιᾶς, κείμενο ποὺ ἐνσωματώθηκε στὸ Δεύτερο Εὐαγγέλιο. Ἡ προσπάθεια τοῦ G. R. Beasley - Murgay (*Jesus and the Future* [Λονδίνο, 1954]) νά ἀποκαταστήσει τὴν αὐθεντικότητά του, θεωρεῖται γενικὰ ἀποτυχημένη.

81. H. Koester, «One Jesus...» 198.

82. J. Schniewind, «Zur Synoptikerexegese» *ThR* N.F. 2 (1930) 183. Bλ. Ἐπίσης τοῦ ίδιου, *Eusegglion : Ursprung und erste Gestalt des Begriffs Evangelium* (Γοττίγη, 1927 [I], 1931 [II]).

83. *The Apostolic Preaching and its Developments* (Αονδίνο, 1936).

τοὺς λόγους τῶν Πράξεων (κυρίως τοῦ Πέτρου). Τὸν πυρήνα τῶν «Ἐναγγελίων», δπως εἶναι γνωστό, ἀποτελοῦν οἱ διηγῆσεις τοῦ Πάθους καὶ τῆς Ἀνάστασεως⁸⁴, δπως ἀκριβῶς τὸν πυρήνα τοῦ ἀρχικοῦ κηρύγματος ἀποτελοῦσαν ὁ Σταυρὸς καὶ ἡ Ἀνάσταση τοῦ Κυρίου⁸⁵.

Βασικὸ λοιπὸν χαρακτηριστικὸ αὐτοῦ τοῦ φιλολογικοῦ εἰδούς ήταν ἡ πίστη στὸ Σταυρὸ καὶ τὴν Ἀνάσταση τοῦ Ἰησοῦ, τὸ πάθος δηλ. καὶ τὴ δικαιώση τοῦ υἱοῦ τοῦ Θεοῦ, τὴν ἐνσάρκωση τῆς παντοδυναμίας τοῦ Θεοῦ στὴν ἀδυναμία τοῦ ἀνθρώπινου γένους⁸⁶. Τὸ ἐπιγραμματικὸ λοιπὸν Σύμβολο Πίστεως αὐτοῦ τοῦ φιλολογικοῦ εἰδούς ήταν τὸ ἀκόλουθο: «Οὐ Ιησοῦς εἶναι ὁ ταφεῖς καὶ ἀναστὰς Χριστός». Ἡ κεντρικὴ αὐτὴ ἔννοια, ἔκτος ἀπὸ τὰ Ἐναγγέλια, διατρέχει ἀπὸ ἄκρου εἰς ἄκρον τὴν Κ.Δ., εἴτε μὲ τὴν ἔννοια τῆς ἔξιλαστήριας θυσίας (Ρωμ. 3,25), τοῦ «πάσχα» (Α' Κορ. 5,7), τῆς θυσίας τῆς διαθῆκης (Ἑβρ. 13,20), ἥ τοῦ «ἐσφαγμένου ἀρνίου» (Ἀποκ. 5,6-7,14). «Οὐα τὰ ἄλλα στοιχεῖα τῆς ἐπίγειας δραστηριότητας τοῦ Ἰησοῦ, ποὺ διαδραμάτιζαν πρωταρχικὸ ρόλο στὶς ὑπόλοιπες φιλολογικὲς μορφές, ἔγιναν δεκτά σ' αὐτὸ τὸ κατ' ἔξοχὴν χριστιανικὸ φιλολογικὸ εἶδος μόνο μέσα στὸ πλαίσιο τοῦ Σταυροῦ καὶ τῆς Ἀνάστασεως⁸⁷. Αὐτὸ δὲν σημαίνει πῶς τὰ στοιχεῖα ποὺ ἔχουμε σήμερα νά σημειωθεῖ διτὶ ὁ W. Marxsen εδειξε πειστικότατα, πῶς ὁ Μάρκος χρησιμοποιεῖ τὸν δρό «ἐναγγέλιον» μὲ τὴν Παύλεια σημασία (Der Evangelist Markus [Γοττίγγη, 1959] 77 - 101).

84. Εἶναι γνωστή ἡ θέση τοῦ M. Kähler, *The So-Called Historical Jesus and the Historic, Biblical Christ*, ἀγγ. μετ. (Φιλαδέλφια, 1964), διτὶ τὰ Ἐναγγέλια ἀποτελοῦν ἐπέκταση τῆς ἱστορίας τοῦ Πάθους μὲ διάφορες ἐκτεταμένες εἰσαγωγές.

85. Πρέπει νά σημειωθεῖ διτὶ ὁ W. Marxsen εδειξε πειστικότατα, πῶς ὁ Μάρκος χρησιμοποιεῖ τὸν δρό «ἐναγγέλιον» μὲ τὴν Παύλεια σημασία (Der Evangelist Markus [Γοττίγγη, 1959] 77 - 101).

86. Εἶναι γεγονός πῶς τὸ φιλολογικὸ αὐτὸ εἶδος, παρὰ τὴ φαινομενικὴ ἀδιαφορία γιά τὸ ἔργο καὶ τῇ διδασκαλίᾳ τοῦ Ναζωραίου, ήταν τὸ μόνο ποὺ πήρε στὰ σοβαρά τὴν ἀνθρώπινη μοίρα καὶ τὸν ἀνθρώπινο πόνο (Βλ. H. Koester, «The Structure...» 228). Εἶναι φανερό, ἐξ ἄλλου, πὼς λίγη σημασία είχε τὸ ἄν δ Θεὸς «ἀνέστησεν», ἥ «ῆγειρεν» τὸν Ἰησοῦν ἐκ τῶν νεκρῶν (πρβλ. Ρωμ. 2,24; 8,34· Α' Κορ. 15,4· Γαλ. 1,1· Α' Πέτρ. 1,21· Πραξ. 2,24· Ἰγνάτιου, Τραόλλιανος 9,2), ἥ ἄν δ ἴδιος δ Ἰησοῦς «ἀνέστη» (Πρβλ. Ιουστίνου. Λιόλογος πρὸς Τρύφωνα 85,2). Ἀκόμη, θᾶλαγα, τὸ ἀρχικὸ κήρυγμα τοῦ Σταυροῦ καὶ τῆς Ἀνάστασης τοῦ Κυρίου βρίσκεται σὲ ἄλλη διάσταση ἀπὸ ἐκείνη τῆς σύγχρονης διαμάχης ἀνάμεσα στὴν ἱστορικότητα τοῦ γεγονότος καὶ τὴν ἔρμηνεια τοῦ φυσιολογικῆς μεταφορικῆς ἔννοιας ποὺ δηλώνει τὴ νίκη τοῦ Θεοῦ πάνω στὶς δυνάμεις τοῦ κακοῦ.

87. Ἡ Q π.χ. ἔγινε ἀπόδεικτή στὸν ὄρθροδο οπρωτοχριστιανικὸ χώρῳ μόνο μετά τὴν ἐνσωμάτωσή τῆς στὸ φιλολογικὸ τύπο τοῦ Μάρκειου Εὐαγγελίου. Τὸ ίδιο καὶ ἡ «Μικρὴ Ἀποκάλυψη» (Μαρκ. 13) καὶ οἱ διηγῆσεις τῶν θαυμάτων. Χαρακτηριστικὰ ἀναφέρουμε πῶς ἡ «Ἀποκάλυψη» τοῦ Ἰωάννη, μόνη ἀπὸ τίς τόσες ποὺ κυκλώφορούσαν τὴν ἐποχὴ ἐκείνη, ἔγινε δεκτή — μὲ τὶς γνωστὲς ταλαιπωρίες — στὸν χριστιανικὸ Κανόνα ἐξ αἵτιας τῆς χριστολογίας τοῦ «ἐσφαγμένου ἀρνίου», ποὺ κατὰ βάση συμφωνεῖ μὲ τὸ ἀρχικὸ Παύλειο κήρυγμα. Στὰ ἔργα τοῦ Ιουστίνου μπορούμε καθαρά να διακρίνουμε τὸ συνδυασμὸ τῶν παραπάνω φιλολογικῶν εἰδῶν μὲ κέντρο καὶ βάση τὸ «ἐναγγέλιο».

μερα στὰ κανονικά Εὐαγγέλια γιὰ τὴν ἐπίγεια δράση τοῦ Ἰησοῦ ἀποτελοῦν συμπίπλημα διαφόρων πηγῶν ὑποπτῆς ἐνδεχομένως ἱστορικῆς ὁξίας⁸⁸. Οἱ φιλολογικὲς μορφὲς ποὺ ἀναφέραμε παραπάνω δὲν διαφέρουν ὡς πρὸς τὸ εἶδος τῆς ἐπίγειας δράσης τοῦ ἱστορικοῦ Ἰησοῦ, — ἀν αὐτῇ δηλ., ἡταν κατ' ἔξοχὴν διδακτικὴ ἢ θαυματουργικὴ ἢ ἀποκαλυπτικὴ καὶ πάλλι ὡς πρὸς τὴν ἐμφαση. «Ἐμφαση δμως ποὺ εἶχε σοβαρὲς χριστολογικὲς καὶ γενικότερες κοινωνιολογικὲς ἐπιπτώσεις. «Ἡ ἀναμονὴ τοῦ μελλοντικοῦ Μεσσία», γράφει πολὺ σωστά ὁ Koester⁸⁹, «δημιούργησε μιὰ ἐσχατολογικὴ αἵρεση γι' αὐτοὺς ποὺ ἤσαν διατεθεῖμενοι νά προετοιμάσουν τὴν ἔλευσή του. Ἡ πίστη στὸν Ἰησοῦ ὡς Σοφίας ἔγινε ἀφορμὴ νά δημιουργθοῦν σχολές σοφῶν καὶ μυημένων στὴ θεϊκὴ Σοφία. Ἡ πραγμάτωση τῆς θεϊκῆς δυνάμεως στὴ ζωὴ τῶν ἀνθρώπων δημιούργησε θρησκευτικοὺς ὑπεράνθρωπους, δχι δμως κοινότητα. Μόνο τὸ κήρυγμα ποὺ ἀναφερόταν στὴν ἐπενέργεια τοῦ Θεοῦ μέσα στὴν ἱστορία . . . συνετέλεσε στὴ γέννηση τῆς Ἐκκλησίας».

Τὸ ἐκκλησιολογικὸ ὑπόβαθρο τοῦ φιλολογικοῦ αὐτοῦ εἶδους, ποὺ ἀπετέλεσε καὶ τὸν πυρήνα τοῦ Συμβόλου τῆς Α' Οἰκουμενικῆς Συνόδου, γίνεται αἰσθητὸ στὶς ἐκφράσει «ἐν Χριστῷ» καὶ «σῶμα Χριστοῦ» τοῦ Παύλου, ὁ δποῖος δπως εἶναι γνωστὸ ὑπῆρξε ὁ κατ' ἔξοχὴν ὑπέρμαχος τῆς περὶ Σταυροῦ καὶ Ἀναστάσεως χριστολογίας. Ἡ περὶ Ἐκκλησίας δρθόδοξη ἀντίληψη, ποὺ πρῶτος ὁ Παῦλος ἐπεξεργάστηκε, ἀποτελεῖ ἐπιστέγασμα καὶ ἀναγκαῖο ἐπακόλουθο τῆς περὶ Σταυροῦ καὶ Ἀναστάσεως ἀρχέγονης χριστιανικῆς δμολογίας⁹⁰. Καὶ ἡ δμολογία αὐτῆ, ποὺ ἐκφράζεται πολὺ χαρακτηριστικά στὸ φιλολογικὸ εἶδος «εὐαγγέλιο», βοήθησε τὴ μεταγενέστερη δρθόδοξη χριστιανικὴ φιλολογία νά διακηρύξει ἔνα πολὺ βασικὸ στοιχεῖο: πώς ἡ χριστιανικὴ πίστη εἴαις ἀρρηκτα συνδεδεμένη μὲ τὴν ἱστορία, καὶ πώς τὸ βασικὸ τῆς κριτήριο εἶναι ὁ «ἱστορικὸς Ἰησοῦς»⁹¹.

Δ'. ΕΠΙΛΕΓΟΜΕΝΑ

Ἡ παραπάνω ὄντας δημόσιη τὸν θέματος «Ορθοδοξία - Αἵρεση» στὸν ἀρχέγονο χριστιανισμὸ φαίνεται νά συμφωνεῖ κατά βάση μὲ τὰ δεδομένα τῶν μεταγενέστερων χρόνων, τῶν χρόνων δηλ., τῆς ἔντονης διαμάχης τῆς

88. Ἀναφέρουμε χαρακτηριστικὰ δτι στὴν Πηγὴ τῶν Λογίων, πασάλληλα πρὸς στὰ λόγια, μαρτυρεῖται καὶ ἡ διενέργεια θαυμάτων ἀλ' τὸν Ἰησοῦ (βλ. Ματθ. 11,5 = Λουκ. 7,22), χωρίς δμως νά δίνεται ἐμφαση σ' αὐτά.

89. «The Structure...» 229.

90. Πρβλ. κυρίως τὰ κεφάλαια 12 - 13 τῆς Α' Κορ.

91. Βλ. H. Koester, «One Jesus...» 204.

Έκκλησίας πρός τις κατά κάποιο τρόπο δργανωμένες αἱρέσεις. Πολὺ σωστά δ Koester⁹² παρατήρησε πώς τὸ πρόβλημα τῶν αἱρέσεων στὸν ἀρχικὸν χριστιανισμὸν εἶναι ἄρρηκτα συνδεδεμένο μὲ τὸ πρόβλημα τοῦ «ἰστορικοῦ Ἰησοῦ». Ἐνῷ για τὴν ὀρχέγονη δρθιδοξία δὲ «ἰστορικὸς Ἰησοῦς» ἀποτελοῦσε κριτήριο δρθῆς πίστης, γιὰ τὶς διάφορες «αἱρετικὲς τάσεις» ἡταν φῶς ἐπὶ τὸ πλείστον παραθεωρημένη θεολογικὴ ἀντίληψη, πρὸς δφελος διάφορων στοιχείων, δπως ἔκεινα ποὺ ἀναφέραμε παραπάνω. Δὲν πρέπει νᾶναι τυχαῖο τὸ γεγονός πώς ἡ Ἰδια κατὰ βάση ὑποφορά ἀντιληψεων γιὰ τὴν ἱστορία ὑπῆρχε καὶ ἀνάμεσα στὴν Καθολικὴ Ἐκκλησία καὶ τὸ γενικώτερο γνωστικισμὸν τοῦ Β' καὶ Γ' μ.Χ. αἱ.⁹³

Ἡ καθαρὰ ἀντι-ιστορικὴ διάσταση τῶν αἱρέσεων τῶν πρώτων χριστιανικῶν χρόνων καὶ ἡ ἀντιμετώπισθή τους ἀπ' τὴν Ἐκκλησία περισσότερο πάνω σὲ ἐκκλησιολογική, παρὰ σὲ δογματική βάση, γίνονται ἀντιληπτὰ στὸ ἔργο τοῦ Ἰγνάτιου τοῦ Θεοφόρου. Ὁ κατ' ἐξοχὴν «ἐκκλησιαστικὸς» αὐτὸς πατέρας τῆς πρώτης Ἐκκλησίας, ποὺ βρίσκεται στὸ μεταίχμιο τῆς πρώτης καὶ τῆς δεύτερης περιόδου τῶν αἱρέσεων, καὶ ποὺ ἀγνοίστηκε μὲ δλες του τίς δυνάμεις, δχι γιὰ τὴν ἰδεολογικὴ ἀντιμετώπιση τῶν αἱρέσεων, ἀλλὰ γιὰ τὴ διατήρηση τῆς ἐνότητας τῆς Ἐκκλησίας, γράφει γιὰ τοὺς αἱρετικούς : «περὶ ἀγάπης οὐ μέλει αὐτοῖς, οὐ περὶ χήρας, οὐ περὶ δρφανοῦ, οὐ περὶ θλιβομένου, οὐ περὶ δεδεμένου ἢ λελυμένου, οὐ περὶ πεινῶντος ἢ διψῶντος»⁹⁴, δείχνοντας ἔτσι καθαρά τὸ ἰδεολογικὸ χάσμα ποὺ χωρίζει τὴν δρθιδοξία ἀπ' τὴν αἱρεση.

Τὸ πρόβλημα τῶν ἀρχῶν τοῦ χριστιανισμοῦ, ἰδωμένο ἀπό τὴ σκοπιά τῆς ἱστορίας τῆς διαμάχης τῆς Ὀρθοδοξίας μὲ τὶς αἱρέσεις, εἶναι στὴν οὐσίᾳ του τὸ πρόβλημα τῆς ἀνθρώπινης ἀδύναμίας νά κατανοήσει σωστὰ καὶ νά ζήσει τὸ μυστήριο ποὺ λέγεται «Ἰησοῦς δ ἀπό Ναζαρέτ». Τὸ κω-

92. «Häretikere im Urchristentum als theologisches Problem», *Zeit und Geschichte*. Χαριστήριος τόμος στὸν R. Bultmann (Τυβίγη, 1964) 61 - 76.

93. Θάταν παράλειψη στὸ σημεῖο αὐτὸ νά μὴ ὑπενθυμίσουμε, δτι δλες ἀνεξαιρετα οι μαρξιστικὲς ἀπόπειρες ἐρμηνείας τῆς ἐμφάνισης τοῦ Χριστιανισμοῦ ὑποστηρίζουν πώς ἡ ἀρχαιότερη χριστολογία ἡταν ἔκεινη τοῦ «Ἴησοῦ - Θεοῦ», καὶ πώς μόνο μεταγενέστερα ἡ ὀργανωμένη πλέον Ἐκκλησία καθιέρωσε τὸν — δπως τὸν ὄνομάζουν — «μέθο τοῦ Θεανθρώπου». Γι' αὐτὸ καὶ χρονολογοῦν τὰ περισσότερα κείμενα τῆς Κ.Δ., καὶ ιδιαίτερα τὰ Εὐαγγέλια καὶ τὶς Πράξεις, γύρω στὸ μισὸ τοῦ Β' μ.Χ. αἱ. (βλ.. π.χ. I. Λέντσμαν. *Oι Ρίζες τοῦ Χριστιανισμοῦ* 38δξ. καὶ ίδιας 46 καὶ 79). Μιά τέτοια ὅμως προσπάθεια εἶναι ἐσκεμμένη συγκάλυψη τῆς ἱστορικῆς διάστασης τοῦ Χριστιανισμοῦ, μὲ σκοπὸ νά μονοπωλεῖται ἀπ' τὸ Μαρξισμό δ Ἰστορικός — καὶ κατὰ συνέπεια ἀνθρώπιστικός — παράγων. Κατὰ ἓνα ὅμως παράδοξο τρόπο, καὶ δλα τὰ ὑπερσυντηρητικά, μὲ ἐντονο συνήθως ἀντιμαρξιστικό χαρακτήρα, θεολογικά ἐχειρίδια τῆς Δύσεως ὑπερτονίζουν τὸ θεϊκό στοιχεῖο τοῦ Νεζαράιου σὲ βάρος τῆς ἀνθρώπινῆς του ὑπόστασης.

94. Ἰγνάτιου, *Σμηναγός* VI, 2.

τήριο της «οδρθοδοξίας», έξω από τά στενά γεωγραφικά και πολιτιστικά πλαισία είναι ή δυνατότητα δημιουργίας 'Εκκλησίας, και δχι σχολῆς, ή θρησκευτικής δύναμης, ή φατρίας, ή άκομη και ή δημιουργίας ήθικά τέλειων άτόμων. *'Η δυνατότητα δηλ. βίωσης της ίστορικής διάστασης της θρησκείας τοῦ Θεανθρώπου'*⁹⁵.

Σήμερα, σὲ μιὰ έποχὴ ποδή ή 'Εκκλησία μας ἔχει χάσει τὴν δριζόντια διάστασή της, γίνεται ἐπιτακτική ή^{*}άνάγκη, περισσότερο ίσως ἀπὸ κάθε ἄλλη φορά, γιὰ βαθύτερη ἔρευνα καὶ κατανόηση τῶν κριτηρίων ποὺ διδήγησαν τὸν ἀρχέγονο χριστιανισμὸ στὸ διαχωρισμὸ τῆς 'Ορθοδοξίας ἀπὸ τὴν Αἵρεση.

95. Πρόσφατα, σὲ μιὰ πολὺ προσεγγιμένη μελέτη του ὁ Ph. Sherrard «The Christian Understanding of Man», *Sobornost* 7/5 [1977] 329-43 χαρακτηρίζει ἀφελῆ (*naïve*) τὸν ισχυρισμὸ διτὶ ή μοναδικότητα τοῦ Χριστιανισμοῦ συνδέεται μὲ τὸ γεγονός διτὶ αὐτός, ἀντίθετα ἀπ' τὶς ἄλλες θρησκείες, βασίζεται στὴν ίστορια. 'Η τάση δμος αὐτῆς, νά ἀγνοεῖται σχεδὸν συστηματικά ή ιστορική διάσταση τοῦ Χριστιανισμοῦ, ποὺ τὴν βρίσκουμε σὲ συστηματικοὺς κυρίως θεολόγους, παραγνωρίζει τὰ βιβλικά ὅδομέννα, διποὺς παρουσιάστηκαν παραπάνω.

Η ΑΝΤΙΜΕΤΩΠΙΣΗ ΤΗΣ ΜΑΓΕΙΑΣ ΤΩΝ ΕΛΛΗΝΙΣΤΙΚΩΝ ΧΡΟΝΩΝ ΑΠΟ ΤΟ ΒΙΒΛΙΟ ΤΩΝ ΠΡΑΞΕΩΝ ΤΩΝ ΑΠΟΣΤΟΛΩΝ

Σάββα Χρ. 'Αγουρίδη
Καθηγητή Πανεπιστημίου 'Αθηνῶν

Μέσα στὸ γενικώτερο πλαίσιο τῆς μελέτης τῶν αἰρέσεων ποὺ ἀπασχολοῦν τὸν Ἀπόστολο Παῦλο στὶς Ἐπιστολές του, εἶναι δυνατὸ νὰ λησμονῇ θεῖ ὁ Παῦλος, διποὺ τὸν ξαίρομε ἀπὸ τὶς Πράξεις τῶν Ἀποστόλων. Κι' αὐτὸς ὁ Παῦλος δὲν εἶναι μόνο ὁ ποιμένας καὶ ὁ θεολόγος τῶν Ἐπιστολῶν, ὁ πολέμιος τοῦ Ἰουδαϊσμοῦ, τοῦ Ἰουδαιοχριστιανισμοῦ, τοῦ Γνωστικισμοῦ, ἀλλὰ εἶναι καὶ ὁ θαυματουργὸς Παῦλος, ὁ Παῦλος ποὺ καθὼς φαίνεται κατηγορεῖται γιὰ μαγεία καὶ πολιτικῶν ἐπιπτώσεων δραστηριότητα, ὁ ἴδιος δμως συστηματικὰ πολεμάει ἵνα εἶδος μαγικῆς ἀστρολογίας μὲ ἐμφανῆ ἰουδαϊκὰ καὶ γνωστικὰ στοιχεῖα. Γι' αὐτὸ τὸ λόγο ἐσκέφθηκα σὰν συμβολὴ στὸ γενικώτερο θέμα αὐτῆς τῆς Σύναξης νὰ παρουσιάσω μερικές σκέψεις στὸ θέμα : 'Η ἀντιμετώπιση τῆς Μαγείας τῶν Ἑλληνιστικῶν Χρόνων ἀπὸ τὸ βιβλ.ο τῶν Πράξεων τῶν Ἀποστόλων.

Κατὰ τοὺς Ἑλληνιστικοὺς χρόνους ἡ πνευματικότητα τῶν ἀνθρώπων δὲν τῶν κοινωνικῶν τάξεων εἶναι πολὺ ἔντονα χρωματισμένη ἀπὸ τὴ Μαγεία καὶ τὴν Ἀστρολογία τῆς ἐποχῆς. «Ἡ θρησκεία στὸν Ἑλληνορωμαϊκό κόσμο», γράφει ὁ R. Grant, ἐσχετίζονταν στενά καὶ μὲ τὰ δύο, μαγεία καὶ ἀστρολογία, ἀλλὰ καὶ ὡς πρὸς τὰ δύο ἡταν διαφορετική, εἴτε στὴ Ρόμη, εἴτε στὶς ἐπαρχίες ἀφοῦ αὐτὴ οὐσιαστικά ἡταν δημοσία κι ὅχι ιδιωτική, βρίσκονταν δὲ κάτω ἀπὸ τὴν προστασία καὶ τὸν ἔλεγχο τοῦ κράτους» (Gnost and Early Christ, σελ. 29). Φυσικά, μιλῶντας γι' αὐτά τὰ δύο, μιλᾶμε γιὰ ἔνα πολὺ εὐρύτερο καὶ βαθύτερο πνευματικὸ κόσμο ἀπ' αὐτὸν ποὺ συνήθως ἐννοεῖ ὑπὸ τὶς λέξεις αὐτές ὁ νεώτερος Εὐρωπαῖος. Μόλις ἀπὸ τὶς ἀρχῆς τοῦ 20ου αἰώνα, ἡ ψυχολογία καὶ ἡ κοινωνιολογία τῶν ἡμερῶν μας κάνει δυνατὸ τὸ λόγο γιὰ τέτοια πράγματα μπροστά σ' ἔνα σοβαρὸ ἀκροατήριο. 'Η σοβαρὴ κι' ἐπιστημονικὴ μελέτη τῶν φαινομένων αὐτῶν εἶναι ἐντελῶς ἀσχετη πρὸς τὴν ἔξαρση τῆς Μαγείας καὶ τῆς Ἀστρολογίας τὰ τελευταῖα αὐτά χρόνια, ὅχι μόνο στὴν Ἀμερικὴ ἀλλὰ καὶ στὴν Εὐρώπη. Παράγοντες, ποὺ μελετάει ἡ κοινωνικὴ ψυχολογία, παρουσιάσαν σὲ εὐρύτατη κλίμακα

μέσα σ' ἔνα λογοκρατούμενο δυτικό κόσμο φαινόμενα, πού δὲν φτάνουν τὴν ἔκταση καὶ ἔνταση τῶν δμοίων τους στὰ ἐλληνιστικά χρόνια, παρουσιάζουν δμως σαφῆ δμοιότητα. Ἐπιτρέψατε μου νὰ ἀναφερθῶ μόνο σὲ δύο ἐπὶ μέρους συγκεκριμένες ἐκφύνσεις τοῦ φαινομένου : (α) Κάθε πρωὶ δλοι ἐμεῖς οἱ λογιώτατοι πολίτες τῆς Δύσεως ἀκοῦμε ἀπὸ τὸ ραδιόφωνο τὸ ὄροσκόπιο μας. (β) Ποτέ, μετὰ τὸν ι^ς αἰώνα, ἡ φιλολογία περὶ μαγείας καὶ ἀστρολογίας δὲν εἶχε πάρει τόση ἔκταση δση στὶς ἡμέρες μας.

Αὐτὰ σημειώνω, μὲ κάθε συντομία, γιὰ νὰ ἐπισημάνω πώς τὸ θέμα, ἔκτος ἀπὸ τὴν ἱστορική καὶ θεολογική του σπουδαιότητα, δὲν στερείται καὶ αὐτοῦ τοῦ εἰδούς τὴν ἐπικαιρότητα.

Ἐπειτα, σὰν χριστιανοί, λησμονᾶμε πολὺ συχνά πώς ἡ χριστιανικὴ θρησκεία δὲν εἶναι μόνο μία διδασκαλία. 'Ο Ἰησοῦς, ὁ Παῦλος κι' οἱ ἄλλοι Ἀπόστολοι δὲν ἦταν ἀπλοὶ δάσκαλοι ἐνδὲ νέου τρόπου ζωῆς, ἀλλὰ καὶ φορεῖς δυνάμεων, ποὺ ἔδιναν στοὺς ἀνθρώπους μιὰ γεύση αὐτοῦ τοῦ νέου, ποὺ ὑπόσχονταν πώς θὰ φέρει τὸ Μέλλον. Ἐκαναν κάθε εἰδούς θαύματα καὶ θεραπείες δχι γιὰ νὰ ἀντιμετωπίσουν τὴν ἀνθρώπινη ἀνάγκη καὶ νὰ λύσουν ἔτσι τὰ ἀνθρώπινα προβλήματα, ἀλλὰ γιὰ νὰ δώσουν, κοντά στὴ διδασκαλία περὶ νέας ζωῆς καὶ νέου κόσμου, ἀπλὰ δείγματα τοῦ τι θάναι αὐτὸς ὁ νέος κόσμος κι ἡ νέα ζωή. "Οπος ἐπιγραμματικά τονίζει ὁ Παῦλος «οὐ γάρ ἐν λόγῳ ἡ βασιλεία τοῦ Θεοῦ ἀλλ᾽ ἐν δυνάμει» (Α' Κορ. 4, 20). Ὁ συγγραφέας τοῦ ἔργου Λουκᾶς - Πράξεις, ἀφηγούμενος τὴν ἑξάπλωση τῆς νέας πίστης μέση στὸν ἐλληνορωμαϊκὸν κόσμο, εἶναι ὑποχρεωμένος ν' ἀντιμετωπίσῃ τὴν πνευματικότητα τῆς Μαγείας τῶν Ἑλληνιστικῶν χρόνων ἀπολογητικὰ καὶ συζκριτικὰ πρὸς τὴν πνευματικότητα τῶν χριστιανῶν ἱεραποστόλων, τῶν δοκίων ἡ δραστηριότητα συνοδεύονταν ἀπὸ δυνάμεις, τέρατα καὶ σημεῖα.

Ἀπὸ τὶς ὑποτυπώδεις αὐτές εἰσαγωγικές παρυτηρήσεις δὲν πρέπει νὰ παραλειφθεὶ ἡ μνεία τῆς μορφῆς τοῦ Θείου Ἀνδρός, ποὺ κατὰ τὴν ἐποχὴ τῆς συγγραφῆς τῶν Πράξεων τῶν Ἀποστόλων εἶχε ἀρχίσει νὰ ἀσκεῖ μεγάλη γοητεία ἐπὶ τῶν μαζῶν τῆς ἐλληνορωμαϊκῆς Οἰκουμένης. Γιὰ τέτοιους ἄνδρες μᾶς μιλάει ἀργότερα ὁ Λουκιανὸς καὶ ὁ Κέλσος. Μοντέλο Θείου Ἀνδρός ἀποτελεῖ κατὰ τὸ τελευταῖο τέταρτο τοῦ α' αἰώνα Ἀπολλώνιος ὁ Τυανεῖς-ἄνδρας ἐνάρετος, ταξιδευτής, σοφός, ἐπιστήμονας, μάγος, γόης καὶ θαυματοποιός. Εἶναι γενικότερα ἀποδεκτὸ σήμερα πώς ὁ συγγραφέας τῶν Πράξεων τῶν Ἀποστόλων ἐπιδιώκει, κοντά στὰ ἄλλα, νὰ τονίσει πώς οἱ Ἀπόστολοι, εἰδικότερα ὁ Πέτρος καὶ ὁ Παῦλος, στὰ ἱεραποστολικά τους ἐγχειρήματα, δὲν εἶχαν καμια σχέση μὲ τοὺς Θείους Ἀνδρες τῆς ἐποχῆς, παρὰ τὸ γεγονός διτὶ ὑπῆρχαν μερικές χτυπητές ἑξωτερικές δμοιότητες.

Ἐπιβάλλεται δμως νὰ μπῶ ἀμέσως στὸ θέμα μου, ἔξετάζοντας : (α) Τι ἐννοοῦμε ὑπὸ τὸν δρό Μαγεία κατὰ τοὺς Ἑλληνιστικοὺς χρόνους, (β) Τὸ προβλήμα τοῦ Λουκᾶ στὶς Πράξεις τῶν Ἀποστόλων ἀπὸ τὴ συνάντηση

μὲ τὴν ἐλληνιστικὴν Μαγείαν καὶ τὴν σύγκρισην τῶν Ἀποστόλων πρὸς τοὺς Θείους Ἀνδρεῖς τῆς ἐποχῆς, καὶ (γ) σὰν Συμπέρασμα, τί νόημα ἔχει γιά μᾶς σήμερα ἡ βαθύτερη γνώση αὐτοῦ τοῦ θέματος.

A

Κατ’ ἀρχὴν πρέπει νὰ ξεχωρίσει κανεὶς τὴν θρησκείαν ἀπὸ τὴν μαγείαν. Στὴ θρησκεία ὁ πιστὸς ἐμπιστεύεται στὶς θεῖς δυνάμεις γιά τὴν ἐπιτυχίαν τοῦ ποθητοῦ, στὴ Μαγεία διὰ τῶν ιδίων του δυνάμεων ὁ Μάγος ἐπιδιώκει τὴν κυριαρχίαν πάνω στὴ φύση καὶ στοὺς ἀνθρώπους. Οἱ ιδίες οἱ μαγικὲς διαιδικασίες κρύβουν μέσα τους τὶς δυνάμεις ποὺ ἔγγυωνται τὴν πραγματοποίησην τῶν πόθων τοῦ ἀνθρώπου - πόθων καλῶν ἢ κακῶν. Γι’ αὐτὸν καὶ τὰ εἰδῆ τῆς Μαγείας διακρίνονται ἀπὸ τὸ σκοπὸν περισσότερο παρὰ ἀπὸ τὶς μεθόδους ποὺ χρησιμοποιοῦνται. Ἡ διάκριση Μαγείας καὶ θρησκείας είναι σαφής. Αὐτονόητο δῆμος είναι ἐξ ἄλλου πώς αὐτά τὰ δύο βρῆκαν τὸν τρόπο νὰ ἐκφρασθοῦνται μαζὶ σὲ μιὰ ποικιλία συνδυασμῶν.

Δέν θὰ παρακολουθήσουμε ἐδῶ τὴν ιστορίαν τῆς Μαγείας ἀπὸ τῶν ἀρχῶν της. Ὑπάρχει πλούσια εἰδικὴ βιβλιογραφία (βλ. G. Lanszkowski, Magie, Lexikon für Theologie und Kirche, ὅπου σημειώνεται καὶ ἡ σχετικὴ βιβλιογ.). Θυμίζω ἐδῶ μονάχα τὸ πολὺ γνωστὸν ἔργο τοῦ Frazer, The Golden Bough.

Κατὰ τοὺς Ἐλληνιστικοὺς χρόνους μὲ γος ἐστήμαινε γιά τοὺς Ἐλληνες, πρῶτα - πρῶτα, αὐτὸν ποὺ ἀνήκε στὴν περσικὴν ιερατικὴν τάξην, μὲ τὴ δρυστηριότητα τῆς ὁποίας συνδέονταν ἡ λατρεία τοῦ πυρός, ἡ ἀστρολογία καὶ ἡνα εἰδος θρησκευτικῆς φιλοσοφίας. Περύ τὴ στενὴ σχέση θρησκείας καὶ ἐπιστημονικο-θρησκευτικῆς σκέψης στοὺς Μάγους, ὁ περσικὸς ἔθνικὸς περιορισμὸς καὶ καθορισμὸς τους, μὲ σαφήνεια τοὺς ξεχώριζε ἀπὸ τοὺς Ἐλληνες φιλοσόφους. Μαγος ὁ δῆμος ἐστήμαινε στὴν ἐλληνικὴν τῶν χρόνων ἐκείνων καὶ κάτι γενικότερο : τὸν κάτοχο καὶ χειριστὴ μιᾶς ὑπερφυσικῆς γνώσης καὶ δύναμης. Καὶ κάτι πάρα πέρα ἀκόμη, τὸ γόνη καὶ θαυματοποιό. Τέλος, μάγος ἐστήμαινε τὸν πλάνο καὶ ἀπατεώνα (βλ. Delling, Th. W. N. T., σελ. 360 - 363). Ἡ ίδια περίου κλίμακα ἐννοιῶν ἀποδίδεται στὴν ἐνασχόληση μὲ τὰ ἄστρα καὶ τὴ σημασία τους γιά τὸν ἀνθρώπῳ κατά τὰ ἐλληνιστικὰ χρόνια. Ξεκινάει ἀπὸ τὸν «Ιππαρχο», ἀπὸ τὰ Ἀστρονομικὰ τοῦ Manilius (α’ αἰ. μ.Χ.), τὴν Τετράβιβλο τοῦ Πτολεμαίου, τὶς Ἀνθολογίες τοῦ Vetus Valems (π. 150), τοῦ Παύλου τῆς Ἀλεξανδρείας, τοῦ Firmicus Maternus, τοῦ Ἡφαιστίωνα ἀπὸ τὴ Θήβα τῆς Ἀνω Αἰγύπτου (καὶ οἱ τρεῖς ἀπὸ τὸ δ’ αἰ. μ.Χ.) κ.ἄ. καὶ φθάνει διανύοντας μιὰ παράξενη σκάλα σοβαρότητας σ’ ἡνα ἀναριθμητο πλῆθος ἀνώνυμης καὶ ψευδεπίγραφης προφητικῆς φιλολογίας ποὺ στηρίζεται στὰ ἄστρα (βλ. W. Gundel, Astrologie, στὸ Real-Lexicon für Antike und Christentum, σελ. 817 - 831). Ἀντιλαμβάνεται

δικαθένας πόσο δύσκολο είναι, υπ' αυτές τις συνθήκες νά μιλάει κανεὶς γενικά γιά Μαγεία ή 'Αστρολογία κατά τοὺς Ἐλληνιστικοὺς χρόνους. Πολὺ ἔκφραστικά είπε κάποιος πώς τη Μαγεία κατά τοὺς χρόνους αὐτούς, μποροῦμε νά παρουσιάσουμε τόσο σάν μιά καλλιεργημένη μαρκησίς ζσο και σάν μιά κουρελιάρια ἀπατεώνα τοῦ δρόμου!

Τὴν πολυπλοκότητα και τὴ δυσχέρεια τοῦ προβλήματος καταλαμβάνει κανεὶς, διαν στὰ διάφορα ἀκριβῶς ἐπίπεδα τῆς Μαγείας και Ἀστρολογίας παρακολουθήσει τὶς ποικιλότροπες διασυνδέσεις μὲ διάφορες φιλοσοφικές και θρησκευτικές ιδέες ἀκόμη και μὲ τέτοιες ιδέες τῆς ὑψηλότερης στάθμης. Αὐτὸ τὸ φαινόμενο μᾶς δίνει τὴν αἰσθηση ἐνὸς πνευματικοῦ ρεύματος ἀπὸ τὰ κάτω πρὸς τὰ πάνω και ἐνὸς ἄλλου ἀπὸ τὰ πάνω πρὸς τὰ κάτω, ποὺ συναντῶνται σὲ διάφορες βαθμίδες και σὲ ποικιλία μορφωμάτων. Γι' αὐτὸ τὸ λόγο ἡ φιλολογία ποὺ ἀφορᾶ τὸ θέμα μας ἀντιπροσωπεύει ἔνα πολὺ εὐρὺ φάσμα: Μπορεῖ κανεὶς π.χ. νά ξεκινήσει ἀπὸ τὸν Ιουδαιο φιλόσοφο Φύλωνα (50 μ.Χ.), γιὰ τὸν ὅποιο μὲ τὴ «μαγεία ὁδηγὸν» τὰ φύσεως ἔργα διερευνώμενα πρὸς ἐπίγνωσιν τῆς ἀλ.ηθείας (Omn. Prob. Lib. 74) νά προχωρήσει πρὸς τὰ Ἐρμηνευτικά, πρὸς τὴ Λειτουργία τοῦ Μίθρα, ποὺ ἔξεδωκε δ Dietrich, και νά φθάσει μέχρι τοὺς δύο τόμους Papyri Magici Graeci, ποὺ περισυνέλεξε και ἔξεδωκε δ K. Preisendanz (τομ. I, p. I-VI, 1928/ τομ. II, p. VII - IX, 1931).

Πρὸς ἀποφυγὴ ὁ τιδηποτε περιττοῦ, ἃς σκεφθεῖ κανεὶς τὶς διασυνδέσεις ποὺ είχαν φαινόμενα σάν τὴ Μαγεία, τὴν Ἀστρολογία και τὴ Μαντικὴ μὲ τὴ Φιλοσοφία, γιὰ νά καταλάβει τὶ ἐννοοῦμες μὲ τὰ δύο ρεύματα, ἀπὸ κάτω πρὸς τὰ πάνω και ἀπὸ πάνω πρὸς τὰ κάτω. Δέν θά ἀσχοληθοῦμε εἰδικά μὲ αὐτὸ τὸ θέμα ἔδω. Θά ὑπενθυμίσω μόνο τὰ παράξενα μορφώματα, ποὺ παρουσιάζονται σὲ μιὰ ἀνοδικὴ κλίμακα ἀπ' ὥρισμένους ἐκπροσώπους τῆς Μέστης Στοᾶς (Χρύσιππος, Ποσειδώνιος), τῶν Νεοπυθαγορείων, τοῦ Μέσου Πλατωνισμοῦ και τῶν Νεοπλατωνικῶν, ιδίως τοῦ Πρόκλου και τοῦ Ιαμβλίχου. Συγκρίνοντας κανεὶς τὸ ἔργο τοῦ τελευταίου «Περὶ Μυστηρίων» μὲ τὸ περὶ Μαντικῆς ἔργο τοῦ Κικέρωνα (De Divinatione) βλέπει γενικά τὴν ιστορικὴ πορεία τοῦ πράγματος.

Σχετικά μὲ τὴ χρονολόγηση τοῦ Corpus τῶν Μαγικῶν Παπύρων ἀναφέρομαι στὰ πορίσματα τοῦ Nock (Greek Magical, Papyri, σελ. 176 - 194). Στὴν παροδοῦ 'μορφὴ τους ἀνήκανε στὸν δ' μ.Χ. αἱ και στὸ μὴ φιλολογικὸ κύκλο. Περιέχουν δημος ἀρκετὸ ὑλικὸ τῆς Πτολεμαϊκῆς περιόδου. Γράφει: «Μποροῦμε δικαιολογημένα νά ισχυρισθοῦμε πώς κατὰ τὸν α' αἱ τῆς χρονολογίας μας ή Ἑλληνο-αἴγυπτιακὴ Μαγεία είχε πάρει τὴ μορφὴ τῆς (σελ. 187 ἔξ.). Εχομε ἔδω ἔνα κρῦμα Ἑλληνικῆς μαγείας τοῦ τύπου 'Εκάτης μὲ αἴγυπτιακά και ιουδαϊκά σποιχεῖα. Τὸ αἴγυπτιακὸ σποιχεῖο είναι ἐμφανῶς ἔντονο, ἔχει δὲ ἀφομοιώσει πολλὰ ἀνατολικά και Ἑλληνικά.

Αύτό φαίνεται στὸ κρῆμα τῶν *voices magicae* καὶ στὴ χρήση μὴ ἑλληνικῶν θείων ὀνομάτων. Σὰν τόπος καταγωγῆς τοῦ πρώτου πυρήνα τοῦ *Corpus* πρέπει νῦ θεωρηθεῖ ἡ Αἴγυπτος (Αὐτόθι, σελ. 189).

Καὶ μὴ νομίσει κανεὶς πώς ὁ Ιουδαϊκὸς κόσμος ὑστέρησε σὲ μαγικὲς ἐπιδόσεις. Παρὰ τὶς ρητὲς καὶ ἐπανειλημμένες ἀπαγορεύσεις ἀπὸ τὸ Νόμο καὶ τοὺς Προφῆτες (βλ. π.χ. Ἱερ. 22,18· Λευ. 19,26· 31·20,6·27· Ἡσ. 44,25· Ἱερ. 27, 9 - 10· Ἱερ. 22,28...) οἱ Ἐβραῖοι ἀσκοῦσαν πάντοτε τὴν μαγείαν. Κατὰ τοὺς χρόνους τῆς Κ. Διαθῆκης ἡταν γνωστή σ' δλο τὸν τότε κόσμον ἡ δραστηριότητα Ἰουδαίων μάγων. Γι' αὐτοὺς κάνουν λόγο ὁ Ἰουβενάλιος (II, 13 ἔξ., IV, 542 ἔξ.), ὁ Ἰουστῖνος (Διαλ. πρὸς Τρύφωνα 8,5) καὶ ὁ Ὁριγένης (Κατά Κέλσου IV, 33). Ἰδιαίτερα ἀσχολεῖται ὁ Λουκᾶς στὶς Πράξεις τῶν Ἀποστόλων, κεφ. 8 γιὰ τὸ Σίμωνα Μάγο στὴ Σαμάρεια; ποὺ ὀνομάζονταν «ἡ δύναμις τοῦ Θεοῦ ἡ μέγαλη», κεφ. 13 γιὰ τὸν Βαρ - Ἰησοῦν ἥ Ἐλύμα στὴν Πάφο τῆς Κύπρου, κεφ. 19 γιὰ τοὺς υἱοὺς τοῦ ἀρχιερέα Σκευᾶ στὴν Ἐφεσο, ἀφίνομε ἔξω τὴν περίπτωση τῆς μαντευομένης τῶν Φιλίππων στὸ κεφ. 16, γιατὶ εἶναι μόνο πιθανό ὅτι ἐπρόκειτο περὶ Ἰουδαίας, καὶ κυρίως γιατὶ ἀφορᾶ στὴ Μαντικὴ κι ὅχι στὴ Μαγεία. (Βλ. γιὰ τὸ θέμα γενικά στὸν T. Witton Davies, Magic, Divination and Demonology among the Hebrews and Their Neighbours, KTAV Pub. House, N. York, 1969).

Οποιοι κι ἂν εἶναι οἱ λόγοι ποὺ κάνουν τὸ Λουκᾶ στὶς Πράξεις νῦ ἔμφανται καὶ νῦ τονίσει αὐτὲς ἡ ἑκείνες τὶς δψεις τῆς Ιουδαϊκῆς κυρίως μαγείας στὴν Παλαιστίνη καὶ μέσα στὸν ἑλληνορωμαϊκὸν κόσμο, ἐμεῖς θὰ μιλήσουμε στὴ συνέχεια γενικά γιὰ τὴ θρησκευτικὴ πλευρά τῆς Μαγείας καὶ γιὰ τὴ θρησκευτικὴ ἀξία τῶν μαγικῶν παπύρων. Αὐτὸ εἶναι ιστορικά τὸ φρονιμώτερο ποὺ ἔχει κανεὶς νῦ κάνει. Καὶ σ' αὐτὸ τὸν τομέα δὲν θὰ μπορούσαμε νῦ βροῦμε καλύτερο δόηγό ἀπὸ τὸν A. J. Festugière, ποὺ μέσα ἀπὸ καθαρῇ κι ἀντικειμενικῇ σκέψη, ἀλλὰ καὶ γνήσιο χριστιανικὸ βίωμα, ἔξετάζει τὸ θέμα στὸ excursus E τοῦ ἔργου του : L'Ideal Religieux des Grecs et l'Evangile, Paris, Gabalda, 1932 (excursus E, σελ. 281 - 328).

Διερωτᾶται κανεὶς γιατὶ αὐτὴ ἡ ἀνάπτυξη τῆς Μαγείας, τῆς Ἀστρολογίας καὶ τῆς Μαντικῆς, σὲ ποικίλους συνδυασμούς κατὰ τὰ ἑλληνορωμαϊκὰ χρόνια; Οἱ λόγοι ποὺ προκάλεσαν τὴν ἀνάπτυξην εἶναι κοινωνικοὶ καὶ ψυχολογικοί. Ἡ πτώση τῆς πόλεως — κράτος, ἡ καταδυνάστευση, ἡ δουλεία καὶ ἡ ἀλλοτρίωση τοῦ ἀνθρώπου, ἔστρεψαν μὲ μένος τὴν προσοχὴ τῶν ἀνθρώπων πρὸς τὸν κόσμο τῆς μαγείας καὶ τῶν ἀστρων, πρὸς τὰ πνεύματα καὶ τὰ ὑπὸ τῶν πνευμάτων ἐνεργούμενα, πρὸς τὸν ἀποθανατισμὸν πάνω καὶ πέρα ἀπὸ τὶς ἔχθρικὲς δυνάμεις, ποὺ περιβάλλουν τὸν ἀνθρώπο καὶ κάνουντες τὴ ζωὴ του ἀφόρητη. Ὁπως κι ὁ Festugière παρατηρεῖ, ἡ ἐπὶ τῆς γῆς εὐτυχία ἔφαίνονταν δλο καὶ πιὸ ἀπατηλή, οἱ πολιτικὲς ἀλλαγές ἀνάτρεψαν τὴν ἑλληνικὴ ψυχή, καὶ μαζὶ μὲ τὴν πτώση τῆς πόλεως κράτος, τὸ θρησκευ-

τικό είσθημα φορτίσθηκε σιγά-σιγά με άνησυχία και με έπιθυμία γιά το ύπερπέραν. "Ετσι τά Μυστήρια τῆς Ἐλλάδος καὶ τῆς Ἀνατολῆς κατάληξαν νά γίνουν κυρίως θρησκείες τῆς ἀθανασίας, καὶ μερικές ἀπὸ τις μαρτυρούμενες στοὺς Παπύρους μαγικές «πράξεις» νά προσφέρονται σὰν συνταγὲς ἀποθανατισμοῦ (σελ. 310).

Είναι δόφιαλμοφανῆς ἡ διαφορά τοῦ πνευματικοῦ κόσμου τῶν Μαγικῶν Παπύρων καὶ αὐτοῦ τῶν κειμένων τῆς Κ.Δ. Στοὺς Παπύρους δὲ Μάγος ἐπιδιώκει ἀμέσως ἡ διά κάποιου ἐνδιαμέσου νά θέσει ὑπὸ τὴν ἔξουσία του μιὰ δύναμη ποὺ ὑπάρχει διάχυτη σ' δῆλα τὰ πράγματα. Ὑπάρχουντε ρεύματα δυνάμεων μεταξὺ τῶν ἄστρων — πούναι τὰ ἴδια Θεοὶ ἡ ἄς πούμε, κατοικίες Θεῶν, καὶ τῶν συντελουμένων στὴ γῆ. Αὐτὸ τὸ ρεῦμα δυνάμεως δύνομάζεται «ἀπόρροια»— ἔνας δρός πολὺ γνωστὸς τόσο στὴ στωϊκὴ φιλοσοφία δοῦτο καὶ στὴν ἀστρολογία. «Δός μοι ἐκ τῆς σῆς ἀπορροίας», λέει δὲ μάγος στὸν Ἐρμῆ Θώθ (P.M.G. III, 336). "Αλλοτε ἡ ἀπόρροια ἔρχεται ἀπ' εὐθείας ἀπὸ τὸν πλατωνικὸ κοσμικὸ Θεό, κι ἀλλοτε, μὲ τῇ συγκατάθεσῃ του, ἀπ' εὐθείας ἀπὸ τὰς τάστρα : «Δεῦρο μοι, δὲ ἐκ τῶν δ' ἀνέμων... Τάω, οὐδὲ ἀγαθαὶ ἀπόρροιαι τῶν ἄστρων εἰσίν, δαιμονες καὶ τύχαι καὶ μοῖραι». 'Απ' αὐτὲς ἔξαρτωνται πλούτη, καλὰ γηρατειά, γέννηση ὑγειῶν καὶ ώραιῶν παιδιῶν, ἔνας καλὸς θάνατος καὶ μιὰ ἀντάξια ταφῆ.

"ἇξει μεγάλη σημασία νά ξαίρει δὲ Μάγος τὸ δύνομα τῆς θεότητος ποὺ ἐπικαλείται. "Ἄμα δὲν ξαίρει κανεὶς τὸ δύνομα, δὲν ξαίρει τὴ θεότητα, κι' ἐπομένως δὲν μπορεῖ νά ἀποσπάσει τὴ δύναμη ποὺ θέλει νά μεταφέρει σ' αὐτὸ ἡ σ' ἐκεῖνο τὸ μαγικὸ ἀντικείμενο. Καὶ στὴν Καινὴ Διαθήκη ἔχομε τὴ χρήση τῶν τύπων «τὸ δύνομα τοῦ Ἰησοῦ ἡ τοῦ Κυρίου» ἢ ἐν τῷ δύνοματι τοῦ Ἰησοῦ ἡ τοῦ Κυρίου κ.τ.δ. Οἱ ἐκφράσεις δύμως αὐτές δὲν ἔχουν τὴν ἔννοια τῆς ἀποσπάσεως τῆς θείας δυνάμεως ἡ τοῦ ἐλέγχου τῆς ἀπὸ τὸ Μάγο, δῶς σωστά σημειώνει δὲ Bietenhard (Th. W. N. T., δύνομα, σελ. 277). «Ἄν λάβομε ὑπὸ» δψει τὰ χωρία Ματθ. 7, 21 ἔξ. καὶ Μάρκ. 9, 38 ἔξ. μποροῦμε νά πούμε : Τὸ δύνομα τοῦ Ἰησοῦ δείχνει τὴ δύναμη του ἐκεὶ δου δ ἀνθρωπος μὲ πίστη καὶ ὑπομονὴ προσκολλᾶται στὸν Ἰησοῦν καὶ πράττει τὸ θέλημα του Θεοῦ». 'Η πράξη αὐτὴ στοὺς Μαγικούς Παπύρους δύνομάζεται γενικά «ἐπίκλησις». 'Ο Μάγος ἐπικαλεῖται νά δοθεῖ ἡ δύναμη ἡ τὸ πνεῦμα τῆς θεότητος (τὰ ρήματα εἶναι ἐκπνέω, ἐκπνευματίζω) στὴν μαγικὴ «πράξη».

"Κι ἄν ἐπρόκειτο μόνο γιὰ μαγικὸ δῆθεν ἐλέγχο τῆς θείας δυνάμεως καὶ ἀπόσπασή της γιὰ χρήση ἐδῶ κι' ἐκεὶ τὸ πρᾶγμα δὲν θὰ είχε θρησκευτικὴ σημασία. 'Η σπουδαιότητα τῶν Μαγικῶν Παπύρων ἔγκειται σὲ κάτι ἄλλο : Παρ' ὅτι καὶ σ' αὐτοὺς ἡ συνάντηση τοῦ ἀνθρώπου μὲ τὸ Θεό δὲν είναι σκοπός ἄλλα μέσον «μῆτις διδάσκουντε σχετικά μὲ τὴ διαμόρφωση τῆς λοικῆς πίστης σ' ἔνα πολὺ σημαντικὸ στρόμα τῆς ἀρχαιότητας. Οἱ μαγικές φόρμες ἔξελίσσονται κι' αὐτές μὲ τὸν ἴδιο ρυθμὸ ποὺ ἔξελίσσεται ἡ

θρησκευτική σκέψη. Οι μαγικές πράξεις μεταμορφωνονται, έμπλουτίζονται, προσλαμβάνουν νέα στοιχεία. Διαγείζονται διάφορα στοιχεία. «Έτσι, ἀπ' αὐτοὺς μαθαίνουμε πράγματα πού ἀλλοιώτικα θάγνοούσαμε ἀπό τὴ μελέτη τῶν εἰδωλολατρικῶν λατρειῶν. Οἱ ὑμνολογικοὶ μαγικοὶ τύποι παρουσιάζουνε ἀναλογίες πρὸς τοὺς Ὁρφικοὺς ὑμνούς, τὸν Γνωστικὸν ὅμνο τῆς Ἐλευσίνας (Ἴππόλυτος), τὰ Ἐρμητικά Συγγράμματα (Festugière, σελ. 325 - 26).

Μέσα στά μαγικά κείμενα, οἱ μαγικές πράξεις προσλαμβάνουν τὴ διάσταση Μυστηρίου, ἐνὸς μάλιστα Μυστηρίου πού (έκτὸς ἀπὸ τ' ἄλλα, ἢ κοντά στ' ἄλλα) μπορεῖ νὰ χαρίσει τὴν «ἀθανασία». Ἀκόμη περισσότερο σὲ πολλοὺς ἀπ' αὐτοὺς τοὺς παπύρους ἐκδιπλώνεται κάποια ἐσωτερική, προσωπικὴ σχέση μεταξὺ τοῦ μύστη καὶ τοῦ Θεοῦ, στὸν δρόπο οὐ πευθύνεται. Κι' εἶναι, βέβαια, ἀλήθεια πώς, σὲ τελική ἀνάλυση, δλα αὐτά δὲν εἶναι παρά συνταγὴς ἀθανασίας, νίκης ἐπὶ τῆς Είμαρμένης πρόκειται ἐδῶ περισσότερο γιὰ κοινωνία δυνάμεως καὶ λιγότερο γιὰ κοινωνία προσώπων. Εἶναι ἀλήθεια πώς δὲν ἔχομε μέσα στοὺς παπύρους γνήσια θρησκεία, ἀν βασικὸ χαρακτηριστικὸ τῆς γνήσιας θρησκείας εἶναι τὸ δόσιμο τοῦ ἀνθρώπου στὸ Θεό, κι' δχι ἡ χρησιμοποίηση τῆς θεότητας. Παρὰ ταῦτα, στὸ συγκριτισμὸ τόσων ποικίλων καὶ ποικίλης προελεύσεως στοιχείων, κάθε γενίκευση εἶναι ἐπικίνδυνη. Τὰ στοιχεῖα πού ἔχουμε δείχνουν τούλαχιστον τὴν ἔκταση τῶν δυνατοτήτων πού ἔχει μιά νόθη θρησκεία νὰ ντυθεῖ τὸ γνησιότερο θρησκευτικὸ ἔνδυμα.

Σ' ἔνα βαθὺ οἱ μαγικές πράξεις παρουσιάζονται σὰν Μυστήριο «ἀποθανατισμοῦ» καὶ μετατρέπονται σὲ «τελετὴ». Αὐτὸς πού, κατά τὴ μαγικὴ τελετὴ, δέχεται τὴ θεία δύναμη ἢ τὴ θεία «χάριν» είναι «τετέλεσμένος». Ὁπως σὲ κάθε Μυστήριο, ἔχομε κι ἐδῶ «λεγόμενα» καὶ «δρώμενα». Ἡ σχετικὴ δρολογία ἀποτελεῖ δάνειο ἀπὸ τὶς Μυστηριακὲς Θρησκείες: «Έτσι διαβάζομε γιὰ «μυστήριο», «μύσται», «τὰ παραδοτὰ μυστήρια», «μυσταγαγός», «συμμύσται», «ἀμυστηρίατος», «μυστικῶς», «μυστοδόκος δόμος», «ἄξιος», «ἄξιωθείς», «τεθρονισμένη», καὶ φράσεις σὰν τὶς ἀκόλουθες: «... ὁ προφήτης σου, φ παρέδωκας τὰ μυστήρια τὰ τελούμενα», «ῶ μακάριε μύσται τῆς Ιερᾶς μαγείας», «ἄξιω, μύσται τῆς ἡμετέρας δυνάμεως ταύτης» κτλ. Ὁ Μάγος δὲν ἐπαναλαμβάνει στὸν ἑαυτό του τὴν ιστορία κάποιας θεότητος, ὥπως γίνεται στά Μυστήρια. Περιορίζεται στὸ νὰ ξαναρχίσει καὶ συνεχίσει μιά πράξη, πού είχε συντελέσει αὐτή ἡ θεότητα. Τὸ προηγούμενο ἔργο τῆς θεότητας τοῦ δίνει τὴν βεβαιότητα καὶ τὸν στερεώνει στὴν πεποίθηση διτά πετύχει τὸ ποθούμενο.

Σχετικά μὲ τὴν Ἀθανασία καὶ τὴν κατανίκηση τῆς Είμαρμένης στοὺς μαγικοὺς παπύρους θάχε κανεὶς νὰ σημειώσει τὰ ἔξης: «Ο μαγικὸς πάπυρος τοῦ Dietrich ποὺ ἐκυκλοφόρησε μὲ τὸν τίτλο Mithrasliturgie ἔχει σύνθετο

χαρακτήρα. Δέν πρόκειται άπλως περὶ ἀρχικῆς Λειτουργίας τοῦ Μίθρα, ποὺ ἔξελιγθηκε σὲ μιὰ τυπικὴ μαγικὴ πράξη ἡ τελετή, ἀφοῦ προσέλαβε πολλά αἰγυπτιακά στοιχεῖα. Ἐχει ὑποστεῖ καὶ γνωστικές ἐπιδράσεις ποὺ βρίσκομε σὲ σύγχρονα Γνωστικά ἔργα, δπως τὸ «Πίστη Σοφία». Ὁ τελικὸς σκοπὸς τῶν τελούμενων στὸν πάπυρο αὐτὸ εἶναι ἡ ἀπόρροια τῆς ἀθανασίας.

Μιλήσαμε πρὶν γιὰ τοὺς κοινωνικοὺς καὶ πνευματικοὺς παράγοντες, ποὺ ἔκαναν τὸν ἄνθρωπο τῆς ἐλληνορωμαϊκῆς ἐποχῆς νὰ νοιώθει μέσα του βαθειά σάν δοῦλος τῆς Είμαρμένης. «*Fata tegunt orbem*». Ἀπὸ τέτοια ἐρεθίσματα ἔκεινάει ἡ ἀνάπτυξη ἐνὸς τύπου χριστολογίας τῆς Κ. Διαθῆκης: διατυπώνει τὴ σημασία τοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ δχι μόνο σάν νικητὴ τῆς ἀμαρτίας, καὶ τοῦ θανάτου, ἀλλὰ καὶ τῶν «στοιχείων τοῦ κόσμου», δηλ. ἀστρικῶν δυνάμεων, καὶ τῶν «ἀγγέλων» καὶ τῶν «πνευμάτων», ποὺ ἀσκοῦνται τὴν καταπιεστική δύναμή τους ἐπὶ τῶν ἀνθρώπων. Δέν εἶναι δυνατὸ νὰ ἀναπτυχθεῖ ἐδῶ αὐτὸ τὸ θέμα. Μνημονεύονται μόνο στὴ συνέχεια μερικὲς ἐπιγραμματικές φράσεις τῆς πρὸς Κολοσσαῖς Ἐπιστολῆς τοῦ Παύλου ποὺ δείχνουν πρὸς αὐτὴ τὴ χριστολογικὴ γραμμὴ «... δτι ἐν αὐτῷ εὐδόκησε πᾶν τὸ πλήρωμα κατοικῆσαι καὶ δι' αὐτοῦ ἀποκαταλλάξαι τὰ πάντα εἰς αὐτόν, εἰρηνοποιήσας διὰ τοῦ αἰματος τοῦ σταυροῦ αὐτοῦ εἴτε τὰ ἐπὶ τῆς γῆς εἴτε τὰ ἐν τοῖς οὐρανοῖς ... ἵνα μηδεὶς ὑμᾶς παραλογίζηται ἐν πιθανολογίᾳ... ἀπεκδυσάμενος τὰς ἀρχὰς καὶ τὰς ἔξουσίας ἐδειγμάτισεν ἐν παρρησίᾳ, θριαμβεύσας αὐτοὺς ἐν αὐτῷ... μηδεὶς ὑμᾶς καταβραβεύετω θέλων ἐν ταπεινοφροσύνῃ καὶ θρησκείᾳ τῶν ἀγγέλων, ἢ ἔωρακεν, ἢ μιθατεύων, εἰκῇ φυσιούμενος ὑπὸ τοῦ νοός τῆς σαρκὸς αὐτοῦ... Εἰ ἀπεθάνετε σὺν Χριστῷ ἀπό τῶν στοιχείων τοῦ κόσμου, τί ὡς ζῶντες ἐν κόσμῳ δογματίζεσθε;... κατὰ τὰ ἐντάλματα καὶ διδασκαλίας τῶν ἀνθρώπων; Ἀτινα ἔστιν λόγον μὲν ἔχοντα σοφίας ἐν ἐθελοθηρησκείᾳ καὶ ταπεινοφροσύνῃ καὶ ἀφειδίᾳ σώματος, οὐκ ἐν τιμῇ τινι πρὸς πλησμονὴν τῆς σαρκὸς» (κεφ. 1 - 2).

Κι ὁ μάγος, μὲ τὸ δικό του τρόπο, προσπαθεῖ νὰ ἐπεράσει τὴ δύναμη τῆς Είμαρμένης. Ἡ φιλοσοφία ἀπευθύνεται στοὺς λίγους καὶ ἀπαιτοῦσε μακρὰ προσπάθεια καὶ πνευματικές πιθανότητες, γιὰ τὶς ὅποιες δέν ἥταν πολλοὶ οἱ ἴκανοι. Ἐτοι δ πολὺς κόσμος κατέφευγε στὶς Μυστηριακὲς Θρησκείες καὶ στὶς Μαγικὲς Μυσταγωγίες γιὰ τὴν ἀπόκτηση τῆς Ἀθανασίας καὶ τὴν ὑπέρβαση τῆς δύναμης τῆς Ἀνάγκης. Νά μερικές σχετικές ἐκφράσεις: «ἀπάλειψόν μου τὰ τῆς είμαρμένης κακά... διαφύλαξόν με ἀπὸ πάσης τῆς ιδίας μου ἀστρικῆς, ἀνάλυσόν μου τὴν σαπράν είμαρμένην, μέλισόν μοι ἀγαθά ἐν τῇ γενέσει μου, αὔξησόν μου τὸν βίον καὶ ἐν πολλοῖς ἀγαθοῖς, δτι δοῦλος εἰμὶ σὸς καὶ ἱκέτης καὶ ὑμηνῆσά σου τὸ αὐθεντικὸν ὄνομα καὶ ἅγιον» (II, 116). «Ἴλαβι μοι, Πρόνοια καὶ Ψυχή, τάδε γράφοντι τὰ ἄπρατα καὶ παραδοτὰ μυστήρια, μένω δὲ τέκνῳ ἀθανασίαν ἀξιῶ, μύσται τῆς ἡμετέ-

ρας δυνάμεως ταύτης, ἦν δὲ μέγας Θεός "Ηλιος Μίθρας ἐκέλευσέν μοι μεταδοθῆναι υπὸ τοῦ ἀρχαγγέλου αὐτοῦ, ὃς δὲ μόνος αἰτητής τὸν οὐρανὸν βαίνω καὶ κατοπτεύω πάντα..." (IV, 475).

Μερικὲς φορὲς ἡ σχέση τοῦ μύστη μὲ τὸν ἐπικαλούμενο Θεό παρουσιάζεται πολὺ προσωπική. Τοῦ λέει κάπου : «Ζωή μου... μένε σὺ μένε ἐν τῇ ψυχῇ μου», «Ἐλθέ μοι, Κύριε Ἐρμῆ, ὃς τὰ βρέφη εἰς τὰς κοιλίας τῶν γυναικῶν». Η ἔνωση μὲ τὴ θεότητα δύναμέται «σύστασις», «ὅμιλία» ἢ «συνομιλία». Γράφει κάπου : «Οταν οὖν συσταθῆς τῷ Θεῷ» ἢ γίνεις «συνόμιλος τῷ Θεῷ» «ἐλθε τάχος δ' ἐπὶ γαῖαν ἀπ' οὐρανόθεν μοι ὅμιλθν» (ἀπόλλων) «καὶ ἐλέυσεται σοι τὸ θεῖον (δὲ Ἡλιος)... καὶ τότε τέλει τὴν προγνωστικὴν τρανῶς τῇ ὅμιλίᾳ». Μάλιστα, ἔδω κι ἐκεὶ σημειώνεται πῶς ὁ ἴδιος ὁ μύστης μ' αὐτὴ τὴν «συνομιλία» θεώνεται : «ὁ ἀποθεώσας τῇ σεαυτοῦ γνώσει», λέει ἔνας μύστης τῆς μαγείας στὸ θεό του. Τότε ἡ ἀνθρώπινη φύση δυνάμεται «ισόθεος φύσις». Αὐτὸς ὁ ἀποθανατισμὸς στὴν πραγματικότητα συνίσταται στὸ ἑξῆς : «φροντίδα γὰρ τὸ σῶμα τοῦ τεθνεῶτος καὶ ἄνοδο τοῦ πνεύματός του μὲ τὴ συμπαράσταση τῆς παρέδρου θεότητας στὸν οὐράνιο χῶρο τῆς Ἀθανασίας : «τελευτήσαντός σου τὸ σῶμα περιστελεῖ (δὲ θεός) ώς πρέπει Θεῷ, σοῦ δὲ τὸ πνεῦμα βαστάξας εἰς ἀέρα ἀξεῖ σὺν αὐτῷ, εἰς γάρ Ἄιδην οὐ χωρήσει ἀέρινον πνεῦμα συσταθὲν κραταιφ παρέδρῳ» (P.I. 177-80).

Υπὸ τίς ίδιες προϋποθέσεις πρέπει νά δεῖ κανεὶς καὶ τὴ γλώσσα τοῦ μυστικισμοῦ, ποὺ βρίσκουμε στοὺς Μαγικούς Παπύρους. Γράφει κάπου : «Σὺ γάρ ἔγω καὶ ἔγω σύ, τὸ σὸν δνομα ἔμὸν καὶ τὸ ἔμὸν σὸν ἔγω γάρ τὸ εἰδωλόν σου... οίδα σε, Ἐρμῆ, καὶ σὺ ἔμέ, ἔγω εἰμὶ σὺ καὶ σὺ ἔγω». Η μαγικὴ φόρμουλα είναι πάντοτε κάτι ποὺ δένει τὴ θεότητα, είναι «λόγος θεαγωγός». Κι' ὅταν ἡ ἀπόρροια τῆς θεότητας βρίσκεται μέσα στὸ μάγο ἢ στὸ μύστη («ἔσται ἔνθεον ἐν τῇ σῇ καρδίᾳ»), τότε αὐτὸς κατέχει τὰ πάντα.

Απὸ τὰ παραπάνω είναι φανερὸ πώς, δταν γίνεται λόγος περὶ μαγείας στὴν Κ. Διαθήκη, κι δταν εἰδικώτερα στὶς Πράξεις τῶν Ἀποστόλων ἔχομε συνάντηση καὶ σύγκρουση μεταξὺ ἐλληνιστικῆς μαγείας καὶ τῶν ἔργων τῶν Ἀποστόλων, δὲν πρέπει υπὸ τὰ σχετικὰ ἐλληνιστικά φαινόμενα ἀναγκαστικά νά ἔννοοῦμε σαρλατανικές ἀπάτες τῶν τριόδων. Πολλὲς φορὲς τὰ μνημονεύομενα ἐκεὶ συνδέονταν μὲ εὐρύτατες πνευματικές προεκτάσεις. Νά μερικὰ συγκεκριμένα παραδείγματα : "Οταν π.χ. στὰ Συνοπτικά Εὐαγγέλια δὲ Ἰησοῦς κατηγορεῖται ἀπὸ τοὺς Φαρισαίους πώς «ἐν τῷ Βεελζεβούλ ἐν τῷ ἄρχοντι τῶν δαιμονίων ἐκβάλλει τὰ δαιμόνια» (Ματθ. 12, 24 καὶ παράλ.) κι ἀργότερα τὸ Ταλμοῦδ ἀνοιχτά τὸν κατηγορεῖ πώς σάν Μάγος προσπάθησε μὲ τὶς Μαγείες του νά παρασύρει τὸ Ἐθνος, δὲν ἀγνοεῖται καὶ στὶς δύο περιπτώσεις ἡ ιδιότητα τοῦ Ἰησοῦ ὡς διδάσκαλου καὶ νέου ἐρμηνευτῆ τοῦ Νόμου. Ἐπίσης δὲ Λουκᾶς στὶς Πράξεις περιγράφει Σήμωνα τὸν Μάγο στὴ Σαμάρεια σάν «μαγεύοντα καὶ ἔξιστάνοντα τὸ θνος τῆς Σαμαρείας»

μ' αὐτά ποὺ ἔκαμε προσθέτει δόμως πώς ίσχυρίζονταν «είναι τινα ἑαυτὸν μέγαν» κι' δύοι οἱ Σαμαρείτες ἔλεγον γι': αὐτὸν : «Οὗτος ἐστιν ἡ δύναμις τοῦ Θεοῦ ἡ καλουμένη Μεγάλη» (8,9 - 10). «Οποια κι' ἄν είναι ἡ συνέχεια ποὺ δίνει ὁ Λουκᾶς στὴν ιστορία αὐτῆ — καὶ θὰ μιλήσουμε γι' αὐτὸ ἀμέσως μετά — είναι φανερό πώς ὁ Σίμωνας ὁ Μάγος δὲν ἦταν ἔνας ἀπλός Σαρλατάνος. Οὔτε είναι χωρὶς καμμιὰ ιστορικὴ ἀξία ὅλη ἡ παράδοση τῆς ἀρχαίας Ἑκκλησίας, ἀπὸ τὸν Ἰουστίνο, ποὺ-ἡταν κι' αὐτὸς ἀπὸ τὴ Σαμάρεια (135 μ.Χ.) μέχρι τὸν Εἰρηναῖο, τὸν Ἰππόλιτο κ.ἄ., πώς ὁ Σίμωνας ὁ Μάγος ὑπῆρξε ἀρχηγήτης τοῦ Γνωστικισμοῦ καὶ πηγὴ κάθε αἰρέσεως.

«Οταν παρακάτω στὶς Πράξεις (κεφ. 13) ὁ Παῦλος συναντάει στὴν Πάφῳ τῆς Κύπρου «ἀνδρα τίνα μάγον ψευδοπροφήτην Ἰουδαίον φ' δνομα Βαριησοῦς» δὲν παραλείπει νὰ σημειώσει πώς αὐτὸς «ἥην σὺν τῷ ἀνθυπάτῳ Σεργίῳ Παύλῳ, ἀνδρὶ συνετθῷ», ποὺ στὴ γάλωσσα τῆς ἐποχῆς ἐκείνης σημαίνει πώς αὐτὸς ὁ Βαριησοῦς ἦταν μάγος καὶ ἀστρολόγος, σύμβουλος τοῦ ἀνθυπάτου. «Ἄν σήμερα δύοι οἱ πλούσιοι καὶ οἰκονομικὰ εὔρωστοι ἔχουν κάποιον ἀποκλειστικὸν ψυχίατρο, τὴν ἐποχὴν ἐκείνη στοὺς ἡγέτες καὶ ὑπεύθυνους τῆς ἑξουσίας ἦταν περισσότερο ἀπαραίτητος ὁ ἀστρολόγος μάγος. 'Ο Λουκᾶς σημειώνει γιὰ τὸν Μάγο τῆς Κύπρου 'Ἐλύμα δτι «ἀνθίστατο» στὸ λόγο ποὺ ἐκήρυξταν ὁ Παῦλος καὶ ὁ Βαρνάβας στὸν Ἀνθύπατο. «Ολα αὐτὰ σημαίνουν πώς ὁ μάγος αὐτὸς καὶ ψευδοπροφήτης — ἔτσι τὸν δνομάζει ὁ Λουκᾶς — δὲν ἦταν κάποιος εὐκαταφρόνητος ἀπατεώνας τῶν πανηγύρεων. 'Ισως, μάλιστα, ἡ προσωρινὴ τύφλωσή του στὸ τέλος τῆς ἀφῆγησης («ἔπεσεν ἐπ' αὐτὸν ἀχλὺς καὶ σκότος» δὲν μποροῦσε νὰ δεῖ τὸν ἥλιο, «καὶ περιάγων ἔζητε χειραγωγούν», νὰ ὑποδηλώνει τὸν συμβουλευτικὸν τοῦ ρόλο πλάι στὸν ἀνθύπατο ἐπὶ τῇ βάσει ἀστρολογικῶν καὶ μαγικῶν «πράξεων», ποὺ σχετίζονταν μὲ τὸν ἥλιο, καὶ ἔμμεσα τὸ Θεό τοῦ ἥλιου, δποιος κι' ἄν ἦταν αὐτὸς, ὁ Ἀπόλλωνας ἢ ὁ Μίθρας. Πρέπει λοιπόν, νὰ πάρουμε ἀρκετά σοβαρά ὑπ' ὅψει τὶς περικοπές τῶν Πράξεων, διοι καταπολέμεται ἡ ἐλληνιστικὴ ἢ ιουδαιοελληνικὴ μαγεία.

«Ἐπειτα, δὲν πρέπει νὰ παραβλέψουμε πώς στὸ κεφ. 19 τῶν Πράξεων ἀπὸ μὴ χριστιανοὺς μάγους ἔξορκιστές χρησιμοποιεῖται ὡς ἀποτελεοματικὸ τὸ δνομα τοῦ Ἰησοῦ, καθὼς καὶ τὸ δτι ἀπὸ τοὺς Ἰουδαίους «ἥσαν δὲ τίνος Σκευᾶς Ἰουδαίου ἀρχιερέως ἐπτά υἱοὶ τοῦτο ποιοῦντες» (στιχ. 14). «Οκοιαν ἔννοια κι' ἄν φάσουμε στὶς λέξεις «ἀρχιερεὺς» καὶ «έπτα υἱοί», πρόκειται προφανῶς γιὰ λέξεις ποὺ ὑπαινίσσονται κάποιες εἰλρύτερες προεκτάσεις. 'Αμέσως παρακάτω σημειώνεται (στιχ. 19 - 20) ὅτι : «ἴκανοι δὲ τῶν τὰ περιεργα πραξάντων συνενέγκαντες τὰς βιβλίους κατέκαιον ἐνώπιον πάντων· καὶ συνεψήφισαν τὰς τιμᾶς αὐτῶν καὶ εὑρον ἀργυρίου μυριάδας πέντε. Οὕτως κατὰ κράτος τοῦ κυρίου ὁ λόγος ηὔξανεν καὶ ίσχυεν». Πρέπει λοιπὸν νὰ λάβουμε ἀπὸ θρησκευτικοῖστορικὴ ἀποψη στὰ σοβαρά ὑπ' ὅψει τὶς

περικοπές τῶν Πράξεων, δῆπου καταπολεμεῖται ἡ ιουδαιοελληνιστική μαγεία. Φυσικά, δὲν είναι δυνατό μέσα στά δρια τοῦ παρόντος νά ξεστασθοῦν δῆλες οἱ ἀπόψεις τοῦ θέματος τῆς ἀντιμετώπισης τῆς ἐλληνιστικῆς Μαγείας ἀπὸ τὸ Βιβλίον τῶν Πράξεων τῶν Ἀποστόλων. Είναι πάρα πολλές οἱ πλευρές τοῦ θέματος καὶ κάμποσα τὰ προβλήματα (φιλολογικοῖστορικά, θρησκευτικοῖστορικά, ἔξηγητικά, ἀκόμη καὶ προβλήματα σχετιζόμενα μὲ τὴν κριτικὴ τῶν κειμένων). Μόνον ὥρισμένες δψεις τοῦ θέματος θὰ θιγοῦν στὴ συνέχεια.

Διαβάζοντας κανεὶς μὲ κάποια προσοχὴ τὶς Πράξεις τῶν Ἀποστόλων θὰ ἀναγνωρίσει πώς τὸ βιβλίο αὐτὸν περιέχει πραγματικά «πράξεις». Φαντασθεῖτε, νῦχαμε ἀπὸ τὴν Καινὴ Διαθήκη ἑκτὸς τῶν Εὐαγγελίων μόνο τὶς Ἐπιστολές τοῦ Παύλου, τοῦ Πέτρου καὶ ἄλλων ἀποστολικῶν μορφῶν. Ἡ εἰκόνα ποὺ θὰ σχηματίζαμε γι' αὐτοὺς θάτανε ἡ ἀπλὴ εἰκόνα τοῦ δασκάλου καὶ ποιμένα. Ὁ Λουκᾶς, στὸ δίτομο ἔργο του, παρουσιάζει τοὺς Ἀποστόλους, ιδιαίτερα τοὺς κορυφαίους Πέτρο καὶ Παῦλο, κατά τὴν εἰκόνα τοῦ Δασκάλου των: Ποιμένες, Ταξιδευτές, Δασκάλους καὶ ἑκτελεστές θαυμαστῶν ἔργων. Τὸ τελευταῖο αὐτὸν στοιχεῖο κατέχει ἵνα μεγάλο μέρος τῆς εἰκόνας, ποὺ μᾶς δίνει ὁ Λουκᾶς γιά τὸν Πέτρο καὶ τὸν Παῦλο, ἐνῷ στὶς Ἐπιστολές τῆς Κ.Δ. τὸ στοιχεῖο αὐτὸν ἔχυπακούνεται ἐδῶ κι ἐκεῖ, δὲν προβάλλεται ὅμως. Ἐχει αὐτὸν ἀραγε καμμιὰ σχέση μὲ τὸ φιλολογικὸ εἶδος τῆς ἀρετολογίας περὶ τῶν Θείων Ἀνδρῶν τῆς ἐποχῆς τῶν χρόνων τῆς Κ.Δ.; Δὲν ἀποκλείεται. Μόνο ποὺ ὁ Λουκᾶς δὲν ἐνδιαφέρεται ἀπλῶς νά κάνει ήθικὴ ἐποικοδομὴ καὶ νά ἐντυπωσιάσει, ἀλλὰ ἔχει ἔνα συφῶς βαθύτερο θεολογικό σχέδιο. Πάντως δὲν μπορεῖ κανεὶς νύ μὴ προσέξει πώς, ἐνῷ δὲ Ιησοῦς κατηγορεῖται στὸ Εὐαγγέλιο δτὶ τὰ ἔργα του ἔχουν σάν πηγὴ τους τὸν Βεελζεβούλ, ἄρχοντα τῶν δαιμονίων, στὶς Πράξεις πουθενά δὲν μνημονεύεται τέτοια κατηγορία γιά τοὺς Ἀποστόλους, παρά τὸ γεγονός δτὶ οἱ θρησκευτικὲς ἀρχές καὶ στὰ Ἱεροσόλυμα καὶ στὴ Μικρὰ Ἀσία (βλ. κεφ. 14) δὲν σκοτίζονται μόνο μὲ τὶς ἐρμηνεῖες τῶν Ἀποστόλων ἀπὸ τὴν Παλαιά Διαθήκη περὶ τοῦ Ἰησοῦ σάν Μεσσία καὶ Σωτῆρα, ἀλλὰ καὶ μὲ τὰ θαυμαστὰ ἔργα τῶν Ἀποστόλων. Διαβάζοντας κανεὶς προσεκτικά τὸ κεφ. 14 βλέπει πώς στὸ Ἰκόνιο καὶ στὰ Λύστρα ὁ Παῦλος κι' ὁ Βαρνάβας εἴχαν μεγάλη ἐπιτυχία μεταξὺ τῶν Ιουδαίων καὶ προπαντός τῶν Ἐθνικῶν. Ἀναφέρεται πώς ὁ Θεός μαρτυροῦσε ὑπὲρ τῶν ἀποστολικῶν λόγων μὲ «τέρατα καὶ σημεῖα». Τέτοια ἦταν ἡ ἐντύπωση στὰ Λύστρα τῆς Λυκαονίας, ποὺ οἱ δχλοὶ «έπηραν τὴν φωνὴν αὐτῶν Λυκαονιστὶ λέγοντες. Οἱ Θεοὶ ὁμοιωθέντες ἀνθρώποις κατέβησαν πρὸς ἡμᾶς· ἐκάλουν δὲ τὸν Βαρναβᾶν Δία καὶ τὸν Παῦλον Ἐρμῆν, ἐπειδὴ αὐτὸς ἦν ὁ ἡγούμενος τοῦ Λόγου» (στίχ. 11). Ἐφεραν μάλιστα οἱ ἱερεῖς τους καὶ ζωντανά γιά νά θυσιάσουν πρὸς τοὺς Ἀποστόλους, παρά τὶς κραυγές καὶ διαμαρτυρίες ἀπὸ μέρους των. Τὸ περιεργό είναι πώς, καὶ στὶς

δύο περιπτώσεις «ἀπειθήσαντες Ἰουδαιού» κατορθώνουν νά μετατρέψουν αὐτή τή γνώμη υπέρ τῶν Ἀποστόλων παρασέρνοντας τελικά Ἐθνικοὺς Ἰουδαίους καὶ ἄρχοντες, ἐναντίον τους. Ρωτάει κανείς : μέ ποιές κατηγορίες κατορθώνουν αὐτή τή μεταστροφή; Δὲν λέει δὲ Λουκᾶς. Ἀφίνει δμως κολύ εὔκολα νά τις συμπεράνει κανείς; Στοὺς ἄρχοντες οἱ Ἀπόστολοι κατηγοροῦνται σάν πολιτικοὶ ἀνατροπεῖς καὶ στὸ λαὸς σάν ἐπικίνδυνοι μάγοι.

Δὲν πρέπει νά κάνει ἑντύπωση αὐτὸς δ συνδυασμὸς κατηγορίας γιὰ πολιτικὴ ἀνατροπὴ καὶ μαγεία. 'Ο Gundel ("Evθ" "Ανωτ.) ἀναφέρει πολλὰ σχετικά στὸ ἄρθρο του γιὰ τήν Ἀστρολογία. Ἀπὸ τά χρόνια τοῦ Αύγουστου μέχρι τά χρόνια τοῦ Κωνσταντίνου μ.Χ. ἀνανεώνεται τὸ Edikt τοῦ 138 π.Χ. ἀπὸ τὸν Πραιτορα Petegrius Cornelius Hispalus, ποὺ ἀπειλεῖ μὲ θάνατο κάθε ἐρώτηση σὲ ἀστρολόγο καὶ μάγο περὶ τῆς ζωῆς τοῦ Καίσαρα. Σπουδαῖοι νομομαθεῖς, δπως δ Οὐλπιανὸς καὶ δ Παῦλος, συζητοῦντες τὸ θέμα ἂν ἡ Ἀστρολογία καὶ ἡ Μαγεία, σάν ἐπιστήμη ἦ σάν πράξη, ἥ καὶ γιὰ τά δυό, εἶναι ἐπικίνδυνη γιὰ τὸ Κράτος καὶ τήν κοινωνία. Πάρα πολλὰ κι' ἐνδιαφέροντα γιὰ τήν πολιτικὴ δψη τῆς μαγείας βρίσκει κανείς στὸ ἔργο τοῦ E. Massoneau, *La Magie dans l'antiquité Romaine... la répression de la Magie*, Paris, 1934.

"Ισως γι'" αὐτοὺς τοὺς λόγους δὲ Λουκᾶς, ἀφοῦ είναι δεδομένη ἡ ἔντονη ἀπολογητική τάση τοῦ ἔργου του, δὲν μνημονεύει τις κατά τῶν Ἀποστόλων κατηγορίες. Ἀφίνει τὸν ἀναγνώστη, νά τις ἀντιληφθεῖ μόνος του. "Ισως αὐτὸ νά είναι χαρακτηριστικὸ τοῦ ἀρετολογικοῦ μοντέλου τῆς ἐποχῆς. "Ενα ἐπὶ πλέον στοιχεῖο ἐνισχύει ίσως αὐτή τήν ἀποψη : 'Ο Παῦλος δμολογεῖ δ ἴδιος στὶς Ἐπιστολές του πώς είναι «ἰδιώτης τῷ λόγῳ» (Β' Κορ. 11,6). "Οταν δμως διαβάσει κανείς στὶς Πράξεις τοὺς λόγους του, ιδίως αὐτὸν ἐπὶ τοῦ Ἀρείου Πάγου, καὶ, στὸ κεφ. 26, τὸ λόγο του μπροστά στὸ βασιλιά Ἀγρίππα, ἐκπλήσσεται γιὰ τή ρητορική του δεινότητα. Οὕτε πρέπει νά παραβλέψουμε τὸ γεγονός πώς ἀναμφισβήτητα ὑπάρχει κάπου ἀντιστοιχία στὶς θαυματουργικές «πράξεις» τοῦ Πέτρου στὸ α' μέρος τῶν Πράξεων πρὸς ἐκεῖνες τοῦ Παύλου στὸ β' μέρος. Στή θεραπεία τοῦ παραλυτικοῦ ἀπ' τὸν Πέτρο στὰ Ἱεροσόλυμα (κεφ. 3) καὶ στὴ θεραπεία τοῦ παράλυτου στὰ Λύστρα ἀπό τὸν Παῦλο (κεφ. 11) χρησιμοποιοῦνται οἱ ίδιες ἀκριβῶς ἐκφράσεις. Αὐτὸ φημαίνει πώς, δὲ Λουκᾶς μπορεῖ νά ἔχει γενικές παραδόσεις, δὲν ἔχει δμως γραπτές πηγές· γι' αὐτὸ γράφει δ ἴδιος γιὰ διάφορες παραδόσεις, δὲν ἔχει δμως γραπτές πηγές· γι' αὐτὸ γράφει δ ἴδιος μιὰ διαφορετικὰ πράγματα στὸ ἴδιο στύλ.

Παρόμοια φαινόμενα ἀναδείξεως δηλ. ώρισμένων στοιχείων καὶ ἀποθήσεως ἄλλων στὴν ὄφανεια, παρατηροῦμε στὶς 3 περικοπές, ποὺ ἀναφέρονται ἀμεσα στὸ θέμα μας. Καὶ στὶς τρεῖς, τὸ θεολογικὸ καὶ θρησκευτικὸ στοιχεῖο στὴ δραστηριότητα Σίμωνα τοῦ Μάγου στὴ Συμάρεια, τοῦ Ἐλύμα

στήν Πάφο, καὶ τῶν υίων Σκευᾶ στήν Ἐφεσό, δὲν φωτίζεται ἐπαρκῶς μένει ἴσχνὸς καὶ ἀσαφές, ἐνῷ τονίζεται ἡ συνήθης θαυματουργικὴ δραστηριότητά τους. Εἶναι δύσκολο νὰ βροῦμε μιὰ ἔξηγηση γι' αὐτὸ τὸ φαινόμενο; Ἡ πιθανώτερη ποὺ ἔχει προταθεῖ μέχρι τώρα είναι ἡ ἔξης: "Οταν ἔγραψε ὁ Λουκᾶς, μέσα στήν τελευταία εἰκοσαετία τοῦ α' αἰῶνα, ἀντιμετωπίζει ἀσφαλῶς τὸ πρόβλημα τοῦ Γνωστικισμοῦ, ποὺ καὶ μὲ τὸ Σίμωνα τὸ Μάγο είχε κατὰ κάποιο τρόπο συνδεθεῖ ἡ πρώτη του ἐμφάνιση, καὶ ηταν γνωστές οἱ σχέσεις του μὲ τὴν μαγεία καὶ τὴν ἀστρολογία. Δὲν ἀποκλείεται, μὲ τὶς τρεῖς περικοπές ποὺ ἀναφέραμε, ὁ Λουκᾶς νὰ θέλει νὰ ὑπαινιχθεῖ τῇ λαϊκῇ καὶ ταπεινῇ καταγωγῇ, τὰ θολά νερά μέσα ἀπὸ τὰ ὄποια ξεπήδησε ὁ Γνωστικισμός, ποὺ ἀπασχολοῦσε τὴν Ἑκκλησία τοῦ τέλους τοῦ α' αἰ.

Τώρα, πρέπει ἡ προσοχή μας νὰ στραφεῖ στὸ πιὸ σοβαρὸ σημείο τοῦ θέματος: Μὲ ποιὰ οὐσιώδῃ ἐπιχειρήματα ὁ Λουκᾶς ἀντιμετωπίζει τῇ μαγείᾳ τῶν ἐλληνιστικῶν χρόνων, ὥπως τὴν περιγράψαμε. Καὶ, πρῶτα - πρῶτα, γιατὶ δὲν ἀναφέρει καθαρὰ τὶς κατηγορίες τῶν Ἰουδαίων κατὰ τῶν Ἀπόστολων γιὰ τὰ ἔργα ποὺ ἐπιτελοῦν; Τοὺς κατηγοροῦνταν γιὰ μαγεία καὶ πολιτικὲς ἀναταραχές. Γιατὶ δὲν τὸ ἀναφέρει; Εἴπαμε πῶς πιθανῶς τὸ παρασιωπᾶ γιὰ ἀπολογητικοὺς λόγους, ἡ ἔξ αιτίας τοῦ γενικώτερου φιλολογικοῦ χαρακτήρα τοῦ ἔργου του. Σάν ποιοί, πιὸ συγκεκριμένα, μποροῦσαν νὰ είναι αὐτοὶ οἱ ἀπολογητικοὶ λόγοι; Νομίζουμε πῶς ἡ πιθανώτερη ἀπάντηση, ποὺ ἔχει δοθεῖ στὸ ἔρώτημα αὐτὸ ἀπὸ τῇ σύγχρονη ἔρευνα, είναι δῆμ στὶς Πράξεις ἀντιπαρατίθενται οἱ Ἀπόστολοι καὶ τὰ ἔργα τους πρὸς τοὺς Θείους Ἀνδρες τῆς ἐποχῆς. Οἱ θεῖοι αὐτοὶ ἀνδρες συνδύαζαν σοφία, μαγεία, ἀστρολογία, ταξείδια στὸν κόσμο, ἀσκητισμό, θεουργίες καὶ θαυματουργίες. Ἔτσι ἔφερναν στοὺς ἀνθρώπους μιὰ ἀμεσὴ γνώση καὶ αἰσθηση τοῦ θείου κόσμου, καὶ ἐπειθαν τοὺς ἀνθρώπους γιὰ τὴν ἀθανασία τους. Ὁ Λουκᾶς ἀγώνιζεται νὰ δείξει πώς οἱ Ἀπόστολοι δὲν ήσαν θεῖοι Ἀνδρες. Τὰ «σημεῖα καὶ τέρατα», ποὺ ἐπιτελοῦσαν, παρουσιάζονται παντοῦ σὰν στοιχεῖο συνοδευτικό, ἀποσαφηνιστικό καὶ βεβαιωτικό τοῦ «Κηρύγματος». Δὲν πρόκειται περὶ θείων ἀποδείξεων τῆς θείας παρουσίας ἢ τοῦ κύρους τοῦ τελοῦντος. Ὁ ίδιος ὁ Λουκᾶς δείχνει καταφάνερα καθ' ὅλη τὴν πορεία τῆς ἀφήγησής του, τὴν ἀδύναμία τῶν σημείων καὶ τεράτων νὰ πείσουν τοὺς ἀνθρώπους καὶ νὰ τοὺς φέρουν στὸ Εὐαγγέλιο. Θᾶλεγε κανεὶς πῶς ἀσφαλῶς δὲν είναι τὰ σημεῖα ποὺ διδηγοῦν τοὺς ἀνθρώπους στήν παραδοχῇ τοῦ κηρύγματος. Ὁ ρόλος τῶν σημείων είναι κυρίως ἀποσαφηνιστικός τοῦ κηρύγματος περὶ καινῆς κτίσεως καὶ νέας ζωῆς. Τὰ σημεῖα δηλ. στὸ Λουκᾶ δὲν ἀποβλέπουν στὸ νὰ δείξουν τὴν παρουσία τοῦ θείου, νὰ προκαλέσουν δέος καὶ, κατὰ τὸν τύπο τῶν θαυματουργιῶν τῶν Θείων Ἀνδρῶν, νὰ θυμίσουν στὸν ἀνθρώπο τὴν ἀθάνατη καταγωγή του. Ὁ ρόλος τῶν σημείων θὰ μποροῦσε νὰ παρομιασθεῖ πρὸς ἓνα είδος illustrations τοῦ Κηρύγματος: Είναι δηλωτικά

μιας βαθύτερης διάστασης της πραγματικότητας και συγχρόνως και προπαντός κατό τρόπο πλαστικό του χαρακτήρα και της ποιότητας της ζωής.

Στήν έλληνική παράδοση, τὸ θαῦμα είναι μιά ἔκφραση τῆς θεότητας, που προκαλεῖ στὸν ἄνθρωπο αἰσθήματα δέους. Στήν Ἀγία Γραφή, Παλαιὰ και Καινὴ Διαθήκη, τὸ θαῦμα σύνδέεται μὲ τὴν ἱστορία τῆς σωτηρίας δηλ. μὲ τὸν ἀγῶνα τοῦ Θεοῦ νὰ σώσει τὸν ἄνθρωπο, νὰ ἀνανεώσει τὴν ἀνθρωπότητα. Ἔτσι τὸ θαῦμα στὴ Βίβλο είναι περισσότερο ἀποκαλυπτικὸ τῶν σωτηριολογικῶν ἐπιδιώξεων τοῦ Θεοῦ γιὰ τὸν ἄνθρωπο και λιγότερο ἐπιβεβαιωτικὸ τοῦ διτὶ θὰ ἐκπληρωθοῦν οἱ ὑποσχέσεις τοῦ Θεοῦ γιὰ τὴ Σωτηρία τοῦ κόσμου και τοῦ ἄνθρωπου. Τὰ θαύματα μέσα στὴν Κ.Δ. συγδέονται ἄρρηκτα μὲ τὸ θέμα τῆς Βασιλείας τοῦ Θεοῦ. Πρέπει νὰ διακρίνει κανεὶς τὸ θαῦμα ἡ σημεῖο καθαυτὸ σὰν medium, μὲ τὸ ὄποιο-θρησκευτικά, ἀπὸ πανάρχαιους χρόνους, γεννιῶνται μέσα στὸν ἄνθρωπος ώρισμένα συναισθήματα, ἡ ἵκανοποιούνται ὥρισμένες ἀνάγκες τους, ἀπὸ τὸ ἴδιαίτερο νόημα, μὲ τὸ ὄποιο τὸ παραδεδομένο αὐτὸ medium ἐμποτίζεται εἴτε μέσα στὸν ἔλληνισμὸ και τοὺς ἔλληνιστικοὺς χρόνους, εἴτε μέσα στὸ βιβλικὸ χῶρο. Τόσοι οἱ ἔξωτερικές δύοτητες δύσο και οἱ ἔσωτερικές διαφορές είναι μεγάλες. Αὐτὸ δὲ ἀποτελεῖ και τὸ κύριο πρόβλημα τοῦ Λουκᾶ.

Νὰ μερικά ἐπὶ μέρους στοιχεῖα : (α) Τὰ σημεῖα τελοῦνται «εἰς τὸ δόνομα τοῦ Ἰησοῦ», ἀποτελοῦνται δηλ. μαζὶ μὲ τὸ κήρυγμα, μιὰ συνέχιστη τοῦ ἔργου τοῦ Ἰησοῦ μὲ τελικὸ στόχο τὴ Βασιλεία τοῦ Χριστοῦ. (β) Τὸ μόνο ποὺ εἰσπράττουν οἱ Ἀπόστολοι μετά τὴν τέλεση τέτοιων «σημείων» είναι κακώσεις και φυλακίσεις. Αὐτὸ ἀποτελεῖ ἀπαραίτητο στοιχεῖο στὴ διαδικασία τῆς τέλεσης τῶν ἀποστολικῶν σημείων. Μ' ἀλλὰ λόγια τὰ σημεῖα, δπως και τὸ κήρυγμα, προσβάλλουν τὴν καθεστηκοῦσα θρησκευτικὴ και κοινωνικὴ τάξη. (γ) Σχετικά μὲ τὸ κεφ. 8 τῶν Πράξεων σημειώνεται ἀπὸ τὸ Λουκᾶ ἴδιαίτερα ἡ προσπάθεια Σίμωνα τοῦ Μάγου νὰ ἐπιτύχει ἀπὸ μέρους τῶν Ἀποστόλων τὸ δικαιώμα τῆς ἐπιθέσεως τῶν χειρῶν μετά τὸ Βάπτισμα. Ἡ πράξη αὐτὴ ἡταν δικαιώμα μόνο τῶν Δώδεκα, τῶν ἀρχικῶν Ἀποστόλων, και ἐσήμαινε, κατὰ κάποιο τρόπο, τὴ μεταβίβαση τοῦ χαρίσματος τῆς Πεντηκοστῆς. Ὁ Σίμωνας δὲ Μάγος ἐπιζήτησε, πληρώνοντας τοὺς Ἀποστόλους, τὸ δικαιώμα νὰ μεταδίδει τὸ Ἀγιο Πνεῦμα και τὰ χαρίσματά του, μετά τὸ Βάπτισμα, διά τῆς ἐπιθέσεως τῶν χειρῶν, προφανῶς γιὰ νὰ ἀνοίξει δικό του ταυτεῖο εἰσπράξεων κατὰ τὴν παραπέρα διάθεση τῶν χαρισμάτων τοῦ Πνεύματος. Είναι γνωστὴ ἡ ἀπάντηση τοῦ Πέτρου στὸ αἴτημα τοῦ Σαμαρείτη Μάγου : «Τὸ ἀργύριον σου σὺν σοὶ εἶναι εἰς ἀπώλειαν». Δίνεται ἔτσι ἡ εὐκαιρία στὸ Λουκᾶ νὰ ἔξαρει τὴν πνευματικότητα τοῦ ἀποστολικοῦ λειτουργῆματος και τῆς Ἐκκλησίας. Γενικά, ξαίρομε, ἀπὸ τὸ Εδαγγέλιο και τὶς Πράξεις, τὴν πολεμικὴ τοῦ Λουκᾶ κατὰ τὸν χρήματος, κατὰ τοῦ Μαμωνᾶ.

Ἐδοθή στὴν περίπτωση τοῦ Σίμωνα Μάγου, ὁ Λουκᾶς ἔχει τὴν εὐκαιρία νὰ δεῖξει τὴν ἀνωτερότητα τῶν Ἀποστόλων ἔναντι τῶν μεναλύτερου ἀριθμοῦ τῶν Μάγων ἡ Θείων Ἀνδρῶν τῆς ἐποχῆς του : Οἱ Ἀπόστολοι δὲν γρηματίζονται δπος ἑκεῖνοι. Τὸ πνεῦμα καὶ τὸ χάρισμα εἰναι δωρεές . Ἡ ἀπόστολικὴ δραστηριότητα δὲν ἔχει καμμιά σχέση μὲ ἐπιχείρηση. Σχετικὴ εἰναι Ἰσως καὶ στὸ κεφ. 20, μὲ τοὺς μάγους 7 υἱούς, ποὺ δσοι πιστεύουν στὸν Ἰησοῦν Χριστὸν «κατέκαιαν» : «καὶ συνεψήφισαν τὰς τιμάς αὐτῶν καὶ εὑρόν ἀργυρίου μυριάδας πέντε» (στιχ. 19).

Πέραν δμως ἀπὸ δλα αὐτά, ποὺ ἀναφέρονται στὴ φύση τῶν σχετικῶν μὲ τὸ θέμα μας ἀφηγήσεων τοῦ Λουκᾶ στὶς Πράξεις, στὸ χαρακτῆρα τοῦ βιβλικοῦ θαύματος, καὶ στὴν προσπάθεια τοῦ συγγραφέα, συγκρίνοντας τοὺς Ἀποστόλους πρὸς τοὺς Θείους Ἀνδρες τῆς ἐποχῆς του, νὰ ἔξαρει τὴν ὑπεροχὴ τῶν πρώτων, εἰναι ἀναμφισβήτητο πὼς καὶ στὶς τρεῖς εἰδικές περικοπὲς τῶν κεφ. 8 (Σίμωνος ὁ Μάγος), κεφ., 13 ("Ελύμας ὁ μάγος καὶ ψευδοπροφήτης) ἡ μαγικὴ συντεχνία τῶν υἱῶν τοῦ Ἀρχιερέα Σκευᾶ στὴν Ἐφεσο (κεφ. 19), πέραν ἀπὸ κάθε τι ἄλλο, τονίζονται δύο πράγματα : ἡ δυναμικὴ ὑπεροχὴ τῆς νέας πίστεως ἔναντι τῆς Μαγείας καὶ ἡ ἀνάγκη ἀποφυγῆς δποιουδήποτε συγκρητισμοῦ. Καὶ τὸ μὲν πρῶτο εἰναι προφανές : "Ο Σίμωνας ὁ Μάγος παρουσιάζεται στὸ τέλος τῆς σχετικῆς ἀφήγησης σάν ἔνα ἀπερριμένο ράκκος. 'Ο 'Ελύμας τῆς Πάφου φωτισμένος κατά τὰ συμφραζόμενα ἀστρολόγος - μάγος, χάνει τὸ φῶς του ὅχρι καιροῦ. Ἡ συντεχνία τῶν μάγων τῆς Ἐφέσου κατατροπώνεται. Ἡ δλη ἀφήγηση τελειώνει θριαμβευτικά : «Οὕτως κατὰ τὸ κράτος τοῦ κυρίου ὁ λόγος ηὔξανεν καὶ ισχυεν» (19, 20). Ἀλλὰ καὶ ὁ τονισμός τῆς ἀνάγκης πρὸς ἀποφυγὴ δποιουδήποτε συγκρητισμοῦ εἰναι προφανής : Καὶ στὶς τρεῖς περιστάσεις πρόκειται περὶ Μάγων, ἀπὸ τοὺς δποίους ὁ πρῶτος ἦταν Σαμαρείτης καὶ οἱ δύο Ἰουδαῖοι. Αὐτὸ δὲν εἰναι συμπτωματικό. Είναι καθαρές περιπτώσεις συγκρητισμοῦ. Πολὺ περισσότερο, ἂν λάβει κανεὶς ὑπὸ δψεις πὼς ὁ πρῶτος μὲ τὴ χάρη τοῦ Ἀγίου Πνεύματος ἐπιδιώκει τὴ δυνατότητα τῆς πωλήσεως τῶν πνευματικῶν χαρισμάτων, οἱ δὲ υἱοὶ Σκευᾶ στὴν Ἐφεσο ἔξορκιζαν τοὺς δαιμονες ἐν τῷ ὄνδρι τοῦ Ἰησοῦ. 'Ο Λουκᾶς εἰναι σάν νὰ θέλει νὰ τονίσει : Δὲν εἰναι ἐπιτρεπτὴ καμμιὰ ἀνάμιξη τῆς νέας πίστεως μὲ ἐκδηλώματα τοῦ Ἑλληνορωμαϊκοῦ θρησκευτικοῦ κόσμου δπως ἡ Μαγεία. Τὸ παράδειγμα ώριαμένων Ἰουδαίων, ποὺ ἀνακάτεψαν τὴν πίστη τους μὲ τέτοια ἐκδηλώματα, παρουσιάζεται πολεμικὰ γιὰ τὸν Ἰουδαϊσμό, καὶ σάν παράδειγμα πρὸς ἀποφυγὴ. "Αν καὶ ἦταν Ἰουδαῖοι ἑκεῖνοι ποὺ κατηγοροῦσαν τοὺς Ἀποστόλους γιὰ Μαγεία, εἰναι στὸ ἴδιο βιβλ.ο τῶν Πράξεων τῶν Ἀποστόλων Ἰουδαῖοι αὐτοὶ ποὺ παρουσιάζονται σάν κατ' ἔξοχην Μάγοι καὶ ἐκπρόσωποι ἐνὸς συγκρητισμοῦ μεταξὺ Ἰουδαϊσμοῦ, Μαγείας, ἀκόμη καὶ Χριστιανισμοῦ.

Τὸ συμπέρουσμα αὐτῆς τῆς μελέτης σάν κάποια ἡθική παραίνεση κατὰ τῆς Μαγείας θὰ ἔξθετε τὸν διμιούντα. Τό κίνητρα ἀπασχολήσεως μου μὲ τὸ θέμα ὑπῆρξαν τελείως διαφορετικά. Μερικά ἀπὸ τὰ συμπεράσματα τῆς μελέτης αὐτῆς μποροῦν νὰ συνοψισθοῦν ως ἔξῆς :

(α) Τὸ θρησκευτικὸ φαινόμενο ποὺ λέγεται ἐλληνιστικὴ Μαγεία ἀντι-προσωπεύει ἕνα εἰδος τῆς λαϊκῆς θρησκευτικότητας τῆς ἐποχῆς μὲ ἔξαρσεις, ποὺ ἔφθαναν μερικές φορές μέχρι τὰ ἀνώτατα πνευματικά.

(β) Ἡ δραστηριότητα τῶν Ἀποστόλων στὶς Πράξεις παρουσιάζει ἀναμοφισθήτητες ἔξωτερικὲς δμοιότητες μὲ τὴ δραστηριότητα τῶν Θείων Ἀνδρῶν τῆς ἐποχῆς. "Ἐνα ἀπὸ τὰ κύρια χαρακτηριστικά τῆς δράσεως τῶν Θείων Ἀνδρῶν ἦταν ἡ Μαγεία. Ἐξ αἰτίας τῶν ἔξωτερικῶν δμοιότητων, οἱ ἀντιπαλοί τῶν Ἀποστόλων (κυρίως Ἰουδαῖοι) τοὺς κατηγοροῦνταν γιὰ μαγεία καὶ πολιτικὴ ἀνατροπῆ.

(γ) Ὁ Λουκᾶς ἀναδεικνύει στὶς Πράξεις ὃχι μόνο τὴν ὑπεροχὴ ἄλλα καὶ τὸν διαφορετικὸ χαρακτῆρα τῆς ἀποστολικῆς δραστηριότητας καὶ τῶν ἀποστολικῶν σημείων σὲ σύγκριση μὲ αὐτὰ τῶν θείων Ἀνδρῶν ἡ Μάγων τῆς ἐποχῆς, καὶ καταπολεμεῖ μὲ δριμύτητα κάθε εἰδούς συγκρητισμοῦ.

(δ) Γενικά βλέπει κανεὶς σάν ἱστορικός, πόσο οἱ ἔξωτερικὲς δμοιότητες μποροῦν νὰ ἔγελάσουν μερικές φορές, ἂν καὶ τὸ κεντρικὸ σημεῖο ἀναφορᾶς τῶν λίγο-πολὺ ἔξωτερικῶς δμοίων φαινομένων εἰναι τελείως διαφορετικό. Στὴν ἐλληνιστικὴ Μαγεία τὸ σημεῖο ἀναφορᾶς ἦταν ἡ ἔξυπρέτηση συναισθηματικῶν ἡ ἄλλων καθημερινῶν ἀναγκῶν, ἀκόμη καὶ τῆς ἀνάγκης γιὰ φυγὴ καὶ ἀθανασία τοῦ ἀτόμου διὰ μέσου μιᾶς ψευτοεπιστήμης καὶ τεχνικῆς. Στὶς Πράξεις τὸ σημεῖο ἀναφορᾶς δὲν εἰναι τὸ ἀτομο ἄλλα ἡ Βασιλεία τοῦ Χριστοῦ γιὰ δλη τὴν ἀνθρωπότητα, ὑπὸ νέες πνευματικές καὶ ἡθικές συνθῆκες στὶς δομές τοῦ κόσμου καὶ τῆς ζωῆς.

(ε) Ἡ ἀντιμετώπιση τῆς Μαγείας τῶν Ἐλληνιστικῶν χρόνων ἀπὸ τὸ Λουκᾶ στὶς Πράξεις τῶν Ἀποστόλων ἀποτελεῖ τὸν καθοδηγητὴ τῆς Ἐκκλησίας στὴν ἀντιμετώπιση φιλοσοφικο-θρησκευτικῶν φαινομένων, ποὺ ἐκφράζουνε περισσότερο τὴ λαϊκὴ εὐσέβεια. Κάθε συγκρητισμὸς εἰναι ἀπαράδεκτος, καὶ κάθε ὑποχώρηση σὲ λαϊκά εἰδωλολατρικά θρησκευτικά στοιχεῖα, ποὺ καλυπτοῦνται ὑπὸ τὸ δνομα τοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ, ἀποτελεῖ προδοσία τοῦ Εὐαγγελίου. Μποροῦμε νὰ ποῦμε πώς ὁ Λουκᾶς στὶς Πράξεις δὲν ὄφίνει περιθώρια παρεκκλίσεων ἀπὸ τὸν εὐαγγελικὸ ἄξονα καὶ τὸν τελικὸ στόχο τῆς ἀφήγησής του, ποὺ εἰναι ἡ καθοδηγητὴ τῆς Ἐκκλησίας τῶν χρόνων του καὶ τῶν μεταγενεστέρων στὴν πορεία τους διὰ μέσου τοῦ «κόσμου» πρὸς τὴ Βασιλεία τοῦ Θεοῦ.

(στ) "Ολα τὰ ἐπὶ μέρους κοινὰ στοιχεῖα στὴ δραστηριότητα τῶν Ἀπο-

στόλων και τῶν Θείων Ἀνδρῶν ἔχουν στὰν περίπτωση τῶν πρώτων ἐμβαπτισθεῖ στὸ κεντρικὸ χριστιανικὸ γεγονός, κι' ἡ ὑπαρξὴ τους γίνεται δεκτὴ ἡ ἀνεκτὴ γιατὶ τὰ στοιχεῖα αὐτὰ δὲν ὑπάρχουν αὐθυπόστατα, καθεαυτά, ἀλλὰ εἶναι πάντοτε δεμένα μὲ τὸ κεντρικὸ γεγονός, μὲ τὸ κεντρικὸ πρόσωπο τοῦ χριστιανικοῦ κηρύγματος, ποὺ εἶναι ὁ Ἰησοῦς Χριστός. Ἐνῷ, λοιπόν, εἶναι δυνατὸς ὁ συμβιβασμὸς στὰ ἐπουσιώδη καὶ στις ἔξωτερικές μορφές, ὁ συγκρητισμὸς στὴν οὐσία ἀπορρίπτεται διαρμιγδην. Ἔτσι ὁ Λουκᾶς μᾶς δίνει τὸ σωστὸ κριτήριο γιὰ τὴν ἀντιμετώπιση παράλληλων καταστάσεων στὴν ἐκκλησιαστικὴ ζωὴ τῶν χρόνων μας.

Ο ΠΟΛΙΤΙΚΟΣ ΧΑΡΑΚΤΗΡ ΤΩΝ ΑΝΤΙΠΑΛΩΝ ΤΟΥ ΑΠΟΣΤΟΛΟΥ ΠΑΥΛΟΥ

Μάρκος Ι. Σιώτου :
Καθηγητός του Πανεπιστημίου Αθηνών

Α. ΤΑ ΙΣΤΟΡΙΚΑ ΔΕΔΟΜΕΝΑ.

1. Τὰ κοινὰ χαρακτηριστικὰ τῶν ἀντιπάλων τοῦ Ἀποστόλου Παύλου καὶ ἡ ἔθνικὴ ἐνότης τοῦ τότε Ἰουδαϊσμοῦ.

Ἡ γνωστὴ ἔκτασις τῆς ἐπιστημονικῆς ἐρεύνης τοῦ θέματος τῶν ἀντιπάλων τοῦ Ἀποστόλου Παύλου¹ ἔχει περιορισθῆ, ὡς μὴ ὕφελεν, εἰς τὰς ἐπὶ μέρους θρησκευτικὰς ἀντιθέσεις τῶν πολυωνύμων ἀντιπάλων τοῦ Παύλου, τάς ἀναφερομένας εἰς τάς περὶ τῆς ἐν Χριστῷ σωτηρίας διδασκαλίας τῶν ἐπιστολῶν του. Πρόκειται περὶ τῶν πρὸς αὐτὸν ἀντιθέσεων τῶν φανατικῶν Ἰουδαϊστῶν, καὶ τῶν ἄκρως φιλελευθέρων γνωστικίζοντων ἐλληνιστῶν Ἰουδαίων. Αἱ μεταξὺ τῶν ἀντιπάλων τούτων τοῦ Παύλου παρουσιαζόμεναι ἀπογράψεις καὶ παραλλαγαὶ εἰναι πολλαὶ καὶ ποικίλαι, ὥστε καὶ μεταξὺ αὐτῶν νὰ μὴ ὑπάρχῃ θρησκευτικὴ ἢ πνευματικὴ τις ἀλληλὴ ἐνότης, ἐκ τῆς δοποίας θὰ ἡτο δυνατὸν νὰ δικαιολογηθῇ τὸ κατά τοῦ Ἀποστόλου Παύλου κοινὸν μέτωπον αὐτῶν. Παρὰ ταῦτα πολλὰ χωρία τῶν ἐπιστολῶν τοῦ Ἀποστόλου Παύλου, μάλιστα δὲ τῆς πρὸς Γαλάτας², παρέχουν τὴν ἴσχυρὰν ἐντύπωσιν, διτὶ δὲοι οἱ ἀντίπαλοι του ἀφορμῶνται ἀπὸ τῆς αὐτῆς βάσεως καὶ διτὶ τὴν βάσιν ταῦτην παρέχει ἡ ἔθνικὴ καὶ πολιτικὴ ἐνότης αὐτῶν. Τοῦτο σημαίνει, διτὶ πάντες οἱ ἀντίπαλοι τοῦ Ἀποστόλου τῶν Ἐθνῶν ἐκινοῦντο κατ' αὐτοῦ ὑπὸ τῶν ἐκπροσωπούντων τότε τάς πολιτικὰς ἀρχὰς τοῦ Ἰουδαϊσμοῦ καὶ διτὶ ἡσαν ἐκλελεγμένοι καὶ ἐπιστρατευμένοι ὑπὸ τῶν πλέον ἀρμοδίων δργάνων, πρὸς ἀντιμετώπισιν δῆθεν τοῦ πλέον σοβαροῦ κινδύνου διά τὴν ὑπόστασιν τοῦ Ἰουδαϊσμοῦ, τουτέστι τῆς ἑξαπλώσεως τοῦ Χριστιανισμοῦ. Πράγματι αἱ πάσης φύσεως ἀντιθέσεις ὅλων τῶν ἀντιπάλων τοῦ Ἀποστόλου Παύλου ἔξυπηρέτουν ἔνα καὶ τὸν αὐτὸν σκοπόν, τὴν προβολὴν τοῦ Ἰουδαϊσμοῦ ἢ τὸ διλιγότερον τὴν μή μείωσιν τοῦ κύρους αὐτοῦ.

1. "Ορα Franz Mussner, *Der Galaterbrief*, Freiburg i. Br., 2. Aufl. 1974, 14-29.

2. "Ορα H. J. Schoeps, *Paulus*, Tübingen 1959, 72 καὶ 77 ἐξ. Χ.Σ. Βούλγαρη, *Νεα Θεώρησις τῶν ἑριδῶν τῆς Ἀποστολικῆς Ἐκκλησίας τῆς Κορίνθου καὶ τῶν ἐν αὐτῇ ἀντιπάλων τοῦ Ἀποστόλου Παύλου*, Αθήναι 1976.

Ούτοι δέν ένδιαφέροντο ἀσφαλῶς διά τὴν καλυτέραν σωτηρίαν τῶν ἀνθρώπων, πρὸς τοὺς ὅποίους ἀπῆμύνοντο, οὗτε διά τὴν περαιτέρω προβολὴν τῆς θρησκείας τῆς Παλαιᾶς Διαθήκης, ἀφοῦ ὡς πρὸς αὐτὴν οὐδεμίαν ἦτο δυνατόν νὰ ἔχουν σύμπνοιαν καὶ κοινήν ἀντίληψιν. Πράγματι τοὺς ἀντιπάλους τοῦ Παύλου ἔχώριζον αἱ πλέον περιεργοὶ καὶ μεγάλαι ἀντιθέσεις, ὥστε νὰ μὴ εἰναι εὔκολον νὰ ἔξηγηθοῦν τὰ διακρινόμενα πολλὰ κοινὰ χαρακτηριστικά τοῦ κατά τοῦ Ἀποστόλου τῶν Ἐθνῶν ἐπιμόνου, διαρκοῦς, καὶ συντονισμένου ἀγῶνός των. Ἡ ἔξετασις καὶ ὅρθη ἐκτίμησις τῶν κοινῶν τούτων χαρακτηριστικῶν προσδίδει καθαρός πολιτικὸν χαρακτῆρα εἰς τὰ κίνητρα, τάς προθέσεις, καὶ τὴν τελικήν ἐπιδίωξιν τῶν ἀντιπάλων τοῦ Ἀποστόλου Παύλου. Ὡς τοιαῦτα δὲ κοινὰ χαρακτηριστικά διακρίνονται τὰ κάτωθι:

α) Τὸ κατά τοῦ Παύλου θανάσιμον μίσος πάντων τῶν ἀντιπάλων του.

β) Ἡ ὑπ' αὐτῶν συστηματικὴ παρακολούθησις καὶ κατασυκοφάντησις τοῦ προσώπου καὶ τοῦ ἔργου τοῦ Ἀποστόλου τῶν Ἐθνῶν.

γ) Ἡ προσπάθεια νοθεύσεως τοῦ Εὐαγγελίου τοῦ Παύλου, διά τῆς καταγγελίας περὶ ἀνεπαρκείας αὐτοῦ πρὸς σωτηρίαν τοῦ κόσμου καὶ προβολῆς τῆς ἀνάγκης τηρήσεως τῆς περιτομῆς καὶ τοῦ μωσαϊκοῦ νόμου, τῶν κατ' ἔξοχὴν ἔμνικῶν γνωρισμάτων τοῦ Ἰουδαϊσμοῦ³.

δ) Ἡ ἀσυνέπεια τούτων πρὸς τὰς ὑπ' αὐτῶν προβαλλομένας ἡθικοθρησκευτικάς ἀντίληψεις καὶ ἡ προσωπικὴ τῶν ιδιοτέλεια.

ε) Ἡ οὐσιαστικὴ ὀδιαφορία τῶν διά τὴν πραγματικὴν σωτηρίαν τοῦ κόσμου⁴.

στ) Ἡ τακτικὴ τῆς δημαγωγίας καὶ δημοκοπίας πρὸς παραπλάνησιν τοῦ δχλου καὶ δολίαν διάδοσιν ἀνησυχιῶν περὶ διασαλεύσεως δῆθεν τῆς δημοσίας τάξεως καὶ ἀνατροπῆς τῆς πολιτικῆς ἀσφαλείας.

ζ) Ἡ ἔξαρτησις αὐτῶν ἀπὸ ὑψηλά ἴσταμενα πρόσωπα⁵, καὶ ἡ ὡς ἀπὸ κέντρου ἔξ αὐτῶν ὀργάνωσις τῆς κατά τοῦ Παύλου πολεμικῆς τῶν⁶.

Τὴν κατανόησιν τοῦ πολιτικοῦ τούτου χαρακτῆρος τοῦ Παύλου διευκολύνει τὰ μέγιστα ὁ κατ' οὐσίαν πολιτικός χαρακτῆρα τῆς ἀντιθέσεως τῶν τότε πολιτικῶν ἐκπροσώπων τοῦ Ἰσραὴλ κατά τοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ καὶ τῆς

3. Ὁρα Ἐπιφανίου, Κατα αἰρ. 30, 26, Migne E.P. 41, 449B: «Ἄρχουσι δέ πάλιν περιτομὴν ἔχοντες, καὶ σεμνούνται δῆθεν τούτην εἰναι σφραγίδα καὶ χαρακτῆρα τῶν τε Πατριαρχῶν». Περὶ τοῦ ἔμνικοῦ χαρακτῆρος τῆς περιτομῆς δρα G. Hoennicke, Das Judenchristentum im ersten und zweiten Jahrhundert, Berlin 1908, 32 καὶ 206. Πρβλ. M. Friedländer, Synagoge und Kirche in ihren Anfängen, Amsterdam 1908, 209 καὶ P. Wernle, Die Anfänge unserer Religion, 2. Aufl. Berlin - Leipzig 1904, 293 - 295.

4. Πρβλ. Fr. Mussner μν. Ἑργ. 28.

5. Αὐτόθι, 26

6. Πρβλ. J. Klausner, Von Jesus zu Paulus (Übertragung aus dem Hebräischen von Fr. Thieberger), Jerusalem 1950, 489 - 496.

ύπ' αὐτῶν θανατικῆς καταδίκης του⁷. Ο διωγμός δὲ τοῦ Ἀποστόλου Παύλου δὲν ἀποτελεῖ παρά τὴν συνέχειαν τῆς αὐτῆς τακτικῆς, τὴν δόποιαν οἱ τότε ἐκπρόσωποι τῆς σκιώδους πολιτικῆς ἔξουσίας τοῦ Ἰσραήλ, οἱ Φαρισαῖοι, εἰχον ἐφαρμόσει τὸ πρῶτον καὶ τὸν Ἰησοῦν Χριστοῦ. Ήσαν δὲ πράγματι δύο οἱ πολιτικοὶ λόγοι, διὰ τοὺς δόποιους ἐθανατώθη ὁ Ἰησοῦς⁸ α) ή ἄρνησίς του νὰ ἀνταποκριθῇ εἰς τὰς πολιτικάς καὶ ἑθνικάς προσδοκίας τοῦ Ἰσραήλ⁹ καὶ β) ή δευτέρη προσωπική του ἀντίθεσις πρὸς τοὺς πολιτικοὺς ἐκπροσώπους τοῦ ιουδαϊκοῦ ἔθνους. Αὗτη προεκάλετο, ως γνωστόν, ἐκ τῆς πολλαπλῆς μειώσεως τοῦ προσωπικοῦ των κύρους ἔνεπεν τοῦ ιουδαϊκοῦ λαοῦ, τῆς συντελουμένης διὰ τῆς διδασκαλίας τοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ καὶ διὰ τῆς ὑπῆρχοντος τοῦ Ἰσραήλ¹⁰. Κατὰ τὸν ραββίνον Ignatz Ziegler¹¹, ὁ Ἰησοῦς Χριστὸς προέκαλε τὸ μῆσος τῶν πολιτικῶν ἀρχόντων τοῦ Ἰσραήλ¹². Ἐνεκα τῆς ἐντόνως ἐκπεφρασμένης συμπαθείας Του πρὸς τοὺς Αμ- haarez, τὸν ἀπαιδευτὸν δηλαδὴ δχλὸν, τὸν ἀγνοοῦντα τὸν ιουδαϊκὸν νόμον καὶ πλήρως ἀδιαφοροῦντα διὰ τὴν τήρησιν τῶν διατάξεων αὐτοῦ. Ως γνωστόν (δρα Ματθ. 23,4), οἱ ἀρχοντες οὐτοὶ ἐπέβαλον εἰς τὸν λαὸν τοῦτον δυσβάστακτα φορτία ἡθικο - τελετουργικῶν διατάξεων, διὰ τῶν δοπίων καὶ ηὔξανεν δλονέν τὸ μεταχύ αὐτῶν χάσμα. Κατὰ τὸν ραββίνον¹³, καὶ διαθεσμός τοῦ Στεφάνου, ως καὶ διὰ βραδύτερον ἐπακολουθήσας διωγμός τοῦ Ἀποστόλου Παύλου, ὑπεκινήθη ὑπὸ τῶν εὐτῶν προσώπων, τουτέστι τῶν Ἡρωδιανῶν καὶ τῶν Φαρισαίων, διότι διὰ τοῦ κηρύγματος καὶ τοῦ Στεφάνου καὶ τοῦ Παύλου προεβάλλετο ὁ Ἰησοῦς Χριστὸς ως διάναμενόμενος Μεσσίας, διὰ τῆς προβολῆς δὲ ταύτης ἡμειούτο σοβαρῶς τὸ κύρος τῶν ἀρχόντων τούτων εἰς τὰ δματα τῶν Ιουδαίων, μάλιστα δὲ τῶν τῆς διασπορᾶς.

Τὰ προδηλωθέντα κοινά χαρακτηριστικά τῶν ἀντιπάλων τοῦ Ἀποστόλου Παύλου προδίδουν τὴν κοινὴν γραμμήν καὶ τὸ ἔνιατον σχέδιον δράσεως προσώπων, εὑρισκούμενων δπισθεν τῶν κατὰ τόπους ἐμφανιζούμενων ἀντιπάλων τοῦ Ἀποστόλου τῶν Ἐθνῶν. Τὰ πρόσωπα ταῦτα δὲν ήτο δύνατόν νὰ

7. Πρβλ. G. Hoennicke, μν. Εργ. 46 : «Der erste grosse Überwinder des Pharisäismus, der zum Heile der Menschheit in diesem Kampfe das Leben liess, war Jesus».

8. Πρβλ. Ignatz Ziegler, Der Kampf zwischen Judentum und Christentum in den ersten drei christlichen Jahrhunderien, Berlin 1907, 35. - 41. Κατὰ τὸν ραββίνον τοῦτον, ὁ Ἰησοῦς Χριστὸς ὑπῆρξε θύμα τῆς πολιτικῆς ὑσταθείας τῶν Ἡρωδιανῶν καὶ τῶν ἀπαρχόντων τούτων Φαρισαίων, κατά τὰ ἐν Ματθ. 22, 15 - 16, Μάρκ. 12, 13 καὶ Λκ. 20, 20 - 23.

9. «Ορα ἔνθ' ἀν. 18 - 22.

10. Οἱ ἀρχοντες οὐτοὶ ἐξεπροσώπουν ως μίαν ἀδιάσπαστον ἐνύτητα τὴν θρησκείαν καὶ τὸ ἔθνος τοῦ Ἰσραήλ, πλὴν δμως τὰ πολιτικά αὐτῶν διαφέροντα ήσαν πάντοτε ἐντονώτερα καὶ καθαρώτερα τῶν θρησκευτικῶν καὶ ἡθικῶν.

11. «Ορα μν. Εργ. 43 καὶ 53 Πρβλ. J. Klausner μν. Εργ. 272.

είναι ἄλλα ἐκτός τῶν ἐν τῇ Ἱερουσαλήμ διαβιούντων μόνων ἀνωτάτων ἀρχόντων τοῦ ιουδαϊκοῦ ἔθνους¹². Τὰ ἐν λόγῳ κοινά χαρακτηριστικά τῶν ἀντιπάλων τοῦ Παύλου προδίδουν ἐν ταύτῃ τὴν ἐπὶ νέας βάσεως ἀνανέωσιν τῆς Ιουδαϊκῆς προπαγάνδας καὶ τὸν ἐντοπισμὸν δλῆς τῆς μετά ταῦτα δραστηριότητος καὶ δλῶν τῶν μέσων τῆς ἡσαντοῦ τοῦ μετώπου τοῦ νέου διὰ τὸν Ἰσραὴλ χριστιανικοῦ κινήματος, τὸ δόποιον δὲ Ἀπόστολος Παῦλος μετέφερε καὶ ἡδράιωσεν εἰς τὰ ἀναπεπταμένα πεδία τῶν ἔθνων διὰ τῆς εἰς αὐτὰ ζώσης ιουδαϊκῆς διασπορᾶς! Είναι ἀληθές, δτι ἡ ἔρευνα τοῦ θέματος τούτου, τῆς ἄλλαγῆς δηλαδὴ τακτικῆς ἐκ μέρους τῆς Ιουδαϊκῆς προπαγάνδας μετά τὴν ραγδαίαν ἐξάπλωσιν τοῦ Χριστιανισμοῦ ἐκτός τῆς Παλαιστίνης ἀποβαίνει ἐξόχως δυσχερές διὰ πολλοὺς λόγους, τῶν δποίων οἱ κυριώτεροι είναι· α) ἡ ἐλλειψις πληροφοριῶν καὶ β) οἱ πολλοὶ καὶ ποικίλοι ὑπεισελθόντες νέοι παράγοντες, οἱ δποίοι καὶ ὑπηγόρευσαν τὴν ἀλλαγὴν ταύτην. Ἐκτός τῶν λόγων τούτων δὲν πρέπει νὰ λησμονῆται, δτι ἡ κρατοῦσα κατὰ τὴν ἐποχὴν τοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ καὶ τοῦ Ἀποστόλου Παύλου ἡθική, θρησκευτικὴ καὶ πνευματικὴ καθόλου κατάστασις, οὐ μόνον ἐκτός, ἀλλὰ καὶ ἐντός τῶν κόλπων τοῦ Ἰουδαϊσμοῦ, δὲν ἦτο ἄλλως δυνατὸν νὰ διευκολύνῃ μίαν τόσον ἔντονον, συστηματικὴν καὶ μακράν ἀντίδρασιν κατά τοῦ Ἀποστόλου τῶν Ἐθνῶν. Πλὴν δμως ἡ ἀντίδρασις αὕτη παρουσιάζεται οὐχὶ ὡς ἐν ἀπλοῦν ἐπεισόδιον εἰς τὴν ζωὴν καὶ τὴν δρᾶσιν τοῦ Παύλου, ἀλλ' ὡς τὸ μεγαλύτερον καὶ μόνιμον ἐμπόδιον τοῦ Ἱεραποστολικοῦ ἔργου του, διαρκῶς ἐπεκτεινόμενον εἰς δλα τὰ κέντρα τῆς δράσεώς του, μηδὲ τῶν πλέον ἀπομέμακρυσμένων ἔξαιρουμένων, ὡς είναι αἱ ἐκκλησίαι τῆς Γαλατίας. Ταῦτα κατανοοῦνται μόνον ἐάν ἀποδεχθῇ τις, δτι ἡ δλη ἀντίδρασις κατά τοῦ Παύλου, ἄν καὶ πολύμορφος, κατηγορύνετο ἀπό ἐνός κέντρου, ἑθνικοπολιτικοῦ χαρακτῆρος, παρὰ τοῦ δποίου είχεν ἐπιμελῶς δργανωθῆ καὶ συνεχῶς ἐτροφοδοτεῖτο καὶ ἐνισχύετο.

2. Ἡ πνευματικὴ καὶ θρησκευτικὴ κατάστασις τοῦ τότε κόσμου καὶ ἡ ἐναντί ταύτης θέσις τοῦ Ἰσραὴλ.

Κατὰ τὴν ἐποχὴν τῆς Καινῆς Διαθήκης, ἡ ἡθική, θρησκευτικὴ καὶ πνευματικὴ καθόλου ζωὴ τοῦ ἑθνικοῦ καὶ τοῦ ιουδαϊκοῦ κόσμου παρουσίαζε μεγάλην παρακμήν καὶ σοβαρωτάτην κατάπτωσιν.¹³ Τοῦτο συνάγεται·

12. Πρβλ. Alfonso Kemmer, Das Neue Testament. Eine Einführung für die Laien, Freiburg i. Br. 1976, 134.

13. Πρβλ. G. Hoennicke μν. ἐργ. 175. Josef de Fraine - Herbert Haag, ἀρθρον «Judaismus», ἐν Herbert Haag's, Bibel - Lexikon, 2. Aufl., Zürich - Köln 1968, 892 : «Atheismus, religiöse Gleichgültigkeit und moralische Leichtfertigkeit gab es im Judaismus weniger als in jeder anderen Gesellschaft in Vergangenheit und Gegenwart».

α) ἐκ τοῦ ιδιοτύπου διά τὴν ἐποχὴν ἑκείνην ἡθικοῦ καὶ θρησκευτικοῦ φιλέλευθερισμοῦ· β) ἐκ τῆς σοβαρᾶς χαλαρώσεως τῶν παραδοσιακῶν ἀντιλήψεων· γ) ἐκ τῆς εὐρυτάτης ἐπεκτάσεως τῶν νέων τότε θρησκευτικῶν ρευμάτων τοῦ «συγκρητισμοῦ» καὶ τοῦ «γνωστικισμοῦ»¹⁴ καὶ δ) ἐκ τῆς «φυσιηνῆς» ἡθικῆς τῶν σοφιολογικῶν παραινέσεων καὶ τῶν συνταγῶν τῶν δῆθεν μεγάλων σοφῶν Ἀνατολῆς καὶ Δύσεως. Πάντως αἱ μᾶζαι τοῦ δόχλου, ἔξ ίσου τῶν εἰδωλολατρικῶν ἔθνων καὶ τοῦ Ἰσραήλ, τοῦ περιουσίου λαοῦ τοῦ Θεοῦ, ἤσαν κατά κανόνα θρησκευτικῶς ἀδιάφοροι, καὶ τὸ χειρότερον προσκεκόλλημέναι εἰς παντοιεῖς προλήψεις, δειπιδαμονίας, μαγικάς τέχνας, μαντείας καὶ ἀγυρτείας. Πᾶν δ, τι περὶ θρησκείας καὶ ἡθικῆς εἶναι σήμερον γνωστόν ἐκ τοῦ χώρου τῆς ρωμαϊκῆς αὐτοκρατορίας τῆς ἐποχῆς τῆς Καινῆς Διαθῆκης, ἐκφράζει περισσότερον τὴν νοσηρότητα τῆς ἀνθρωπίνης σκέψεως καὶ ζωῆς, παρὰ μίαν ἡθικο - θρησκευτικήν παρακμήν. Πᾶν δ, τι θά ηδύνατο σχετικῶς νά ἐκτιμηθῇ ὡς θετικὸν στοιχεῖον συνιστῷ ἀπλῶς τὴν ἐκφρασιν τοῦ ἀνίκανοποιήτου τῆς ἀνθρωπίνης ψυχῆς ἐκ τῶν περὶ τῆς θρησκείας καὶ τῆς ἡθικῆς παραδοσιακῶν δεδομένων¹⁵. Ἀπεικόνιστη τῆς πραγματότητος ταύτης συνιστοῦν αἱ σχετικαὶ ἐκφράσεις τῆς πρὸς Ρωμαίους Ἐπιστολῆς τοῦ Ἀποστόλου Παύλου (1,21 - 32) καὶ τοῦ Εὐσεβίου, ἐπισκόπου Καισαρείας, πρὸς τὸν Μέγαν Κωνσταντίνον¹⁶.

Εἰδικότερον ὑπογραμμίζεται, προκειμένου περὶ τοῦ Ἰουδαϊσμοῦ τῆς ἐποχῆς τῆς Καινῆς Διαθῆκης, διτὶ οὗτος ἐν τῷ συνόλῳ του παρέχει τὴν εἰκόνα τῆς ἐσχάτης ἡθικῆς καὶ θρησκευτικῆς αὐτοῦ παρακμῆς¹⁷. Ταύτην συνιστοῦν α) αἱ πολλαὶ καὶ δξύταται, μεταξὺ των ἀντιμαχόμεναι, θρησκευτικαὶ αἱρέσεις¹⁸ β) ἡ νεκρὰ τυπολατρεία τῶν Φαρισαίων¹⁹ γ) ἡ μεγάλη ἀδιαφορία τοῦ δόχλου ὡς πρὸς τὴν τήρησιν τοῦ ιουδαϊκοῦ νόμου· δ) ἡ ἔναντι αὐτοῦ ἀπεριόριστος φιλελευθερισμός τῶν Ἰουδαίων τῆς διασπορᾶς²⁰ ε) ὁ

14. Κέντρον τοῦ «συγκρητισμοῦ» καὶ τοῦ «γνωστικισμοῦ» ὑπῆρξεν ἡ Μ. Ἀσία, ἡ πνευματικὴ αὕτη γέφυρα τῶν διαφόρων πολιτισμῶν. Πρβλ. Eduard Meyer, Ursprung und Anfänge des Christentums, Stuttgart (ἀνατύπωσις) 1962, II, 378.

15. Πρβλ. Gustav Hoennicke μν. Ἑργ. 35.

16. Ὁρα Εὐσεβίου, Εἰς Κωνσταντίνον τὸν βασιλέα Τριακονταετηρικός XIII, ἐν ΒΕΠΕΣ 24, 267, 5 - 28.

17. Ὁρα Moriz Friedländer, Geschichte der jüdischen Apologetik als Vorgeschichte des Christentums, Zürich 1903, 437 - 495. J. de Fraine-H. Haag, ἐνθ' ἀν. 892. Heinrich Kästing, Die Anfänge der christlichen Mission. Eine historische Untersuchung, München 1969, 30 : «Kein Jude sei, soweit bekannt, wegen der Ausbreitung seines Glaubens zum Märtyrer geworden». H. Hoennicke μν. Ἑργ. 175 : «Die Juden waren im grossen und ganzen Ungläubige».

18. Ὁρα Marcel Simon, Die jüdischen Sekten zur Zeit Christi, Zürich - Köln 1964.

19. Πρβλ. Gustav Hoennicke μν. Ἑργ. 38 ἐξ.

20. Ὁρα G. Hoennicke μν. Ἑργ. 34 - 36. Ἐντυθόθα τονίζεται, διτὶ οἱ Ἰουδαῖοι Εζεν ἐντόνες ηδού ἀπὸ τῆς βαβυλωνείου αἰχμαλωσίας τὴν ἐπίδρασιν τῶν ἀνατολικῶν θρησκευ-

άκρος «άντινομισμός» πολλών έξι αὐτῶν²¹ στ) ή τακτική τῶν μεγάλων ραβίνων προσαρμογῆς τῶν περισσοτέρων διατάξεων τοῦ «μωσαϊκοῦ νόμου» πρὸς τὰς ἔκαστοτε περιστάσεις τῆς ζωῆς τοῦ Ἰσραὴλ· καὶ ζ) ή διά πολλῶν ξένων στοιχείων νόθευσις τῆς θρησκευτικῆς ζωῆς τοῦ Ἰσραὴλ, ὡς λ.χ. διά τῆς πίστεως πολλῶν Ἰσραηλίτων εἰς διάφορα ἀγαθά καὶ πονηρά πνεύματα καὶ διά τῆς ὑπ' αὐτῶν διαρχικῆς ἐρμηνείας τῆς ἐν τῷ κόσμῳ ὑπάρχεως τοῦ κακοῦ.²² Ως ἀπὸ μακροῦ ἐτονίσθη ὑπὸ τῶν πλέον ἀρμοδίων ἐκπροσώπων αὐτοῦ τούτου τοῦ Ἰουδαϊσμοῦ, οὐδεμίᾳ ὑπῆρχε θρησκευτική καὶ ηθική ἐνότης ἀντιλήψεων μεταξὺ τῶν Ἰουδαίων τῆς ἐποχῆς τῆς Καινῆς Διαθήκης.²³ Ἡ βαθεία ἀντίθεσις τῶν πολλῶν καὶ ποικίλων θρησκευτικῶν μεριδῶν τοῦ Ἰουδαϊσμοῦ ἀπεκορυφοῦστο εἰς τάς περὶ τοῦ προσώπου τοῦ Μεσσίου ἀντιλήψεις αὐτῶν. Οὕτως, ἐνφ οἱ Ἰουδαῖοι τῆς διασπορᾶς ηθελον καὶ ἐφαντάζοντο τὸν Μεσσίαν ως οὐράνιον βασιλέα, ὑπὸ τὸ σκῆπτρον τοῦ δοκοῦ θὰ ὑπετάσσοντο πάντα τὰ ἔθνη, οἱ δὲ εἰς αὐτὰ διεσπαρμένοι Ἰσραηλίται θὰ ὠδηγοῦντο εἰς τὴν γῆν τῶν πατέρων των,²⁴ οἱ Ἰουδαῖοι τῆς Παλαιστίνης ηθελον τὸν Μεσσίαν ἰσχυρόν, ἐκ τοῦ γένους αὐτῶν, ἀρχοντα τὸν λαον, ἀποτινάσσοντα ἀπ' αὐτοῦ τὰ δεσμά τοῦ Ρωμαίου κατακτητοῦ. Κατὰ τάς λεπτομερείας αἱ περὶ τοῦ Μεσσίου ἀντιτίθεμεναι ἀντιλήψεις τῶν Ἰουδαίων παρουσιάζουν τάς πλέον χαρακτηριστικάς παραλλαγάς τῆς μεγάλης συγχύσεως πραγμάτων καὶ ιδεῶν, ώς καὶ τῆς παντελοῦς ἐλλείψεως οἰωσδήποτε θρησκευτικῆς ἐνότητος.²⁵ Ἀξιαὶ ιδιαιτέρας σημειώσεως εἶναι ή ἀντιληψις τῶν Ναζαραίων²⁶ καὶ τῶν λοιπῶν «ἀντινομιστῶν»²⁷, οἱ δοποῖοι ἐφαντάζοντο

τικῶν δοξασιῶν, καὶ διτι ἀπὸ τοῦ Μ. Ἀλεξάνδρου ή Ἑλληνική διανόησις ἐπηρέασεν ἀποφοιτικῶς τὴν ζωὴν αὐτῶν, γεγονός ὅπερ καταδικύνεται διά τῆς ὑπὸ τοῦ Ἰουδαϊσμοῦ ἀποδοχῆς τῆς Ἐλληνικῆς γλωσσῆς. «Οἵτινες αὐτοὶ εἰς τὴν γένους συνετέλεσαν εἰς τὴν νοσίαν τῆς θρησκείας τοῦ δυίμου Ἰουδαϊσμοῦ.

21. Πρβλ. M. Friedländer, *Synagoge und Kirche* σελ. 72 καὶ 112.

22. Πρβλ. W. Boussel - H. Gressmann, *Die Religion des Judentums im späthellenistischen Zeitalter*, 3. Aufl., Tübingen 1926, 472 ££.

23. Ὁρα M. Friedländer, *Synagoge und Kirche* 8, 77 - 78 καὶ 202. Πρβλ. G. Hoennicke μν. Ἑργ. 33 ££.

24. Πρβλ. M. Friedländer, *Ἐνθ' ἀν.* 8 καὶ 78.

25. Πρβλ. H. Kastig μν Ἑργ. 25 : «Num stellite weder das palästinische noch das hellenistische Judentum eine Einheit dar. Neben dem offiziellen Judentum standen zahlreiche synkretistische jüdische Sekten». Ὁρα καὶ M. Wagner, *Die jüdische Parteiungen zur Zeit Jesu* 1893. G. Hoennicke μν. Ἑργ. 36 - 37. M. Friedländer, *Synagoge und Kirche* 77 ££. 83 - 86, 89, 91 - 100, καὶ Marcel Simon μν. Ἑργ.

26. Οἱ Ναζαραῖοι προύπηρχον τοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ, διό καὶ διακρίνονται τῶν Ναζαραίων. Οὗτοι ἐγκατεστάθησαν εἰς Δεσκαπόλιν μετά τὸν διομήρον τοῦ Βεσπασιανοῦ, ἐνθα καὶ ἔσων ἀποκεκομμένοι ἀπὸ τῶν λοιπῶν Ἰουδαίων, παρὰ δὲ τας μεγάλας ἀντιθέσεις των, ἐδηλώσαν συμμετοχήν εἰς τὸν τελευταῖον ἀπελευθερωτικὸν ὄχημα τοῦ πρίγκιπος Barkōheba.

27. Οὔτοι ἐμισοῦντο ὑπὸ τῶν Φαρισαίων ἐξ Ιούσου πρός τοὺς χριστιανούς, χαρακτη-

τὸν Μεσσίαν ὡς τὸν λυτρωτὴν αὐτῶν ἀπὸ τοῦ ιουδαικοῦ νόμου.²⁸ Αἱ ἐπὶ τοῦ προκειμένου παρουσιαζόμεναι τυχὸν ἔξαιρέσεις δὲν ἀποτελοῦν παρά τὰς ἐκφρύσεις ἀντιδράσεώς τινων ἔναντι τῆς γενικῆς ταύτης παρακμῆς. Πλὴν δικαὶος αἱ ἔξαιρέσεις αὗται δὲν ἔσταθησαν ἰκανοί νὰ ἀναγαπτίσουν τὴν ἐπέκτασιν τοῦ κακοῦ. Θά ἦτο δυνατὸν νὰ λεγθῇ, διτὶ ἡ ἐποχὴ ἐκείνη ὁμοιάζει κατὰ πολὺ πρὸς τὴν σημερινὴν ἐποχήν, καθότι καὶ τότε, ὡς καὶ σήμερον, τὰ θέματα τῆς θρησκείας καὶ τῆς ἡθικῆς ἀπησχόλουν τοὺς ἀνθρώπους περισσότερον ὡς θέματα περιεργείας καὶ ἐκμεταλλεύσεως, καὶ δλιγάτερον ὡς θέματα ζωῆς καὶ προσωπικῆς ἀνάγκης.

Πάντως, τὴν ἐποχὴν ἐκείνην σύμπας δὲ χῶρος τῆς ρωμαϊκῆς αὐτοκρατορίας, ἡ τότε οἰκουμένη, παρεῖχε πρόσφορον ἔδαφος ἐπιφανειακῆς ἀναμοχλεύσεως δὲν τῶν θρησκειῶν Ἀνατολῆς καὶ Δύσεως.²⁹ Τὸ θρησκευτικὸν ἐνδιαφέρον τῶν περισσοτέρων ἀνθρώπων διὰ πᾶσαν ξένην ἥ νέαν θρησκείαν ἡ παρεμφερῆ φιλοσοφικῆν διδασκαλίαν, εἰχεν ἀποβῆ ἥδη ἀπὸ τῆς ἐποχῆς τοῦ Μ. Ἀλεξανδροῦ ἀντικείμενον τοῦ συρμοῦ (μόδας).³⁰ Ἐξαίρεσιν δὲν ἀπέτελεσεν οὔτε αὐτὴ ἡ θρησκεία τῆς Παλαιᾶς Διαθήκης, παρὰ τὸν ἐντονὸν τότε ἀντισημιτισμόν. Τουναντίον ἡ θρησκεία τῆς Παλαιᾶς Διαθήκης προσείλκυε περισσότερον τὸ ἐνδιαφέρον τοῦ τότε κόσμου ἔνεκα τοῦ ἀποκεκαθαρμένου μονοθεϊσμοῦ τῆς, τῶν περὶ δημιουργίας τοῦ κόσμου ἐπιβλητικῶν διηγήσεών της, καὶ τῶν περὶ ἡθικῆς ἀποκαλυπτικῶν διατάξεων τοῦ μωσαϊκοῦ νόμου.³¹

Ἡ τακτικὴ τῆς ὑπὸ τοῦ ρωμαϊκοῦ κράτους ἀνεκτικότητος ἔναντι τῶν πάσης φύσεως προπαγανδῶν, πρὸς ἐπέκτασιν τῶν θρησκευτικῶν τάσεων τοῦ συγκρητισμοῦ καὶ τοῦ γνωστικισμοῦ, ὡς καὶ τῶν οἰωνῶν δημόσιων ἡθικοθρησκευτικῶν πεποιθήσεων, συνετέλεσεν εἰς τὴν ἐμφάνισιν τοῦ πλέον ρηγοῦ καὶ ἄνευ ὅρων πνευματικοῦ ἀνταγωνισμοῦ, τοῦ παρουσιάζοντος δῆλα τὰ χαρακτηριστικά τῆς ἡθικῆς καὶ θρησκευτικῆς ἀγυρτείας καὶ ἀσύνδοσίας. Συνέπεια τούτων ὑπῆρξαν· α) ἡ χαλάρωσις ἐπὶ περισσότερον τῆς ἡθικῆς καὶ τῆς θρησκευτικῆς ζωῆς· β) ἡ διὰ πολλῶν ξένων στοιχείων νόθευσις ἀ-

ριζόμενοι ὑπὸ αὐτῶν ὡς ἔχθροι τοῦ ἔθνους («Minim»), «Opa M. Friedländer ἐνθ» ὕν. 8 Ἑ. 99 Ἑ. 102 - 105 καὶ 146.

28. Πρβλ. G. Hoennicke μν. Ἑργ. 78.

29. Πρβλ. W. Bousset — H. Gressmann μν. Ἑργ. 78.

30. Πρβλ. E. Schürer, Geschichte des jüdischen Volkes, 4. Aufl. Leipzig 1909, III, 103.

31. Πρβλ. W. Bousset — H. Gressmann μν. Ἑργ. 76. Οἱ κατὰ καιρούς παρουσιαζόμενοι ὑπὸ τοῦ κράτους θρησκευτικοὶ διωγμοὶ δὲν ἐκφράζουν τὴν δρειν τῆς θρησκευτικῆς ἐλευθερίας τῶν πολιτῶν, ἀλλὰ τὸν ἐλεγχὸν τῶν καταχρήστων ταύτης εἰς βάρος τῆς ἀσφαλείας καὶ τῆς τάξεως τῆς πολιτείας. Πρβλ. Ed. Meyer μν. Ἑργ. III, 510 - 518, 522 καὶ 633.

κόμη και τῆς θρησκείας τῆς Παλαιᾶς Διαθήκης· καὶ γ) ἡ ἀπώλεια τῆς παραδοσιακῆς θρησκευτικῆς δρθοδοξίας. 'Ως παρατηρεῖ δὲ ραββίνος J. Bergmann, ἡ ἐλληνικὴ διανόησις ἔφερε βαρύτατα πλήγματα κατά τοῦ Ἰουδαϊσμοῦ³². Κατά τὸν αὐτὸν ραββίνον, δὲ γνωστικισμός, δὲ δόποιος εἶναι προϊόν ἀναμείξεως ἀνατολικῶν θρησκευτικῶν δοξασιῶν, ἐλληνικῆς σοφίας, τοῦ θρησκευτικοῦ φιλελευθερισμοῦ τῆς ἐποχῆς ἑκείνης, ὡς καὶ τῶν ἀσκητικῶν τάσεων πολλῶν σοφῶν, εὗρε πολλοὺς δόπαδοὺς μεταξὺ τῶν Ἰουδαίων, διὰ τῶν δόποιων μάλιστα ἥρχισε νά ἀσκήται κριτικὴ καὶ ἐπ' αὐτῆς τῆς Βίβλου.³³ Τὸ τελευταῖον τοῦτο προεκάλεσε τὴν ἀντίθεσιν τοῦ Παλαιστινοῦ Ἰουδαϊσμοῦ πρὸς πᾶν δι, τι ἡτο ἐλληνικόν, μάλιστα δὲ πρὸς τὴν ἐλληνικὴν σοφίαν, καὶ τὴν διάκρισιν τῶν ἐλληνιστῶν ἀπὸ τῶν ιουδαϊστῶν Ἰουδαίων.

Κατά τὸν Ἰώσηπον, ἡ θρησκεία τοῦ Ἰσραὴλ ἀνεγνωρίζετο ἀπὸ τοῦ Καίσαρος καὶ ἐφ' ἑξῆς ὡς «*religio licita*», διὸ καὶ ἡσκεῖτο ἐλευθέρως εἰς δῆλην τὴν ρωμαϊκὴν ἐπικράτειαν πᾶσα ὑπὲρ αὐτῆς προπαγάνδα. Αἱ συνέπειαι διμος τῆς ἐλευθερίας ταύτης ἡσαν ἀμφίρροποι, τουτέστιν ὑπὲρ καὶ κατ' αὐτῆς. 'Ἐνῷ δηλαδὴ πολλοὶ ἐθνικοὶ προσήρχοντο πρὸς αὐτήν, χαρακτηρίζομενοι ως «*προστήλυτοι*» ή «*σεβόμενοι τὸν Θεόν*» τῶν Ἰουδαίων,³⁴ ἡ θρησκεία αὐτῶν συγχρόνως ἐνοθεύετο διὰ τῆς εἰσόδου εἰς αὐτήν πολλῶν εἰδωλολατρικῶν στοιχείων, τὰ σοβαρώτερα τῶν δόποιων ἡσαν ἀφ' ἐνός τὰ περὶ δαιμόνων καὶ περὶ πνευμάτων διδάγματα τῶν ἀνατολικῶν θρησκειῶν³⁵, καὶ ἀφ' ἔτερου τὸ καθόλου πνεύμα τῆς ἐλληνικῆς σοφίας καὶ τοῦ ἐλληνικοῦ λόγου³⁶, ὡς

32. Ὁρα J. Bergmann, *Jüdische Apologetik im neutestamentlichen Zeitalter*, Berlin 1908, 2. Αὐτόθι 159 : «Rom ist der Feind des jüdischen Staates, der Hellenismus der Gegner der jüdischen Religion ...». Gustav Hoennicke, μν. Ἑργ. 34 : «Sodann wurde das Judentum in den synkretistischen Prozess hineingezogen ...».

33. Ὁρα J. Bergmann *Ivō* ἀν. 38. Αὐτόθι 46 : «Mit dem Zusammentreffen der jüdischen und griechischen Gedankenwelt beginnt die Bibelkritik». Κατά τὸν ραββίνον G. Klein (ὅρα τὸ Ἑργον αὐτοῦ «Der älteste christliche Katechismus und die jüdische Propaganda - Literatur», Berlin 1909, 34), ἡ ἀρχὴ τῶν σχέσων 'Ἐλλήνων καὶ Ἰουδαίων ἀνάγεται εἰς τοὺς υἱοὺς τοῦ Νώτος, τοὺς Σέμι καὶ Ἰάρεθ (Γεν. 9, 26 - 28). Πρβλ. M. Friedländer, *Patristische und Talmudische Studien*, Wien 1878, 9 ξε.

34. Ὁρα E. Lerle, *Proselitenwerbung und Christentum*, Berlin, 1961, 18. J. Jeremias, *Jerusalem II*, B'. Göttingen 1958, 191 ξε. H. Kästing μν. Ἑργ. 22 καὶ 26. Πρβλ. καὶ G. Hoennicke μν. Ἑργ. 29 ξε.

35. Πρβλ. Ed. Meyer μν. Ἑργ. II, 95. W. Bousset — H. Gressmann μν. Ἑργ. 331-342. Πρβλ. καὶ G. Hoennicke μν. Ἑργ. 34.

36. Κατά τὰς πληροφορίας τοῦ Ἰωσῆπου (ὅρα Κατά 'Απιωνος I' 22, 176 - 182, Εκδ. B. Niese, Berolini 1889, τόμ. II, 27), δὲ Ἀριστοτέλης ἔγνωστος κατά τὴν ἐν 'Αστι ταραμονήν τοῦ (348 - 345 π.Χ.) Ἰουδαίον δύναμιτ «*Ὑπερροχίδης*», ἐκ Κοίλης Συρίας· «δις ἐλληνικός ἦν οὐ τῇ διαιλέκτῳ μόνον, ἀλλὰ καὶ τῷ ψυχῇ». Πρβλ.. Κλήμεντος 'Ἀλεξανδρέως, Στρατητεῖς A', 15, 71 (ΒΕΠΕΣ, 7, 263, 14). Εἰσεβίου, Εἴαγγελική Προπαρασκευὴ IX, 5 (ΒΕΠΕΣ, 22, 323, 21 - 324, 6). M. Friedländer, *Patristische und Talmudische Studien*, 9 καὶ E. Schürer μν. Ἑργ. III, 12.

ταῦτα ἐνεφανίσθησαν τὸ πρῶτον εἰς τὴν Ἀλεξάνδρειαν καὶ ἐπηρέασαν κατ' ἐξοχὴν τὴν σκέψιν τοῦ Φίλωνος,³⁷ τοῦ μεγάλου τούτου ἐλληνιστοῦ Ἰουδαίου φιλοσόφου, διόποιος οὕτω κατήντησεν εἰς τὴν ἀλληγορικὴν ἔρμηνείαν. Δι' αὐτῆς ἥρθη τὸ ἀδιέξοδον ἐκ τῆς κρατούσης ἀντιλήψεως περὶ τῆς ἄκρας ἀντιθέσεως μεταξὺ τῆς αὐθεντίας τῆς Παλαιᾶς Διαθήκης καὶ τῆς ἐλληνικῆς φιλοσοφίας.³⁸ Ἐτέραν σοβαρὰν περίπτωσιν διά τὰς μετὰ ταῦτα ἔξελιξεις συνιστᾶ ἡ κατ'³⁹ ἐπίδρασιν τῆς ἐλληνικῆς διανοήσεως καὶ σοφίας διατύπωσις τῆς διδασκαλίας τοῦ Φίλωνος περὶ τοῦ «λόγου τοῦ Θεοῦ»⁴⁰.

Ἡ ἐλληνικὴ διανόησις ἡλέκτριζε καὶ ἐπηρέαζε βαθύτατα διά τοῦ πλούτου τῶν σοφῶν καὶ ἀπαραμίλλων φιλοσοφικῶν στοχασμῶν της, διά τοῦ πλήθους τῶν ὑπερόχων ιδεῶν καὶ συμβολισμῶν της, ὡς καὶ διά τοῦ ἀπαραμίλλου αἰσθητικοῦ μεγαλείου της, τὴν ψυχὴν κατά κύριον λόγον τῶν Ἰουδαίων τῆς διασπορᾶς.⁴¹ Μάλιστα διά τοὺς Ἰουδαίους τῆς Ἀλεξανδρείας, ὅπου διά πρώτην φορὰν οὗτοι εύρεθησαν, ἀπὸ τοῦ Μ. Ἀλεξανδρου, εὐθέως ἀντιμέτωποι μὲ τοὺς «Ἐλληνας διανοούμενους, λέγεται χαρακτηριστικῶς διτὶ δι τοῦ Ἰουδαϊσμὸς ἐτράφη ἐπὶ μακρὸν ἀπὸ δύο μαστούς, τὸν τῆς Παλαιᾶς Διαθήκης καὶ τὸν τῆς ἐλληνικῆς σοφίας»⁴². Λέγεται ὡσαύτως διτὶ ἐξ αὐτῶν ἐγαλούχηθη καὶ ἀνεπτύχθη καὶ ἡ «Ἀπολογητικὴ» τοῦ Ἰουδαϊσμοῦ, διά τῆς διοίας οὗτος ἀφ' ἐνὸς ἀπελογεῖτο κατὰ τῆς κατ'⁴³ αὐτοῦ κριτικῆς τῆς ἐλληνικῆς διανοήσεως, καὶ ἀφ' ἐτέρου ἡσκει κορποφόρως τὴν θρησκευτικὴν του προπαγάνδαν καὶ εἰς αὐτὴν τὴν ἐλληνικὴν κοινωνίαν.⁴⁴ Χαρακτηριστικὸν περιστατικὸν τῆς ἐπαμφοτερίζουσῆς καταστάσεως ταύτης ήτο διά τοὺς Ἰουδαίους ἡ ἐπέτειος τῆς μεταφράσεως τῆς Π. Δ. ὑπὸ τῶν Ο' ἐρμηνευτῶν. Οὗτος ἐνῷ αὐτῇ ἐωρτάζετο πανηγυρικῶς ὡς ἡμέρα μεγάλης χαρᾶς ὑπὸ πάντων τῶν Ἰουδαίων τῆς Ἀλεξανδρείας, ἐξ ἀντιθέτου ἴσχυε διά πολλοὺς Ἰουδαίους τῆς Παλαιοτίνης ὡς μία κατ'⁴⁵ ἐξοχὴν θλιβερά ἀνάμνησις, ἀνάλογος πρὸς ἐκείνην τῆς ὑπὸ τῶν Ἰουδαίων λατρείας τοῦ χρυσοῦ μόσχου. Δι' αὐτούς, αὐτὴ ἡ

37. Πρβλ. W. Bousset — H. Gressmann μν. Ἑργ. 440 - 443, 452 - 454.

38. Πρβλ. M. Friedländer ἐνθ' ἀν. 51 ἔξ. J. Bergmann, *Jüdische Apologetik im neutestamentlichen Zeitalter*, Berlin 1908, 146.

39. «Ηδη ἀπὸ τῆς ἐποχῆς τῆς Σοφίας Στιούχ (18, 15 - 16) ἥρχισαν νά ἐμφανίζονται κατ'⁴⁶ ἐπίδρασιν τῆς ἐλληνικῆς διανοήσεως αἱ πρῶται προστάθμαι προσωποποιήσεως τοῦ θείου λόγου. Πρβλ. Φίλωνος, Περὶ τοῦ βίου τοῦ Μωϋσέως II, 137 ἔξ. Εὐσέβιου, Εὐαγ. Προπαρασκευὴ 13, 12, 3 (ΒΕΠΕΣ 26, 136, 37 - 38): «Δεῖ γάρ λαμβάνειν τὴν θειαν φωνὴν οὐ ρητὸν λόγον, ἀλλ' ἐργῶν κατασκευάζ». Όρα καὶ G. Hoennicke μν. Ἑργ. 83 - 88.

40. Πρβλ. M. Friedländer, *Geschichte der jüdischen Apologetik als Vorgeschichte des Christentums*, Zürich 1903, 13 ἔξ.: «Das Judentum dürfte sich mit Hellas vertragen».

41. Πρβλ. M. Friedländer ἐνθ' ἀν. 22.

42. Όρα M. Friedländer ἐνθ' ἀν. 22; Πρβλ. E. Schürer μν. Ἑργ. II, 498.

έλληνική παιδεία καὶ ἀγωγὴ συνίστα ύβριν κατὰ τῆς θρησκευτικῆς πίστεως τοῦ Ἰσραὴλ. Γενικότερον ὑπογραμμίζεται διτὸι διά τοὺς ἀκραιφνεῖς Ἰουδαίους τῆς Παλαιστίνης ἡτο ἀδιανότητος ἡ συνύπαρξις τοῦ Ἰουδαϊκοῦ καὶ τοῦ ἐλληνικοῦ πολιτισμοῦ.⁴³ Διὰ τοὺς Ἰουδαίους τούτους ἡ Π.Δ. ἡτο τὸ πλέον ἀκαταμάχητον δχυρὸν ἔναντι πάστης ἐλληνικῆς σοφίας (δρα Δευτέρ. 4,5-9)⁴⁴.

Ἐκτὸς τοῦ Ἰουδαϊσμοῦ τῆς Αἰγύπτου καὶ οἱ ἐλληνισταὶ Ἰουδαῖοι τῆς Μ. Ἀσίας, τῆς Συρίας, καὶ αὐτῆς ἀκόμη τῆς Παλαιστίνης, είχον ὑποστῆ σοβαρωτάτην ἐπίδρασιν ἐξ Ἰου τῆς ἐλληνικῆς σοφίας καὶ τῶν θρησκειῶν Ἀνατολῆς καὶ Δύσεως⁴⁵, μάλιστα δὲ τῶν μωσηιακῶν θρησκειῶν καὶ τοῦ γνωστικισμοῦ⁴⁶. Ἰδιαίτερον ἐνδιαφέρον παρουσιάζουν οἱ ἐκ τῆς διασπορᾶς ἐπανακάμπτοντες εἰς Ἱερουσαλήμ καὶ μονίμως εἰς αὐτὴν ἐγκαθιστάμενοι ἐλληνισταὶ Ἰουδαῖοι. Οὗτοι ἡναγκάζοντο νὰ ἀποκτήσουν ἰδικήν των συναγωγὴν καὶ κοινότητα ἔνεκα τῆς διαφόρου νοοτροπίας αὐτῶν καὶ τῆς ἐκ ταύτης οὐσιαστικῆς ἀντιθέσεώς των πρὸς τοὺς ἄρχοντας τοῦ Ἰουδαϊσμοῦ⁴⁷. Οἱ τελευταῖοι ἐσχημάτιζον δόλονέν καὶ στενότερον κλοιόν ἔναντι τῶν ἐλληνιστῶν τούτων τῆς Παλαιστίνης καὶ τῆς Συρίας.⁴⁸

Οὕτως ἔξηγεται ἡ καθόλου θεολογία τοῦ ὄψιμου Ἰουδαϊσμοῦ, ίδια δὲ ἡ πλήρης ζωηροτάτων ἔξωτερικῶν ἐπιδράσεων ἐσχατολογία αὐτῆς, αἱ περὶ πνευμάτων καὶ δαιμόνων, ὡς καὶ αἱ περὶ ἔξορκισμῶν τούτων ἀντιλήψεις τοῦ Ἰουδαϊσμοῦ τῆς ἐποχῆς τῆς Κ. Δ. Κατά τὰ δείγματα τῶν ἐν ἀφθονίᾳ παρουσιαζομένων μαγικῶν παπύρων τῆς ἐποχῆς ἐκείνης⁴⁹, αἱ ἐπιδράσεις αὗται δὲν περιωρίζοντο μόνον μεταξὺ τῶν κατωτέρων στρωμάτων τοῦ ἀπαίδεντου λαοῦ, ἀλλὰ παρουσιάζοντο καὶ μεταξὺ τῶν ἀνωτέρων στρωμάτων. Τοῦτο

43. "Ορα M. Friedländer ένθ" ἀν. 16.

44. Αὐτόθι 19.

45. Πρβλ., Ed. des Places, *La Religion Grecque*, Paris 1969, 33 έξ. 153, 307. Ed. Meyer μν. Ἐργ. II, 378.

46. M. Friedländer, *Der vorchristliche Gnostizismus*, Göttingen 1898. Κατά τὸν ραββίνον J. Bergmann (δρα μν. Ἐργ. 2), οἱ γνωστικοὶ τοῦ ἐλληνικοῦ περιβάλλοντος ὑπῆρχαν οἱ σοβαρώτεροι ἀντίπαλοι τῆς καθαρότητος τοῦ Ἰουδαϊσμοῦ. "Ορα τοῦ αὐτοῦ *Synagoge und Kirche* 78, 89 καὶ 112. Ἐντούθια δ Friedländer τονίζει, διτὸι οἱ γνωστικίζοντες ἐλληνισταὶ Ἰουδαῖοι ὑπῆρχαν, ἐξ ἀντιδρόσεως πρὸς τοὺς ἀκραιφνεῖς Ἰουδαίους, οἱ πρῶτοι εἰσηγηταὶ τῆς λατρείας τοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ εἰς τὰς συναγωγὰς τῆς διασπορᾶς, ὡς καὶ ἐκεῖνοι οἱ δοῦλοι ἐκ λόγων καθαρᾶς ἀντιθέσεως πρὸς τοὺς Ἰουδαίους τούτους ἐχρησιμοποιήσαν πρῶτοι εἰς Ἀντιόχειαν τὸ δνομα «Χριστιανοί».

47. Περὶ τῆς ὑπάρχειας ἴδιαιτέρας συναγωγῆς τῶν Λιβυερτίνων, Κυρηναίων. "Ἀλεξανδρινῶν, τῶν ἐκ Κιλικίας καὶ M. Ἀσίας, δρα Πράξ. 6,9. Πρβλ. J. Bergmann, μν. Ἐργ. 9 έξ. Ἐσφαλμένως παρουσιάζεται ἐνταῦθα διάκονος Στέφανος ὡς «Wortsführer» τῆς συναγωγῆς ταύτης, καθόδον εἰς τὸ Πράξ. 6,9 ρητῶς παρουσιάζεται δ Στέφανος ἀντιτίθεμενος πρὸς τὰ μέλη τῆς συναγωγῆς ταύτης.

48. "Ορα J. Bergmann μν. Ἐργ. 10 έξ.

49. Πρβλ. Ed. Meyer μν. Ἐργ. II, 356.

μαρτυρεῖται καὶ διὰ τῆς περιπτώσεως τῆς ἀπροκαλύπτου ἀσκήσεως εὐρυτάτης μαγείας ὑπὸ τῶν ἐπτά υἱῶν τοῦ Ἀρχιερέως Σκευᾶ, τοῦ προϊσταμένου τῆς σύναγωγῆς τῆς Ἐφέσου (Πράξ. 19, 13 - 19). Τὰ φαινόμενα ταῦτα ἡσαν πολὺ συνηθέστερα μεταξύ τῶν κατωτέρων στρωμάτων τοῦ Ἰουδαϊσμοῦ, τὰ δόποια Ἑνεκα τῆς θρησκευτικῆς των ἀδιαφορίας ἐπιπτον θύματα ἐκμεταλλεύσεως ὑπὸ τῶν πάσης φύσεως ἀγυρτῶν.⁵⁰ Κλασσικὴν περίπτωσιν τοιαύτης ἐκμεταλλεύσεως συνιστοῦν δὲ Ἐλύμας, δὲ ψευδοπροφήτης (Πράξ. 16,6 - 12), ὃς καὶ Σίμων δὲ Μάγος (Πιράξ. 8,9 - 24).

Ἡ σύγχρονος ἐπιστημονικὴ ἔρευνα ἐπιτρέπει νὰ λεχθῇ, διτὶ δὲν ὑπῆρξε θρησκειολογικὸν φαινόμενον κατά τὴν ἐποχὴν τῆς Κ.Δ., τὸ δόποιον νὰ μὴ εὑρε τοὺς ἐκπροσώπους του καὶ μεταξὺ τῶν Ἰουδαίων οὐ μόνον τῆς διασπορᾶς, ἀλλὰ καὶ αὐτῆς ταύτης τῆς Παλαιστίνης. "Οθεν τὸ θρησκευτικὸν μωσαϊκὸν τοῦ Ἰουδαϊσμοῦ τῆς ἐποχῆς τῆς Κ. Δ. συνίστατο ἀπὸ τὰς μεγάλας ἀντιμαχομένας αἵρεσεις αὐτοῦ, συνεπλήρωτο δὲ διὰ πασῶν τῶν ἐπ' αὐτῶν ἐπιδράσεων τῆς ἐλληνικῆς σοφίας, διὰ τῶν πάσης φύσεως μύθων τῶν ἀνατολικῶν θρησκειῶν, ως καὶ διὰ τῶν πάσης προελεύσεως λαϊκῶν δοξασιῶν "Ανατολῆς, Δύσεως καὶ Αἰγύπτου.⁵¹ Τὸ θρησκειολογικὸν τοῦτο μωσαϊκὸν τῆς ἀναμοχλεύσεως τῶν πάντων δὲν παρέμεινεν ἐκτὸς τῆς πολιτικῆς κονίστρας τῶν τότε ἀρχόντων τοῦ Ἰουδαϊσμοῦ. Ἡ κατὰ τοῦ Παύλου πολεμικὴ αὐτῶν συνετέλεσεν εἰς τὴν συμπλήρωσιν τοῦ μωσαϊκοῦ τούτου καὶ διὰ χριστιανικῶν στοιχείων. Τοῦτο ἐγένετο ὑπὸ τῶν χρησιμοποιηθέντων ὑπὸ τῶν ἀρχόντων τοῦ Ἰουδαϊσμοῦ πολεμίων τοῦ Παύλου, οἱ δόποιοι εἰχον ἐπιστρατευθῆ ἐξ δλων τῶν τότε θρησκευτικῶν παρατάξεων τοῦ Ἰουδαϊσμοῦ, ἄνευ τινὸς διακρίσεως. Πάντες οὖντοι, χρησιμοποιηθέντες ὑπὸ τῆς πολιτικῆς ἡγεσίας τοῦ Ἰουδαϊσμοῦ κατά τοῦ Ἀποστόλου τῶν Ἐθνῶν καὶ ἀπορφανισθέντες πολιτικῶς μετά τὴν καταστροφὴν τῆς Ἱερουσαλήμ, συνέχισαν νὰ παρουσιάζωνται οἱ ἐκ τῶν ἔσω πλέον πολέμιοι τῆς καθαρᾶς διδασκαλίας τοῦ Χριστιανισμοῦ, παραμείναντες οἱ πρῶτοι αἱρετικοί καὶ πολέμιοι αὐτοῦ. Οἱ αἱρετικοί οὖντοι διεκρίθησαν μετά ταῦτα εἰς δύο μεγάλας κατηγορίας: α) τὴν τῶν Ιουδαϊστῶν καὶ β) τὴν τῶν γνωστικῶντων. Εἰς τὴν πρώτην ἀνήκουν οἱ λεγόμενοι "Ἐβιωνῆται καὶ εἰς τὴν δευτέραν δὲ Σίμων Μάγος, δὲ Κήρινθος, οἱ Ναζηραῖοι"⁵² κ.π.ά. Δὲν πρέπει νὰ λησμονήται, διτὶ τὸ βαθύτερον ὑπόβαθρον τῆς θρησκευτικῆς ἀντιθέσεως τῶν διαφόρων θρησκευτικῶν αἵρεσεων τοῦ Ἰουδαϊσμοῦ ἥτο κατ' οὐσίαν πολιτικῆς χροιᾶς. 'Ακόμη καὶ αἱ ἐπὶ τῶν θεμά-

50. Ὁρα Ἰωσήπου, Ἀρχ. VIII, 45 - 46. Πρβλ. E. Schürer μν. Ἑργ. III, 528 εξ.

51. Πρβλ. Marcel Simon μν. 24 εξ. Ἑργ. κατὶ 106 εξ.

52. Περὶ αὐτῶν δρᾶ M. Friedländer, Synagoge u. Kirche 91 — J. Daniélou, Theologie du Judeochristianisme 68 καὶ 80. H. J. Schoeps, Aus Frühchristlicher Zeit 239 - 284.

των τῆς καθημέραν ζωῆς τῶν Ἰουδαίων διάφοροι ἀντιλήψεις τῶν ραββίνων, ήσαν καὶ αὐταὶ διαφοραὶ πολιτικοῦ χαρακτῆρος, ως ἐκφράζουσαι τὰς διαθέσεις αὐτῶν πρὸς προσαρμογὴν τῆς Ἰουδαϊκῆς θρησκείας εἰς τὰ ἔκαστοτε κοινωνικοπολιτικά δεδομένα τῆς κατὰ τόπους ζωῆς τῶν Ἰουδαίων.

3. *'Η διὰ τοὺς ἄρχοντας τοῦ Ἰσραὴλ δημιουργηθεῖσα νέα κατάστασις μετὰ τὴν πρώτην ἔξαπλωσιν τοῦ Χριστιανισμοῦ.*

Ἡ δλη πνευμάτική κατάστασις τοῦ τότε κόσμου παρεῖχε γενικῶς πρόσφορον ἔδαφος διὰ τὴν ἔξαπλωσιν τοῦ Χριστιανισμοῦ καὶ διὰ τὴν ἔδραίωσιν τῆς Ἐκκλησίας. Οἱ φιλελεύθεροι Ἰουδαῖοι τῆς διασπορᾶς, οἱ δόποιοι εἰχον ἀποφασιστικῶς ἐπήρεασθη ἀπὸ τὸ πανθρησκειακὸν μωσαϊκὸν τοῦ συγκρητισμοῦ καὶ τοῦ γνωστικισμοῦ, ὑπῆρχαν οἱ πρῶτοι, οἱ δόποιοι ἔδιδον μεγάλην προσοχὴν εἰς τὰ περὶ τῆς ἐλεύσεως τοῦ Μεσσίου - λυτρωτοῦ κηρύγματα τῶν Ἀποστόλων. Δι' αὐτοὺς τὰ δύο μεγάλα θρησκευτικὰ κέντρα τοῦ Ἰουδαϊσμοῦ, ὁ ναὸς τῆς Ἱερουσαλήμ⁵³ καὶ αἱ συναγωγαὶ τῶν κοινοτήτων τῆς διασπορᾶς⁵⁴, εἰχον καθαρῶς ἔθνικήν καὶ περισσότερον πολιτικήν σημασίαν, ὡς τὰ μοναδικά κέντρα τῆς ἔθνικῆς ἐνότητος πάντων τῶν Ἰουδαίων. Ο φιλελεύθερισμὸς τῶν Ἰουδαίων τούτων, ὁ δόποιος καὶ ἔδυσχέραινε τὰς μεταξὺ τῶν Φαρισαίων καὶ τῶν συναγωγῶν τῆς διασπορᾶς σχέσεις⁵⁵, ἀπεγύμνων τὴν περιτομὴν καὶ τὸν Ἰουδαϊκὸν νόμον τῆς θρησκευτικῆς τῶν ἄξιας. Διό καὶ ἀμφότερα ταῦτα ἐτηροῦντο ὑπὸ τῶν Ἰουδαίων τῆς διασπορᾶς ἀπλῶς ὡς ἔθνικά σύμβολα. Ἐξ ἀλλού διὰ τοὺς Ἰουδαίους τούτους τίκτοτε δὲν παρεῖχε τὸ λυτρωτικὸν ἐκείνο στοιχεῖον, τὸ δόποιον θά λιτο δυνατόν νά ίκανοποιήσῃ τὴν παντοῦ καὶ πάγτοτε ἀσταθῆ καὶ τεταραγμένην ψυχήν των, οὔτε ὁ νόμος, οὔτε ἡ μόησις εἰς τὰ μυστήρια τῶν διαφόρων θρησκειῶν τοῦ ἀποκρυφισμοῦ, τῆς μαντείας, τῶν μαγικῶν τεχνῶν καὶ τῆς ἀστρολογίας, πολὺ δὲ περισσότερον οὔτε οἰαδῆποτε ἄλλη μορφὴ τῆς τότε πνευματικῆς ἀγυρτείας. Διά τοῦτο οἱ ἐλληνισταὶ οὕτοι Ἰουδαῖοι ἔδωσαν εὐθὺς ἐξ ἀρχῆς μεγάλην προσοχὴν εἰς τὰ περὶ τοῦ θείου λυτρωτοῦ κηρύγματα τοῦ Εὐαγγελίου⁵⁶.

53. Πρβλ. M. Friedländer, *Synagoge und Kirche*, 3 καὶ 77.

54. Αὐτόθι 1 - 5, Ἐνθα δ λόγος περὶ τῆς ἀρχαιότητος τῶν συναγωγῶν τῆς διασπορᾶς, περὶ τῆς ἐν αὐταῖς ἔθνικῆς ἐκπαιδεύσεως καὶ περὶ τῆς ἀντιδράστως αὐτῶν κατὰ πάστης προσαθείας ἐπιρροῆς ἐπ' αὐτῶν τῆς τάξεως τῶν Φαρισαίων.

55. Αὐτόθι σελ. 11 : «Die Synagogen dieser Am-haarez waren den Pharisäern ein Dorn im Auge». Πρβλ. καὶ σελ. 10, 46, 52 - 71 καὶ 191.

56. Ὁρθῶς; ὑπεστηρίχη διτὶ δὲν εἶναι δυνατόν νά γραφῇ ἡ ἱστορία τῆς πρώτης ἔξαπλωσεως τοῦ Χριστιανισμοῦ ἀνε τῆς γνώσεως τῆς ἱστορίας τῆς Ἰουδαϊκῆς διασπορᾶς. «Opas M. Friedländer, Geschichte der Jüdischen Apologetik als Vorgeschichte des Christentums, Zürich 1913, Γ. Κατά τὸν G. Hoennicke (μν. Ἑργ. 12), οὕτοι ήσαν «nicht nur existenzfähig, sondern auch entwicklungsaktiv».

Ἐξ ἀλλού καὶ οἱ πρῶτοι κήρυκες τοῦ Ἐναγγελίου ἐνωρίτατα ἀπέκτησαν συνειδησιν τῆς ἀνάγκης στενοτέρας μετά τῶν Ἰουδαίων τούτων ἐπαφῆς, πρὸς διαφύλαξιν αὐτῶν ἀπό παντὸς ηθικοπνευματικοῦ κινδύνου τῆς ἐποχῆς των.⁵⁷

Τὸ διά τοῦ κηρύγματος τῶν Ἀποστόλων συνεχῶς ἐπεκτεινόμενον χριστιανικὸν κίνημα ἔπαινεν ἥδη ἀπὸ τοῦ λιθοβολισμοῦ τοῦ Στεφάνου νάθεωρηται ὑπὸ τῶν ἀρχόντων τοῦ Ἰσραὴλ ἐσωτερικὴ ἀπλᾶς ὑπόθεσις τοῦ Ἰουδαϊσμοῦ, καθόσον δὲ λιθοβολισμὸς οὗτος ὑπῆρξε τὸ ἔναυσμα τῆς μεταφορᾶς τοῦ κινήματος τούτου ἔξω τῆς Παλαιστίνης. Ἀλλωστε ἀπὸ αὐτοῦ διεσπάσθη ἔτι περισσότερον ἡ ἐνότης τοῦ Ιουδαϊκοῦ λαοῦ, διὰ τῆς ἄκρας ἀντιθέσεως μεταξὺ τῶν ἔλληνιστῶν καὶ τῶν ἄκρως συντηρητικῶν κατοίκων καὶ αὐτῆς τῆς Ἱερουσαλήμ⁵⁸. Ἐκτοτε οἱ ἀρχοντες τοῦ Ἰσραὴλ κατέτασσον μεταξὺ τῶν ἔχθρων τοῦ Ιουδαϊκοῦ ἔθνους καὶ πάντας τούς ἔλληνιστάς ἀντιπάλους αὐτῶν⁵⁹, ἡ προσγράφησις τῶν ὁποίων εἰς τὸ νέον χριστιανικὸν κίνημα ἐσυνειδητοποιεῖ εἰς αὐτοὺς τὴν μεγάλην κρίσιν τοῦ Ἰουδαϊσμοῦ. Οὕτως ἡ ναγκάσθησαν οἱ ἀρχοντες τοῦ Ἰσραὴλ, ἐγκαταλείποντες τὰς προσπαθείας τοῦ ἀπλοῦ ἐκφοβισμοῦ τῶν πρώτων χριστιανῶν, νά ἀλλάξουν ἔναντι αὐτῶν τακτικήν. Ἡ ἀλλαγὴ αὐτῆς συνίστατο εἰς τὴν προσπάθειαν α) προσεταιρισμοῦ τῶν Ἀποστόλων (Πράξ. 8, 1 - 2 καὶ 9, 31)· β) ἐμφανίσεως τοῦ χριστιανικοῦ κινήματος ως μιᾶς ἐπὶ πλέον νέας Ιουδαϊκῆς αἰρέσεως⁶⁰ καὶ γ) ἀπομονώσεως τοῦ Ἀποστόλου Παύλου καὶ ἔξουθενώσεως αὐτοῦ. Οὐσιαστικὸν ἀποτέλεσμα τῆς νέας ταύτης τακτικῆς τῶν ἀρχόντων τοῦ Ἰουδαϊσμοῦ οὐδὲν ὅλο ὑπῆρξεν, εἰμὴ δὲ ἐμφάνισις τῆς τάξεως τῶν «Ἰουδαϊστῶν», ἐκ τῶν

57. Πρβλ. H. Kästing μν. Ἐργ. 10.

58. Ως πρῶτον θύμα τῆς μεγάλης ταύτης ἀντιθέσεως θεωρεῖται δὲ πρωτομάρτυς Στέφανος. Ὁρα G. Klein, Der älteste christliche Katechismus und die jüdische Propaganda - Literatur, Berlin 1909, 245. Πρβλ. Ed. Meyer, μν. Ἐργ. III, 273. J. Klausner μν. Ἐργ. 272 ἔξ.

59. Εἰς τούτους συγκατελέγοντο ἀδιακρίτοι, οἱ γνωστικίσοντες Ιουδαῖοι, οἱ λιβερτῖνοι, οἱ ἀντινομισταὶ καὶ οἱ Ἀπο-Ιααρεζ, ὑποκαλούμενοι πάντες «Minim». Πρβλ. J. Bergmann μν. Ἐργ. 7. G. Hoennicke μν. Ἐργ. 381. Κατά τὸν ριβίνον G. Klein (μν. Ἐργ. 245), οἱ μετά τὸν διωγμὸν τοῦ Στεφάνου ἐγκατασταθέντες εἰς Ἀντιδημαντονίουν χριστιανοῖς ἀργάνωσαν τὴν Ἔκκλησιαν αὐτῶν ἐν πλήρει συντιθῆσει τοῦ οἰκτοῦ ἀρχομένου ἀνοικτοῦ ἀγῶνος των κατά τῶν ἀρχόντων τοῦ Ἰουδαϊσμοῦ. Κατ' ἀντίδροσιν ἀκριβῶς πρὸς αὐτοὺς ἔχρησιμοποιήθη ἐκεῖ τὸ πρῶτον καὶ τὸ δύομα «Χριστιανοί», πρὸς ἀντιδιαστολὴν τῶν ὀπαδῶν τοῦ Χριστοῦ, ως μελῶν τοῦ «τρίτου γένους». Ὁρα G. Klein αὐτόθι 248. M. Friedländer, Geschichte der jhd. Apologetik 23. Τοῦ Αἴτοῦ Σynagoge und Kirche, 8 ἔξ.

60. Ὁρα Πράξ. 24, 5 - 14, 28, 22. Πρβλ. Ἰουστίνου, Διάλογος 17, 1: «... ἀλλὰ ἀνδρῖς ἐκλεκτοῦς ἀπὸ Ἱερουσαλήμ ἐκλεξάμενοι τότε ἐξεπέμψατε εἰς πάσαν τὴν γῆν», λέγοντας εἰρεσιν ἀθεοντος χριστιανῶν πεφηνέναι, καταλέγοντάς τε ταῦτα ἀπέρ καθ' ἡμῶν οἱ ὄγνοοῦντες ἡμᾶς πάντες λέγουσιν». Πρβλ. καὶ G. Hoennicke μν. Ἐργ. 3.

δποιων προηλθον και οί σοβαρώτεροι τῶν ἀντιπάλων τοῦ Ἀποστόλου Παύλου⁶¹. Οἱ Ἰουδαῖσται, ἐνῷ δρυθως διπερίνονται τῶν ἑλληνιστῶν Ἰουδαίων⁶², τῶν εὐκόλως προσχωρησάντων εἰς τὸν Χριστιανισμόν, κακῶς συγχέονται πρὸς τοὺς Ἰουδαΐζοντας χριστιανούς, τουλάχιστον διά τὴν πρὸ τῆς καταστροφῆς τῆς Ἱερουσαλήμ περίοδον.⁶³ Παρατηρεῖται ἐν πρώτοις διτὶ «Ἰουδαῖσται» ὑπῆρχον μεταξὺ τῶν Ἰουδαίων τῆς διασπορᾶς πολὺ πρὸ Χριστοῦ. Πρόκειται περὶ τῶν ἄκρως φανατικῶν Ἰουδαίων, οἱ δποιοι κατ' ἀντίθεσιν πρὸς τοὺς ἑλληνιστὰς Ἰουδαίους ἀπετέλουν κλειστάς δμάδας, ὕιαβιούσας κεχωρισμένως ἀπὸ τῶν ἄλλων⁶⁴. Ούτοι παρουσιάζονται ἔξαρτώμενοι ἀπὸ τῶν Φαρισαίων (Πράξ. 15,5), ἀκριβῶς διότι διεκρίνοντο διά τὸν ὑπέρμετρον ἔθνικὸν φανατισμὸν τῶν⁶⁵. Ο Gustav Hoennicke, βασιζόμενος εἰς τὴν ἔξαρτησιν ταύτην, χαρακτηρίζει τοὺς Ἰουδαῖστας ὡς πράκτορας («Emissäre») τῶν Φαρισαίων, μεταξὺ τῶν Ἰουδαίων τῆς διασπορᾶς⁶⁶, δικου εἰργάζοντο διά τῆς φαρισαϊκῆς μεθόδου τῆς Ἰουδαϊκῆς προπαγάνδας, ώστε νά μὴ ἐμφανίζονται πάντοτε μὲ τὸ αὐτὸ προσωπεῖον, ἀλλά νά ἀλλάζουν κατὰ τάς ἔκαστοτε περιστάσεις τὴν δλην εἰκόνα τῆς ὑπ' αὐτῶν ὑποστηριζομένης διδασκαλίας⁶⁷. Κατ' ούσιαν ούτοι ούδεμίαν διδασκαλίαν είχον νά ὑποστηρίξουν, εἰμὴ τὴν προβολὴν τοῦ Ιουδαϊκοῦ ἔθνους διά τῶν Ἰουδαίων συνηθειῶν και τοῦ παραδοσιακοῦ τρόπου ζωῆς (πρβλ. Γαλ. 1, 13-14 και 2,14). Η εὐρυτάτη σύγχυσις αὐτῶν, ὑπὸ τῶν περισσοτέρων ἐρευνητῶν⁶⁸, πρὸς τοὺς Ἰουδαΐζοντας χριστιανούς, διφείλεται εἰς τὸ γεγονός τῆς προσχωρήσεως και τούτον, μετά τὴν

61. Ὁρα G. Vollebregt, ἀρθρον «Judaisten», ἐν Herbert Haag's Bibel - Lexikon,

2. Aufl., Zürich - Köln 1968, 892.

62. Ὁρα Josef de Fraine - H. Haag, ἀρθρον «Judaismus», ἐν Herbert Haag's Bibel - Lexikon, 1968, 892.

63. Ὁρα Β' Μεγκαβαίων 14, 38. Ἰωσήπου, Ἰουδ. Πέλεμος II, 10, 454 και 463. Πρβλ. J. de Fraine — H. Haag Ἐνθ' ἀν. 890.

64. Πρβλ. G. Hoennicke μν. Ἐργ. 11, 202 - 203.

65. Ὁρα G. Hoennicke μν. Ἐργ. 209 : «Sie waren Emissäre einer grossen Partei. Von Jerusalem aus sandte man Sendboten und fand unter den Proselyten der Diaspora Anhang».

66. Κατὰ τὸν G. Hoennicke (μν. Ἐργ. 203), ἡ προπαγάνδα αὐτῶν «trägt ein pharisäisches Gepräge; sie hat den Charakter des Versteckten, des Hinderlistigen. Der Standpunkt, den die Judäer vertreten, ist nicht einheitlich. Je nach den Verhältnissen änderten sie ihre Predigt ...».

67. G. Hoennicke μν. Ἐργ. 18. Ed. Meyer μν. Ἐργ. III, 633. H. J. Schoeps δρα τά ἐν τῇ ἐπομένῃ ὑποστημέναις ἔργα αὐτοῦ. Jean Daniélou, Théologie du Judeochristianisme, Paris 1958, 68 ἔξ. G. Vollebregt, ἀρθρον «Judaisten», ἐν H. Haag's Bibel - Lexikon, 2. Aufl., Zürich - Köln, 1968, 892. Η σύγχυσις αὐτῆ ἀνάγεται εἰς τὸν Β' μ.Χ. αἰώνα, καθότι ὁ φιλόσοφος Κέλσος ἔχων ὑπ' ὅψει τας ἀλληλοσπαρασοομένας δμάδας αὐτῶν και θεορῶν τούτους ὡς χριστιανούς, κατέκρινε τὸν Χριστιανισμόν. «Ορα Ωριγένους, Κατα Κέλ. ουν III, 12, 63 (ΒΕΠΕΣ τόμ. 9, 188, 16 - 189, 11). Πρβλ. J. Bergmann, μν. Ἐργ. 25 - 38.

καταστροφήν τῆς Ἱερουσαλήμ και τὴν ἔξαφάνισιν πάσης πόλιτικῆς Ιουδαϊκῆς ἔξουσίας ἐν αὐτῇ, εἰς τὸν Χριστιανισμόν, ὡς καὶ εἰς τὴν δι' αὐτῶν σοβαρύν ἐνισχυσίν τῆς και πρότερον μεπροχούστης ἐν τῇ Ἀποστολικῇ Ἐκκλησίᾳ τάξεως τῶν Ιουδαίζοντων χριστιανῶν (Πράξ. 15, 1 ἐξ. 21, 20-26, πρβλ. Γαλ. 2,12-14). Συνέβη δὲ τότε τὸ περιεργον οἱ μὲν Ἰουδαῖσται νὰ προσλάβουν τὸ ὄνομα τῶν Ιουδαίζοντων χριστιανῶν, οὗτοι δὲ πάλιν, ἐνισχυόμενοι ἀπὸ τὴν νόσταλγίαν τῆς ἀπολεσθείσης πατρίδος, νὰ ἀφομοιωθοῦν πλήρως ὑπὸ τῶν Ἰουδαίστων⁶⁸. Ἔγεννήθησαν δὲ ἐκ τῆς ἀφομοιώσεως ταύτης αἱ πολυώνυμοι αἱρέσεις τῆς πρώτης μεταποστολικῆς Ἐκκλησίας, ἐκάστη τῶν δροίων και ἔξεφραξε τὰς ὑπ' ἀρχῆς ιδιαιτέρας ὅμιδας τῶν Ἰουδαίστων⁶⁹. "Οθεν δρθῶς λέγει ὁ Eduard Meyer⁷⁰ διτὶ ή ἀντίθεσις τῶν Ἰουδαίστων τούτων πρὸς τοὺς ἑλληνιστὰς ἡτο πολὺ μεγαλυτέρα τῆς ὑπὸ τοῦ Εὐαγγελιστοῦ Λουκᾶ ἀπεικονίζομένης εἰς τὸ βιβλίον τῶν Πράξεων τῶν Ἀποστόλων. Τὸ μεταξὺ αὐτῶν μέγα χάσμα δὲν ὠφείλετο μόνον εἰς τὰς θρησκευτικάς διαφοράς των, ἀλλὰ κυρίως εἰς τὴν διάφορον ἀντιληψίν των περὶ τῆς εἰς τὸν κόσμον ἔθνηκῆς ἀποστολῆς τοῦ Ἰσραὴλ. Τὸ περίεργον εἶναι διτὶ οἱ ἑλληνισταί, και οὐχὶ οἱ Ιουδαῖσται Ἰουδαῖοι είλον τὰς μεγαλυτέρας ἐπιτυχίας ὡς πρὸς τὴν παγκόσμιον προβολὴν τοῦ Ἰσραὴλ⁷¹.

'Ἄξια ιδιαιτέρας προσοχῆς είναι ή ὑπὸ πολλῶν ἐρευνητῶν ἀναγνώρισις τῶν Ἰουδαίστων τούτων ὡς τῶν κατ' ἔξοχὴν ἀντιπάλων τοῦ Παύλου⁷², μάλιστα διά τὰς ἐκκλησίας τῆς Κορίνθου και τῆς Γαλατίας⁷³. Η προϊστορία δὲ τῆς ἐπιστρατεύσεως τῶν Ἰουδαίστων εἰς τὴν κατά τοῦ Παύλου ἔξοντωτικήν μανίαν τῶν ἀρχόντων τοῦ Ἰουδαϊσμοῦ προβάλλει ἀδρομερῶς πιος εἰς

68. Πρβλ. Hans Conzelmann, *Geschichte des Urchristentums*, Göttingen 1969, 114 ἐξ. Hans Joachim Schoeps, *Theologie und Geschichte des Judenchristentums*, Tübingen 1949. Τοῦ αὐτοῦ, *Aus Frühchristlicher Zeit*, Tübingen 1950. Τοῦ αὐτοῦ, *Urgemeinde, Judenchristentum, Gnosis*, Tübingen 1956. Τοῦ αὐτοῦ, *Das Judenchristentum*, Bern 1964.

69. H. J. Schoeps, *Urgemeinde, Judenchristentum, Gnosis* 22 ἐξ. Τοῦ αὐτοῦ, *Judenchristentum* 97 ἐξ. Περὶ τῆς σχίστως αὐτῶν πρὸς τοὺς Νεστοριανούς, τοὺς Μανδαιούς, τοὺς Μανιχαίους και πρὸς αὐτοὺς τοὺς Μωαμεθανούς δρα αὐτόθι 107 - 110. Πρβλ. και W. Rudolph, *Die Abhängigkeit des Qorans von Judentum und Christentum*, Stuttgart 1922. Περὶ δὲ τῶν ἐκ τῶν Ἰουδαίστων προελθούσων πολλῶν ὅμιδων τῶν Ἐβραϊτῶν δρα G. Hoennicke μν. Ἑργ. 177 και 202. Ed. Meyer μν. Ἑργ. III, 633.

70. 'Ορα μν. Ἑργ. III, 274.

71. Πρβλ. Ἐνθ' ἀν. III, 271.

72. 'Ορα Ernst von Dobschütz, *Probleme des Apostolischen Zeitalters*, Leipzig, 1904, 55 - 80. G. Hoennicke μν. Ἑργ. 14. G. Vollebregt Ἐνθ' ἀν. W. Marxen, *Einleitung in das Neue Testament*, Gütersloh 1963, 51 ἐξ.

73. 'Ορα Fr. Chr. Bauer, *Paulus*, 2 Aufl., Leipzig 1866, I, 286. G. Hoennicke μν. Ἑργ. 282 ἐξ. M.-J. Lagrange, *Les Juifs dans l' Epître aux Galates*, ἐν «Revue Biblique» N. S. 14, 1917, 138 - 167. G. Vollebregt Ἐνθ' ἀν. και Fr. Mussner μν. Ἑργ. 15 ὥσος. 60.

τάς Πράξεις τῶν Ἀποστόλων. Οὕτω παρουσιάζονται οἱ ἄρχοντες τοῦ Ἰσραὴλ μεγάλως προβληματίζομενοι, μετὰ τὸν λιθοβολισμὸν τοῦ Στεφάνου, ὅπερεις οἱ μὲν Δώδεκα νῦν παραμένουν ἀνενόχλητοι ὑπ' αὐτῶν⁷⁴, γενικῶς δὲ νῦν ἐπικρατῇ εἰρήνη εἰς τοὺς κόλπους τῆς Ἐκκλησίας τῶν Ἱεροσολύμων⁷⁵. (Πράξ. 9,31 ἔξ.). Πλὴν δμως ἡ εἰρήνη αὕτη ἐκράτησε μόνον μέχρι τῆς ὑπὸ τοῦ Κλαυδίου ἀναρρήσεως τοῦ Ἀγρίππα ὡς βασιλέως καὶ τῆς Ἰουδαίας (41 μ.Χ.), δτε καὶ διελύθη ἡ κατὰ τῶν ἑκτὸς τῆς Παλαιστίνης δρώντων χριστιανῶν ἀμηχανία τῶν Φαρισαίων, ἡ δὲ Ἐκκλησία ἡπειρήθη καὶ πάλιν κατὰ τὸν πλέον σκληρὸν τρόπον (Πράξ. 12,1 - 28). Εἰς τὴν προϊστορίαν ταύτην ἀνήκει καὶ ἡ ἐν Πράξει 9,20-30 διήγησις τοῦ Λουκᾶ, ἐνθα δὲ Λόγος περὶ τῶν πρώτων συγκρούσεων τοῦ Παύλου μετὰ τῶν ἐν Δαμασκῷ πιστευσάντων εἰς Χριστὸν (9,21) καὶ ἐν συνεχείᾳ (9,26-29) μετὰ τῶν ἐλληνιστῶν τῆς Ἱερουσαλήμ. Ἐκ τοῦ κειμένου γίνεται σαφές δτι οἱ ἐλληνισταὶ οὗτοι δὲν ἐπειθάρχουν εἰς τοὺς Δώδεκα, καὶ ἄρα δὲν ἀνήκων εἰς τοὺς ἐλληνιστάς τοῦ κύκλου τοῦ Στεφάνου καὶ τῆς Ἀποστολικῆς Ἐκκλησίας, οἱ ὄποιοι ἀλλωστε είχον καταφύγει εἰς τὴν Συρίαν. Μᾶλλον πρόκειται περὶ ἄλλης δμάδος ἐλληνιστῶν ἐκ τῆς εὐρυτέρας ἐκείνης τῶν φιλελευθέρων ἀντινομιστῶν.⁷⁶ Ἀλλην περίπτωσιν ἀναθαρρήσεως τῶν Φαρισαίων συνιστοῦν τὰ περιστατικά συγκλήσεως τῆς Ἀποστολικῆς Συνόδου (Πράξ. 15,1, Γαλ. 2,12). Ὁπισθεν τῶν περιστατικῶν τούτων ιστανται καὶ πάλιν οἱ Φαρισαῖοι (Πράξ. 15,5), καθόστον καὶ αὐτὸς δὲ Ἰάκωβος (Γαλ. 2,12) ἔπειπε πρὸς τὸ καλὸν καὶ τὴν εἰρήνην τῆς Ἐκκλησίας νῦν τηρῆ μέχρι τινὸς σημείου σχέσεις μετ' αὐτῶν (πρβλ. Πράξ. 22,20). Οὐδεὶς Ἰουδαῖος, γενόμενος χριστιανός, ἥτο δυνατὸν νῦν φαντασθῆ, δτι ὥφειλε νῦν παιώσῃ νῦν είναι Ἰουδαῖος. Τοῦτο θύ δύνατο νῦν λεχθῆ ἀκόμη καὶ δι' αὐτὸν τὸν Ἀπόστολον Παῦλον. Πάντες οἱ πιστεύσαντες εἰς τὸν Ἰησοῦν Χριστὸν Ἰουδαῖοι ἐπίστευον οὐχὶ ὡς ἀλλαζοπιστοῦντες, ἀλλ' ὡς ἀναγνωρίζοντες τὸν Ἰησοῦν ὡς τὸν ἀπὸ μακροῦ ὑπὸ τοῦ Ιουδαϊκοῦ ἔθνους ἀναμενόμενον Μεσσίαν.

Τὰ πράγματα ἀναγκαζούν νῦν δεχθῶμεν, δτι πολὺ πρὸ τῆς Ἀποστολι-

74. Ὁρα Πράξ. 8,1 - 2 : «... πάντες δὲ διεσπάρησαν κατά τὰς χώρας τῆς Ἰουδαίας καὶ Σαμαρείας πλὴν τῶν ἀποστόλων. Συνεκόμισαν δὲ τὸν Στέφανον ἀνδρες εὐλαβεῖς καὶ ἐποίησαν κοπετόν μέγαν ἐπ' αὐτῷ».

75. Τὸ γεγονός, τοῦτο παρεκλήνησεν ἐρευνητάς τινας, ὅπερεις νῦν παρεξηγοῦνται ὑπ' αὐτῶν οἱ Δώδεκα ὡς Ἀπόστολοι τῆς περιτομῆς (πρβλ. Γαλ. 2,9) καὶ ἀντίπελοι τοῦ Παύλου. Ὁρα G. Hoepfnick μν. ἔργ. 7. Οἱ Δώδεκα δὲν ἐδιώχθησαν ἀρχικῶς, διότι ἀπλούστατα δὲν παρουσιάζοντο ἀποστάται τῶν ἑβραϊκῶν παραδόσεων, ὡς παρουσιασθῆ δὲ Παῦλος.

76. Κατὰ τὸν R. Hummel (Die Auseinandersetzung zwischen Kirche und Judentum im Matthäus-Evangelium, München 1963, 65 - 68), δημοσ. ὡς Ἰησοῦς κατοφέρετο ἐξ Ιουταίου κατά τῶν ὑπερασπιστῶν τοῦ Νόμου, τῶν Φαρισαίων, καὶ τῶν περιφρονητῶν αὐτοῦ, οὗτοι καὶ ὁ Παῦλος ἔχει τοὺς αὐτοὺς ἀντιπάλους.

κῆς Συνόδου οἱ ἄρχοντες τοῦ λαοῦ, καὶ κυρίως οἱ Φαρισαῖοι⁷⁷ καὶ οἱ Ἡρωδιανοί, εἰς τοὺς δόποιους ὑπήκοους σύμπας δὲ λαός, καὶ οἱ δόποιοι ἐπηρέαζον ἀπόφασιστικῶς καὶ αὐτὸ τὸ Συνέδριον,⁷⁸ κατέστρωσαν κοινὸν σχεδίον ἀντιμετωπίσεως τοῦ δόλου χριστιανικοῦ κινήματος. Πράγματι ἡ τάξις τῶν Φαρισαίων, ἐκ τῆς δόποιας προήρχοντο οἱ περισσότεροι τῶν Γραμματέων τοῦ Συνέδριον, ἢτο πανίσχυρος κατὰ τὴν μεταξὺ τοῦ θανάτου τοῦ Ἀγρίππα καὶ τῆς καταστροφῆς τῆς Ἱερουσαλήμ περίοδον (44 - 70 μ.Χ.)⁷⁹. Οἱ Φαρισαῖοι ἤσκουν μεγάλην ἐπίδρασιν καὶ ἐπὶ τῶν «πρεσβυτέρων», οἱ δόποιοι προήρχοντο ἐκ τοῦ λαοῦ καὶ οὐχὶ ἐκ τῆς τάξεως τῶν ἱερέων⁸⁰. Οἱ Φαρισαῖοι, λαμβάνοντες ἐκδίκησιν διά τὴν ὑπὲρ τοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ μείωσιν τοῦ κύρους αὐτῶν μεταξὺ τῶν τάξεων τοῦ ιουδαϊκοῦ λαοῦ, ἐστράφησαν κυρίως κατὰ τοῦ Παύλου, διότι οὗτος ὑπὲρ πάντα ἀλλον προέβαλλε τὸ δόνομα καὶ τὴν διδασκαλίαν τοῦ Ἰησοῦ εἰς τὸν Ἰουδαϊσμὸν τῆς διασπορᾶς καὶ εἰς τὰ ἔθνη⁸¹. Η πρώτη κατὰ τῶν χριστιανῶν προσπάθεια τῶν Φαρισαίων εἶχεν ἀποτύχει χάρις εἰς τὴν συνετήν παρέμβασιν τοῦ Γαμαλιὴλ (Πράξ. 4.2 καὶ 5,17-34). Βραδύτερον δμως αὐτοὶ ἤσαν πάντοτε ἐκεῖνοι, οἱ δόποιοι ὑπεκίνουν τοὺς ἐκπροσώπους ὅλων τῶν τάξεων, ὡς καὶ αὐτὸ τὸ Συνέδριον, τὸ δόποιον καὶ ἀπέστελλε τοὺς εἰδικούς «ἀπόστόλους» αὐτὸν εἰς τοὺς Ιουδαίους τῆς διασπορᾶς πρὸς ἐπαναφοράν εἰς τὸν Ἰουδαϊσμὸν τῶν προσχωρησάντων εἰς τὸν Χριστιανισμὸν⁸². Κατὰ τὸν αὐτὸν τρόπον οἱ ἴδιοι εἶχον ἀποστεῖλει ὡς τοιούτον πρῶτον Ἀπόστολον τὸν Ταρσέα Σαούλ, κατὰ τοῦ δόποιον καὶ ἐστράφη μετά ταῦτα τὸ

77. Τὰ πολιτικά διαφέροντα τῶν Φαρισαίων, τὰ δόποια σαφῶς ὑπαινίσσονται δὲ Ἰησοῦς Χριστός (Ματθ. 23,2) παρὰ τὴν ἐσφαλμένην γνώμην τῶν J. Ziegler (μν. Ἐργ. 14 ἑξ.), καὶ R. Hummel (ὅρα μν. Ἐργ. 31), χρονολογοῦνται ἀπό τῆς ἐποχῆς Ἰωάννου τοῦ Ὑρκανοῦ. Πρβλ. M. Friedländer, Geschichte der jüdischen Apologetik 317 καὶ 319 - 321. Κατὰ τὸν M. Friedländer (Synagoge und Kirche 4 ἑξ.), οἱ Φαρισαῖοι διεκρίνοντο, οὐ μόνον διά τὸν ἔθνισμόν των, ἀλλὰ καὶ διά τὸν πολιτικὸν τῶν κοινωνισμόν. Ότοι ἤσκουν σοβαρὰν ἐπίδρασιν καὶ ἐπ' αὐτῶν τὸν Ἰουδαϊσμὸν τῆς διασπορᾶς, μόνον μετά τὴν ἐπικράτησιν τῶν Μακκαβαίων (αὐτόθι 6 ἑξ.). Οἱ Friedländer ὑποστηρίζει ἐνταῦθα δτι οἱ Φαρισαῖοι, εἰς τὸν θανατισμὸν ἀγνῶν τῶν κατά τῆς ἀφομοιώσεως τοῦ Ἰουδαϊσμοῦ τῆς διασπορᾶς ὑπὲρ τοῦ Ἐλλήνισμοῦ, ἐπέτυχον τὴν συμπαράστασιν καὶ τῶν πλέον φιλελευθέρων καὶ ριζοσπαστικῶν Ιουδαίων. Πρβλ. G. Hoennicke μν. Ἐργ. 209

78. Πρβλ. Ignatz Ziegler μν. Ἐργ. 5 ἑξ. καὶ 11.

79. Η ἀποψίς, καθ' ἥν οὗτοι μόνον μετά τὸ 70 μ.Χ. κατέστησαν οἱ πολιτικοὶ ἄρχοντες τοῦ Ἰσραὴλ (ὅρα Ignatz Ziegler μν. Ἐργ. 14), ἐπεστηρίζθη πρὸς προστασίαν τοῦ κύρους τῆς μετά τὸν θάνατον τοῦ Ἀγρίππα σκιάδαους βασιλείας τῶν διαδόχων αὐτοῦ (Πράξ. 25, 13· 23 - 26,3·19· 28·30·32) καὶ πρὸς προβολὴν τῆς γνησιότητος τοῦ Ματθ. 23, 2 Πρβλ. R. Hummel μν. Ἐργ. 16 ἑξ.

80. Ὁρα R. Hummel μν. Ἐργ. 18.

81. Πρβλ. Jg. Ziegler μν. Ἐργ. 11 καὶ 23.

82. Πρβλ. G. Klein μν. Ἐργ. 247. Κατὰ τὸν M. Friedländer (Synagoge und Kirche 12) ἀγνοίᾳ διακατέλει τὰς σχολάς τῶν Φαρισαίων ὡς πρὸς τὴν ὑπερίσχυσιν τῶν ἔθνεων παγκόστερων τοῦ Ἰσραὴλ.

θανάσιμον μῆσός των (Πράξ. 23,12-15), πρὸς ίκανοποίησιν τοῦ ὄποιου ἐπεστρατεύθη ἀσφαλῶς ὁ μέγας ἀριθμὸς τῶν πάσης προελεύσεως πρακτόρων ἐκείνων τοῦ Ἰουδαϊσμοῦ. Πρόκειτο περὶ τῆς οὐτω διαμορφωθείστης τάξεως τῶν Ἰουδαϊστῶν, ἡ ὄποια καὶ ἀπεμονώθη μετό τὴν καταστροφὴν τῶν Ἱεροσολύμων, οὐ μόνον ὑπὸ τῶν χριστιανῶν, ἀλλὰ καὶ ὑπὸ αὐτῶν τῶν Ἐβραιών⁸³, μετά τῶν ὄποιων προσεφέρθησαν νῦ ἐπανασυνδεθοῦν κατὰ τὴν ἔξεγερσιν τοῦ πρίγκηπος Συμεὼν Βαρκωχέβα⁸⁴.

4. *Οἱ Ἰουδαῖοι τῆς διασπορᾶς καὶ ἡ ἐπ’ αὐτοῦ ἐπιρροή τῶν ἀρχόντων τοῦ Ἰσραὴλ.*

Αἱ μακραὶ ἔθνικαι περιπέτειαι τοῦ Ἰσραὴλ εἶχον ὡς συνέπειαν τὴν διασπορὰν τοῦ περιουσίου λαοῦ τοῦ Θεοῦ εἰς δλα τὰ ἔθνη τῆς τότε οἰκουμένης. Τὴν διασπορὰν ταύτην ἐπήγειαν ἡ κατὰ βούλησιν μετακίνησις καὶ μόνιμος ἐγκατάστασις πολλῶν Ἰουδαίων εἰς τὰ μεγάλα ἀστικά καὶ ἐμπορικά κέντρα τοῦ ἀχανονὸς ρωμαϊκοῦ Κράτους⁸⁵. Τὴν μετακίνησιν ταύτην διηγούμεναν πάντοτε διάφορα προνόμια, τὰ ὄποια ἥδη ἀπὸ τοῦ Μ. Ἀλεξάνδρου εἶχον δοθῆ εἰς τοὺς Ἰουδαίους τῆς διασπορᾶς⁸⁶, καὶ τὰ ὄποια οὐδεὶς κατήργησε τῶν μετὰ ταῦτα κυριάρχων ἡγεμόνων. Μία τῶν σοβαρωτέρων συνεπιδίων τῆς διασπορᾶς τοῦ Ἰσραὴλ ἦτο ὁ θρησκευτικός καὶ ἡθικός φιλελευθερισμὸς τῶν Ἰουδαίων τούτων. Οὕτως ὑπηγορεύθη ἡ ἀνάγκη τῆς δργανώσεως τῶν κατὰ πόλεις διαβιούντων Ἰουδαίων εἰς κοινότητας,, κέντρα τῶν ὄποιων ὑπῆρχαν αἱ κατὰ τόπους Συναγωγαί. Δι’ αὐτῶν ἀντεμπωπίσθησαν κυρίως πάντες οἱ κίνδυνοι ἀπωλείας τῆς ἔθνικῆς ἐνότητος τῶν ἀπανταχοῦ τῆς γῆς οἰκούντων Ἰουδαίων. Διά τῶν Συναγωγῶν ἀνεπτύσσοντο αἱ ἔθνικαι σχέσεις μεταξὺ τῶν Ἰουδαϊκῶν κοινοτήτων τῶν διαφόρων πόλεων. Πράγματι δὲ ἀπὸ τῆς ἐποχῆς τῶν Μακκαβαίων τὰς Συναγωγάς διέκρινε πνεῦμα ἔθνικῆς ἐνότητος⁸⁷. Κύριος δὲ σκοπὸς τῆς καθόλου δργανώσεως αὐτῶν ἦτο ἡ διατήρησις εἰς πάντας τοὺς Ἰουδαίους τῆς ἀντιλήψεως, διτὶ τὸ θύνος αὐτῶν συνιστῷ τὸν περιούσιον λαὸν τοῦ Θεοῦ καὶ διτὶ δρεῖλει νῦ ἐκπληρώσῃ τὴν ἐν τῷ κόσμῳ θείαν ἀποστολήν του. Αὗτη συνίστατο εἰς τὸ χρέος τῆς

83. Πρβλ. Ed. Meyer μν. Ἑργ. III, 595. J. Bergmann μν. Ἑργ. 94 καὶ 107.

84. Ὁρα J. Bergmann 25 - 28.

85. Ὁρα Ἰωσῆπου, Ἀρχ. XIV, 7,2 ἐκδ. B. Niese τόμ. III, 209, 9 - 11 : «... εἰς πάσαν πόλιν ἥδη καὶ παρελήλυθεν καὶ τόπον οὐ ἔστι ρεδίος τόποιν τῆς οἰκουμένης, δις οὐ παραδέδεκται τοῦτο τὸ φύλον, μηδὲ ἐπικρατεῖται ὑπὸ αὐτοῦ». Οἱ Ἰεροτίκοι μεταφέρει ἐνταῦθα λόγους τοῦ γεωγράφου Στράβωνος. Πρβλ. τοῦ αὐτοῦ, Ἰουδαϊκός Πόλεμος II, 16, 4, 398, ἐκδ. B. Niese, τόμ. VI, 174, 32 - 33 : «Οὐ γάρ ἔστιν ἐπὶ τῆς οἰκουμένης δῆμος ὃ μη μοίραν ἡμετέραν ἔχων».

86. Ὁρα Ἰωσῆπου, Κατα Ἀπίωνος II, 4, ἐκδ. B. Niese τόμ. V, 52, 21 - 54, 25.

87. Πρβλ. M. Friedländer, Synagoge und Kirche 57.

παραμονής πάντων εἰς τὴν ἔθνικὴν αὐτῶν οἰκογένειαν, μέχρι τῆς ἀλεύσεως τοῦ Μεσσίου, τὸν ὄποιον προέβαλλον πάντοτε περιφεστότερον ως ἔθνικὸν ἐλειμερωτήν. Ως παριτηρεῖ ὁ H. Kastell⁸⁸, διὰ τῆς ὀργανώσεως ταύτης οὐδεὶς Ἰουδαῖος ἡτο εὔκελον για δαυῆ μέσα εἰς τὴν διασποράν, ώς συνήθως συνέβαινε προκειμένου περὶ τῶν ἐν τῇ ξένῃ διαβιούντων ὑπηκόων πάσης ἄλλης ἔθνικότητος. Ἡ συναγωγὴ ἡτο ἀκόμη καὶ ὁ τόπος καταφυγῆς πάντων τῶν διερχομένων Ἰουδαίων ταξιδιωτῶν καὶ ἐμπόρων ἐκ τῶν διαφόρων ἀστικῶν κέντρων. Δι' αὐτῶν κυρίως ἐκαλλιεργεῖτο ἡ ἀντιληψις, κατὰ τὴν ὄποιαν διοιδαῖκός λαός, καὶ ὑπὸ ξενικὴν κατοχὴν καὶ ἐν διασπορᾷ, ἀπετέλει δύναμιν παγκοσμίου προβολῆς. Εἰς τὰς ιουδαϊκάς Συναγωγάς τῆς διασπορᾶς προεβάλλετο ἡ ἀξία τοῦ ἀτόμου διὰ τῆς ταυτίσεως, του πρὸς τὴν ἔννοιαν τοῦ λαοῦ, γεγονός τὸ ὄποιον εἰς οὐδεμίαν ἄλλην θρησκείαν παρουσιάζετο. Τὴν ταυτότητα ταύτην ἔξεφραζε καὶ ἡ περὶ τοῦ ἐσχάτου ὑπὸλειμματος διδασκαλία τῶν Προφητῶν, ώς καὶ ἡ συνήθεια τῆς ὑπὸ ἐνὸς ἐκάστου Ἰουδαίου τηρήσεως γενεαλογικῶν καταλόγων, οἱ ὄποιοι καὶ ἐθεωροῦντο ώς προσωπικοὶ σύνδεσμοι αὐτοῦ ἀρός τὰς ἔθνικὰς ἐπαγγελίας. Οὕτω κατενόει πᾶς Ἰσραηλίτης τὸν στενὸν σύνδεσμον θρησκείας καὶ ἔθνους, ἕαυτὸν δὲ πάντοτε εὑρισκόμενον εἰς τὸ κέντρον τῆς παγκοσμίου πραγματικότητος⁸⁹. Διά τοῦτο καὶ δὲν κατέστη δυνατὸν νά ἀφομοιωθοῦν πολιτικῶς καὶ κοινωνικῶς οἱ Ἰουδαῖοι τῆς διασπορᾶς ὑπὸ τοῦ περιβάλλοντος αὐτούς κόσμου⁹⁰.

Ἡ μεγάλη ἴδιοτυπία τῶν Ἰουδαίων τῆς διασπορᾶς συνίστατο ἴδιαιτέρως εἰς τὴν στενὴν συσχέτισιν, παρὰ πᾶσαν ἥμικήν καὶ θρησκευτικήν παρακμήν, θρησκείας καὶ ἔθνους⁹¹. Αὕτη ἔξεδηλώθη τὸ πρῶτον διὰ τῆς ὑπὸ τῶν Περσῶν παροχῆς εἰς τοὺς Ἰουδαίους θρησκευτικῆς αὐτονομίας, διετηρούσιοι αὐτῶν προέβαλε τὴν γλώσσαν τῆς Βίβλου ώς τὸ κυριώτερον χαρακτηριστικὸν τῆς ἔθνικῆς καταγωγῆς των. Τοῦτο ἐπανελήφθη, ώς γνωστόν, ἐπ' ἐσχάτων πρὸς ἐκρρασιν τῆς διύ μέσου τῶν αἰώνων ἔθνικῆς ἐνότητος πάντων τῶν Ἐβραίων.

Μικραὶ ἡ μεγάλαι κοινότητες ὑπῆρχον εἰς ὅλας τὰς ἀνεπτυγμένας περιοχὰς τοῦ τότε κόσμου⁹². Αὗται διετήρουν πάντοτε οὐσιαστικὸν σύνδεσμον μετά τῶν ἀρχόντων τῆς Μητροπόλεως. Οὕτος ἔξεφράζετο κυρίως διὰ τοῦ κεφαλικοῦ φόρου, διστις ἀνήρχετο εἰς τεράστια ποσά, ἄλλα καὶ διὰ μιᾶς εἰρυτέρας συνεργασίας ἐπὶ πάντων τῶν ζωτικῶν θεμάτων τοῦ ἔθνους. Κατά

88. Ὁρα μν. Ἑργ. 12.

89. Πρβλ. Ed. Meyer μν. Ἑργ. II. 19.

90. Πρβλ. W. Bousset — H. Gressmann μν. Ἑργ. 91.

91. Πρβλ. Ed. Meyer μν. Ἑργ. II. 26.

92. Περὶ τῶν ἐν Ἑλλαδὶ Ἰουδαίκων κοινοτήτων δρα G. Hoennicke μν. Ἑργ. 26 ἐξ. καὶ 31 ἐξ. Πρβλ. E. Schürer μν. Ἑργ. III. 2 - 3 καὶ 55 ἐξ. Περὶ τῶν λοιπῶν κοινοτήτων πρβλ. καὶ Ed. Meyer μν. Ἑργ. II. 10.

τὴν ἐποχὴν τῶν Ἀσμοναίων (167 - 60 π.Χ.), διε ἑκατλιεργήθη ὁ θέντισμὸς τῶν Ἰουδαίων καὶ ἀνεπτύχθη τὸ μίσος αὐτῶν κατὰ τῶν ξένων ἔθνῶν, κατέστη ὑπὸ τῶν Φαρισαίων ἀμεσώτερος ὁ σύνδεσμος οὗτος τῶν κοινοτήτων τῆς διασπορᾶς μετὰ τοῦ ἔθνικοῦ κέντρου⁹³. Πλὴν δμως παραλλήλως ἐγίνοντο καὶ διάφορα ἀνοίγματα τῶν Ἰουδαίων τῆς διασπορᾶς πρὸς τοὺς ἑκασταχοῦ αὐτόχθονας λαοὺς Ἑνεκα ἄκριβῶς τῶν παρεχομένων πρὸς τοὺς πρώτους πολλῶν προνομίων. Τοῦτο ἀλλωστε ἐπιμαρτυρεῖται καὶ ἐκ τοῦ δυσανάλογως μεγαλυτέρου ἀριθμοῦ τῶν Ἰουδαίων τῆς διασπορᾶς, τοῦ τῆς Παλαιοτίνης⁹⁴. Λίαν χαρακτηριστικά ἀποβαίνουν τὰ δσα λέγονται σχετικῶς ὑπὸ τοῦ Φίλωνος εἰς Φλάκον: «Ἰουδαίους γάρ χώρα μία διά πολυανθρωπίαν οὐ χωρεῖ. Ἡς αἵτις ἔνεκα τάς πλείστας καὶ εὐδαιμονεστάτας τῶν ἐν Εὐρώπῃ καὶ Ἀσίᾳ κατά τε νήσους καὶ ἡπείρους ἐκνέμονται, Μητρόπολιν μὲν τὴν Ἱεράπολιν ἥγοιμενοι, καθ' ἣν ἰδρυται ὁ τοῦ ὑψίσου Θεοῦ νεώς ἄγιος, ἃς δ' ἔλαχον ἐκ πατέρων καὶ πάππων καὶ προπάππων καὶ τῶν ἔτι ἄνω προγόνων οἰκεῖν ἔκαστοι πατρίδας νομίζοντες, ἐν αἷς ἐγεννήθησαν καὶ ἐτράφησαν εἰς ἔνιας δὲ καὶ κτιζομένας εὐθὺς ἥλθον ἀποικιαν στειλάμενοι, τοῖς κτίσταις χαριζόμενοι. Καὶ δέος ἦν, μή οἱ πανταχοῦ τὴν ὑφορμήν ἐκεῖθεν λαβόντες ἐπηρεάζωσι τοῖς πολίταις αὐτῶν Ἰουδαίοις εἰς τάς προσευχάς καὶ τὰ πάτρια νεωτερίζοντες . . .»⁹⁵.

Παρὰ τὴν ἔλλειψιν ἐπαρκῶν πληροφοριῶν περὶ τῆς δργανώσεως τῶν Ἰουδαϊκῶν κοινοτήτων τῆς διασπορᾶς γίνεται πανταχόθεν ἐμφανές, δτι ἡ ὑπάρχουσα δργάνωσις αὐτῶν προσελάμβανεν ἐκπολιτιστικόν, πολιτειακὸν καὶ ἔθνικὸν χαρακτῆρα⁹⁶. Οὕτω δικαιολογοῦνται πρῶτον αἱ ἐπίσημοι δνομασίαι «Ἰουδαῖοι» καὶ «ἔθνος Ἰουδαίων», διά τῶν δποίων ἐχαρακτηρίζοντο ἀπαντα ὅμοι τὰ μέλη τῶν κοινοτήτων τούτων⁹⁷, ὡς καὶ ἡ ὀνομασία «οἱ ἥγοιμενοι τοῦ πολιτεύματος ἢ τοῦ πλήθους», πρὸς χαρακτηρισμὸν τῶν ἀξιωματούχων προσταμένων αὐτῶν⁹⁸. Καὶ αὐτῇ ἡ ὀνομασία «Σύνοδος», ἢ «Συν-

93. Πρβλ. E. Hoeppische μν. Ἑργ. 49 καὶ 216 ἔξ.

94. Οὕτως ὑπολογίζεται ὁ ἀριθμὸς τῶν Ἰουδαίων τῆς διασπορᾶς διά μὲν τὴν Αιγυπτον εἰς ἐν ἐκατομμύριον ψυχῶν (πρβλ. E. Schürer μν. Ἑργ. III, 2-7. H. Kastig, μν. Ἑργ. II), διά δὲ τὴν M. Ἀσιαν, Ἐλλάδα, Ἰταλίαν, Κυρηναϊκήν καὶ τάς νήσους τοῦ Αιγαίου εἰς τέσσερα ἓντας πέντε ἐκατομμύρια. Ἐκ πάντων τούτων ἥρχοντο εἰς Ἱεροσόλυμα, ὡς προσκηνηταὶ κατά τὸ Πάσχα, πολλάκις περὶ τὰ δύο ἐκατομμύρια (πρβλ. Ignatz Ziegler μν. Ἑργ. 30). Καὶ τοῦτο τὸ γεγονός ἀποτελεῖ ισχυρότατον τεκμήριον τοῦ πατριωτισμοῦ τῶν Ἰουδαίων τῆς διασπορᾶς.

95. Ὁρα Φίλωνος, Εἰς Φλάκον 45-47. Ἐκδ. L. Cohn et P. Wendland, Berolini 1915, τόμ. VI, 128, 25-129, 5.

96. Πρβλ. E. Schürer μν. Ἑργ. III, 71 ἔξ.

97. Πρβλ. E. Schürer μν. Ἑργ. III, 73-74. W. Bousset — H. Gressmann μν. Ἑργ. 79.

98. Πρβλ... E. Schürer αὐτῷ III, 71 ἔξ.

αγωγή» τοῦ πλήθους, τοῦ λαοῦ, ἡ τοῦ ἔθνους καὶ τῶν ἀρχόντων τοῦ πολιτεύματος, ἐκφράζει τὴν πολιτειακὴν ὄργανωσιν τῶν Ἰουδαϊκῶν κοινοτήτων τῆς διασπορᾶς⁹⁹. Αὕτη ιδιαιτέρας ὑπογραμμίσεως τυγχάνει ἡ πληροφορία τοῦ Ἰωσῆπου, κατὰ τὴν ὥποιαν ἡ σύνοδος αὐτῇ γίνεται κατὰ τοὺς πατρίους νόμους¹⁰⁰. Εἰς τὴν Ἀλεξάνδρειαν ὁ προϊστάμενος τῆς κοινότητος ὀνομάζετο ἀρχικῶς, «ἔθναρχης»¹⁰¹. Βραδύτερον, καταργηθείσης τῆς μοναρχίας τοῦ ἔθναρχου διὰ τῆς Γερουσίας, ὁ προϊστάμενος τῆς κοινότητος ὀνομάσθη «γερουσιάρχης» ή «προάρχων» η «ἄξαρχων». Οἱ ρωμαῖοι ἐπέτρεπον, ἀπὸ τοῦ Αὐγούστου, τάς ἔθναρχίας τῶν Ἐβραιών διὰ τάς περισποτέρας πόλεις, καθόσον οὗτοι δὲν ἔθεωροῦντο πολλῖται τοῦ ρωμαϊκοῦ Κράτους ἀλλὰ «Peregrini» (ἀλλοδαποί), διό καὶ αἱ κοινότητες αὐτῶν ἔξελαμβάνοντο ὡς σωματεῖα ἀλλοδαπῶν¹⁰². Ανεξαρτήτους πολιτικάς ὄργανώσεις ἀπετέλουν αἱ ιουδαϊκαὶ κοινότητες μόνον τῆς Ἀλεξανδρείας καὶ τῆς Κυρήνης, ἀνεγνωρίζοντο δὲ ὡς νόμιμοι ρωμαῖοι πολλῖται Ἰουδαῖοι δλίγων μόνον πόλεων, ὡς αἱ Ἀντιόχεια καὶ Ἀλεξάνδρεια¹⁰³.

5. Ἡ ἀναδιοργάνωσις τῆς Ἰουδαϊκῆς προπαγάνδας καὶ ἡ ὑπ' αὐτῆς καταπλέμψις τοῦ κτινήματος τῶν πρώτων χριστιανῶν.

Ἡ διατήρησις καὶ ἡ ἐπὶ νέων βάσεων ἀναδιοργάνωσις τῆς ιουδαϊκῆς προπαγάνδας ἀπετέλει ἱστορικήν ἐπιταγὴν διὰ τὸν Ἰουδαϊσμὸν τῆς ἐποχῆς τῆς Καινῆς Διαθῆκης. Αὕτη εἶχε κατ' ἐπανάληψιν ἀλλάξει τακτικήν, ἀκόμη καὶ ἔναντι τῶν προστηλύτων, διὰ τὴν εἰσδοχὴν τῶν ὅποιων εἶχε προβάλει βαθμαίως πλείστους ὅσους περιορισμός, ὡς καὶ ἔναντι πάντων τῶν Ἑλληνιστῶν¹⁰⁴. Τὸ καταπληκτικὸν εἶναι ὅτι αὐτῇ ἔχρησιμοποιεῖ τοὺς πάντας καὶ τὰ πάντα, ἀκόμη καὶ τάς σκέψεις καὶ τὴν τακτικήν, καὶ τὰ ὀνόματα καὶ τὰ βιβλία τῆς Ἑλληνικῆς γραμματείας, εἰς τὴν πολεμικήν της κατὰ τῶν πάσης φύσεως ἐπιδιώξεών της¹⁰⁵. Προϊόν τῆς τακτικῆς ταύτης ὑπῆρξε τὸ φιλολο-

99. Αὐτόθι 74 ἔξ.

100. Ὁρα Ἰωσῆπου, Ἀρχ. XIV, 10, 17, ἔκδ. B. Niese, τόμ. III, 227, 11 - 13 : «... Ἰουδαῖοι πολλῖται ἡμέτεροι προσελθόντες; μοι ἐπέδειξαν αὐτοὺς σύνοδον ἔχειν ίδιαν κατὰ τοὺς πατρίους νόμους ἀπ' ἀρχῆς καὶ τόπον Ἰδιον ...».

101. Ἰωσῆπου, Ἀρχ. XIV, 7, 2, 117, ἔκδ. B. Niese τόμ. III, 209, 18 : «Καθίσταται δὲ καὶ ἔθναρχης αὐτῶν, δὲ διοικεῖ τε τὸ ἔθνος καὶ διαιτᾷ κρίσεις καὶ συμβολαιῶν ἐπιμελεῖται καὶ προσταγμάτων, ὡς ἂν πολιτείας ἀρχῶν αὐτοτελοῦς». Πρβλ. E. Schürer μν. Ἑργ. III, 16, ἔξ.

102. Αὐτόθι III, 121.

103. Αὐτόθι III, 106

104. Πρβλ. Ed. Meyer μν. Ἑργ. III, 269 - 270.

105. Πρβλ. W. Bousset — H. Gressmann μν. Ἑργ. 78. Κατὰ τὸν ραββίνον G. Klein (μν. Ἑργ. 142 ἔξ.), δὲ «μῆνος εἰς τὸν Δεκάλογον» τοῦ Ψ. Φωκούλιδου ὑποτελεῖ ἔχειριδίον κατηχήσεως τῶν ἔθνικῶν ὑπὸ τῶν Ἰουδαίων τῆς διασπορᾶς. Περὶ αὐτοῦ δρα E. Schürer μν. Ἑργ. III, 617 - 622. Πρόκειται περὶ «ποιήματος νουθετικοῦ» τῶν Ἑλληνιστικῶν χρόνων.

γικόν είδος τῶν ψευδεπιγράφων· καὶ ἀποκρύφων βιβλίων τῆς τε Παλαιᾶς καὶ τῆς Καινῆς Διαθήκης. Ἡ δράσις τῆς ιουδαϊκῆς προπαγάνδας ἀπό τῆς ἑποχῆς τῶν παπύρων τῆς Ἐλεφαντίνης τοῦ ζ^ο π.Χ. εἰδόνος¹⁰⁶, συνιστᾷ ἐν τῶν μεγαλυτέρων κεφαλαίων τῆς ἱστορίας τοῦ ιουδαϊκοῦ ἔθνους. "Αν καὶ δὲν ὑπάρχουν ἐπαρκεῖς πληροφορίαι περὶ τῆς καθόλου δράσεώς της¹⁰⁷, ως συμβαίνει πάντοτε προκειμένου περὶ πάσης μυστικῆς ὑπηρεσίας καὶ δργανώσεως, αὐτῇ πρέπει ἀπὸ μακροῦ τότε νὰ είχε φθάσει εἰς τὸ ἀποκρύφωμά της, ως πιστοποιοῦν τὰ μέχρι τῆς στιγμῆς ἐκείνης ψευδεπιγράφα καὶ ἀπόκρυφα βιβλία τῆς Παλαιᾶς Διαθήκης¹⁰⁸. Δι' αὐτῶν ἔζητείτο, ως γνωστόν, ἡ παραπλάνησις ἀκόμη καὶ τῶν πλέον εὐπαιδεύτων Ἑλλήνων¹⁰⁹. Ἐξόχως χαρακτηριστικὸν ἐπὶ τοῦ προκειμένου παρουσιάζεται τὸ ἀπόκρυφον τῶν «Ἐβραϊκῶν Σιβυλλῶν»¹¹⁰, διαντάκτης τοῦ δοκίου ζητεῖ νὰ παρουσιάσῃ τὸν «Ισραὴλ» μεγάλως ἐνδιαφερόμενον διά τὴν σωτηρίαν τῆς ἀποπλανηθείσης «ἀδελφῆς» του Ἑλλάδος, τὴν δόποιαν καὶ θρηνεῖ διά τὰ δεσμά τῆς εἰδωλολατρείας, χωρὶς καὶ νὰ ἀποκάμνῃ νουθετῶν πρὸς ἀποτίναξιν τῶν δεσμῶν τούτων¹¹¹.

Είναι γεγονός ὅτι ἐντὸς τοῦ γενικωτέρου κλίματος τῆς ἐντόνου προπαγάνδας τῶν ἐλληνιστικῶν χρόνων, ἡ δόπια ἡσκεῖτο ὑπὸ τῶν πολλῶν ἐκπροσώπων τῶν πάσης φύσεως φιλοσοφικῶν καὶ ἡθικῶν συστημάτων, ώς καὶ τῶν διαφόρων θρησκειῶν Ἀνατολῆς καὶ Δύσεως, δὲν ἡτο δυνατὸν νὰ ὑστερήσῃ δ λιαν ἔμπειρος εἰς τὰ θέματα τῆς ἔθνικῆς καὶ θρησκευτικῆς προπαγάνδας περιούσιος λαός τοῦ Θεοῦ¹¹². Η παρουσία Ἐβραίων εἰς δλα τὰ ἀστι-

106. Πρβλ. Ed. Meyer μν. Ἑργ. II, 23.

107. Πρβλ. W. Bousset — H. Gressmann μν. Ἑργ. 78.

108. Ὁρα Σ. Χ. Ἀγουρίδου, Τὰ Ἀπόκρυφα τῆς Παλαιᾶς Διαθήκης, Ἀθῆναι 1973, Α' 11 - 38.

109. Ὁρα αὐτόθι 471 ἐξ. «Ἐπιτολὴν Ψ. Ἀριστέου». Πρβλ. E. Schürer III, 608 - 616, καὶ 603 - 608 τὰ περὶ τοῦ Ψ. - Ἔκατείου.

110. Πρβλ. E. Schürer μν. Ἑργ. III, 559 - 592.

111. Πρβλ. M. Friedländer, Geschichte der jüdischen Apologetik 31 - 54. Διά τῶν ἀποκρύφων τούτων ἡ ιουδαικὴ προπαγάνδα προσελάμβανε τὸ προσωπεῖον ἀκόμη καὶ αὐτοῦ τοῦ ἔθνικου κόδιου.

112. Ὁρα H. Kästing, Die Anfänge der christlichen Mission, München 1969, 10 : «Die urchristliche Mission begann in einer Zeit alter religiöser Propaganda, wie es die Welt selten gesehen hat. Hellenistischen Wanderprediger und Popularphilosophen durchzogen die Lande und warben für ihre Anschaungen. Zauberer und Exorzisten empfahlen sich der Menge. Zahlreiche orientalische Kulte hatten ihren Siegeszug nach dem Westen angetreten. Astrologen machten ihre dunklen Geschäfte. Die jüdische Synagogen standen jedem offen und eine reiche Missionsliteratur richtete das religiöse Angebot an die gebildeten Schichten». Κατωτέρω ὁ Kästing, δι' ὅσων λέγετι (αὐτόθι σελ. 20) περὶ μῆ ώργανωμένης ιουδαικῆς ἴεραποστολῆς, κατὰ τὸν τύπον τῶν πλανοδίων λαϊκῶν φιλοσόφων, ἀντιφάσκει πρὸς ἑαυτὸν, τοσούτῳ μᾶλλον καθόσον αὕτος δέχεται (αὐτόθι σελ. 29) ὅτι «... die Juden zur Zeit Jesu von einem bedeutenden Sendungsbewusstsein erfüllt waren».

κά κέντρα της Μ. Ασίας, της Ελλάδος, της Αιγύπτου και της Ιταλίας, ώς και ή διά τῶν Συναγωγῶν καλὴ ἔθνικοπολιτικὴ δργάνωσίς τῶν διημερόνυνε πολὺ τὴν ταχείαν ἀνάπτυξιν τῆς ιουδαϊκῆς προπαγάνδας¹¹³. Αὕτη είχεν ὡς κέντρον τὰς κατά τόπους Συναγωγάς, και οὐχὶ τάς πλατείας τῶν πόλεων ἢ τάς γωνίας τῶν ὅδων αὐτῶν, πλὴν ὅμως αὐτῇ διεξήγετο διά τῶν ἐμπείρων πρακτόρων της («Emissāre»), οἱ ὁποῖοι καὶ δὲν ἀποκλείεται νὰ κατελέγοντο μεταξὺ τῶν «ἀποστόλων» τοῦ Συνεδρίου («Seluchim»)¹¹⁴.

Οἱ λόγοι, οἱ ὁποῖοι ἐπέβαλον τὴν ἀνάπτυξιν τῆς ιουδαϊκῆς προπαγάνδας ἡσαν ἀρχικῶς: α) αἱ συνεχῶς πολλαπλασιαζόμεναι βαθεῖαι ἐπιδράσεις τοῦ εἰδωλολατρικοῦ παριθέαλλοντος ἐπὶ τῶν Ιουδαίων τῆς διασπορᾶς; β) τὸ ἔντονον ἀντιστοίχως ἐνδιαφέρον τοῦ εἰδωλολατρικοῦ κόσμου ὑπέρ τῆς θρησκείας τῆς Παλαιᾶς Διαθήκης; γ) ἡ ἀνάγκη προβολῆς τῆς ἀποστολῆς και τῶν δικαίων τοῦ ιουδαϊκοῦ ἔθνους¹¹⁵. Εἰς τούτους προσετέθη μετά τὴν πρώτην ἔξαπλωσιν τοῦ χριστιανικοῦ κινήματος και εἰς ἐπὶ πλέον, ἡ ἐπροστασία τοῦ κύρους τοῦ ιουδαϊκοῦ ἔθνους και τῶν ἀρχόντων αὐτοῦ διά τῆς καταπολεμήσεως τοῦ κηρύγματος τοῦ Εὐαγγελίου. Τὸ κέρος αὐτῶν είχε καιρίας προσβληθῆ ύπο τοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ, ύπο τοῦ πρωτομάρτυρος Στεφάνου και ύπο τοῦ ἀποστάτου Ἀποστόλου τῶν Ἐθνῶν Παύλου. Ἡ ιουδαϊκὴ προπαγάνδα, ἡ ὁποία ἦτο ὑπόθεσις μακρᾶς ἱστορικῆς παραδόσεως και δὴ ἀπὸ τῆς ἐποχῆς τῶν Προφητῶν μέχρι τῶν μέσων τοῦ β' μ.Χ. αἰώνος, είχε και πάλιν τὸν πρώτον λόγον¹¹⁶. Τὸ ἔργον αὐτῆς συνιστᾷ ἔθνικὸν καθῆκον διὰ πάντα Ιουδαίον, διὸ και ἡσκείτο ἀπὸ τοὺς Προφήτας τῆς Παλαιᾶς Διαθήκης, τοὺς Ἱερεῖς, τοὺς διδασκάλους, τοὺς ἐμπόρους και μάλιστα ἀπὸ τοὺς εἰδικοὺς ἀπεσταλμένους τοῦ Συνεδρίου¹¹⁷. Κατά τὸν ρυθμὸν G. Klein¹¹⁸, οἱ πρὸς τοῦτο εἰδικοὶ ἀπεσταλμένοι τοῦ Συνεδρίου ἡσαν ἐφωδιασμένοι κατά τὴν ἐποχὴν τῆς Καινῆς Διαθήκης δι' ἐνὸς ἐγχειριδίου κατηχήσεως τῶν ἔθνικῶν. Ἡ ιουδαϊκὴ προπαγάνδα ἡσκείτο ἀρχικῶς διὰ τῆς τακτικῆς τῆς «Ἀπολογητικῆς τοῦ Ιουδαϊσμοῦ». Αὕτη ἐνεφανίσθη τὸ πρῶτον ἐπὶ

113. Πρβλ. E. Schürer, Die ältesten Christengemeinden im Römischen - Reich. Rektorsrede, Kiel 1894,7.

114. Πρβλ. H. K. Rengsdorf ἀρθρὸν «ἀποστέλλειν, ἀπόστολος κλπ.», ἐν G. Kittel's Theol. Wörb. z. N.T. I, 413 - 420.

115. Πρβλ. W. Bousset — H. Gressmann μν. Ἑργ. 82.

116. Ὁρα G. Hoennicke μν. Ἑργ. 30.

117. Ὁρα Jgn. Ziegler μν. Ἑργ. 3 και G. Klein μν. Ἑργ. 137 και 145. Ὁ E. Dobschütz (Die urchristlichen Gemeinden, Leipzig 1902, 116 - 121) παρουσιάζει τὴν δισκησιν προπαγάνδας ὡς ἔθνικὸν καθῆκον παντων τῶν Ιουδαίων. Οἱ «ἀπόστολοι» ἡσαν παντοτε οἱ σύνδεσμοι Μητροπολέων και Συναγωγῶν.

118. Ὁρα μν. Ἑργ. 153 - 163. Ὁ Klein διακρίνει μάλιστα ἐπιδράσεις τῶν τοιούτων κατηχήσεων και ἐπὶ τῶν κειμένων τῆς Διδαχῆς τῶν Ἀποστόλων, τῆς Ἐπιστολῆς τοῦ Βαρνάβα, και τοῦ Ποιμένος τοῦ Ἐρμοῦ. Ὁρα αὐτῷ 184 - 216 και 244.

τοῦ αίγυπτιακοῦ ἐδάφους¹¹⁹, δησού καὶ προσέλαβε βρυδάνερον τὸν καθαρῶς ἐπιθετικὸν τῆς χαρακτῆρα. Τὸν χαρακτῆρα τούτον παρουσίαζον εἰς τὴν μεγαλυτέραν αὐτοῦ ἔντασιν οἱ κατά πόδας παντοῦ διώκοντες τὸν Ἀπόστολον Παῦλον. Οὗτοι πάντες εἶχον ζῆσει ἐπὶ μακρὸν εἰς τὸν ἔθνικὸν κόσμον, πολλοὶ τῶν ὅποιων εἶχον ἐπαναπατρισθῆ, εἴτε ὡς ἀπελεύθεροι (*Libertini*), εἴτε ὡς προσκυνηταί, εἴτε ὡς ἀπόκαμψαντούσι ἐν τῇ ξένῃ νοσταλγοὶ τῆς πατρίδος. Δὲν ἀποκλείεται νῦν ὑπῆρχον μεταξὺ αὐτῶν καὶ τινες προσήλυτοι, οἱ ὅποιοι ἦσαν ἐνιστόμενοι ὡς πληροφορεῖς ὁ φιλόσοφος καὶ μάρτυς Ἰουστίνος (ὅρα Διάλογον πρὸς Τρύφωνα 122,2), σκληρώτεροι τῶν Ἰουδαίων ὑβρισταί καὶ διδικταί τοῦ Χριστιανισμοῦ. Πάντως διὰ τὸ κύριον ἔργον τῆς προπαγάνδας ἐπελέγοντο τὰ πλέον κατάλληλα πρόσωπα, οἱ *Emissäre*, οἱ πράκτορες δηλαδὴ αὐτῆς. Κέντρον τῆς ἐν τῇ ξένῃ δράσεώς των ἦτο πάντοτε ἡ Συναγωγὴ.

Είναι φανερὸν δτὶ πολλαὶ κατά καιροὺς ἡγετικαὶ προσωπικότητες τοῦ Ἰουδαϊσμοῦ, ὡς οἱ Μακκαβαῖοι, οἱ Ἡρώδαι, οἱ Ζηλωταί, οἱ Φαρισαῖοι, τελευταῖος δὲ πάντων ὁ πρίγκηψ Συμεὼν Βαρκωχέβας, ἐκμεταλλευόμεναι τὴν ἔθνικὴν φλόγα, ἡ ὅποια ὑπέβισκεν, ὡς ἡτο φυσικόν, εἰς τὰς ψυχάς καὶ τὰς καρδίας πάντων τῶν Ἰουδαίων τῆς διασπορᾶς, ἐπεστράτευον πολλοὺς ἐξ αὐτῶν εἰς τὸ ἔργον τῆς ἔθνικῆς αὐτῶν προπαγάνδας¹²⁰. Πάντως τὰ ἀποτελέσματα τῆς ὀλῆς προσπαθείας ἐξηρτώντο ἀπὸ τὴν καλὴν δργάνωσιν αὐτῆς, δεδομένου καὶ τοῦ ὑπάρχοντος πάντοτε ἐντόνου ἀντισημιτισμοῦ¹²¹, παρὰ τὰ προδηλωθέντα πολλαπλὰ προνόμια τῶν Ἰουδαίων τῆς διασπορᾶς. Ἡ δργάνωσις αὕτη εἶχε συστηματοποιηθῆ προφανῶς περισσότερον πάσης ἄλλης ἐποχῆς κατὰ τὸ διάστημα τοῦ α' π.Χ. μέχρι τοῦ α' μ.Χ. αἰώνος, δτὲ φαίνεται δτὶ ἐπετεύχθη καὶ ἡ μεγαλυτέρα ἐπιροή τῶν ρυθμίων τῆς Παλαιστίνης ἐπὶ τοῦ Ἰουδαϊσμοῦ τῆς διασπορᾶς¹²². Εἰς τοῦτο συνέβαλον προφανῶς καὶ αἱ ἔντονοι περὶ Μεσσίου προσδοκίαι καὶ ἀντιλήψεις. Φαίνεται, δτὶ χάρις εἰς τὴν καλὴν δργάνωσιν τῆς ιουδαϊκῆς προπαγάνδας ὑπῆρχε διαρκῆς καὶ ταχεῖα ἐπικοινωνία μεταξὺ τῆς Μητροπόλεως καὶ τῶν κοινοτήτων τῆς διασπορᾶς, ὥστε πάντα τὰ ἐνδιαφέροντα καὶ τὰ δύο μέρη ζωτικά γεγονότα νῦν γίνονται νέα ἐκάστοτε ἀφορμὴ ἐπικοινωνίας, συνεννοήσεως καὶ κοινῆς

119. Πρβλ. W. Bousset — H. Gressmann μν. Ἑργ. 82. M. Friedländer, Geschichte der jüdischen Apologetik 22. J. Bergmann μν. Ἑργ. 94.

120. Πρβλ. E. Schüter μν. Ἑργ. III, 3. W. Bousset — H. Gressmann μν. Ἑργ. 78. A. von Harnack, Mission und Ausbreitung des Christentums, 4. Aufl., Leipzig 1924, I' 13 ἔξ. J. Klausner μν. Ἑργ. 47 ἔξ. Ἡ ἀποφασις τοῦ ρυθμίου J. Bergmann (μν. Ἑργ. 8), κατὰ τὴν ὅποιαν πᾶσα διάθεσις ὑπὲρ τῆς προπαγάνδας ἐξέλιπεν ἐνωρίτετα εἰς τὴν Παλαιστίνην, δὲν είναι ὅρθη παρὰ μόνον διὰ τὴν μετά τὸ 70 μ.Χ. περίοδον.

121. Ὁρα, W. Bousset — H. Gressmann μν. Ἑργ. 76.

122. Αὐτόθι 85 - 88.

δράσεως. Τα πλέον συνταρακτικά έξι αὐτῶν ἀντεμετωπίζοντο πάντοτε ως κοινή ἑθνική ὑπόθεσις σύμπαντος τοῦ Ἰουδαϊσμοῦ. Διά τῆς ώραγνωμενῆς ταῦτης προπαγάνδας μιὰ τεραστία πνευματική δύναμις ἐκάλυψε τὴν τότε οἰκουμένην. Δι' αὐτῆς εἶχον ἀπαντεῖς οἱ Ἰουδαῖοι νά προσφέρουν τὰς ὑπηρεσίας των εἰς τὴν ἑθνικήν κοινότητα τοῦ Ἰουδαϊσμοῦ, ἀδιάφορον ἂν οὗτοι ἀνήκων εἰς τὰς πλέον ἀντιμαχομένας αἱρέσεις, εἰς τοὺς ἀντινομιστάς, ἢ ἀκόμη καὶ εἰς τοὺς ἀθέους Ἰουδαίους¹²³. Ἡ «Ἀπολογητική τοῦ Ἰουδαϊσμοῦ» ως τακτική μέθοδος διηγούλυνε πάντοτε τὰ πράγματα ἔναντι τῶν ἑκάστοτε πολλαπλῶν τούτων ἐσωτερικῶν δυσκολιῶν¹²⁴. Ἡ τακτική αὕτη ὑπηρέει βεβαιώς καὶ προϋπέθετε τὴν συστηματικὴν ἐπαγρύπνησιν τοῦ ἑθνικοῦ κέντρου τῆς Ἰουδαϊκῆς προπαγάνδας.

Ἡ προπαγάνδα αὕτη ἡτο καλῶς γνωστή εἰς τὸν Ἰησοῦν Χριστόν (Ματθ. 23,15), παρά τὴν ἀντίθετον γνώμην τοῦ Η. Kassing¹²⁵. Ἡ νέα κατὰ τοῦ Χριστιανισμοῦ ἀναμόρφωσίς τῆς πρέπει νά ἡρχισε μετά τὸν λιθιοβολισμὸν τοῦ Στεφάνου καὶ ἔξι ἀφορμῆς τῆς ἐπεκτάσεως τοῦ χριστιανικοῦ κινήματος ἐκτός τῆς Παλαιστίνης, εἰς τὰ μεγάλα ἐλληνικά κέντρα τῆς Συρίας, τὰς πόλεις τῆς Δαμασκοῦ καὶ τῆς Ἀντιοχείας¹²⁶. Ἡ ἔξοντωσις τοῦ πρωτοστατοῦντος εἰς τὴν ἐπέκτασιν ταύτην, Ἀποστόλου τῶν Ἐθνῶν Παύλου καὶ ἀποστάτου τοῦ ἰδίου ἔθνους, ἐπέβαλε τὴν ἀναδιοργάνωσιν τοῦ πράγματι ἴδιοτύπου μηχανισμοῦ τῆς Ἰουδαϊκῆς προπαγάνδας¹²⁷. Αἱ μεγάλαι ἐπιτυχίαι τοῦ Ἀποστόλου Παύλου ἐσήμαινον διά τὴν Ἰουδαϊκὴν προπαγάνδαν τὴν ὥραν τοῦ μεγάλου συναγερμοῦ, ως καὶ δι' αὐτῆς ταύτην τὴν ὑπόστασιν τοῦ Ἰουδαϊσμοῦ. Τὴν φοράν ταύτην καὶ πρακτικώτεροι λόγοι ἐπέβαλον τὴν ἀναδιοργάνωσιν ἑκείνην· α) ἡ διατήρησις τῆς ἔξαρτησεως τῶν προσηλύτων καὶ τῶν «σεβιομένων τὸν Θεόν» ἀπό τὸ Ἰουδαικὸν Συνέδριον, τὸ δόπον καὶ ἐρρίθμισε τά τῆς σχέσεως αὐτῶν πρὸς τὴν θρησκείαν τοῦ Ἰσραήλ· β) ἡ ἔναντι τούτων προστασία τοῦ κύρους τῶν ἀρχόντων τοῦ Ἰουδαϊσμοῦ¹²⁸; καὶ γ) ἡ ματαίωσις πάσης προσπαθείας προσεταιρισμοῦ τῶν φιλελευθέρων καὶ τῶν

123. Ὁρα G. Hoennicke μν. Ἑργ. 175 : «Die Juden waren im grossen und ganzen ungläubig».

124. Πρβλ. E. Schürer μν. Ἑργ. III, 545.

125. Ὁρα μν. Ἑργ. 20.

126. Πρβλ. G. Klein μν. Ἑργ. 245 : «Ganz anders gestaltet sich die Propaganda seit dem Entstehen des Christentums» Ὁρα καὶ κατωτέρω : «Mit dem Tode des Stephanus beginnt ein neuer Abschnitt in der Geschichte der jüdischen Propaganda».

127. Πρβλ. G. Klein Ἐνθ^θ ἀν. 246 : «Bei der Verbreitung der Christen erfuhr man in Palästina von diesen eigenmächtigen Verfahren, und der Kampf gegen die neue Sekte wird jetzt mit System betrieben».

128. Ὁρα αὐτόθι 250. Πρβλ. καὶ Ignatz Ziegler μν. Ἑργ. 76. Ἡ ὑπερίσχωσις τοῦ Χριστιανισμοῦ ἐξετιμᾶτο ως πλήγμα καίριον κατὰ τῆς Ἰουδαϊκῆς προπαγάνδας, κατὰ τῆς διασπορᾶς καὶ αὐτοῦ τούτου τοῦ Ἰουδαϊσμοῦ. Πρβλ. Ed. Meyer μν. Ἑργ. III, 273.

άντινομιστῶν Ἰουδαίων τῆς διασπορᾶς ὑπὸ τῆς Ἀποστολικῆς Ἑκκλησίας. Οὕτως είχε κάθε λόγον τὸ εἰς τὴν Ἱερουσαλήμ κεντρὸν τῆς Ιουδαϊκῆς προπαγάνδας νὰ κατευθύνῃ ὑπειθύνως καὶ ἀπὸ συστήματος τὸ δλον Ξργὸν τῆς κατὰ τοῦ Ἀποστόλου τῶν Ἐθνῶν δράσεώς της. Πρός τοῦτο ἐπεστράτευε τοὺς πάντας καὶ τὰ πάντα διὰ τὴν ταχυτέραν ἔξοντισιν τοῦ μεγάλου ἀποστάτου καὶ διὰ τὴν διάλυσιν τῆς Ἑκκλησίας τοῦ Χριστοῦ. Μέγας ἀριθμὸς ἐκ τῶν Ἰουδαίων τῆς διασπορᾶς, κινουμένων εἴτε ἐκ ζήλου, εἴτε ἐκ δόλου, εἴτε ἐξ ἐριθείας, εἴτε «διά φθόνον καὶ ἔριν», εἴτε καὶ ἐξ ἄγαπης (πρβλ. Φιλιπ. 1,15 - 17), καὶ ἐπὶ ἀπειλῇ διαγραφῆς αὐτῶν ἐκ τῶν μητρόφων τοῦ Ιουδαϊκοῦ ἔθνους (δρα Γαλ. 5,12), ἀδιακρίτως δὲ ὡς πρὸς τὴν θρησκευτικὴν τῶν ἀπόχρωσιν, ἐπεστρατεύθησαν καὶ προσέφερον τὰς ὑπηρεσίας τῶν μετά τοῦ συνήθους δι' ἀποδήμους ἔθνικοῦ φανατισμοῦ. Πρόκειται περὶ ὑπηρεσιῶν ἐνὸς ἀδιαλείπτου καὶ ἔνιαίου ἀγῶνος μιᾶς ψυχῆς τῆς ψυχῆς τῶν ἀρχόντων τοῦ Ἰσραὴλ καὶ τῶν ἀπανταχοῦ διεσκορπισμένων τέκνων του, τῆς ἔθνικῆς δηλαδὴ ψυχῆς τῶν Ἰουδαίων, τὴν ὥποιαν ἐπὶ 25 - 27 ἑτη ἐκράτουν οἱ πράκτορες τῆς Ἰουδαϊκῆς προπαγάνδας εἰς κατάστασιν ἐτοιμότητος, πρὸς ὑπερίσχυσιν αὐτῶν εἰς τὸν κατὰ τοῦ Παύλου Ισόβιον αὐτοῦ ἀγῶνα. Οἱ πράκτορες οὗτοι ἀνήκοντεις τὰς πλέον ἀντιτιθεμένας θρησκευτικὰς δύμάδας καὶ ἀποχρώσεις τοῦ Ἰουδαϊσμοῦ. Τοῦτο ἀκριβῶς, διπερ καὶ παρεπλάνησε τὴν μέχρι τῆς σήμερον ἔρευναν τοῦ προβλήματος τῶν ἀντιπάλων τοῦ Παύλου, δὲν ἀπετέλεσε ποσῶς ἐμπόδιον εἰς τὴν στενὴν ἐπὶ καθαρῶς ἔθνικῆς καὶ πολιτικῆς βάσεως συνεργασίαν διὰ τὴν δημιουργίαν τοῦ ἐνὸς ἔνιαίου καὶ διαρκοῦς μετώπου κατὰ τοῦ Ἀποστόλου τῶν Ἐθνῶν. Οὕτως ἔξηγεται πῶς παρουσιάζονται εἰς τὰς ἐπιστολάς τοῦ Ἀποστόλου Παύλου οἱ ἀντίπαλοι αὐτοῦ ὑπὸ τὰ προσωπεῖα τῶν ἄκρως αὐστηρῶν τηρητῶν τοῦ νόμου καὶ τῶν Ἰουδαϊκῶν παραδόσεων, ὡς καὶ ὑπὸ τὰ προσωπεῖα τῶν φιλέλευθέρων καὶ ἀντινομιστῶν, τῶν τελούντων ὑπὸ τὴν ζωηράν ἐπίδρασιν τῆς Ἑλληνικῆς σοφίας καὶ τοῦ γνωστικισμοῦ, ἐκπροσωποῦντες δηλαδὴ πλήρως τὸ θρησκευτικὸν μωσαϊκὸν τοῦ Ἰουδαϊσμοῦ τῆς Καινῆς Διαθήκης. "Οὐεν ἡ ἐνότης αὐτῶν εἰς τὸν κατὰ τοῦ Παύλου ἀγῶνα μίαν μόνον ἡτο δυνατόν νὰ ἔχῃ βάσιν, τὴν καθαρῶς ἔθνικοπολιτικήν. Διὰ τοῦτο ἀκριβῶς καὶ ἡ νέα ἀναδιοργάνωσις αὐτῆς ἔθεμειλιόθη ἐπὶ τοῦ «μωσαϊκοῦ νόμου», δ ὥποιος ἐπείχε διὰ πάντα Ἰουδαίον θέσιν «Συντάγματος» καὶ «Καταστατικοῦ Χάρτου» τοῦ ἔθνους τοῦ Ἰσραὴλ, διό καὶ ἴσχυεν ἐνώπιον πάντων ὡς κανών ζωῆς¹²⁹. Δι' αὐτοῦ

129. Πρβλ. Ρωμ. 2, 19 - 20. Κατὰ τὸ χωρίον τοῦτο, πᾶς Ἰσραηλίτης ἐπίστευεν διτι κατείχεν ἐν τῷ Νόμῳ πᾶσαν τὴν γνῶσιν τῆς ἀληθείας, διό καὶ ἔθεωρει καὶ αὐτὴν τὴν μακράν ὑποδούλωσιν του εἰς ἔνους κυριαρχούς λαούς ὡς παροδικὴν τιμωρίαν, ἡ ὥποια ἐκτεινομένη ἀκόμη καὶ μέχρι τῶν ἐσχάτων καιρῶν συνιστᾷ τὴν κατηγορηματικῶτέραν καὶ ἀσφαλεστέραν ἐγγύησιν τῆς πίστεώς του εἰς τὸν μόνον ἀληθινὸν Θεόν, δστις καὶ ζητεῖ τὴν ἀπόλυτον ἀφοσίωσιν ἀπὸ μέρους τοῦ περιουσίου λαοῦ του. Πρβλ. Ρωμ. 9,1 - 11, 3.

ἐπεδιώκετο ἡ προβολὴ τῆς ὑπεροχῆς τοῦ ιουδαϊκοῦ θεοῦ, ἐναντὶ τῶν ἄλλων ἔθνων, καθόσον ὁ νόμος οὗτος δὲν ἦτο ἐπινόησις ἀνθρώπων, ἀλλά νόμος τοῦ Θεοῦ. Διὰ τοῦτο καὶ οἱ ἐποστάται ἀπ' αὐτοῦ, ὡς ὁ Παῦλος καὶ αὐτὸς ἀκόμη ὁ Ἰησοῦς Χριστός, κατηγοροῦντο ὡς ὑβριστοί τοῦ Θεοῦ καὶ προδόται τοῦ ἔθνους, κατεδικάζοντο δὲ καὶ περιεφρονοῦντο πέρισσοτερον καὶ αὐτῶν τῶν εἰδωλολατρῶν¹³⁰.

Είναι ἀληθὲς διι τὰ δσα ἔχουν γραφῇ ἥδη περὶ τῆς ιουδαϊκῆς πρόπαγάνδας, ἄν καὶ ἔξοχως κατατοπιστικά, δὲν διαφωτίζουν εἰς τὰς λεπτομερείας των τόν ἀγώνα τοῦ Παύλου κατά τῶν ἀντιπάλων του. Διότι ἡ πολύμορφία τῶν προσωπικῶν θρησκευτικῶν καὶ ἡθικῶν ἀντιλήψεων ἐνός ἑκάστου ἐξ αὐτῶν εἶναι τόσον μεγάλη καὶ οὐσιαστική, ὅστε νά καθίσταται δύσκολος ἡ διάγνωσις τῆς προελεύσεως αὐτῆς ἐκ μιᾶς καὶ μόνης ἀφετηρίας.¹³¹ Οθεν ἡ μέχρι τοῦδε γενομένη παραπλάνησις τῶν ἀσχοληθέντων εἰδικῶς περὶ τὸ θέμα τῶν ἀντιπάλων τοῦ Παύλου, νά θεωρήται εὐλόγως καὶ ἐπαρκῶς ἡτιολογημένη. Διότι δντως ἡ ἐκτοφλατικὴ πολύμορφία τῶν προσωπικῶν θρησκευτικῶν καὶ ἡθικῶν ἀντιλήψεων τῶν κατά τόπους κατά τοῦ Παύλου ἐργασθέντων πρακτόρων τοῦ Ιουδαϊσμοῦ, ἡ τόσον ἐκδηλός εἰς τὰς ἐπιστολάς τοῦ Ἀποστόλου, ἡ δποια ἀλλωστε καὶ οὐδόλως παρεκώλυε, ἀλλὰ μᾶλλον ἔξυπηρέτει τὸ ἔργον τῆς προπαγάνδας, δὲν ἐπέτρεψεν εἰς τοὺς ἐρευνητάς τοῦ θέματος τῶν ἀντιπάλων τοῦ Παύλου νά ίδουν δπισθεν τῆς πολύμορφίας ταύτης τὸν δγκον τῆς ιουδαϊκῆς προπαγάνδας. Μόνον μία καλδὲ ώργυνωμένη προπαγάνδα, ἐπὶ καθαρῶς ἔθνική βάσεις, ἡτο δυνατὸν νά χρησιμοποιήσῃ ὑπὲρ τῶν ίδίων τῆς σκοπῶν καὶ τὰ πλέον ἐτερόκλητα πρόσωπα τῆς πνευματικῆς καὶ ἔθνικῆς ὑποστάσεως τοῦ Ιουδαϊσμοῦ¹³². Διὰ τῶν ἐτεροκλήτων τούτων προσώπων ἡ ιουδαϊκὴ προπαγάνδα ἐσκλήρυνε τὸν ἀγῶνα αὐτῆς κατά τοῦ Παύλου, παρουσιάζουσα αὐτῶν ὡς δῆθεν πολυμέτωπον. Πλὴν δμως, ὡς δρθῶς παρατηρεῖ ὁ Hans Lietzmann¹³³, ἡ ιουδαϊκὴ προπαγάνδα ἐστράφη καιρίως διὰ τῆς τακτικῆς ταύτης κατά τῆς ὑποστάσεως τοῦ Ιουδαϊσμοῦ, ὡς τοῦτο ἐφάνη μετά τὴν καταστροφὴν τῆς Ἱερουσαλήμ, ἀφ' ἐνδὲ διότι οὕτως ἐπετεύχθη ἡ ἐδραίωσις τοῦ γνωστικισμοῦ εἰς τοὺς κόλπους τῆς ιουδαϊκῆς θρησκείας,

130. Πρβλ., I. Bergmann μν. Εργ. I ξε.

131. Πρβλ., W. Bousset — H. Gressmann μν. Εργ. 76 ξε.

132. "Orient-Geschichte der alten Kirche, Berlin Leipzig 1932, I 297. Πρβλ., W. Eltester, Christentum und Gnosis, Berlin 1969, 116 - 128 : Aufsatz τοῦ Weiss, Hans - Friedrich, Paulus und die Häretiker. Zum Paulus Verständnis in der Gnosis. W. G. van Unnik, Die jüdische Komponente in der Entstehung der Gnosis, ἐν K. Rudolph, Gnosis und Gnostizismus, Darmstadt 1975, 476 - 494. K. Rudolph, Randerscheinungen des Judentums und das Problem der Entstehung des Gnostizismus, ἐν K. Rudolph, Gnosis und Gnostizismus, Darmstadt, 1975, 768 - 797. K. Rudolph, Die Gnosis, Göttingen 1977, 291 - 311.

παιδίων διερου διοτι τὴν θρησκευτικήν καὶ ἡθικήν αὐτήν ἀποιμόνωσιν τῶν πρακτόρων τῆς ιουδαικῆς προπαγάνδας ἐπηκολούθησε μετὰ τὴν καταστροφὴν τῆς Ἱερουσαλήμ ἡ πολιτική καὶ ἔθνική, πλὴν διμος ὁργανωμένη κατὰ μικρᾶς θρησκευτικάς διμάδας, ἀπομόνωσις καὶ αὐθαιρεσία τῶν πρακτόρων τούτων, ώστε νὰ προέλθουν ἐξ αὐτῶν αἱ πολυνόνυμοι ιουδαιοχριστιανικαὶ αἱρέσεις, τοῦ τέλους τοῦ α' καὶ τῶν ἀρχῶν τοῦ β' μ.Χ. αἰώνος. Αὗται, ὡς γνωστόν, ἐστράφησαν καὶ κατὰ τῆς θρησκείας τῆς Παλαιᾶς Διαθήκης¹³³, καὶ κατὰ τῆς Ἐκκλησίας τοῦ Χριστοῦ, διατεινόμεναι διτὶ αὐταὶ μόναι καὶ δὴ ἐκάστη δι' ἑαυτήν, ἐκπροσωποῦν τὴν ἀλήθειαν τοῦ Εὐαγγελίου. Πλὴν διμος ἡ Ἐκκλησία τοῦ Χριστοῦ ἀντεμετώπισε ταύτας πλήρως, ἐνῷ τὸ οὔτως δημιουργηθὲν θρησκευτικὸν χάος, ἀπὸ τῆς καταστροφῆς τῆς ιουδαικῆς προπαγάνδας, εἰς τὴν περιοχὴν τοῦ Ἰουδαϊσμοῦ εἰχε πολλάς καὶ μεγάλας τραγικάς συνεπείας διά τὸν κόσμον¹³⁴. Τὸ μέγα ἀντιστάθμισμα ἔναντι τούτων εἶναι ἀνατιρρήτως ἡ ὑπὸ τοῦ νέου κράτους τοῦ Ἰσραὴλ ἐπιστροφὴ εἰς τὴν καθαράν θρησκείαν τῆς Παλαιᾶς Διαθήκης, τὴν ούσιαστικωτέραν πηγὴν τῆς διὰ μέσου τῶν αἰώνων ἔθνικῆς ἐνότητός του, καὶ τὴν ἀκλόνητον βάσιν τῶν ἐλπίδων τοῦ Ἀποστόλου Παύλου, κατὰ τὰ ἐν Ρωμ. 9,1 - 11, 33 λεγόμενά.

Β'. ΤΑ ΚΕΙΜΕΝΑ ΤΗΣ Κ. ΔΙΑΘΗΚΗΣ ΠΕΡΙ ΤΟΥ ΠΟΛΙΤΙΚΟΥ ΧΑΡΑΚΤΗΡΟΣ ΤΩΝ ΑΝΤΙΠΑΛΩΝ ΤΟΥ ΑΠΟΣΤΟΛΟΥ ΠΑΥΛΟΥ

I. Αἱ πράξεις τῶν Ἀποστόλων.

Αἱ Πράξεις τῶν Ἀποστόλων ἀδρομερῶς πάντοτε κάμνουν λόγον περὶ τῶν διωγμῶν τοῦ Παύλου, οἱ όποιοι καὶ κατὰ κύριον λόγον παρουσιάζονται ὑποκινούμενοι ὑπὸ τῶν ἀργόντων τοῦ Ἰουδαϊσμοῦ. Τὴν πρώτην σχετικὴν πληροφορίαν παρουσιάζει ὁ Λουκᾶς ὡς ἄμεσον προειδοποίησιν τοῦ Παύλου ὃν¹³⁵ αὐτὸν τούτου τοῦ Κυρίου «έγένετο δὲ μοι ὑποστρέψαντι εἰς Ἱερουσαλήμ, καὶ προσευχομένου μου ἐν τῷ ἵερῷ γενέσθαι με ἐν ἐκστάσει, καὶ ίδειν αὐτὸν λέγοντά μοι· σπεῦσον καὶ ἔξελθε ἐν τάχει ἐξ Ἱερουσαλήμ διότι οὐ παραδέξονται σου μαρτυρίαν περὶ ἔμού» (Πράξ. 22,17 - 18). Κατὰ τὴν μαρτυρίαν ταῦτην, ὁ Παῦλος λαμβάνει παρὰ τοῦ Κυρίου ἐντολήν, δημος ἀπομακρυνθῆ τὸ ταχύτερον ἀπὸ τὴν Ἱερουσαλήμ, διότι κατὰ τὴν ἐκεῖ παραμονήν του οὐδεμία ὑπῆρχεν ὑσφάλεια διά τὴν ζωὴν του. Πλὴν διμος αὕτη ἀπὸ οὐδένα ἄλλον ἥπειλετο παρὰ μόνον ἀπὸ τοὺς ἐπισήμους ἄρχοντας τοῦ Ἰσραὴλ, ἀπέναντι τῶν ὅποιων καὶ ἡτο ὑπόλογος διά τὴν ἀθέτησιν τῆς ἐπισήμου ἐντολῆς των

133. Ὁρα H. Lietzmann, μν. ἐργ. I 298 - 313. Πρβλ. G. Krüger, Handbuch der Kirchengeschichte I : Das Altertum, 2. Aufl., Tübingen 1923, 74 § 13. 2. Πρβλ. Ed. Meyer μν. ἐργ. III, 624.

134. Ὁρα ἐνταῦθα σελ. 22 ὑποσ. 68.

πρὸς δίωξιν καὶ εἰς Δαμασκόν τῶν ἐκεῖ καταφυγόντων πράττου ἔλληνιστῶν χριστιανῶν (Πράξ. 9, 1-18). Ή πρώτη αὐτῆ παρουσία τοῦ χριστιανοῦ πλέον Παύλου εἰς Ἱεροσόλυμα εἶναι δύσκολον ἀλλως νά ἔξηγηθῇ, παρὰ μόνον ώς μία λίαν πρώιμος προσκυνηματική ἐπίσκεψις ἀστραπῆς τοῦ Παύλου, γενομένη τὸ ταχύτερον δυνατὸν μετά τὴν κλήσιν του εἰς τὸ ἔργον τοῦ εὐαγγελισμοῦ τῶν ἔθνων, ὅπωσδήποτε πρὸ τῆς φυγῆς του πρὸς ἀπομόνωσιν εἰς τὴν Ἑρημὸν τῆς Ἀραβίας καὶ πρὸ τῆς ἐκείθεν ἐπανεγκαταστάσεως του εἰς Δαμασκόν, ὅποθεν καὶ ἡρχιστε τὸ ἔργον τοῦ Εὐαγγελισμοῦ (Πράξ. 9, 20-22)¹. Ο Λουκᾶς πληροφορεῖ «ώς δὲ ἐπληροῦντο ἡμέραι ίκανοι συνεβουλεύσαντο οἱ Ἰουδαῖοι (τῆς Δαμασκοῦ) ἀνελεῖν αὐτὸν ἐγνώσθη δὲ τῷ Σαύλῳ ἡ ἐπιβουλὴ αὐτῶν (Πράξ. 9, 23-24), διό καὶ κατέφυγεν εἰς «Ἱεροσόλυμα ἴστορῆσαι Κηφᾶν» (Γαλ. 1,18), παραπλανηθεὶς εἰς τοῦτο ἀπὸ τὴν ἐκεῖ ἀνενόχλητον ζωὴν καὶ ἐλευθέραν δρᾶσιν τῶν Δώδεκα Ἀποστόλων, ώς καὶ ἀπὸ τὸν διακαῆ πόθον του νά γνωρίσῃ αὐτούς: «Καὶ ἦν μετ' αὐτῶν εἰσπορευόμενος καὶ ἐκπορευόμενος εἰς Ἱερουσαλήμ παρρησιαζόμενος ἐν τῷ ὄνδρι τοῦ Κυρίου, ἐλάλει τε καὶ συνεζήτει πρὸς τοὺς Ἐλληνιστάς· οἱ δὲ ἐπεχειρούντες ἀνελεῖν αὐτὸν. Ἐπιγνῶντες δὲ οἱ ἀδελφοὶ κατήγαγον αὐτὸν εἰς Καισάρειαν καὶ ἔχαπέστειλαν αὐτὸν εἰς Ταρσόν» (Πράξ. 9, 28-30). Έκείθεν ἐκάλεσε τὸν Παῦλον ὁ Βαρνάβας εἰς Ἀντιόχειαν πρὸς ἀντιμετώπισιν ἀπὸ κοινοῦ τῶν ἀναγκῶν τῆς ἐκκλησίας τῆς πόλεως ταύτης (Πράξ. 11,25). Τοῦτο συνέβη ὅπωσδήποτε πρὸ τῆς βασιλείας τοῦ Ἀγρίππα καὶ δὴ πρὸ τοῦ ἔτους τοῦ θανάτου αὐτοῦ (44 μ.Χ.). Εἳς Ἀντιόχειας οἱ δύο Ἀπόστολοι Παῦλος καὶ Βαρνάβας ἀνέβησαν εἰς Ἱεροσόλυμα διὰ τὴν μεταφοράν τῶν προϊόντων τοῦ ἑράνου τῆς ἐκκλησίας τῆς Ἀντιόχειας (Πράξ. 11,30), ἀνέλαβον δὲ μετά ταῦτα ἀπὸ κοινοῦ, τῇ συνοδείᾳ καὶ τοῦ Μάρκου, τὴν πρώτην ἀποστολικήν περιοδείαν (Πράξ. 12, 15-13, 52)². Περὶ τὸ τέλος τῆς περιοδείας ταύτης καὶ μετά διδασκαλίαν ἐκὶ δύο Σάββατα εἰς τὴν Συναγωγὴν τῆς Ἀντιόχειας τῆς Πισιδίας, ὑπέστησαν τὸν πρῶτον διωγμὸν τῆς Ἱεραποστολῆς των, θύπο τῶν ἐκεῖ εὑρισκομένων Ἰουδαίων (Πράξ. 13,50). Ο διωγμὸς οὗτος ἐσυ-

1. Όρα Μ. Α. Σιώτου, Προλεγόμενα εἰς τὴν ἐρμηνείαν τῆς πρὸς Γαλάτας Ἐπιστολῆς τοῦ Ἀποστόλου Παύλου, Ἀθῆναι 1972, 43 ἔξ.

2. Περὶ τῆς χρονολογήσεως τῆς δράσεως τοῦ Ἀποστόλου Παύλου δρα A. Wickenhauser — J. Schmid, Einleitung in das Neue Testament, 6. Aufl., Freiburg i. Br. 1973, 397. Ή πρώτη ἀποστολική περιοδεία τοποθετεῖται μεταξύ τῶν ἔτην 44-49 μ.Χ. Ή Ἀποστολικὴ Σύνοδος τὸ 49 μ.Χ., ἡ δευτέρα ἀποστολική περιοδεία μεταξὺ τῶν ἔτην 49-53 μ.Χ., ἡ τρίτη ἀποστολική περιοδεία μεταξὺ τῶν ἔτην 53-54 μ.Χ., ἡ σύλληψις εἰς Ἱεροσόλυμα τὴν Πεντηκοστὴν τοῦ ἔτους 58 μ.Χ., ἡ φυλάκισις εἰς Καισάρειαν κατά τὰ ἔτη 58-60 μ.Χ., ἡ μεταφορά καὶ παραμονὴ εἰς Ρώμην κατά τὰ ἔτη 60-61 μ.Χ., ὁ θάνατος τοῦ Παύλου περὶ τὸ τέλος τοῦ 67 μ.Χ., καὶ πρὸ αὐτοῦ ἡ τετάρτη περιοδεία του.

νεχίσθη καὶ εἰς τὸ Ἰκόνιον³, διοῦ δὲ Παῦλος ἐσώθη ὡς διὰ θαύματος (Πράξ. 14, 19.- 20).

Εἶναι δύσκολον νὰ προσδιορισθῇ δὲ χρόνος, δὲ ὅποιος μεσολαβεῖ μεταξὺ τῶν ἐπεισοδίων τούτων καὶ τῆς ἐμφανίσεως εἰς Ἀντίόχειαν τῆς Συρίας, μετὰ τὴν εἰς αὐτήν ἐπιστροφὴν τῶν δόθηκέν του Αποστόλων Παύλου καὶ Βαρνάβα, τῶν ἀπό τῆς Ἰουδαίας ἀπεσταλμένων, οἱ δόκοι Ελέγον πρὸς τοὺς ἔκει ἀδελφούς: «ὅτι ἔλαν μὴ περιτμῆθητε, τῷ ἔθει τοῦ Μωϋσέως οὐδὲνασθε σωθῆναι» (Πράξ. 15, 1). Οἱ ἀπεσταλμένοι οὗτοι παρουσιάζονται, κανὰ τὴν πληροφορίαν τοῦ ἴδιου τοῦ Παύλου (Γαλ. 2, 12), προερχόμενοι ἐκ τοῦ κύκλου τοῦ Ἰακώβου. Κατὰ δὲ τὴν πληροφορίαν τῶν Πράξεων (15,5), διπισθεν αὐτῶν παρουσιάζονται πρόσωπα ἐκ τῆς αἱρέσεως τῶν Φαρισαίων «ἔξανεστησαν δέ τινες τῶν ἀπὸ τῆς αἱρέσεως τῶν Φαρισαίων πεπιστευκότες, λέγοντες δτὶ δεῖ περιτέμνειν αὐτοὺς παραγγέλλειν τε τηρεῖν τὸν νόμον Μωϋσέως». Τὴν δπισθεν τῶν προσώπων τούτων ὑπαρχεὶν ἐπισήμων προσώπων ἐκ τοῦ κύκλου τῶν Φαρισαίων ἐνισχύει καὶ ἡ δις γενομένη πρὸς αὐτοὺς ὑπαναχωρησίς τοῦ Πέτρου καὶ τοῦ Βαρνάβα (Πράξ. 15, 7 - 11. Γαλ. 2, 11 - 14). Οἱ Ἀπόστολος Παῦλος χαρακτηρίζει κατηγορηματικῶς τὰ πρόσωπα ταῦτα ὡς παρεισάκτους ψευδαδέλφους, «οἵτινες παρεισῆλθον κατασκοπῆσαι τὴν ἐλευθερίαν ἡμῶν, ἣν ἔχομεν ἐν Χριστῷ Ἰησού, ἵνα ἡμᾶς καταδουλώσωσι» (Γαλ. 2, 4 - 5). «Υπενθυμίζεται δτὶ ἡ ἐπιμονὴ τῶν ψευδαδέλφων τούτων, καὶ ἡ πίεσις αὐτῶν ἐπὶ τῶν ἄλλων προσώπων τῆς Ἀποστολικῆς Ἐκκλησίας, ὑπῆρξαν ἡ αἵτια τῆς συγκλήσεως τῆς Ἀποστολικῆς Συνόδου. Τὸν πολιτικὸν χαρακτῆρα τῆς ἐπὶ τοῦ προκειμένου γενομένης προσπαθείας τῶν ψευδαδέλφων τούτων ἐνισχύουν ἀφ' ἐνὸς ἡ ἡπία καὶ συμβιβαστικὴ στάσις τοῦ Ἰακώβου⁴ (Πράξ. 15, 13 - 21), καὶ ἀφ' ἑτέρου ἡ τελικὴ ἀπόφασις τῆς Ἀποστολικῆς Συνόδου (Πράξ. 15, 28 - 29, πρβλ. Γαλ. 2, 9 - 10). Δι' αὐτῆς δὲ Παῦλος ἐπεβλήθη καὶ ἀνεγνωρίσθη ὑπὸ πάντων ὡς δὲ μόνος ἀπόστολος τῶν ἐθνῶν, γεγονός τὸ δόκιον ἀσφαλῶς δὲν ἰκανοποίησε τὰ πρόσωπα τῆς Ιουδαϊκῆς προπαγάνδας, τὰ δόκια καὶ εἰχον ἀνακινήσει τὸ δλον ζήτημα. Διά τοῦτο ἡ ἀπόφασις αὐτῆς ἀπετέλει μετά ταῦτα τὴν διαρκῆ πρόκλησιν τῆς ιουδαϊκῆς προπαγάνδας καὶ τῶν δργάνων αὐτῆς. Οἱ Ἐναγγελιστῆς Λουκᾶς ἀποφεύγει σκοπίμως οἰονδήποτε λόγον περαιτέρω ἀποκαλύψεως τῶν ὑπευθύνων διὰ τὰ γενόμενα, διότι δὲν θέλει νὰ δώσῃ νέας ἀφορμάς τοιούτων νέων προστριβῶν, ὡς πράττει προκειμένου καὶ περὶ τῶν ἀντιεκκλησιαστικῶν πράξεων τῆς ρωμαϊκῆς ἔξουσίας. Πρὸς τούτοις δὲν πρέπει νὰ παραθεωρῆται καὶ ἡ

3. Κατά τὸν ραββίνον Ignatz Ziegler (μν. Ἑργ. 54), δὲ διωγμός τοῦ Παύλου εἰς τὰς πόλεις Ἰκόνιον. Δέρβην καὶ Λύστρα εἶχε καθαρῶς πολιτικὸν χαρακτῆρα.

4. Πρβλ. E. Meyer μν. Ἑργ. III, 424. Ἐνταῦθα ὑποστηρίζεται δτὶ καὶ δ συμβιβασμὸς μεταξὺ Πέτρου καὶ Παύλου ἐπετεύχθη διὰ τῆς παρεμβάσεως τοῦ Ἰακώβου.

προσωπική εύαισθησία και ή λεπτότης της πάντοτε ιουδαϊκής έθνικής συνειδήσεως του Παύλου⁵. Εναντί τῶν ἐπισήμων ἐκπροσώπων τοῦ ἔθνους του (Πράξ. 23,5. Ρωμ. 9, 1 - 5 πρβλ. Ἐβρ. 13, 19).

Αλλήν πληροφορίαν περὶ συγκρούσεως τοῦ Παύλου μετά τίνων ἐκ τῶν ἀντιπάλων του παρέχει τὸ βιβλίον τῶν Πράξεων κατὰ τὴν ἱεραποστολικήν δρᾶσίν του εἰς Φιλίππους, διε τὸ Παῦλος ἀπήλλαξε τὴν ἀνυχῆ παιδίσκην ἐκείνην ἀπὸ τὸ πνεύμα «πύθωνος», «ἥτις ἐργασίαν πολλήν παρείχε τοῖς κυρίοις αὐτῆς μαντευομένη» (Πράξ. 16, 16 - 17). Πιθανῶς τοῦτο εἶγαι τὸ μόνον περίστατικὸν τῆς ζωῆς του Παύλου, κατὰ τὸ διόποιον οὗτος ἐδιώχθη (ὅρα Πράξ. 16, 19 - 24) ἄνευ τῆς συνεργίας τῶν πρακτόρων τῆς ιουδαϊκῆς προπαγάνδας. Ὑπὸ τούτων φαίνεται ἐδιώχθη ὁ Παῦλος πάλιν εἰς Θεσσαλονίκην, ἀφοῦ προηγουμένως ἐδίδαξεν ἐκεὶ τὸ Εὐαγγέλιον του Χριστοῦ ἐπὶ τρία Σάββατα (Πράξ. 17,2). Πρόκειται περὶ χρόνου, ἀπαιτουμένου διὰ τὴν ἐπικοινωνίαν τοῦ κέντρου τῆς προπαγάνδας μετά τῶν ἐν Θεσσαλονίκῃ πρακτόρων αὐτῆς. Διὰ τὴν περίπτωσιν ταύτην ἀποβαίνουν ἑξόχως χαρακτηριστικαὶ αἱ λέξεις τοῦ κειμένου τῶν Πράξεων «Ζηλώσαντες δὲ οἱ Ιουδαῖοι» (17,5). Η ἐκφρασίς αὐτῇ, ὡς καὶ δὴ ἡ ἐν συνεχείᾳ φρασεολογίᾳ τῶν στίχων 5 - 9 προβάλλουν τὸν ἔθνικὸν φανατισμὸν τῆς τάξεως τῶν Φαρισαίων καὶ τῶν Ζηλωτῶν. Ιδιαιτέρως ἀξία προστέχεις ἀποβαίνει ἡ καθόλου νοοτροπία αὐτῶν, οἱ διόποιοι ήσαν γνωστοὶ εἰς τὸν Ἰάσονα διὰ τὴν φιλοξηρηματίαν των, ὥστε νά δωροδοκηθοῦν καὶ νά ἀφήνουν ἐλευθέρους τὸν Παῦλον καὶ τοὺς μετ' αὐτοῦ συνεργάτας: «καὶ λαβόντες τὸ ἰκανὸν παρὰ τοῦ Ἰάσονος καὶ τῶν λοιπῶν ἀπέλυσαν αὐτούς» (Πράξ. 17, 9), διὰ νά τοὺς καταδιώξουν ἐν συνεχείᾳ ἔξι τῆς Θεσσαλονίκης καὶ εἰς τὴν Βέρροιαν (Πράξ. 17, 13). Καὶ αὐτὴ ἡ φυγὴ τοῦ Παύλου εἰς Βέρροιαν συνηγορεῖ ὑπὲρ τῆς ταυτότητος τῶν ἀντιπάλων τούτων ὡς πρακτόρων τοῦ εὐρυτέρου μηχανισμοῦ τῆς ὀργανωμένης καὶ δικτυωμένης προπαγάνδας. Διὰ τὴν περίπτωσιν ταύτην τῆς διώξεως τοῦ Παύλου εἰς Θεσσαλονίκην χαρακτηριστικά τῆς τακτικῆς τῶν πρακτόρων τῆς ιουδαϊκῆς προπαγάνδας είναι: α) ἡ χρησιμοποίησις ἀγοραίων πονηρῶν ἀνδρῶν πρὸς δημιουργίαν θορύβου εἰς τὴν πόλιν· καὶ β) ἡ κατηγορία περὶ ἀναστατώσεως τῆς οἰκουμένης πρὸς ἀναπτροπήν του Καίσαρος καὶ προβολὴν ἑτέρου βασιλέως (Πράξ. 17, 5 - 7).

Ο διωγμός τοῦ Παύλου εἰς Κόρινθον ὑπὸ τῶν αὐτῶν πρακτόρων τῆς ιουδαϊκῆς προπαγάνδας ἀποτελεῖ δὲως ιδιάζουσαν περίπτωσιν, διὰ πολλοὺς καὶ διαφόρους λόγους. Πρῶτον λόγῳ τῶν μεγάλων ἐκεῖ ἐπιτυχιῶν τοῦ Παύλου καὶ τῆς ἐντεῦθεν πλήρως δικαιολογουμένης μακρῆς ἐν Κορίνθῳ ποραμονῆς αὐτοῦ ἐπὶ «ἐνιαυτὸν καὶ μῆνας ἔξ» (Πράξ. 18, 8 - 11). Δεύτερον λόγῳ τῆς προσελκύσεως εἰς τὸ Εὐαγγέλιον του Χριστοῦ σημαίνοντός τινος προσώπου τῆς

5. Ὁρα G. Hoennicke μν. Ἐργ. 18 καὶ 208.

Κορίνθου, Τιτίου Ἰούστου δνομαζομένου, ὡς και πολλάν ἐκ τῶν Κορινθίων (Πράξ. 18, 7-8). Και τρίτον λόγῳ τῆς γεωγραφικῆς, τῆς πολιτικῆς και τῆς κοινωνικῆς θέσεως τῆς Κορίνθου. Ἡ πληροφορία τῶν Ηράξεων 18, 12· «Γαλλίωνος δὲ ἀνθυπάτου ὄντος τῆς Ἀχαΐας κατεπέστησαν ὁμοθυμαδὸν οἱ Ἰουδαῖοι τῷ Παύλῳ και ἥγανον αὐτὸν ἐπὶ τὸ βῆμα» δὲν σημαίνει προφανῶς μόνον ποιος ἡτο τότε δ ἀνθυπάτος τῆς Ἀχαΐας, ἐνώπιον τοῦ διοποίου «κατεπέστησαν ὁμοθυμαδὸν οἱ Ἰουδαῖοι», ἀλλά περισσότερον δια τῆς ἀνθυπατείας τοῦ Γαλλίωνος ἔδοθη εἰς τοὺς Ἰουδαίους τῆς Κορίνθου ἡ κατάλληλος εὐκαιρία τῆς καταγγελίας τοῦ Παύλου ώς ἀνατροπέως τῆς πολιτικῆς ἀσφαλείας και τάξεως (Πράξ. 18, 13). Ἡ ἐρμηνεία αὕτη θὰ ἐσήμαινεν ἐνδεχομένως διτι ἡ καταγγελία αὕτη τοῦ Παύλου ἐνώπιον τῆς πολιτικῆς ἔξουσίας ἦγινε κατά τὴν ἀρχὴν τῆς ἀνθυπατείας τοῦ Γαλλίωνος.

Τὴν αὐτὴν τακτικὴν μετῆλθον και ἐν Ἐφέσῳ κατὰ τοῦ Παύλου οἱ ἑκεῖ καταπολεμήσαντες αὐτὸν Ἰουδαίοι ἀντίπαλοι του (Πράξ. 19, 9), μετά τὴν ἐπὶ δόλοκληρον τρίμηνον διδασκαλίαν του εἰς τὴν συναγωγήν· «὾ΩΣ δὲ τινες ἐσκληρύνοντο και ἡπείθουν κακολογοῦντες τὴν ὁδὸν ἐνώπιον τοῦ πλήθους, ἀποστάτας ἀπ' αὐτῶν ἀφώρισε τοὺς μαθητὰς, καθ' ἡμέραν διαλεγόμενος ἐν τῇ Σχολῇ Τυράννου» (Πράξ. 19, 9) ἐπὶ δύο συνεχῇ ἔτη. Περίπτωσιν διώξεως τοῦ Παύλου ἐν Ἐφέσῳ, ἀξίαν ἴδαιτέρας προσοχῆς, συνιστῷ διὰ τοὺς ἐν συνεχείᾳ προβαλλομένους λόγους, ἡ κατὰ τοῦ Παύλου ἐχθρικὴ στάσις τοῦ ἀργυροκόπου Δημητρίου και τῶν μετ' αὐτὸν τεχνικῶν κατασκευαστῶν τῶν ἀναθηματικῶν ἀγαλματιδίων τῆς Ἀρτέμιδος (Πράξ. 19, 23 - 40). Πρῶτον, διότι ἡ σύγκρουσις αὕτη ἦγινεν ἀφορμὴ ἀναμίξεως εἰς τὴν ἐκσπάσασαν ταραχὴν τῶν πρακτόρων τοῦ Ἰουδαϊσμοῦ, οἱ διοικοι και ἀνέλαβον ἐν συνεχείᾳ τὴν πρωτοθουλίαν τῆς κατά τοῦ Παύλου ἐπιθέσεως διὰ τοῦ ἐπὶ κεφαλῆς αὐτῶν Ἰουδαίου Ἀλεξάνδρου, ὡς κυρίου διμιλητοῦ και κατηγόρου τοῦ Παύλου εἰς τὴν ἐκκλησίαν τοῦ δήμου (Πράξ. 19, 33) «προβαλλόντων αὐτὸν τῶν Ἰουδαίων». Δεύτερον, διότι «τινὲς δὲ και τῶν Ἀσιαρχῶν, διντες αὐτῷ (τῷ Παύλῳ) φίλοι, πέμψαντες πρὸς αὐτὸν παρεκάλουν μὴ δοῦναι ἔσωτὸν εἰς τὸ θέατρον» (Πράξ. 19, 31), ἀσφαλῶς διότι εἶχον ὑποπέσει εἰς τὴν ἀντίληψίν των οἱ δολιότητες τῶν ἑκεὶ δρῶντων πρακτόρων τῆς ἰουδαϊκῆς προπαγάνδας εἰς βάρος τοῦ Ἀποστόλου Παύλου. Τρίτον, διότι «ἳην ἡ ἐκκλησία συγκεχυμένη και οἱ πλείους οὐκ ὥδεισαν τίνος ἔνεκα συνεληλύθεισαν» (Πράξ. 19, 32). Τέταρτον, διότι δ γραμματεὺς τῆς συνελεύσεως ἐχαρακτήρισε τοὺς κατηγορουμένους, τὸν Παῦλον δηλαδή και τοὺς συνεργάτας του, «οὔτε ἕροσύλους οὔτε βλασφημοῦντας, τὴν θεὸν ἡμᾶν» (Πράξ. 19, 37). Πέμπτον, διότι δ γραμματεὺς τῆς συνελεύσεως ὑποδεικνύει εἰς τὸν Δημήτριον και τοὺς συνεργάτας του, ἐὰν ἔχουν προσωπικὴν τίνα διαφοράν μετά τοῦ Παύλου, νά καταγγείλουν τὸ γεγονός εἰς τὰ δικαστήρια και τοὺς ἀρχοντας· «εἰ μὲν οὖν Δημήτριος και οἱ σὺν αὐτῷ τεχνίται ἔχουσι πρὸς τίνα λόγον, ἀγοραῖοι

άγονται καὶ ἀνθύπατοι εἰσιν, ἐγκαλεῖτωσαν ἀλλήλοις...» (Πράξ. 19,38). Καὶ τελευταίον, διότι ὁ γενιματεὺς τῆς συνελεύσεως διαβλέπει τὸν κίνδυνον τῆς κατηγορίες καὶ αὐτοῦ τοῦ Ιδίου ὡς συνεργοῦ καὶ συνυπευθύνον διὰ τὴν στάσιν καὶ ἀναταραχὴν ἔκεινην: «καὶ γάρ κινδύνουεύομεν ἐγκαλεῖσθαι στάσεως περὶ τὴν σήμερον, μηδενὸς αἰτίου ὑπάρχοντος, περὶ οὐ σύ δυνητόμεθα ἀποδοῦναι λόγον περὶ τῆς συστροφῆς ταύτης» (Πράξ. 19,40).

Κατά τὰς πληροφορίας τῶν Πράξεων 20,3 - 4, πάρουσιάζονται οἱ ἔξε-γερθέντες κατά τοῦ Παύλου εἰς τὰς διαφόρους πόλεις τῆς Ἐλλάδος συνεργοῦντες ἀπὸ κοινοῦ εἰς ἓν σχέδιον ἔξοντάσεως τοῦ Ἀποστόλου. Πρόκειται περὶ τοῦ χρόνου τῆς ἐπιστροφῆς διὰ τῆς Μακεδονίας εἰς Ἰεροσόλυμα, μετά τὴν νέαν τρίμηνον παραμονήν τοῦ Παύλου εἰς Ἐλλάδα: «γενομένης ἐπιβουλῆς αὐτῷ ὑπὸ τῶν Ἰουδαίων μέλλοντι ἀνάγεσθαι εἰς τὴν Συρίαν». Ἡ ἐπιβουλὴ αὐτῇ πρέπει νὰ νοηθῇ ὡς καλῶς προσχεδιασθεῖσα κλιμάκωτὴ ἐνέργεια πρὸς διασφάλισιν τῆς ἐπιτυχίας της, ἀνήκει δὲ εἰς τὸν μεταξὺ τῆς συγγραφῆς τῶν δύο πρὸς Κορινθίους ἐπιστολῶν χρόνον, κατά τὸν διοίον εἶχε φθάσει εἰς τὸ ἀποκορύφωμά της ἡ κρίσις μεταξὺ Παύλου καὶ τῶν ἀντιπάλων του. Κατά τὸ χωρίον τῶν Πράξεων 20,19 παρουσιάζεται δὲ Παῦλος κάμινων λόγον πρὸς τοὺς πρεσβυτέρους τῆς Ἐφέσου περὶ «δακρύων καὶ πειρασμῶν τῶν συμβάντων μοι ἐν ταῖς ἐπιβουλαῖς τῶν Ἰουδαίων», ὡς καὶ περὶ τῶν ἐν συνεχείᾳ κακῶν προαισθήσεών του: «Καὶ νῦν ιδού δεδεμένος ἐγὼ τῷ πνεύματι πορεύομαι εἰς Ἱερουσαλήμ, τὰ ἐν αὐτῇ συναντήσοντα ἐμοὶ μὴ εἰδώς, πλὴν ὅτι τὸ πνεῦμα τὸ ἄγιον κατὰ πόλιν διαμαρτύρεται μοι λέγον ὅτι δεσμά καὶ θλίψεις μὲνονταιν» (Πράξ. 20,22-23). Τὰς αὐτὰς προαισθήσεις ἔχει διὰ τὴν δίωξιν καὶ τῶν ὑπὸ αὐτοῦ ἰδρυθεισῶν ἐκκλησιαστικῶν κοινοτήτων: «Ἐγὼ οἴδα ὅτι εἰσελεύσονται μετὰ τὴν ἀφίξιν μου λύκοι βαρεῖς εἰς ὑμᾶς μὴ φειδόμενοι τοῦ ποιμήνου» (Πράξ. 20,29 καὶ 21,11-14). Διὰ τῶν προαισθήσεων τούτων γίνεται σαφές ὅτι δὲ Παῦλος συνδέει τὰς ἐν Κορίνθῳ διώξεις του πρὸς τὰ ὄσα ἔχει νὰ ἀντιμετωπίσῃ εἰς Ἱεροσόλυμα. Πρὸς τούτους καὶ ἡ πρὸς τὸν ἄρτι ἀφιχθέντα εἰς Ἱεροσόλυμα Παῦλον σύστασις τοῦ Ἱακώβου, δπως κατευνάσῃ ἐμπράκτως τοὺς πρὸς αὐτὸν ἀντιτιθεμένους, σημαίνει ὅτι είχον πλέον γίνει εὐρύτερον γνωσταί αἱ κατὰ τοῦ Παύλου διαθέσεις τῶν ἀρχόντων τοῦ Ἰσραὴλ καὶ τοῦ ὑπὸ αὐτῶν ὑποκεινομένου λαοῦ. «Θεωρεῖς, ἀδελφέ, πόσαι μυριάδες εἰσίν εἰν τοῖς Ἰουδαίοις τῶν πεπιστευκότων, καὶ πάντες ζηλεύται τοῦ νόμου ἐπάρχουσιν» κατηχήθησαν δὲ περὶ σοῦ ὅτι ἀποστοσίαν διδάσκεις ἀπὸ Μωϋσέως τοὺς κατὰ τὰ ἔθνη πάντας Ἰουδαίους, λέγων μὴ περιτέμνειν αὐτοὺς τὰ τέκνα μηδὲ τοῖς ἔθεσιν περικατεῖν...» (Πράξ. 21,20-21).

Ἄξια ίδιαιτέρας προσοχῆς τυγχάνει ἐνταῦθα ἡ χρῆσις τοῦ ρήματος «κατηχήθησαν δὲ περὶ σοῦ». Τοῦτο δηλοῖ τὴν κατὰ τοῦ Παύλου ὑποκίνησιν αὐτῶν πρὸ τῆς ἀφίξεως του εἰς Ἱεροσόλυμα. Ο Παῦλος ἡναγκάσθη νὰ ἐν-

δώσῃ εἰς τάς ὑποδειξεῖς τοῦ Ἱακώβου (Πράξ. 21,26). Παρὰ πάντα ταῦτα ἔξανέστησαν κατ' αὐτοῦ οἱ ἀπὸ τῆς Ἀσίας Ἰουδαῖοι (Πράξ. 24,19-20), διότε τὸν εἰδὸν εἰς τὸν ναὸν καὶ «συνέχεον πάντα δχλον καὶ ἐπέβαλλον εἰς αὐτὸν τὰς χείρας» (Πράξ. 21,27-28). Ἡ ἀπαίτησις τοῦ Παύλου, δῆλος δὲ ἐπαρχος Φῆλιξ καλέση ἐνώπιον του καὶ ἀνακρίνη τοὺς κατηγόρους του, ἐκφράζει τὴν πέποιθησιν τοῦ Ἀποστόλου διτὶ ἡ παρουσία των καὶ μόνη ἐνώπιον τοῦ ἐπάρχου ἡτο ἀρκετή διά νά πεισθῇ πᾶς τις περὶ τῆς ἰδιότητός των ὡς μισθάρνων δργάνων τῆς ιουδαϊκῆς προπαγάνδας. Οὗτοι, καταγγέλλοντες τὸν Παῦλον, διτὶ «οὐτός ἐστιν δὲ ἄνθρωπος δὲ κατὰ τοῦ λαοῦ καὶ τοῦ νόμου καὶ τοῦ τόπου τούτου πάντας πανταχῷ διδάσκων, ἔτι δὲ καὶ Ἐλληνας εἰσήγαγεν εἰς τὸ ἱερόν καὶ κεκοίνωκεν τὸν ἅγιον τόπον τοῦτον» (Πράξ. 21,28), ἀπέβλεπον ἀφ' ἐνός μὲν νά ἔξαψουν τὴν κατὰ τοῦ Παύλου μανίαν τοῦ δχλου, καὶ ἀφ' ἑτέρου νά ἀσκήσουν οὕτω πίεσιν κατὰ τοῦ ἐπάρχου, ὥστε νά ἐνδώσῃ οὗτος εἰς τάς ἀξιώσεις αὐτῶν. (Πρβλ. Πράξ. 21, 31-36· 22, 22-23· 23,2-5). Τά μέτρα ἀσφαλείας ὑπὲρ τῆς ζωῆς τοῦ Ἀποστόλου Παύλου (Πράξ. 21,31 ἔξ. καὶ 22,25-29) δὲν ἐμετρίασαν, ἀλλ᾽ ἐπηγέρησαν τὴν μανίαν τοῦ δχλου (Πράξ. 22,22 ἔξ.), διότι οὗτος ἀσφαλῶς ἐνεθαρρύνετο πρὸς τοῦτο ὑπὸ τῶν πρακτόρων τῆς ιουδαϊκῆς προπαγάνδας, διά τοὺς δύοις δὲν ἐπρεπε πλέον νά χαθῇ καὶ ἡ εὐκαιρία αὕτη τῆς ἔξοντάσεως τοῦ Παύλου. «Γενομένης δὲ ἡμέρας ποιήσαντες συστροφὴν οἱ Ἰουδαῖοι ἀνεθεμάτισαν ἑαυτούς, λέγοντες μήτε φαγεῖν μήτε πεῖν ἕως οὐ ἀποκτείνωσι τὸν Παῦλον. Ἡσαν δὲ πλείους τεσσαράκοντα οἱ ταῦτην τὴν συννομοσίαν ποιησάμενοι» (Πράξ. 23, 12·ἔξ. πρβλ. καὶ 23, 14-22 καὶ 30). Χαρακτηριστικοὶ διά τὸν καθαρὸν πολιτικὸν χαρακτῆρα τῶν ἀντιπάλων τούτων τοῦ Παύλου ἀποβαίνουν καὶ οἱ λόγοι τοῦ Ἐλληνος-Τερτύλλου, τοῦ συνηγόρου τοῦ Ἀρχιερέως Ἀνανίου, πρὸς τὸν ἐπαρχὸν Φῆλικα: «εὑρόντες γάρ τὸν ἄνδρα τοῦτον λοιμὸν καὶ κινοῦντα στάσεις πᾶσιν τοῖς Ἰουδαίοις τοῖς κατὰ τὴν οἰκουμένην πρωτοστάτην τε τῆς τῶν Ναζωραίων αἵρεσεως, δις καὶ τὸ ἱερόν ἐπείρασεν βεβηλῶσαι...» (Πράξ. 24,5-6). «Ο Παῦλος, ἀποκρούων τάς κατηγορίας ταύτας, ἐπεκαλέσθη οὐχὶ τάς θρησκευτικάς του πεποιθήσεις, ἀλλὰ τάς φροντίδας του ὑπὲρ τοῦ ἔθνους του. «Ἐν τούτῳ καὶ αὐτὸς ἀσκῶ ὑπρόσκοπτον συνείδησιν ἔχειν πρὸς τὸν Θεόν καὶ τοὺς ἀνθρώπους διά παντός. Δι' ἑτῶν δὲ πλειόνων ἐλεγμοσύνας ποιήσων εἰς τὸ ἔθνος μου παρεγενόμην καὶ προσφορᾶς...» (Πράξ. 24,16-17).

«Ο Εὐαγγελιστής Λουκᾶς ἀναφέρει καὶ ἄλλην ἐνέδραν καὶ ἐπιβουλῆν (Πράξ. 25,3), ὡς καὶ νέας βαρυτάτας κατηγορίας τῶν ἀντιπάλων του κατά τοῦ Παύλου ἐνώπιον τοῦ ἐπάρχου Φῆστου: «Πολλὰ καὶ βαρέα αἰτιώματα καταφέροντες, ἢ οὐκ ἴσχυον ἀποδεῖξαι, τοῦ Παύλου ἀπολογουμένου διτὶ οὕτε εἰς τὸν νόμον τῶν Ἰουδαίων οὕτε εἰς τὸ ἱερόν οὕτε εἰς Καισαρά τι ἡμαρτον» (Πράξ. 25,7-8). Τὸν πολιτικὸν τοῦτον χαρακτῆρα προδίδουν καὶ οἱ λόγοι

τοῦ ἐπάρχου Φήστου πρὸς τὸν βασιλέα Ἀγρίππαν· «...θεωρεῖτε τοῦτον περὶ οὐ ἄπαν τὸ πλῆθος τῶν Ἰουδαίων ἐνέτυχόν μοι ἐν τε Ἱεροσολύμοις καὶ ἐνθάδε βοῶντες μὴ δεῖν αὐτὸν ζῆν μηκέτι» (Πράξ. 25,24). Καὶ οἱ λόγοι τοῦ ἀπολογουμένου Παύλου περιορίζονται εἰς τὸν πολιτικὸν χαρακτῆρα τῶν ἀντιπάλων του: «Ἰουδαίους οὐδέν ηδίκησα» (Πράξ. 25,10); «Θύξ ὡς τοῦ ἔθνους μου ἔχων τι κατηγορεῖν» (Πράξ. 28,19).

2. *Ai Ἐπιστολαὶ τοῦ Ἀποστόλου Παύλου.*

Ο πολιτικὸς χαρακτήρα τῶν ἀντιπάλων τοῦ Ἀποστόλου Παύλου προβάλλει ἐπαρκῶς καὶ διὰ τῶν ἐπιστολῶν αὐτοῦ. Αὕτω, ἐξεταζόμεναι ἀπὸ τῆς σκοπιᾶς ταύτης, διακρίνονται εἰς τρεῖς κατηγορίας. Τὴν πρώτην τούτων ἀποτελοῦν, δσαι ἐγράφησαν ὑπὸ τὴν πίεσιν τῆς ἀναμνήσεως τῶν ταλαιπωριῶν, τάς ὁποίας ὑπέστησαν ἐκ μέρους τῶν ἀντιπάλων τοῦ Παύλου καὶ ὁ ίδιος καὶ οἱ παραλήπται αὐτῶν. Ἐγράφησαν δὲ πρὸς παροχὴν σχετικῶν παρανέσεων καὶ πληροφοριῶν. Είναι δὲ αὗται· αἱ πρὸς Φιλιππησίους, αἱ δύο πρὸς Θεσσαλονικεῖς, ἡ πρὸς Ἐφεσίους καὶ ἡ πρὸς Ρωμαίους. Τὴν δευτέραν κατηγορίαν ἀποτελοῦν αἱ ἐκτενέστερον ἀναφερόμεναι εἰς τὴν κατὰ τοῦ Παύλου συστηματικὴν δρᾶσιν τῶν ἀντιπάλων του εἰς αὐτὴν ταύτην τὴν περιοχὴν τῶν παραληπτῶν των. Είναι δὲ αὗται· αἱ δύο πρὸς Τιμόθεον, ἡ πρὸς Τίτον καὶ ἡ πρὸς Κολοσσαῖς. Τὴν τρίτην κατηγορίαν ἀποτελοῦν, δσαι ἀκριβῶς ἐγράφησαν πρὸς ἀπόκρουσιν τῶν ἀντιπάλων του καὶ ἔξουδετέρωσιν τῶν ἀποτελεσμάτων τοῦ ἔργου των εἰς τάς ἐκκλησίας τῶν παραληπτῶν τῶν ἐπιστολῶν τούτων. Αὕται είναι· αἱ δύο πρὸς Κορινθίους⁶ καὶ ἡ πρὸς Γαλάτας⁷.

Κατὰ τὴν πρὸς Φιλιππησίους (1,12-25), ὁ Παῦλος πληροφορεῖ τοὺς ἀναγνώστας τῆς δτι αἱ φυλακίσεις του ἐνισχύουν τοὺς συνεργάτας του εἰς τὸ ἱεραποστολικὸν ἔργον των, ὅστε οὔτος μετ' ἐκείνων «περισσότερως τολμῶν ἀφόβως τὸν λόγον τοῦ Θεοῦ λαλεῖν». Οἱ ἀντίπαλοι του χαρακτηρίζονται ὡς πρόσωπα, τὰ ὁποῖα «τὸν Χριστὸν καταγγέλουσιν, οὐχ ἀγνῶς, οἰόμενοι θλίψιν ἐγείρειν τοῖς δεσμοῖς μου» (1,15-17). Οὔτοι ρητῶς ὀνομάζονται «ἀντικείμενοι», τῶν ὁποίων τὴν ἀπώλειαν ἐγγυᾶται ἡ ἀφοβία τῶν Φιλιππησίων (1,28). Περαιτέρω συνηγοροῦν ὑπὲρ τοῦ πολιτικοῦ χαρακτῆρος τῶν ἀντιπάλων τοῦ Παύλου· α) οἱ βαρεῖς χαρακτηρισμοὶ «κύνες», «κακοὶ ἐργάται», «κατατομῆ» (3,2); β) ἡ ἐν συνεχείᾳ προβολή ὑπὸ τοῦ Παύλου τοῦ ἔαυτοῦ του ὡς Ἐβραίου γνησιωτέρου καὶ πιστοτέρου τῶν ἀντιπάλων του (3,4-14); γ) ἡ περιγραφὴ τῶν ἀντιπάλων του ὡς «ἀγύρων τοῦ σταυροῦ τοῦ Χρι-

6. Πρβλ. Ed. Meyer μν. Ἑργ. III. 438.

7. Αὐτόθι 433.

στοι, ὃν τὸ τέλος ἀπώλεια, ὃν ὁ Θεός ἡ κοιλία καὶ ἡ δόξα ἐν τῇ αἰσχύνῃ αὐτῶν» (3,18-19).

Περὶ τῶν διωγμῶν τοῦ Παύλου ὑπὸ τῶν ἀντιπάλων του γίνεται λόγος καὶ εἰς τὰς δύο πρὸς Θεσσαλονικεῖς ἐπιστολάς (ὅρα Α' 1,6· 2,2· 14-15· Β' 2,3· 10-12· 3,6). Καὶ εἰς μὲν τὴν πρώτην ὁ Παῦλος περιορίζεται νὰ ὑπογραμμίσῃ τὸν σκοπὸν τῶν ἀντιπάλων τοῦ, τὴν πρὸς τὰ ἔθνη δηλαδὴ παρεμπόδιστν τοῦ κηρύγματος τοῦ Εὐαγγελίου. Εἰς δὲ τὴν δευτέραν ὑποδεικνύει εἰς τοὺς ἀναγνώστας της πᾶς νὰ προφυλάσσωνται ἀπὸ τοὺς ἀντιπάλους του.

Εἰς τὴν πρὸς Ἐφεσίους πάλιν, τὰ δσα λέγονται ἀφ' ἐνὸς εἰς τὸ 6,10-20 περὶ τῆς πανοπλίας τοῦ Θεοῦ (πρβλ. 1 Θεσ. 5,8) καὶ ἀφ' ἑτέρου περὶ τῆς χρήσεως της εἰς τὸν πόλεμον κατὰ τοῦ διαβόλου, προσιδιάζουν καὶ ταῦτα εἰς τὴν ἡθικὴν διαφθοράν τῶν ἀντιπάλων τοῦ Παύλου (πρβλ. Φιλιπ. 3,19). Οὗτοι ὑπηρετοῦν διὰ τῆς διεφθαρμένης ζωῆς των οὐχὶ τὸν νόμον καὶ τὸν Ἰουδαϊσμόν, ἀλλὰ τὸν διάβολον. Τοῦτον ἀκριβῶς ἀναγνωρίζει ὁ Παῦλος δηπισθεν τῶν προσώπων τῶν ἀντιπάλων του. Άι ἐκφράστεις δηλαδὴ «ἀρχαῖ», «ἔξουσίαι», «κοσμοκράτορες», δὲν ἔχουν μόνον μεταφορικὴν ἔννοιαν, τουτέστι δὲν ἀναφέρονται μόνον εἰς ὑπερκόσμια ἀστρολογικά δόντα καὶ δυνάμεις πνευμάτων, ὡς δέχονται πολλοί⁸, ἀλλ' ἀναφέρονται ἐξ Ἰσοῦ καὶ εἰς τὰς πολιτικάς ἀρχάς καὶ εἰς τὰς ἔξουσίας τοῦ Ἰσραὴλ⁹. Ο Παῦλος δὲν ἀποκλείεται νὰ ἀναφέρεται ἐνταῦθα εἰς φυσικά πρόσωπα πρακτόρων τῶν ιουδαϊκῶν ἀρχῶν, τὰ ὅποια ἐμφοροῦνται ἀπὸ γνωστικούσας διαρχικάς ἀντιλήψεις.

Εἰς τὴν πρὸς Ρωμαίους ἐπιστολὴν ἀποβινεῖ ἔξοχως χαρακτηριστικὴ ἡ ὑπὸ τοῦ Παύλου ἀπόκρουσις τῆς κατ' αὐτοῦ κατηγορίας τῶν ἀντιπάλων του, κατὰ τὴν ὁποίαν οὗτος ὑπῆρξεν ἀπόστάτης ἀπὸ τῶν πατρικῶν του παραδόσεων καὶ προδότης τοῦ ἔθνους του (ὅρα 9,1-5· 10,1-2· 11,1-2· 5· 12-14· 21· 24-30). Τὰ δὲ προβαλλόμενα ἐν 13,1-7 (πρβλ. Τίτου 2,8 καὶ 3,1) περὶ τοῦ σεβασμοῦ ὑπὸ τῶν χριστιανῶν τῆς πολιτικῆς ἔξουσίας, δὲν είναι δυνατὸν νὰ θεωρηθοῦν ἀσχετα πρὸς τὰς γενομένας κατ' αὐτοῦ κατηγορίας. Οὔτε καὶ τὰ ἐν Ἐφ. 6,10-20 λεγόμενα περὶ ἀρχῶν, ἔξουσιῶν καὶ κοσμοκρατόρων. Πάντα ταῦτα χρησιμοποιοῦνται προληπτικῶς ὡς ἀπόκρουσις πάσης διαδόσεως τῶν ἐπιμόνων κατηγοριῶν τῶν ἀντιπάλων του, περὶ προσπαθείας ἀνατροπῆς ὑπὸ τοῦ Παύλου τῆς δημοσίας τάξεως καὶ τῆς πολιτικῆς ἀσφαλείας τοῦ ρωμαϊκοῦ κράτους. Εἰδικότερον τὰ ἐν 16,17-20 γραφόμενα, περὶ διχοστασιῶν καὶ σκανδάλων, ἀναφέρονται εἰς τοὺς ἀντιπάλους τοῦ Παύλου, οἱ ὅποιοι .

8. Πρβλ. H. Schlier, *Der Brief an die Epheser*, 5. Aufl. Düsseldorf 1965, 288-395.

9. Πρβλ. Joh. Gnilka, *Der Epheserbrief*, Freiburg i. Br. 1971, 306-308: «Diese grundsätzliche Sinn muss festgehalten werden, wenn unser Schreiben auch keine Polemik gegen den Gestirnglauben wie der Kolosserbrief kennt».

δχι μόνον δέν ἐνδιαφέρονται διά τὴν πνευματικήν σωτηρίαν τῶν ἄλλων, ἀλλὰ ιδιοτελῆς («τῇ ἑαυτῶν κοιλίᾳ») ἔξαπατον «διά τῆς χρηστολογίας καὶ εὐλογίας τάς καρδίας τῶν ἀκάκων» (16,18). Κατά τὰ χωρία πάλιν 2,13-16 καὶ 3,1-20· 27-39, δι Παῦλος παρουσιάζει τοὺς ἀντιπάλους του πνευματικῶς κατωτέρους παντὸς ἴδεολόγου κήρυκος οἰασδήποτε ἄλλης θρησκευτικῆς διδασκαλίας.

Πολλά στοιχεῖα τοῦ πολιτικοῦ χαρακτήρος τῶν ἀντιπάλων τοῦ Παύλου παρουσιάζουν καὶ αἱ τέσσαρες ἐπιστολαὶ τῆς δευτέρας κατηγορίας· α) Ἡ πρὸς Κολοσσαῖς ἐπιστολή, ἡ ὅποια ἀπηνθύνετο πρὸς χριστιανούς, ζῶντας ἀπὸ μακροῦ μέσα·εἰς τὴν χοάνην τοῦ γνωστικισμοῦ καὶ τοῦ συγκρητισμοῦ, προδίδει τὴν προσαρμογὴν τῶν ἀντιπάλων τοῦ Παύλου κατά τὴν ἐκεὶ δρᾶσιν τῶν πρὸς τὸ δόλον κλῖμα, τὰ συνθήματα καὶ τὴν φρασεολογίαν τῶν συστημάτων τούτων. Πάντα τὰ χωρία τῆς ἐπιστολῆς ταύτης, τὰ ὅποια παρουσιάζουν οἰανδήποτε σχέσιν πρὸς τοὺς ἀντιπάλους τοῦ Παύλου (λ..χ. τὰ 1,16· 2,1· 3· 4· 8· 10-14· 16· 18· 21-23· 3,11), εἶναι εὔκολον νῦ συσχετισθοῦν πρὸς πράκτορας τῆς ιουδαϊκῆς προπαγάνδας. Οὕτω κρίνεται λίγαν ἐπιτυχῆς ἡ ἀποψίς τοῦ Hans Lietzmann, κατά τὴν ὅποιαν οἱ διά τῆς ἐπιστολῆς ταύτης καταπολεμούμενοι ἀντίπαλοι τοῦ Παύλου ἀνήκουν εἰς «eine stark judaierende Gnosis»¹⁰. β) Εἰς ἀμφοτέρας τάς πρὸς Τιμόθεον ἐπιστολάς γίνεται περισσότερον πρόδηλος ἡ ἐκ τῆς ιουδαϊκῆς προπαγάνδας προέλευσις τῶν ἀντιπάλων τοῦ Παύλου. Σχετικά παρουσιάζονται τὰ χωρία: 1 Τιμ. 1,3· 6· 7· 19· 4, 1· 3· 7· 6,3-4· 20. 2 Τιμ. 1,15· 2,16· 22-23· 3,1· 10-11· 4, 14-15. Ἰδιαιτέρως ἄξια προσοχῆς παρουσιάζονται καὶ ἡ χρῆσις τοῦ οὐσιαστικοῦ «γάγγραινα» (2,16) πρὸς χαρακτηρισμὸν αὐτῶν, καὶ ἡ ὑπόμνησις τῶν ὑπ' αὐτῶν διώξεων τοῦ Παύλου εἰς τάς πόλεις Ἀντιόχειαν τῆς Πισιδίας, Ἰκόνιον καὶ Δέρβην. γ) Καὶ εἰς τὴν πρὸς Τίτον ἐπιστολὴν ὑπάρχουν ἀξιόλογα σχετικά στοιχεῖα, ὡς λ..χ. ἡ πρότασις: «οἱ ἐκ τῆς περιτομῆς... οἵτινες δὲ οἱ οἰκους ἀνατρέπουσι διδάσκοντες ἢ μή δει αἰσχροῦν κέρδους χάριν» (1,11), ἐκφραστις φανερώνουσα διτὶ πρόκειται περὶ μισθάρνων δργάνων τῆς ιουδαϊκῆς προπαγάνδας. Τὸ λόγιον ὥσαύτως τοῦ Ἐπιμενίδου κατά τῶν Κρητῶν, τὸ ὅποιον μᾶλλον ἀφορᾷ μόνον εἰς τοὺς Ιουδαίους τῆς Κρήτης, τῶν ὅποιων παρουσιάζεται ὁ Ἐπιμενίδης ὡς εἰς αὐτῶν ἄδιος αὐτῶν προφήτης» (1,12). Τὴν ἀποψιν ταύτην ἐνισχύει καὶ ἡ πληροφορία, κατὰ τὴν ὅποιαν οἱ χριστιανοὶ τῆς Κρήτης παρουσιάζοντο «προσέχοντες ιουδαϊκοῖς μύθοις» (1,14)¹¹. Τέλος καὶ τὰ

10. Ὁρα H. Lietzmann, Geschichte der alten Kirche, Berlin und Leipzig 1932, I, 297 ἐξ. Πρβλ. M. Friedländer, Der vorchristliche jüdische Gnosticismus, Göttingen 1898.

11. Ὁ ραββίνος J. Bergmann (μν. ζργ. 146) ὑπογραμμίζει τάς πληροφορίας τοῦ Τακίτου, κατὰ τάς ὅποιας «die Juden stammen aus Kreta und ihr Name (Judäei) kommt von Berge Ida ...».

χωρία 1,16· 3,9-10 θὰ ἡτο δυνατόν νὰ θεωρηθοῦν ως ἐνισχύοντα τὸν πολιτικὸν χαρακτῆρα τῶν ἀντιπάλων τοῦ Παύλου.

Τὰ οὐπαστικώτερα στοιχεῖα περὶ τοῦ πολιτικοῦ χαρακτῆρος τῶν ἀντιπάλων τοῦ Παύλου παρουσιάζουν αἱ τρεῖς ἐπιστολαὶ τῆς τρίτης κατηγορίας, ἀκριβῶς διότι ταύτας ἔγραψεν δὲ Παῦλος πρὸς ἀπόκρουστιν τῆς εἰς τὰς ἐκκλησίας τῶν παραληπτῶν των δράσεως τῶν ἀντιπάλων του¹². Ἀξία προσοχῆς εἶναι ἐν πρώτοις ἡ ταχεῖα καὶ πλήρης ἐνημέρωσις τοῦ Παύλου περὶ τῆς δράσεως τῶν ἀντιπάλων του εἰς τὰς ἐκκλησίας ταύτας. Τοῦτο σημαίνει δτὶ δχι μόνον δὲν ὑπέστη αἰφνιδιασμόν, ἀλλὰ γνωρίζων καλῶς τοὺς ἀντιπάλους του, εἶχε λάβει πρόνοιαν, ὥστε ἐγκαίρως καὶ πλήρως νὰ ἐνημεροῦται ὑπὸ τῶν πιστῶν διαδῶν του, διουδήποτε καὶ ἐάν θὰ ἐνεφανίζοντο οὗτοι¹³. Παρατηρεῖται ώσαντος δτὶ καὶ εἰς τὰς τρεῖς ταύτας ἐπιστολάς δὲ Παῦλος ἀποκρούει τὰς κατ' αὐτὸν συκοφαντίας τῶν ἀντιπάλων του, περὶ ἔλλειψεως οἰασδήποτε ἐπαφῆς καὶ σχέσεως αὐτοῦ μετά τοῦ εἰς τὴν Παλαιστίνην ζήσαντος Ἰησοῦ (2 Κορινθ. 5,16), ως καὶ μετά τῶν Δώδεκα Ἀποστόλων. Ο Παῦλος ἀποκρούει τὰς συκοφαντίας ταύτας, καθόσον ἀντιλαμβάνεται δτὶ δι' αὐτῶν οἱ ἀντίπαλοι του ἀποβλέπουν εἰς τὴν μείωσιν τοῦ ἀποστολικοῦ του κύρους καὶ εἰς τὴν διαμφισβήτησιν τῆς ἀληθείας τοῦ Εὐαγγελίου του, διπερ καὶ πρὸς στιγμὴν ἐπέτυχον οὗτοι εἰς τὰς ἐκκλησίας καὶ τῆς Κορίνθου καὶ τῆς Γαλατίας. Εἰς τὴν ἐκκλησίαν δηλαδὴ τῆς Κορίνθου ἐπέτυχον τοῦτο διά τῆς διχοστασίας τῶν φατριῶν (1 Κορ. 1,11-12· 3,4-9· 22· 11,19)¹⁴. Οἱ ἀντίπαλοι τοῦ Παύλου παρουσιάζονται καταβάλλοντες περισσοτέρας προσπαθείας εἰς τὴν ἐκκλησίαν τῆς Κορίνθου ἵνεκα προφανῶς τῶν ἀπ' ἀρχῆς μεγάλων ἐκεῖ ἐπιτυχιῶν τοῦ Ἀποστόλου Παύλου (1 Κορ. 1,15-16). Ἐνάλογος παρουσιάζεται καὶ ἡ δολιότης αὐτῶν, ὥστε νὰ ἐμφανίζωνται ως ζηλωτοὶ τῆς καθαρῆς χριστιανικῆς διδασκαλίας, καὶ ως ὑπέρ λιαν ἀπόστολοι (2 Κορ. 11,5· 12,11-12), διακρινόμενοι διά τὴν σοφίαν των (1 Κορ. 1,8· 3, 11· 18-21· 4, 6· 8, 1-7· 10,12)¹⁵, ως καὶ διά τὰς πολλάς προσωπικάς των σχέσεις (1 Κορ. 4,10-18· 2 Κορ. 5,12)¹⁶, προσόντα, τὰ δποῖα δὲν ἔχει νὰ πα-

12. Κατά τὸν G. Hoennicke μν. Ἑργ. 212, οἱ ἀντίπαλοι τοῦ Παύλου, οἱ δράσαντες εἰς τὰς ἐκκλησίας τῆς Κορίνθου καὶ Γαλατίας, προήρχοντο ἐκ τῆς Παλαιστίνης, ἢ ἐκ τῆς Συρίας, ως πράκτορες, («Emissāres») ισχυρῶς τίνος μερίδος. Πρβλ. H. J. Schoeps, Paulus 73 - 77.

13. Πρβλ. E. von Dobschütz, Die Urchristlichen Gemeinden, Leipzig 1902. 81.

14. Πρβλ. X. S. Boύλγαρη μν. Ἑργ. 67 δξ.

15. Ο Παῦλος ἀντιπαρατηρεῖ (1 Κορ. 12,8) δτὶ ἡ ἀληθής σοφία καὶ γνῶσις εἶναι χαρίσματα μόνον τοῦ Θεοῦ. Πρβλ. G. Hoennicke μν. Ἑργ. 220.

16. Οὗτοι ἔρχονται συστημένοι, κατά τὸ 2 Κορ. 3,1, ἀπό λιαν ἔγκυρα πρόσωπα τῆς Ἱερουσαλήμ. Κατά τὸν H. J. Schoeps (Paulus 70 καὶ 73), τὰ πρόσωπα ταῦτα δὲν προέρχονται ἐκ τοῦ κύκλου τῶν Δώδεκα, ἀλλὰ εἶναι ἐκ τῶν «Leitern der jerusalemener Judaischengruppe». Ο H. J. Schoeps (αὐτόθι 69) δέχεται τοὺς ἀντιπάλους τοῦ Παύλου, τοὺς

ρουσιάση, κατ' αύτούς, ὁ Παῦλος (1 Κορ. 3,1-3·10-15·4,10· 2 Κορ. 1,12·2,14·10,11). Κατά τὰ χωρία 1 Κορ. 4,3·9,3· 2 Κορ. 10,12-13, οἱ ἀντίπαλοι τοῦ Παύλου παρουσιάζονται κρίνοντες καὶ συγκρίνοντες τοὺς ἄλλους ἀποστόλους καὶ τὸν Παῦλον πρὸς τοὺς ἑαυτούς τῶν, σφετεριζόμενοι ἀκόμη καὶ τοὺς κόπους τῶν ἄλλων, χωρὶς καμμίαν σύντοσιν (2 Κορ. 10,15). Οὗτοι καυχῶνται διτὶ εἶναι Ἐβραῖοι, Ἰσραηλῖται, σπέρμα Ἀβραάμ, χωρὶς νάδιστάσουν νά παρουσιασθοῦν ἀκόμη καὶ ὡς «διάκονοι Χριστοῦ» (2 Κορ. 11,22-23), καπηλεύοντες οὕτω, κατὰ τὸν Παῦλον, τὸν λόγον τοῦ Θεοῦ (2 Κορ. 2,17) καὶ δολοῦντες αὐτὸν (2 Κορ. 4,2). Κui ταῦτα πάντα διὰ νά παρουσιάσουν ἔνα ἄλλον, τελείως διαφορετικόν, Χριστὸν (2 Κορ. 11,4), μὴ ἀναστάντα καὶ μηδεμίαν ἀνάστασιν διδάσκοντα (1 Κορ. 15,12 ἐξ.). Διὰ πάντα ταῦτα ὁ Παῦλος τοὺς χαρακτηρίζει «ψευδαποστόλους», «ἐργάτας δολίους, μετασχηματίζομένους εἰς Ἀποστόλους» Χριστοῦ (2 Κορ. 11,13-15)¹⁷, τοὺς ταυτίζει πρὸς ἐκείνους, οἱ δοῦλοι ἐσταύρωσαν τὸν Κύριον (1 Κορ. 2,9), γνωρίζει δὲ καλῶς διτὶ τὸν παρακολουθοῦν συνεχῶς καὶ διτὶ ζητοῦν νά εὑρούν τὴν πλέον κατάλληλον εὐκαιρίαν διὰ νά τὸν ἔξοντώσουν. Διὰ τοῦτο καὶ καταβάλλει πάντοτε ἰδιαιτέραν προσπάθειαν, καὶ ἐπιδεικνύει μεγάλην σύνεσιν, ὥστε νά μὴ δώσῃ καὶ διτὸς βάσιμα ἐπιχειρήματα εἰς τὴν τοιαύτην καύχησιν καὶ προσπάθειάν των (2 Κορ. 11,12 καὶ 22)¹⁸.

'Ως γνωστόν, αἱ σχέσεις τοῦ Παύλου μετά τῶν μελῶν τῆς ἐκκλησίας τῆς Κορίνθου περιήλθον εἰς λίαν κρίσιμον σημείον, ἀσφαλῶς ἔνεκα τῆς ἐκεῖ πεισμονος δράσεως τῶν ἀντιπάλων του (1 Κορ. 2,1·4-6) καὶ τῆς δολιότητος αὐτῶν. Διὰ τοῦτο ἡσθάνετο τὴν ἀνάγκην ἐπιδειξεως πρὸς τοὺς Κορινθίους περισσοτέρας ἄγαπης καὶ ὑπομονῆς, οὐχὶ ἔνεκα ἀδυναμίας (2 Κορ. 10,11), ἀλλὰ διὰ νά δοκιμάσῃ καὶ ἐνισχύσῃ οὕτω τὴν πίστιν καὶ τὴν καλὴν διάθεσιν τῶν (1 Κορ. 2,9). Διὰ τοῦτο καὶ ἐγγράφως ζητεῖ ἀπὸ τοὺς Κορινθίους, διπος οὕτοι μόνοι κατὰ τὴν ἀπουσίαν του λάβουν τὸ θάρρος τῆς προσωπικῆς των γνώμης ἔναντι τοῦ Εὐαγγελίου, ὡς ἐγνώρισαν τοῦτο παρὰ τοῦ ἴδιου, καὶ μετά τόλμης δώσουν τὴν ἀρμόδουσαν ἀπάντησιν εἰς «τοὺς λογιζομένους ἡμᾶς ὡς κατὰ σάρκα περιπατοῦντας» (2 Κορ. 10,2 καὶ 10,11-12).

Τέλος πλεῖσται δσαι ἐκφράσεις τῆς πρὸς Γαλάτας ἐπιστολῆς συνηγο-

δράσαντας εἰς τὰς ἐκκλησίας τῆς Γαλατίας ὡς («Jerusälemer Emissäre». Οὗτος, ἐπὶ τῇ βάσι τῶν χωρίων Γαλ. 2,4 καὶ 5,10 («ὅστις ἔλαν ὅμιλος»), δέχεται διτὶ ὁ Auftraggeber τῶν πρακτόρων τούτων κρύπτεται δρισθεν αὐτῶν.

17. Κατὰ τὸ 2 Κορ. 11,4 οὗτοι παρουσιάζονται ὡς πλάνοι καὶ ἀγύρται τοῦ δχλου, οἱ δοῦλοι διὰ τῶν αἰσχρῶν ὄμιλῶν των φθείρουν τὰ χρηστά ἡμι τῶν ἀνθρώπων. Πρβλ. L. R. Stachowiack, Chrestotes, Fribourg 1957, 119 - 120. καὶ H. J. Schoeps, Paulus 73 - 77.

18. H. J. Schoeps αὐτόθι 71.

ροῦν έπει τοῦ πολιτικού χαρακτήρος: τῶν ἀντιπάλων τοῦ Παύλου¹⁹. Οὗτοι παρουσιάζονται ως οἱ «ταράσσοντες τὰς ἐκκλησίας τῆς Γαλατίας» (1,7) «καὶ θέλοντες μεταστρέψαι τὸ Εὐαγγέλιον τοῦ Χριστοῦ», ως ἔνα ξέχοντες σκοπόν, τὸ πᾶς θά ἀρέσκουν εἰς τοὺς ἀνθρώπους καὶ δχι εἰς τὸν Θεόν (1,10), ως «παρείσακτοι ψευδάδελφοι, οἵτινες παρεισῆλθον κατασκοπῆσαι τὴν ἐλευθερίαν ἡμῶν, ἣν ξέχομεν ἐν Χριστῷ Ἰησοῦν, ἵνα ἡμᾶς καταδουλώσωσιν· οἵτινες οὖδὲ πρὸς ὅραν εἶξαμεν τῇ ὑποταγῇ» (2,4-5). 'Ο Παῦλος ἀντιδιαστέλλει κατηγορηματικῶς τοὺς ἀντιπάλους του ἀπὸ τοὺς Δώδεκα 'Αποστόλους («οἵ δοκοῦντες εἶναι τι» 2,6), δι' ὅσων ὅμιλει περὶ τῆς ἐκ φόβου πρὸς τοὺς ἀντιπάλους του ὑπαναχωρήσεως τοῦ Πέτρου, ἐνεκα τῆς ὁποίας καὶ τοῦ ἐπετέθη: «ὅτε δὲ ἥλθον ὑπέστελλεν καὶ ἀφώριζεν ἐαυτόν, φοβούμενος τοὺς ἐκ περιτομῆς» (2,12)²⁰. Κίνητρον τῆς κατὰ τοῦ Παύλου ἀντιθέσεως τῶν ἀντιπάλων του δὲν ἡτο ἡ προβολὴ τοῦ νόμου εἰς τὰς χώρας τῶν ἔθνων (3,5-24; 4,21-5,6-14; 18,6,13-15), ἀλλ' ἡ σωβινιστικὴ προβολὴ τοῦ 'Ιουδαΐσμοῦ καὶ ἡ διάκρισις αὐτοῦ ἀπὸ τοὺς ἔθνικούς (3,28). 'Ακριβῶς δι' αὐτὸ καὶ ἐπανέφερον τοὺς εἰς Χριστὸν πιστεύσυντας εἰς τὰ πτωχά καὶ παρηκμασμένα στοιχεῖα, τουτέστι τὰς συνηθείας τῆς ισραηλιτικῆς θρησκείας (4,9-10). Κατ' οὓσιαν οὗτοι δὲν ἔνδιαφέροντο οὔτε διά τὴν σωτηρίαν τῶν Γαλατῶν, οὔτε διά τὸν νόμον, οὔτε διά τὴν θρησκείαν τοῦ 'Ισραὴλ, καθόσον οὔτε οἱ ἴδιοι ἐτήρουν αὐτά, ίδιας εἰς τὸν ἔθνικὸν κόσμον. Κύριον μέλλημα αὐτῶν ἡτο ἡ παραπλάνησις τῶν Γαλατῶν ως πρὸς τὴν πίστιν των εἰς τὸν Ἰησοῦν Χριστόν, διότι μόνον οὗτω θὰ εύρισκοντο οὗτοι εἰς πλεονεκτικωτέραν πνευματικὴν κατάστασιν ἔναντι τῶν Γαλατῶν: «ζῆλοῦσιν ἡμᾶς οὐ καλῶς, ἀλλά ἐκκλείσαι ἡμᾶς θέλουσιν, ἵνα αὐτοὺς ζηλοῦτε» (4,17-18). 'Ο Παῦλος διακρίνει σαφῶς δημιουργίαν τῶν εἰς τὰς ἐκκλησίας τῆς Γαλατίας δρασάντων ἀντιπάλων του, οἱ δοποῖοι καὶ ἐπέτυχον τὴν δημιουργίαν μικροῦ πυρήνος ἀποστατῶν («μικρὰ ζύμη» 5,9), πρόσωπον ὑπῆλατον. Οὗτος εἶναι δι «ταράσσων», διόποιος καὶ θά «βιαστάσει τὸ κρίμα, δοστὶς ἐάν ἥ» (5,10)²¹. Διά τοῦτο καὶ δὲν λογίζεται δι Παῦλος κακά διά τοὺς παραπλανηθέντας. Δι' αὐτοὺς ἐπεθύμει νά είχον ἀντιδράσει ως ἐμπρέπει εἰς χριστιανούς, καὶ νά μή είχον ὑποκύψει εἰς τὴν ἀπειλὴν περὶ «ἀποκοπῆς», τουτέστι περὶ διαγραφῆς τῶν ἐκ τῶν καταλόγων τοῦ ἔθνους των: «δῆθελον καὶ ἀποκόψονται οἱ ἀναστατοῦντες ἡμᾶς». 'Η ιδιοτέλεια τῶν ἀντιπάλων τοῦ Παύλου ἐκφράζεται ών' αὐτοῦ διά τοῦ χωρίου 6,12: «ὅσοι θέλουσιν εὐπροσωπῆσαι ἐν σερκὶ οὗτοι ἀναγκάζουσιν ἡμᾶς περιτέμνεσθαι, μόνον ἵνα τῷ σταυρῷ τοῦ Χριστοῦ μὴ διώκωνται». Οἱ λόγοι οὗτοι προσλαμβάνονται ιδιαιτέραν ἀξίαν διά τὸν πολιτικὸν χαρακτήρα τῶν

19. Πρβλ. H. J. Schoeps, Paulus 72 ἔξ.

20. Πρβλ. G. Hoepfleke μν. Ξργ. 215 ἔξ.

21. Ὁρα Μ. Σιώτου, Προλεγόμενα 64 ὑποσ. 3.

ἀντιπάλων τοῦ Παύλου, καθόσον διηλοῦται δι' αὐτῶν πᾶς οἱ πράκτορες τῆς Ιουδαϊκῆς προπαγάνδας ἐκέρδιζον τὴν εὑνοίαν καὶ τὴν εὐαρέσκειαν τῶν δημισθενῶν τούτων κρυπτομάνων πολιτικῶν ἀρχόντων τοῦ Ἰουδαϊσμοῦ²². Ἀκριβῶς δι' αὐτὸν προσεπάθουν νὰ ἐπιβάλλουν εἰς πάντας τοὺς χριστιανούς, ἀδιακρίτως προελεύσεως, τὴν περιτομήν, τὸ ἔθνικὸν σύμβολον καὶ τὴν σφραγίδα τοῦ Ἰουδαϊσμοῦ²³, «ἴγα ἐν τῇ ὑμετέρᾳ σαρκὶ καυχήσωνται» (6,13)²⁴. «Ολαὶ αὐταὶ αἱ ἐκφράσεις καθιστοῦν σαφές, διὶ οἱ δράσαντες ἐν Γαλατίᾳ ἀντιπάλοι τοῦ Παύλου ήσαν καλῶς γνωστοὶ εἰς αὐτὸν, ως πρός τὴν προέλευσίν των ἐκ τοῦ κύκλου τῶν ἐν τῇ Ἱερουσαλήμ πρωτοστατούντων εἰς τὴν ἔξοντωσίν του. Κατά τὸν Παύλον, οὗτοι ήσαν οἱ παντοῦ ὑποκινοῦντες τὰς πάσης φύσεως καὶ μορφῆς ἀντιδράσεις κατ' αὐτοῦ, χρησιμοποιοῦντες ὡς συνεργάτην αὐτῶν πάντα πρός τοῦτο προσφερόμενον, ἀδιακρίτως τάξεως, θρησκευτικῶν πεποιθήσεων, ἢ καὶ πολιτικῶν ἄκομη σχέσεων. Εἶναι γεγονός, διὶ οἱ Παύλος ἀποφεύγει σκοπίμως νὰ ἀποκαλύψῃ περισσότερον τὴν ταυτότητα τῶν ὑψηλά ἴσταμένων προσώπων, τὰ δόποια καὶ κινοῦν τοὺς κατά τόπους ἀντιπάλους του, καὶ δλον τὸν μηχανισμὸν τῆς κατ' αὐτοῦ Ιουδαϊκῆς προπαγάνδας, ἵνα μὴ διὰ τῆς ἀποκαλύψεως τῶν ἐπισήμων τούτων ἐκπροσώπων τῶν πολιτικῶν ἀρχόντων τοῦ Ἰουδαϊσμοῦ, οἱ δόποιοι ἀθέωρουν τὸ Εὐαγγέλιον τοῦ Παύλου ὡς ἐσχατὸν ἔθνικὸν κίνδυνον²⁵, μειώση καὶ αὐτὸς τὸ κῦρος τοῦ ἔθνους του.

Ἡ γενομένη ἐνταῦθα ἐκτενῆς ἀνάλυσις τοῦ δλου πολιτικοῦ χαρακτῆρος τῶν ἀντιπάλων τοῦ Παύλου, περὶ τῶν δόποιων τόσαι καὶ τόσαι διετυπώθησαν ὑποθέσεις, παρέχει ἀναντιρρήτως τὴν μόνην ἀσφαλῆ ἱστορικὴν βάσιν ἀναζητήσεως αὐτῶν. Τὰ δσα ἡδη ἔχουν λεχθῆ, ὡς πρὸς τὰς παρουσιαζομένας

22. Πρβλ. M. Friedländer, *Synagoge und Kirche* 209. Ἐνταῦθα τονιζεται διὶ οἱ Παῦλος ἐδιώκετο, κατά τὸ Γαλ. 6, 12 - 14, διότι ἐκήρυξε τὸν σταυρωθέντα Ἰησοῦν καὶ διότι προεβαλλε τοῦτον ὡς τὸ τέλος τοῦ νόμου καὶ τῆς περιτομῆς.

23. Ὁρα Ἐπιφανίου, Κατά Αλφ. 30, 26, Migne E. II. 41, 449 B'.

24. Πρβλ. H. J. Schoeps, Paulus 72.

25. Ως παραπορεῖ ὁ Ignatz Ziegler (μν. Ἑργ. 56 §. 6.), διὸ Ἰουδαϊσμὸς ὑπερημόνετο καθ' δλην τὴν περιόδον τῆς ρωμαϊκῆς ἡπτὸν κυριαρχίας, τῆς πνευματικῆς ὑποστάσεως καὶ αὐτοτελείας του. Κατὰ τὸν Ziegler δὲ ἀγών τοῦ Ἰουδαϊσμοῦ κατά τὸν Παύλου ἦτο κατ' οὐσίαν πολιτικός καὶ οὐχὶ θρησκευτικός, διότι οἱ πρωτοστατοῦντες εἰς αὐτὸν ήσαν οἱ δροχοντες τὸν Ἰσραὴλ (αὐτόθι 73 - 74), οἱ δόποιοι μετά τόσης μενίας ἐστράφησαν κατά τὸν Παύλου, ἀκριβῶς διότι οὐτος ἐκήρυξε τὴν ἀπαλλαγὴν ἀπὸ τοῦ νόμου, τῆς περιτομῆς καὶ τῶν ἀλλων Ιουδαϊκῶν συνηθειῶν: «In dem Augenblicke aber, in welchem Paulus die Befreiung vom Gesetze, von der Beschneidung und den Speisegesetzen, aussprach, entbrannte sofort der Kampf, um lichterloh aufzuflammen, sobald die christliche Propaganda Palästina betrat, die Juden im eigenen Lande bekehren wollte und die Gottessonschaft Jesu mit der Trinität auf Ihre Fahne schrieb».

κατά τόπους ποικίλας θρησκευτικάς και ήθικάς πεποιθήσεις αύτῶν²⁶. εὑρίσκουν κάλλιστα τὴν θέσιν των ἐντὸς τοῦ εὐρυτέρου τούτου πλαισίου τοῦ πολιτικοῦ των χαρακτῆρος, ὁ δπολος δητως ἀφήνει εἰς ἔνα ἔκαστον ἐξ αὐτῶν τὰ εὐρύτατα ἔκεινα περιθώρια τοῦ συγκρητισμοῦ, τοῦ γνωστικισμοῦ και τοῦ ὑπὸ τὴν ζωηράν ἐπίδρασιν τούτων τελούντος Ἰουδαϊσμοῦ τῆς ἐποχῆς τῆς Καινῆς Διαθήκης.

26. Ὁρα παρά Μ. Α. Σιάτου, Προλεγόμενα 58 και Fr. Mussner μν. έργ. 15 και 29.

ΤΟ ΠΡΟΒΛΗΜΑ ΤΗΣ ΨΕΥΔΕΠΙΓΡΑΦΙΑΣ

Ιωάννου Δ. Καραβιδοπούλου
Καθηγητού Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης

Η ψευδεπιγραφία, ή ἀπόκρυψη δηλ. τοῦ πραγματικοῦ δόματος τοῦ συγγραφέα ἐνδὲ ἔργου καὶ ἡ ρητὴ ἀπόδοση τοῦ ἔργου αὐτοῦ σὲ μιὰ γνωστὴ μορφὴ τοῦ παρελθόντος, εἶναι συνήθης φιλολογικὴ τακτικὴ καὶ παρατηρεῖται τόσο στὴν κλαστικὴ φιλολογία, κυρίως στὴν ἑλληνικὴ καὶ λιγότερο στὴν λατινική, δυσὶ καὶ στὸν Ιουδαικὸν καὶ χριστιανικὸν κόσμο. Τὸ παρελθόν θεωρεῖται πάντοτε ἐγγύτερο πρὸς τὴν ἀλήθειαν καὶ τὶς πηγές της, ἡ κάθε δὲ ἐποχὴ θέλει νὰ στηριχθεῖ σὲ μιὰ αἰθεντία ποὺ μίλησε στὸ παρελθόν καὶ ἔμεινε στὶς συνειδήσεις τῶν μετέπειτα γενεθῶν σάν ἡγετικὴ καὶ ιστορικὴ μορφή. "Ετσι πολλὰ κείμενα κυκλοφόρησαν μὲ τὴν ψευδὴ δῆλωση διτὶ ἀνήκουν σὲ κάποιο γνωστὸ συγγραφέα, συνήθως τοῦ παρελθόντος, ἐνώ ὁ πραγματικὸς συγγραφέας ἔμεινε ἄγνωστος καὶ προσπαθεῖ ἀκόμη σήμερα ἡ φιλολογικὴ ἔρευνα νὰ τὸν βρεῖ, ἄλλοτε μὲ περισσότερη καὶ ἄλλοτε μὲ λιγότερη ἐπιτυχία.

Διερωτᾶται κανεὶς : "Υπῆρχε τόση εὐπιστία στὰ παλαιότερα χρόνια, ώστε νὰ πιστεύουν ἀσυζητητί οἱ ἀναγνῶστες, ὅτι κάποιο ἔργο ἀνήκει σ' αὐτὸν τοῦ δοπού φέρει τὸ δονομα: Καὶ ἐπίσης πῶς ἀντιμετωπίζονταν ἡ πλαστογράφηση διτῶν ἀποκυλυπτόταν: Πόδες μποροῦν νὰ ἔξηγηθοδην, ἀπὸ ὥνικὴ ἀποψῃ, τὰ φαινόμενα αὐτὰ ἴδιως στοὺς χριστιανικοὺς αἰδονεῖς; Καὶ τὸ πιὸ καίριο ἀκόμη ἔρωτημα : ἔχουμε μέσα στὴ Κ. Διαθήκη περιπτώσεις ψευδεπιγραφῶν ἔργων: Καὶ ἂν ναί, πῶς πρέπει νὰ ἀντιμετωπισθοῦν: Πῶς σχετίζεται ἡ «γνησιότητα» ἐνδὲ βιβλίοι τῆς Κ. Διαθήκης μὲ τὴν «κανονικότητά» του; Τὸν προβλήματισμὸν γύρω ἀπὸ δλα αὐτὰ τὰ ἔρωτηματα στὰ δοποῦ ἡ ἀπάντηση δὲν εἶναι πάντοτε εὐκολη, θύ μπροσταθῆσα νὰ σῆς παρουσιάσω μὲ συντομία, δηλώνοντας ἀπὸ τὴν ἀρχὴ ὅτι τὸ θέμα εἶναι ἔξαιρετικά δύσκολο καὶ πολὺ λεπτὸ γιά τὸν δρθόδοξο ἔρευνητή ἴδιως σὲ σχέση μὲ τὴν θεολογικὴ παραγωγὴ τῆς πρωτοχριστιανικῆς Ἔκκλησίας. Ἡ ἀπουσία μελετῶν στὸν ἑλληνικὸν χῶρο καὶ ἡ χαρακτηριστικὴ σπανιότητα στὸν ξενόγλωσσο μαρτυροῦν γιὰ τὴν δυσχέρεια τοῦ δόματος. Καὶ οἱ ἐλάχιστες ἀκόμη ξενόγλωσσες μελέτες¹ ἀντιμετωπίζουν τὸ θέμα τῆς ψευδεπιγραφίας

1. B.L. π.χ. F. Torn, Die Psychologie der Pseudoninität im Hinblick auf die Literatur des Urchristentums, 1932. A. Meyer, Religiöse Pseudepigraphie als ethisch - psy-

στή γενικότητά του σ' δλο τὸν ἀρχαίο, χριστιανικό καὶ μῆ, κόσμο καὶ δὲν ἀναφέρονται εἰδικά στὴν περιοχὴ ποὺ μᾶς ἔνδιαφέρει ἐδῶ κατ' ἔξοχη. Στὰ πιὸ εἰδικά ἔργα, δηλ. στὶς Εἰσαγωγὲς τῆς Κ. Διαθήκης, στὶς προτεσταντικὲς καὶ δόλοένα καὶ περισσότερο στὶς ρωμαιοκαθολικές, ὁ ψευδεπίγραφος χαρακτήρας ὄρισμένων βιβλίων (π.χ. τῶν Ποιμαντικῶν ἐπιστολῶν, τῆς Β' πρὸς Θεσσαλονικεῖς, τῆς Β' Πέτρου, κ.ἄ.) τείνει νῦ ἐπικρατήσει σάν βέβαιος καὶ σχεδὸν πανθομοιογούμενος.

'Απὸ τὴν ἄλλη μεριὰ στὶς δρθόδοξες Εἰσαγωγὲς παρατηρεῖται μιὰ ἐπιστράτευση ἐπιχειρημάτων γιὰ τὴν διασφάλιση τῆς γνησιότητας τῶν παραπάνω κειμένων, δηλ. γιὰ τὴν στήριξη τῆς πατρότητας αὐτοῦ τοῦ ὅποιου τὸ κείμενο φέρει τὸ δνομα, σάν νῦ μὴ προέχει τὸ Πνεύμα τοῦ Θεοῦ ποὺ εἶναι ὁ πραγματικὸς συγγραφέας τῆς Γραφῆς ἀλλὰ τὸ σκεῦος τὸ ἀνθρώπινο ποὺ μεταγράφει στὴν ἀνθρώπινη γλώσσα τὰ θεῖα γεγονότα καὶ τὶς θείες ἀλήθειες. Σκέφτεται κανεὶς, μήπως ἡ εἰδικὴ παράγραφος περὶ τῆς «γνησιότητας» ποὺ μπαίνει σ' δλα τὰ κεφάλαια τῆς Εἰσαγωγῆς ἀποσκοπεῖ στὸ νῦ παρουσιάσει τὴν ἐπικρατοῦσα ἐπιστημονικὴ ἀποψη σὰν ἀλήθεια, ἡ δὲ ἀναίρεση τῆς ἀπόψεως αὐτῆς ἀποσκοπεῖ στὸ νῦ ἔξασφαλίσει στὸν συγγραφέα τῆς Εἰσαγωγῆς τὸ πιστοποιητικό τῆς Ὁρθοδοξίας του! Κάνει ἐντύπωση τὸ ἀκόλουθο παράδοξο ποὺ παρατηρεῖται σὲ πολλοὺς θεολόγους τοῦ νεοελληνικοῦ χώρου: 'Ἐνῶ στὴ θεολογία τοὺς παρουσιάζονται φιλελεύθεροι μὲ πραγματικὰ ἔνδιαφέρουσες καὶ σύγχρονες ἀπόψεις, στὰ φιλολογικοκριτικὰ θέματα προσπαθεῖ ὁ Ἑνας νῦ ὑπερβάλλει τὸν ἀλλο σὲ συντήριτισμό καὶ σὲ ἀπόκρουση τῶν ἔνων ἀπόψεων. Δὲν ἔννοῳ τοὺς πανεπιστημιακοὺς ἔρευνητές ἀλλὰ ἔκεινους ποὺ ἀσκοῦν τὸ διακόνημά τους στὸν στίβο τῆς Ἐκκλησίας καὶ τῆς παιδείας. Εἶναι πρόθυμοι νῦ δεχθοῦν καὶ τὴν πιὸ φιλελεύθερη θεολογικὴ ἀποψη στὴν ἐρμηνεία, ἀλλὰ νομίζουν δτὶ κλονίζεται τὸ

chologisches Problem, ZNW 35 (1936), 262 - 279. W. Speyer, Religiöse Pseudepigraphie und literarische Fälschung im Altertum, 1967. Τοῦ ίδιου, Die literarische Fälschung im heidnischen und christlichen Altertum, 1971. K. Aland, Das Problem der Anonymität und Pseudepigraphie in der christlichen Literatur der ersten beiden Jahrhunderte, στὸ Βιβλίο των Studien zur Überlieferung des N. Testaments und seines Textes, 1967, 24 - 34. H. R. Balz, Anonymität und Pseudepigraphie im Urchristenamt, ZThK 66 (1969), 403-436. B. M. Metzger, Literary Forgeries and canonical Pseudepigrapha, JBL 91 (1972), 3 - 24. N. Brox, Falsche Verfasserangaben. Zur Erklärung der frührchristlichen Pseudepigraphie, 1975. K. M. Fischer, Ammerkungen zur Pseudepigraphie im N. Testament, NTS 23 (1976), 76 - 81. 'Ο N. Brox στὸν τόμο Pseudepigraphie in der heidnischen und jüdisch - christlichen Antike (Wissenschaftliche Buchgesellschaft, Darmstadt 1977) περιέλαβε μερικὲς ἀπὸ τὶς παραπάνω ἔργασις (ἀποσπασματικό). 'Οσες φορές παραπέμπω σ' αὐτές δίνων τὸν ἀριθμὸ τῆς αελίδας που ἔχουν στὸν τόμο αὐτοῦ τοῦ Brox, στὸν ὅποιο βρίσκεται κάνεις τὴν ὅλη σχετική βιβλιογραφία.

οίκοδόμημα τής Ὀρθοδοξίας, διαν τούς λεχθεῖ διτ π.χ. ή πρὸς Ἐβραιούς ή κάποια ἄλλη ἐπιστολή δὲν εἰναι ἔργο, τοῦ Παύλου!

Ἄς μὴ νομισθεῖ διτ σκοπεύω νά εὐθυγραμμισθῶ, μὲ δισα θὰ πᾶ στὴ συνέχεια, μὲ τὴν ἐπικραυόνσα σήμερα ἀποψη στὸ θέμα τῆς γνησιοτητας δρισμένων βιβλίων τῆς Κ. Διαθῆκης. Θὰ προσπαθήσω μόνο νά θέσω τὸ θέμα τῆς γνησιότητας τῶν βιβλίων αὐτῶν ἐπάνω στὴ βάση τῆς δρθόδοξης ἐκκλησιολογίας, ώστε καὶ στὴν περίπτωση ἀκόμη ποὺ θὰ βεβαιωθοῦμε ἐπιστημονικά καὶ ἀμετάκλητα διτ ἔνα κείμενο ποὺ φέρει τὸ δνομα ἐνὸς γνωστοῦ συγγραφέα προέρχεται ἀπὸ κάποιον ἄλλο θεόπνευστο ἄνδρα τῆς Ἐκλησίας νά μὴ ἄλλαζε ἀπολύτως τίποτε ἀπὸ τὴν δρθόδοξη πίστη. Δὲν μπορῶ δμως νά μπω στὸ θέμα χωρίς νά προτάξω διό λόγια γενικά γιά τὴν ψευδεπιγραφία στὴν ἀρχαιότητα.

Κάνει ἐντύπωση ὁ μεγάλος ἀριθμὸς πλαστῶν καὶ ψευδεπιγραφών ἔργων ποὺ ἔχει νά μᾶς παρουσιάσει ἡ Ἑλληνικὴ ἀρχαιότητα. Ἡ δρφικὴ παράδοση — γιά νά ἀρκεσθῶ σὲ μερικά μόνο ἄλλα κλασσικά παραδείγματα — ἀποδίδει σωρεία συγγραμμάτων στὸν Ὄρφεα, τὸν ὅποιον οἱ δρφικοὶ θεωροῦν ἀρχαιότερο ἀκόμη καὶ τοῦ Ὁμήρου καὶ Ἡσιόδου. Στὸν γνωστὸ γιατρὸ Ἰπποκράτη, ποὺ ὑπῆρξε ὡς γνωστὸ καὶ συγγραφέας, ἀποδίδονται 130 ἔργα, ἀπὸ τὰ ὅποια μόνο τὰ μισά (!) η φιλολογικὴ ἔρευνα σήμερα δέχεται γιά δικά του. Ἔπισης ἀπὸ τὰ 280 βιβλία ποὺ ἀποδίδονται στὸν Πυθαγόρα δ νεοπλατωνικὸς Πορφύριος (3ος μ.Χ. αἰώνας) ξεχωρίζει μόνο 80 σάν γνήσια, τὰ δὲ ἄλλα ἀποδίδει σὲ μαθητές του, τοὺς ὅποιους δὲν θεωρεῖ χαλκευτές η πλαστογράφους, ἄλλα τοὺς ἐκτιμᾶ σάν ὄριμους κληρονόμους τῆς γνώσεως τοῦ σοφοῦ δασκάλου. Τὸ ίδιο καὶ ὁ φιλόσοφος Ἰάμβλιχος (4ος αἰώνας) ἐπαινεῖ τοὺς πυθαγόρειους μαθητές γιατὶ δ, τι γνώριζαν τὸ δρφείλων στὸν Πυθαγόρα καὶ συνεπῶς μὲ τὸ δίκιο τους σ' δ, τι ἔγραφαν ἔβαζαν σάν συγγραφέα τὸ δνομα τοῦ δασκάλου τους. Ἡ σχολικὴ παράδοση λοιπὸν καὶ κληρονομιὰ είναι ἔνας λόγος ποὺ ἐπιτρέπει τὴν ψευδεπιγραφία, χωρὶς αὐτῇ νά θεωρεῖται ἐπιλήψιμη, δπως δὲν θεωρεῖται ἐπιλήψιμη η συγγραφὴ ρητορικῶν γυμνασμάτων η οἱ ἀσκήσεις ὑφους ποὺ γράφονται μὲ τὸ δνομα κάποιου γνωστοῦ ρήτορα, ἄλλα ποὺ μένουν στὴν ἴστορία γιά νά μπερδεύουν τοὺς φιλολόγους τῶν μεταγενέστερων ἐποχῶν. Καὶ διερωτᾶται κανεῖς: η ψευδεπιγραφία αὐτῇ, η «παθολογικὴ μορφὴ ἐμφανίσεως τῆς ἔννοιας τῆς ιδιοκτησίας», δπως τὴν χαρακτηρίζει ὁ Speyer (Die literarische Fälschung, σ. 2), δὲν θίνετε κάποιο ἡθικό πρόβλημα; δὲν ὑπῆρχε σαφῆς η ἔννοια τῆς πνευματικῆς ιδιοκτησίας στὴν ἀρχαιότητα;

Δὲν μποροῦμε βέβαια ἔδω νά ἔξετάσουμε τὸ πρόβλημα τῆς πνευματικῆς ιδιοκτησίας στὴν ἀρχαιότητα γιά τὸ ὅποιο δὲν ὑπάρχει δμοφωνία στοὺς

κλασσικούς φιλόλογους. Πάντως τὸ διτεφρές ἀποκαλυπτόταν ἡ ψευδεπιγραφία τιμωροῦνταν, καὶ ἄλλες ἐνδείξεις ποδὲ-ἔχουμε, μαρτυροῦν διτεφρήχε τὴν ἔννοια τῆς πνευματικῆς ἴδιοκτησίας, ἢν καὶ δχι νομικά κατοχυρωμένη, δπως στὰ νεώτερα χρόνια. Μερικά παραδείγματα τὸ ἐπιβεβαιώνουν. Ὁ Τίτος Λίβιος (40,29) μᾶς πληροφορεῖ διτεφρή τὰ βιβλία ποὺ ἔγραψε κάποιος μὲ τὴν ψευδὴ δήλωση στὴν ἀρχὴ διτεφρή ἀνήκουν στὸν Νοῦμᾶ κάηκαν ἀμέσως. Καὶ διτεφρήνης Λαέρτιος (V, 6) γελοιοποιεῖ τὸν μαθητὴ τοῦ Ἀριστοτέλη Ἡρακλείδη τὸν Ποντικὸ ποὺ ἔγραψε τραγωδίες μὲ .δ δνομα τοῦ Σοφοκλῆ καὶ ποὺ πίστεψε σὰν ἔργο τοῦ Σοφοκλῆ καὶ τὸ χρησιμοποίησε σὰν τέτοιο σνα ἔργο ποὺ ἔγραψε γιά νὰ τὸν μπερδέψει ἔνας σύγχρονὸς του, διτεφρήσιος Σπίνθαρος.

Ἐνδι λοιπὸν μιὰ δρισμένη σχολικὴ παράδοση ἐπιτρέπει τὴν ψευδεπιγραφία καὶ τὴν θεωρεῖ νόμιμη φιλόλογικὴ τακτικὴ, ἄλλες πληροφορίες μᾶς δόηγοῦν στὸ συμπέρασμα διτεφρή εἰναι «πλεθολογικὴ μορφὴ» τῆς πνευματικῆς ἴδιοκτησίας καὶ δὲν γίνεται ἀνεκτή. Παραδείγματα τιμωρίας πλαστογράφων θὰ δοῦμε καὶ στὸν χριστιανικὸ κόσμο.

Ἐνας δεύτερος λόγος ψευδεπιγραφίας εἶναι ἡ προσπάθεια συνεχίσεως τοῦ πλούσιου παρελθόντος ποὺ βρίσκεται πιὸ κοντά στὴν ἀλήθεια. Μιὰ φυσιογνωμία τοῦ παρελθόντος πάντοτε κάτι ἔχει νὰ πεῖ στὸ ἄγονο παρόν. Ὅταν συνειδητοποιεῖ κανεὶς τὴν ἔρημία τοῦ παρόντος, καταφεύγει στὸ πλούσιο παρελθόν ἡ ὀνειροπολεῖ ἔνα καλύτερο μέλλον κι' δσο περισσότερο ἄδειος αισθάνεται, τόσο προσπαθεῖ νὰ γεμίσται μὲ δοκιμασμένες ἀλήθειες τῆς παραδόσεώς του. Ἡ ψυχολογικὴ παρατήρηση τοῦ Torm (Die Psychologie der Pseudonymität, σ. 114) εἶναι πολὺ σωστή : «Οσο περισσότερο μιὰ θρησκευτικὴ προσωπικότητα διαθέτει ἐσωτερικὴ θρησκευτικὴ δύναμη καὶ δσο περισσότερο διακατέχεται ἀπὸ τὴ συνείδηση τῆς ἀποστολῆς της, τόσο λιγότερο διανοεῖται νὰ παρουσιασθεῖ μὲ τὸ ἔνδυμα τῆς ψευδωνυμίας».

Οι δύο αὐτὲς αἰτίες τῆς ψευδεπιγραφίας τοῦ ἀρχαίου ἑλληνικοῦ κόσμου ιδιαίτερα ἡ δεύτερη, ἡ σύνδεση δηλ. μὲ τὸ πλούσιο παρελθόν, ισχύουν καὶ γιά τὸν ιουδαϊκό. Είναι γνωστή ἡ ἀποψη τοῦ Charles διτεφρή αἰτία τῶν ψευδεπιγραφῶν ιουδαϊκῶν ἔργων εἶναι ὁ τελικὸς καθορισμὸς τοῦ Νόμου καὶ τὸ σταμάτημα τῆς προφητείας. Ἐφ' δσον τὸ παρόν ποὺ στενάζει κάτω ἀπὸ ίστορικὰ δυσχερεῖς συνθῆκες φαίνεται στερημένο ἀπὸ τὸ Πνεῦμα τοῦ Θεοῦ, εἶναι φυσικὸ νὰ ἀναζητηθοῦν οἱ γέφυρες ποὺ θὰ τὸ συνδέσουν μὲ τὸ ἔνδοξο παρελθόν. Οι Μιωθῆς, Ἐνώχ, Ἡλίας, Βαρούχ, Ἐσδρας, Δανιήλ, Σολομὼν κ.ἄ. εἶναι οἱ μορφές ποὺ δὲν σταματήσουν ποτὲ νὰ μιλοῦν καὶ νὰ «γράψουν» μέχρι καὶ τοὺς πρώτους χριστιανικοὺς αἰδίνες. Πῶς θὰ ἀποκτοῦσαν κύρος τὰ γραπτά ἐνδικοῦσι τοῦ Ιουδαίου ποὺ ζοῦσε τόσες καταπίεσεις ἀπὸ Πέρσες, Ἐλληνες καὶ Ρωμαίους καὶ πῶς θὰ γινόταν πιστευτά

τά δινειροπολήματα γιά τό μέλλον, αν δὲν παρουσιαζόταν σάν λόγια ένδος προσώπου τοῦ ιστορικοῦ καὶ ἔνδοξου παρελθόντος; καὶ μάλιστα λόγια ὅχι δικύ του ἀλλά ποὺ τοῦ τὰ ἀποκάλυψε ὁ Θεός; Γιατὶ σε καμμία ἄλλη θρησκεία τῆς ἀρχαιότητας ὁ λόγος τοῦ Θεοῦ δὲν ἔπαιξε τόσο σημαντικὸ ρόλο στὴ ζωὴ τῶν ἀνθρώπων δσο στὸ Ἰσραὴλ.

Στὸν ιουδαϊσμὸ τῆς διασπορᾶς μποροῦμε νὰ διαγνώσουμε καὶ μὰ ἄλλη αἰτία ψευδεπιγραφίας ποὺ συνδέεται μὲ τὴ ζωὴ τοῦ μέσα στὴν ἀτρόμοσφαιρα τῆς ἑλληνικῆς φιλοσοφικῆς παραδόσεως. Εἶναι ἡ προπαγανδιστικὴ καὶ συνάμα ἀπολογητικὴ τάση. "Οπως ὁ γνωστὸς Φίλων ὁ Ἀλεξανδρεὺς, ἔτσι καὶ πολλοὶ ἄγνωστοι συγγραφεῖς ψευδεπίγραφων ἔργων προσπαθοῦν κἄ πεισουν τοὺς ἀναγνώστες τοὺς δτι οἱ Ἑλληνες φιλόσοφοι ἀντλήσαν τὴν σοφία τοὺς ἀπὸ τὸν ἀρχαιότερὸ τους Μωϋσῆ, δτι ἡ ἑβραϊκὴ θρησκεία ὑπερέχει σαφῶς τῆς ἑλληνικῆς εἰδωλολατρικῆς, δτι δλος ὁ πολιτισμὸς τῶν Ἑλλήνων προηλθε ἀπὸ τοὺς Ἐβραίους γενάρχες, τοὺς ἑβραίους σοφοὺς καὶ προφῆτες. Ὁ ιουδαϊος λόγιος Ἀρτάπανος προσπαθεῖ νὰ πείσει δτι δλος ὁ πολιτισμὸς τῶν Αιγυπτίων προηλθε ἀπὸ τοὺς γενάρχες τοῦ Ἰσραὴλ. Τὸ δὲ χαρακτηριστικὸ γνώρισμα καὶ συνάμα ἡ οὐσία τῆς ιουδαϊκῆς ψευδεπιγραφίας τῆς διασπορᾶς εἶναι δτι οἱ ἀπόψεις αὐτὲς μπαίνουν στὸ στόμα κάποιου Ἑλληνα σοφοῦ!"

* * *

Τὸ φαινόμενο τῆς ψευδεπιγραφίας θὰ συνεχισθεὶ καὶ στὴν πρωτοχριστιανικὴ γραμματεία, ὅπως ἐπίστης καὶ τὸ φαινόμενο τῆς ἀνωνυμογραφίας. Σάν κίνητρα τῆς ψευδεπίγραφίας καὶ τῆς ἀνωνυμογραφίας εἶναι δυνατό νὰ θεωρηθοῦν: α) ἡ συνείδηση δτι ἡ ἀλήθεια ποὺ ἐκφράζει ἔνα κείμενο εἶναι συλλογικὸ κτῆμα τῆς Ἐκκλησίας καὶ δχι ἔνδος μόνο προσώπου, τοῦ συγγραφέα· β) ἡ προβολὴ τῆς ἀποστολικῆς παραδόσεως, ὥστε νὰ ἀποφευγθῶν παρερμηνεῖς τῆς· καὶ γ) ἡ μετάβαση ἀπὸ τὴν ἀνώνυμη προφορικὴ παράδοση στὸ γραπτὸ λόγο.

Ἡ ψευδεπιγραφία θὰ ἔξακολουθήσει νὰ παρουσιάζεται καὶ στοὺς μετέπειτα χριστιανικοὺς αἰῶνες. Γιὰ νὰ μὴ ἀναφερθῶ στὶς πολυάριθμες περιπτώσεις ψευδεπίγραφων πατερικῶν ἔργων ποὺ γνωρίζουν οἱ πατρολόγοι, ἀρκοῦμαι στὴν κλασικὴ περίπτωση τῶν ἀρεοπαγιτικῶν συγγραμμάτων ποὺ ἀπὸ τὴν ἐποχὴ ποὺ γράφτηκαν (τέλη 5ου - ἀρχές 6ου αἰώνα) μέχρι τὴν Ἀναγέννηση θεωροῦνταν ἔργα τοῦ Διονυσίου Ἀρεοπαγίτου. Ἄλλα καὶ μετὰ τὴν ἀποκάλυψη τῆς ψευδωνυμίας δὲν μειώθηκε καθόλου τὸ ἔνδιαφέρον γιὰ τὸ σπουδαϊο περιεχόμενό τους, οὗτε ἔνδχλησε κανένα ἡ ψευδεπιγραφία.

Οἱ ίδιοι πατέρες ἄλλωστε διμιούν γιά κάποιο πατιδαγωγικὸ ἡ "οἰκονομικό" ψεῦδος ποὺ δταν γίνεται μὲ ἀγαθὸ σκοπὸ δὲν εἶναι καθόλου ἐπιλήψιμο καὶ ἀναφέρονται, ἀντλώντας τὸ παράδειγμα ἀπὸ τὸν Πλάτωνα, στὸν γιατρὸ

ποὺ ψεύδεται στὸν ἀσθενὴ μὲ τὸν καλοπροαιρέτο σκοπὸ νά τὸν βοηθήσει. Ὁ Χρυσόστομος π.χ. ἐπαινώντας τὸ ψέμα τῆς Ραὰβ̄ τῆς πόρνης ποὺ ἔξυπηρέτησε τὰ σχέδια τοῦ Θεοῦ γιὰ τὸν λαὸ του ἀναφωνεῖ «ἄ καλοῦ ψεύδους, ὃ καλοῦ δόλου, οὐ προδίδοντος τὰ θεῖα, ἀλλὰ φυλάττοντος τὴν εὔσεβειν» (Ομιλ. ζ' περὶ μετανοίας, PG 49, 331).

Ἐχομε ἔνα μοναδικὸ στὸ εἰδος του κείμενο ποὺ θὰ μπορούσαμε νά τὸ χαρακτηρίσουμε σάν «ἀπόλογία τῆς ψευδεπινοσφίας». Είναι μιὰ ἐπιστολὴ τοῦ πρεσβυτέρου τῆς Μασσαλίας Σαλβιανὸ ποὺ ἔζησε τὸν δον αἱώνα καὶ ἔγραψε περὶ τὸ 440 τὸ τετράτομο ἔργο «Timothei ad Ecclesiam libri IV». Σ' αὐτὸ ὃ Σαλβιανὸ ἀποδίδοντας τις ιδέες του στὸν Τιμόθεο χωρὶς ἐγγύτερο προσδιορισμὸ κατακρίνει λαϊκοὺς καὶ κληρικοὺς γιὰ τὸν πλοῦτο τους καὶ παροτρύνει τὴν Ἑκκλησία νά παραιτηθεῖ τοῦ πλούτου καὶ τῆς πολυτέλειας. Ὁ ἐπίσκοπος Saloniūs ὑποτεύθηκε τὸν Σαλβιανὸ σάν συγγραφέα καὶ φιοβούμενος μήπως τὸ ἔργο θεωρηθεῖ ἀπόκρυφο τοῦ ἀποστόλου Τιμόθεου ζήτησε ἀπὸ τὸν Σαλβιανὸ ἔξηγήσεις γιὰ τὸ ψευδώνυμο αὐτὸ ἔργο. Ὁ πρεσβύτερος τῆς Μασσαλίας ἐνυπόγραψα αὐτὴ τῇ φορά ἔξηγεις σὲ τρίτο πρόσωπο στὸν ἐπίσκοπο γιατὶ ὃ συγγραφέας γράψει μὲ τὸ ψευδώνυμο Τιμόθεος, χωρὶς νά ἀποδέχεται ὅτι είναι ὁ ίδιος συγγραφέας τοῦ ἔργου ἀλλὰ καὶ χωρὶς νά τὸ ἀρνεῖται. Ἐπικαλούμενος τὸν εὐαγγελιστὴ Λουκᾶ ποὺ ἀπευθύνει τὰ ἔργα του στὴν «ἀγάπη τοῦ Θεοῦ» (ἔτσι ἔξηγει τὸ «Θεόφιλος») δικαιολογεῖ τὸ δνομα Τιμόθεος μὲ τὸ γεγονός ὅτι τὸ ἔργο προέρχεται ἀπὸ «τιμῆ» καὶ σεβασμὸ πρὸς τὸ Θεό. Ἐτσι ὃ συγγραφέας δὲν είναι πλαστογράφος ἢ χαλκευτῆς ἀλλὰ ταπεινὸς δοῦλος τοῦ Θεοῦ ποὺ ἀπὸ τιμῆ πρὸς τὸ Θεό δὲν θεωρεῖ τὸν ἑαυτὸ του συγγραφέα ἀλλὰ αὐτὸν ποὺ τοῦ τὸ ἐνέπνευσε, «γιατὶ δίκαια θωρεῖται σάν συγγραφέας αὐτὸς ποὺ προκάλεσε τὸ ἔργο»². Ἡ ἐπιστολὴ αὐτὴ τοῦ Σαλβιανοῦ είναι μοναδικὴ στὸ εἰδος τῆς πηγῆ γιὰ τὰ αἵτια τῆς χριστιανικῆς ψευδεπιγραφίας, ἄν καὶ γιὰ νά είμαστε ἀκριβέστεροι ἐδῶ πρόκειται δχι γιὰ ψευδεπιγραφία ἀλλὰ γιὰ ψευδωνυμία μὲ τὴ νεώτερη σημασία τοῦ δρου. Ἐκεῖνο ποὺ ἀξίζει τὸν κόπο νά ὑπογραμμίσουμε ἀπὸ τὴν ἐπιστολὴ τοῦ Σαλβιανοῦ καὶ ποὺ θὰ μᾶς χρειασθεῖ ἀργότερα είναι ἡ φράση: «Σὲ κάθε βιβλίο ἔχει μεγαλύτερη σπουδαιότητα ἡ ἀξία καὶ τὸ περιεχόμενο τῶν γραφομένων παρὰ τὸ δνομα τοῦ συγγραφέα. Γιατὶ ἄν πραγματικά ἀξίζει ἔνα βιβλίο νά διαβασθεῖ καὶ προάγει μὲ τὸ περιεχόμενό του τὸν ἀναγνώστη, τί σημασία ἔχει ὃν τὸ βιβλίο ίκανοποιεῖ ἡ δχι τὴν περιέργεια του σχετικά μὲ τὸ δνομα τοῦ συγγραφέα».

Στὴ φράση αὐτὴ διατυπώνεται μιὰ μεγάλη ἀλήθεια, δπως δείχνει ἔνα

2. «Recite ipse scripsisse dicitur per quem factum est ut scriberetur». Epist. IX, 19. βζ., καὶ Τερτιλλιανοῦ, Adv. Marc. IV, 5, 4: «capit autem magistrorum videri quae discipuli promulgantur».

γεγονός τῆς Ἐκκλ. Ἰστορίας ποὺ μᾶς μεταφέρει δὲ Εὐσέβιος. Στά τέλη τοῦ Σου αἰώνα ὁ ἐπίσκοπος Ἀντιοχείας Σεραπίων ἐπέτρεψε στοὺς χριστιανούς μιᾶς κοινότητας («τῆς κατὰ Ρωσῶν παροικίας») τὴν ἀνάγνωση τοῦ κατὰ Πέτρον Εὐαγγελίου· δταν δημος κατόπιν προσεκτικότερης μελέτης διεπίστωσε ἀργότερα τὴν ὑπαρξη δοκητικῶν ἀντιλήψεων σ' αὐτῷ, ἀπαγόρευσε τὴν ἀνάγνωσή του. «Οπως δὲ φαίνεται ἀπὸ τῷ γράμμα ποὺ ἔστειλε, τὸ δνομα τοῦ Πέτρου δὲν ἔπαιξε οὐσιαστικό ρόλοιούτε σάψῃ Ἑγκρίση οὔτε στὴν ἀκαγόρευση. «Ἡμεῖς, ἀδελφοί, γράφει, καὶ Πέτρον καὶ τοὺς ἄλλους ἀποστόλους ἀποδεχόμεθα ὡς Χριστόν, τὰ δὲ δνόματι αὐτῶν ψευδεπίγραφα ὡς ἐμπειροὶ παραιτούμεθα, γινώσκοντες δτι τὰ τοιαῦτα οὐ παρελάβομεν» (Ἐκκλ. Ἰστ. IV, 12, 3 - 6). Κατὶ παρόμοιο διαβάζομε ἀργότερα στὶς «Διαταγές τῶν Ἀποστόλων» (VI, 16,1): «Ταῦτα πάντα ἐπεστείλαμεν ὑμῖν, ίνα εἰδένειτε τὴν ἡμετέραν γνώμην, οἵα τις ἐστίν καὶ τὰ ἐπ' δνόματι ἡμῶν παρὰ τῶν ἀσεβῶν κρατούθεντα βιβλία μὴ παραδέχεσθαι. Οὐ γάρ τοῖς δνόμασι χρή ὑμᾶς προσέχειν τῶν ἀποστόλων, ἀλλὰ τῇ φύσει τῶν πραγμάτων καὶ τῇ γνώμῃ τῇ ἀδιαστρόφῳ...». Τὸ παράξενο εἶναι δτι αὐτὸς γράφεται σ' ἔνα κείμενο ποὺ δὲ συγγραφέας του γιά νά ἀποκτήσει περισσότερο κύρος τὸ ἀποδίδει στοὺς ἀποστόλους!

* * *

Περνώντας στὸ τελευταῖο μέρος τῆς εἰσηγήσεως θέτομε τὸ ἐρώτημα: «Η αἰτιολόγηση αὐτὴ τῆς ψευδεπίγραφίας ποὺ εἰδάμε ἔχει σχέση μὲ τὴν Κ. Διαθήκη;» Υπάρχουν δηλ. στὴν Κ. Διαθήκη ψευδεπίγραφα ἔργα ποὺ γιά τὴν Ἐκκλησία σημασία ἔχει τὸ περιεχόμενό τους καὶ δχι τὸ δνομα τοῦ συγγραφέα:

Πρὶν ἀκόμη ἀπαντήσουμε στὰ παραπάνω ἐρωτήματα πρέπει πρωταρχικά νά σημειωθοῦν τὰ ἔξῆς: (α) Τὸ πρόβλημα τῆς «γνησιότητας» ἐνὸς κειμένου δὲν εἶναι θέμα δογματικῶν προύποθέσεων τοῦ ἔρευνητῆ ἀλλὰ συγχρόνως καὶ φιλολογική ποὺ τὰ ἀποτελέσματά της εἶναι ἀνεξάρτητα τῶν δογματικῶν προύποθέσεων τοῦ ἔρευνητῆ. (β) Τὸ διλῆμμα γνήσιο ἢ δχι γνήσιο δὲν συμπίπτει κατ' ἀνάγκη μὲ τὸ διλῆμμα δρμόδοξο ἢ αἱρετικό, διότι μπορεῖ κάλλιστα ἔνα κείμενο νά μη εἶναι γνήσιο (πάντα μὲ τὴν τεχνική ἔννοια ποὺ ἔχει τὸ ἐπίθετο «γνήσιο» στὴν Εἰσαγωγὴ τῆς Κ. Διαθήκης) καὶ συνάμα νά μη εἶναι αἱρετικό ἀλλὰ δρμόδοξο. (γ) Η γνησιότητα καὶ κανονικότητα δὲν εἶναι ἔννοιες ποὺ τὰ περιεχόμενά τους ἐπικαλύπτονται πλήρως, δηλ., ἡ ἀρνηση τῆς γνησιότητας δὲν συνεπάγεται ἀμέσως καὶ ἀρνηση τῆς κανονικότητας.

Η τελευταία αὐτὴ παρατήρηση μᾶς φέρνει κοντά στὶς σκέψεις ποὺ ἔκανε ἡ Ἐκκλησία κατὰ τῇ διάρκεια τῆς συγκροτήσεως τοῦ κανόνα τῆς

Κ. Διαθήκης. Κριτήριο γιά τὴν ἀποδοχὴν ἐνὸς βιβλίου στὸν κανόνα ὑπῆρξε
ἡ ἀποστολικότητά του, ἡ χάρη ποὺ περιέχεται σ' αὐτό, ἡ ἀλήθεια ποὺ
ἐκφράζει. Βέβαια δла τὰ βιβλία τῆς Κ. Διαθήκης σχετίζονται μὲ κάποιο
ἀποστολικό πρόσωπο, ἀκόμα καὶ τὰ Εὐαγγέλια ποὺ δὲν προέρχονται ἀπὸ
μαθητὴ τοῦ Χριστοῦ, δηλ. τὸ εὐαγγέλιο τοῦ Μάρκου καὶ τοῦ Λουκᾶ συνδέ-
ονται στὴν παράδοση τὸ πρῶτο μὲ τὸν ἀπόστολο Πέτρο καὶ τὸ δεύτερο
μὲ τὸν ἀπόστολο Παῦλο. Ἐν τούτοις δταν διαπιστώνει κάποιος ἐκκλησια-
στικός ἡγέτης δτι ἔνα βιβλίο δὲν προέρχεται ἀπὸ αὐτὸν τοῦ δοπίου φέρει
τὸ δνομα ἡ στὸν δοποὶ τὸ ἀποδίδει ἡ παράδοση, δὲν προβαίνει σὲ καμμιά
ἐνέργεια ποὺ θὰ σήμαινε τὸν ἀποκλεισμό του ἀπὸ τὸν κανόνα. Ὁ Ὁριγένης
π.χ. ἀμφισβήτει τὴν γνησιότητα τῆς πρὸς Ἐβραίους, καθόλου δμως δὲν
ἀμφισβήτει τὴν κανονικότητα τῆς³. Τὸ ἴδιο καὶ ὁ Διονύσιος Ἀλεξανδρείας
γιά τὴν Ἀποκάλυψη τοῦ Ἰωάννη. Γιὰ τὴν τελευταία αὐτὴ ἡς παρατηρηθεῖ
σὰν σὲ παρένθεση δτι πρὶν 100 χρόνια δύο ὅρθοδοξοι θεολόγοι, ὁ Ν. Δα-
μαλᾶς καὶ ὁ Γ. Δέρβιος διατυπώνουν σαφῶς τὴν ἄποψη δτι ἡ Ἀποκάλυψη
δὲν είναι ἔργο τοῦ μαθητὴ τοῦ Χριστοῦ Ἰωάννη, χωρὶς αὐτὸν νὰ σημαίνει
δτι θέτουν ὑπὸ ἀμφισβήτηση τὴν θεοπνευστία ἡ τὴν κανονικότητα τῆς⁴.
Καὶ γιὰ νὰ ἐπανέλθουμε μετὰ ἀπὸ τὴν παρένθεση αὐτὴ στὴν ἀρχαίᾳ ἐποχῇ,
ἡ στάση τοῦ ἐπισκόπου Ἀντιοχείας Σεραπίωνα ἀπέναντι στὸ κατά Πέτρον
εὐαγγέλιο, ποὺ ἐμνημόνευσα προηγουμένως, είναι πολὺ χαρακτηριστική.

Ἄς μὴ ἔχεινομε ἀλλωστε δτι κατά καιροὺς συμπεριλαμβάνονται στὸν
κανόνα τῆς Κ. Διαθήκης ἀπὸ μερικὲς Ἐκκλησίες καὶ ἔργα μεταποστολικά
ὅπως π.χ. ὁ Ποιμὴν τοῦ Ἐρμᾶ, ἡ ἐπιστολὴ Βαρνάβα, ἡ Α' καὶ Β'⁵ Κλήμεντος.
Οἱ μεγάλοι κώδικες τοῦ 4ου καὶ 5ου αἰώνα ποὺ περιέχουν τὰ παραπάνω
κείμενα (π.χ. ὁ Σιναϊτικός τὴν ἐπιστολὴν Βαρνάβα καὶ τὸν Ποιμένα, ὁ Ἀλε-
ξανδρινὸς τις Α' καὶ Β' Κλήμεντος) θά πρέπει νὰ προέρχονται ἀπὸ πολὺ
ἀρχαιότερούς τους προγόνους, ὅπωσδήποτε πρὶν ἀπὸ τὰ τέλη τοῦ 2ου αἰώνα.
Γιατὶ τὰ τέλη τοῦ 2ου αἰώνα είναι ἔνας σημαντικὸς σταθμὸς γιὰ τὴν ἱστορία
τοῦ κανόνα τῆς Κ. Διαθήκης. Τὴν ἐποχὴ αὐτὴ ἡ Ἐκκλησία ξεχωρίζει
τὴν προσωπικὴ συγγραφικὴ δημιουργία ἀπὸ τὴν ἀνώνυμη ἡ ψευδώνυμη
καὶ αὐτὸ γιατὶ ἡ κυκλοφορία ψευδεπίγραφων ἀποκρύφων κειμένων δη-
μιουργεῖ πολλὰ προβλήματα (βλ. K. Aland, Das Problem der anonymität,
σ. 32 ἐξ.). Ἀπὸ τὴν ἐποχὴ αὐτὴ ἔχουμε ἔνα πολὺ χαρακτηριστικὸ γεγονός
ποὺ μᾶς ἀφηγεῖται ὁ Τερτυλλιανός (De Baptismo, 17) : "Ἐνας πρεσβύτερος

3. Ἐπίσης καὶ ὁ Ἱερόνυμος παρατηρεῖ γιά τὴν πρὸς Ἐβραίους ἐπιστολὴ : «et nihil interesse cuius sit, cum ecclesiastici viri sit, et quotidie ecclesarum lectione cele-
breetur» (Epist. 129.3. PL 22, 1103).

4. Ν. Δαμαλᾶ. Ἐρμηνεία εἰς τὴν Κ. Διαθήκην, 1876, τόμ. I, σ. 561 - 570. Γ. Δέρβιος.
Χριστιανική Γραμματολογία, 1903, τόμ. I, σ. 343.

τῆς Ἀσίας ἔγραψε τὸ ἔργο «Πράξεις Παύλου καὶ Θέκλας» ἀποδίδοντάς το στὸν Παῦλο. Ὄταν ἀποκαλύφθηκε ἡ πλαστογραφία, ὁ πρεσβύτερος τιμωρήθηκε μὲν ἀπομάκρυνση ἀπὸ τὸ λειτούργημά του, δὲν τὸν ἐσωσε οὔτε ἡ διεβεβαίωση ὅτι ἔργαγε αὐτὸ τὸ ἔργο «ἀπὸ ἄγαπη γιὰ τὸν Παῦλο» (amore Pauli, δπως γράφει ὁ Τερτυλλιανός).

Ἡ κυκλοφορία τῶν αἱρετικῶν ψευδεπίγραφων κειμένων ἔκανε τὴν Ἐκκλησία νά είναι αὐστηρὴ στὶς περιπτώσεις ἀποκαλύψεως τῶν χαλκευμένων ἔργων. Τὰ δρια ἀνάμεσα στὸ αἱρετικὸ καὶ τὸ θεόπνευστο κείμενο ἦταν γιὰ τὴν καθοδηγούμενη ἀπὸ τὸ Ἀγιο Πνεῦμα Ἐκκλησία σαφῇ, τὰ δρια δμως ἀνάμεσα στὸ αἱρετικὸ καὶ ὁρθόδοξο μὲν ἀλλὰ δχι θεόπνευστο καὶ κανονικὸ δὲν ἦταν πάντοτε εὔκολο νά χαραχθοῦν. Πολλὰ ἀπόκρυφα κείμενα διαβαζόταν σὲ δρισμένες Ἐκκλησίες, δχι βέβαια ἐπίσημα ἀλλὰ ἀνεπίσημα ἀπὸ τοὺς πιστούς. Τὸ γνωστικὸ κατά Θωμᾶν Ἔναγγέλιο διαβαζόταν σὲ μερικές Ἐκκλησίες ἵσως πρὶν ἀπὸ τὴν προσθήκη τῶν γνωστικῶν στοιχείων. Ὁ Ἰουστῖνος μιλώντας γιὰ τὰ γεγονότα ποὺ συνέβησαν κατὰ τὴν σταύρωση τοῦ Χριστοῦ ἐπικαλεῖται γιὰ τὴν ἀλήθεια τῶν δσων λέγει τὶς Πράξεις Πιλάτου⁵. Ἡ τομῇ ἀνάμεσα στὴν αἱρετικὴ καὶ μὴ αἱρετικὴ ψευδεπίγραφία βρίσκεται δχι στὸ φιλολογικὸ εἶδος ἀλλὰ στὴν τάση ποὺ ἐκφράζει τὸ περιεχόμενο τοῦ ἔργου. Ὁ αἱρετικὸς συγγραφέας φορτώνει στοὺς ὅμους ἐνὸς ἀποστόλου τὶς αἱρετικές του ἀπόψεις. Τὸ ἴδιο βέβαια κάνει καὶ δ μὴ αἱρετικὸς συγγραφέας ἀποκρύφου κειμένου, δὲν ξεγελᾶ δμως ποτὲ τὴν συνειδηση τῆς Ἐκκλησίας. Ἔτοι δρισμένα ἀπόκρυφα εὐαγγέλια τροφοδότησαν τὴν λαϊκὴ εἰνσέβεια, τὴν χριστιανικὴ τέχνη καὶ λατρεία, δπως είναι γνωστό, ἀλλὰ οὐδέποτε ἡ συνειδηση τῆς Ἐκκλησίας τὰ τοποθέτησε στὸ ἴδιο ἐπιπέδο μὲ τὰ 4 κανονικὰ Ἔναγγέλια. Ἀλλωστε δι τὴν ἐπαιξαν κάποιο ρόλο στὴν λαϊκὴ εὐσέβεια φαίνεται καὶ ἀπὸ τὸ γεγονός δι τὸ δρισμένα ἔξ αὐτῶν (π.χ. ἡ λεγόμενη Ἀγία Ἐπιστολὴ τοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ) διαβαζόταν σὲ πολλὲς οἰκογένεις στὴν Ἑλλάδα μέχρι πρόσφατα.

Τὴν ὑπαρξὴν ψευδεπίγραφων κειμένων ὑπαινίσσεται ἥδη δ Παῦλος στὴν Β' πρὸς Θεσσαλονικεῖς 2,2 : «ἔρωτιμεν δὲ ὑμᾶς ἀδελφοὶ... εἰς τὸ μὴ ταχέως σαλευθῆναι ὑμᾶς ἀπὸ τοῦ νοὸς μηδὲ θροεῖσθαι, μήτε διὰ πνεύματος μήτε διὰ λόγου μήτε δι᾽ ἐπιστολῆς ὡς δὲ ἡμῶν, ὡς δι τὴν ἐνέστηκεν ἡ ἡμέρα τοῦ Κυρίου. Μὴ τις ὑμᾶς ἔχαπατήσῃ κατὰ μηδένα τρόπον» καὶ στὸ 3,17 : «οὐ ἀσπασμός τῇ ἐμῇ χειρὶ Παύλου, ὃ ἐστιν σημεῖον ἐν πάσῃ ἐπιστολῇ· οὐτως γράφω». Βέβαια οἱ μὴ ἀποδεχόμενοι τὴν γνησιότητα τῆς Β' πρὸς Θεσσαλονικεῖς διατείνονται δι τὸ χαλκευτῆς γράφει αὐτά γιὰ νά γίνει πειστικότερος καὶ νά πιστέψουν οἱ ἀναγνῶστες του δι τὸ είναι πράγματι δ

5. «Καὶ ταῦτα δι τὸ γέγονε, δίνασθε μαθεῖν ἐκ τῶν ἐπὶ Ποντίου Πιλάτου γενομένων ἀκτῶν», Α' Ἀπολ. 35, 9.

Παῦλος. "Ετσι ἄλλωστε ἔξηγον καὶ τις προσωπικές σημειώσεις τῶν Ποιμαντικῶν ἐπιφεύγουσαν. (Α' Τιμ. 6, 21. Β' Τιμ. 1, 1 - 3, 4, 13, 19 - 22. Τιτ. 3, 12-15).

Βρισκόμαστε δῆμος μὲ τὴν μνεία τῶν ἀνωτέρω κειμένων σὲ βιβλία τῆς Κ. Διαθήκης γιὰ τὰ ὁποῖα ἀκριβῶς ὑπάρχει σήμερα τὸ πρόβλημα τῆς γνησιότητας ἢ ψευδωνυμίας, γιὰ ἄλλους μὲν πρόβλημα γιὰ ἄλλους δὲ βεβαιότητα. Λέχθηκε καὶ ἀπὸ τὴν ἀρχὴ ὅτι δὲν ἀποτελεῖ πρόθεσή μου νὰ ὑποστηρίξω αὐτὸ ποὺ γιὰ πολλοὺς σήμερα εἶναι ἐπιστημονικὰ θεμελιωμένη ἀποψη, ὅτι δηλ. δρισμένα κείμενα τῆς Κ. Διαθήκης φέρουν τὸ δνομα τοῦ Παύλου ἢ τοῦ Πέτρου ἢ τοῦ Ἰωάννη, ἐνῶ δὲν προέρχονται ἀπὸ αὐτοὺς ἄλλα ἀπὸ κάποιον ἄλλον ἄνδρα τῆς Ἐκκλησίας. Θά ἡταν δῆμος ἔξισου ἀντίθετο πρὸς τὴν ἐπιστημονικὴ συνείδηση, καὶ δχι μόνο πρὸς αὐτὴ ἄλλα καὶ πρὸς τὴν δρθόδοξη συνείδηση ἀντίθετο. νὰ στηρίξει κανεὶς τὴν βεβαιότητα τῆς πίστεώς του στὸ δνομα τοῦ θεόπνευστου συγγραφέα, μὲ τέτοιο τρόπῳ ποὺ ἂν πέσει αὐτὸ νὰ πέφτει κι' ἐκείνη. "Εάν ἔχει κανεὶς τὴν σωστή, δηλ. τὴν δρθόδοξη περὶ Ἀγίου Πνεύματος πίστη, τότε δὲν συνδέει τὴν θεοπνευστία μὲ δρισμένα πρόσωπα, τὰ ὁποῖα φώτισε τὸ Πνεῦμα τοῦ Θεοῦ ἄλλα μὲ τὴν δλη Ἐκκλησία ποὺ ζεῖ καὶ καθοδηγεῖται ἀπὸ τὸ Πνεῦμα τοῦ Θεοῦ. "Εάν τὸ Πνεῦμα φωτίζει τὸν Παῦλο, μπορεῖ ἔξισου νὰ φωτίζει καὶ τὸν Βαρνάβα ἢ τὸν Τιμόθεο, ὥστε νὰ μὴ ἄλλάζει τίποτε ἀπὸ τὸ περιεχόμενο τῆς πίστεώς μας, ἀν δεχθοδε π.χ. ὅτι ἡ πρὸς Ἐφεσίους (ἡ χαρακτηριζόμενη συνήθως ὡς δευτεροπάύλειο ἔργο σὲ πολλὲς σήμερα Εἰσαγωγές) εἶναι ἔργο ἐνὸς μαθητῆ τοῦ Παύλου ποὺ μετέφερε σωστὰ τὴν σκέψη τοῦ δασκάλου, ἄλλα μὲ τὴν δική του πέννα καὶ πάντοτε μὲ τὸν φωτισμὸ τοῦ Ἀγίου Πνεύματος.

"Η ἐμμονὴ πολλῶν θεολόγων, «συντηρητικῶν» διποὺς συνήθως ἀποκαλοῦνται, στὸ πρόσωπο τοῦ ἀνθρώπου ποὺ κατέγραψε τὸν λόγο τοῦ Θεοῦ καὶ ἡ παραγνώριση τοῦ προσώπου τοῦ Ἀγίου Πνεύματος ποὺ εἶναι κατὰ πατερικὴ διαβεβαίωση ὁ μόνος συγγραφέας τῆς Ἁγίας Γραφῆς, ἡ ἐμμονὴ αὐτὴ παρά τὸ ὅτι παρουσιάζεται σὰν δρθόδοξη, βαθύτερα ἔξεταζόμενη μὲ τὸ πρίσμα τῆς δρθόδοξης ἐκκλησιολογίας καὶ πνευματολογίας δὲν ἀντέχει στὸν χαρακτηρισμὸ τῆς δρθόδοξης.

* * *

Στὴν εἰσήγηση αὐτῆ, ποὺ δὲν εἶχε σκοπὸ νὰ ἔξαντλήσει τὸ δῦλο θέμα τῆς ψευδεπιγραφίας ἄλλα νὰ θίζει μερικές πλευρές τοῦ προβλήματος ποὺ συνδέεται μ' αὐτὴ ἰδιώς σὲ σχέση μὲ τὰ βιβλία τῆς Κ. Διαθήκης, καταβλήθηκε φροντίδα νὰ τονισθοῦν τὰ ἀκόλουθα σημεία :

I) Τὸ φιλολογικὸ πρόβλημα τῆς ψευδεπιγραφίας στὰ πρωτοχριστιανικά κείμενα δὲν εἶναι διάφορο τοῦ δύλου θέματος τῆς ψευδεπιγραφίας στὸν ἀρχαίο κόσμο. "Οταν ἡ κλασσικὴ ὀρχαιότητα ἔχει νὰ μᾶς παρουσιάσει ἔνα ἐκπληκτικὸ ἀριθμὸ ψευδεπίγραφων κειμένων, ὅταν ὁ ιουδαϊκὸς κόσμος

δὲν στερείται τέτοιων ψευδεῖς γραφών καὶ δταν ἡ πατερικὴ γραμματεία ήδη ἀπὸ τις ἀρχές τοῦ Σου αιώνα, ἀπὸ τῆν ἐποχὴ τῶν λόγων τοῦ Κανονικοῦ πατέρων», εἰναι γεμάτη ἀπὸ κείμενα ποὺ ἀποδίδονται σὲ κάποιον ἙΚΚΑΣ συγγραφέα ἡ πατέρα ἐνδὲ δὲν εἶναι ἔργα του, πῶς νά ἔξαιρέσει κανεὶς τὴν πρωτοχριστιανικὴ γραμματεία ἀπὸ καθαρὰ ἀνθρώπινη καὶ φιλολογικὴ· πλευρά; Ξέρουμε πολὺ καλά πώς ἡ θεία ἀποκάλυψη δὲν παρέβλεψε ποτὲ τὸν ἀνθρώπινο παράγοντα, οὐτεκατάργησε ἀνθρώπινες συνήθειες. Ἡ ἐνσάρκωση τοῦ Λόγου ἐσήμανε τὴν πρόσληψη τῆς ἀνθρώπινης συνθήκης μὲ δλες τις ἀδυναμίες της· ἄλλα «χωρὶς ἀμαρτίας». «Ἔτσι καὶ τὰ θεῖα λόγια τοῦ Λόγου μπῆκαν στὸ ἀνθρώπινο μολύβι καὶ χαρτί (μᾶλλον στὴν πέννα καὶ τὸν πάπυρο), γνώρισαν τὴν ἀνθρώπινη συνθήκη τῆς σφαλερῆς ἀντιγραφῆς, τῆς κακῆς γραμματικῆς καὶ συντάξεως καὶ δλες τις ἀδυναμίες τοῦ ἀνθρώπινου σκεύους».¹ Ἡ δύναμη τοῦ Θεοῦ «ἐν ἀσθενείᾳ τελειοῦται».

2) Ἡ γνησιότητα ἑνὸς κειμένου τῆς Κ. Διαθήκης μπορεῖ νά συζητηθεῖ, χωρὶς οὐτὸ οὔτε τὴν κανονικότητά του νά ἐπηρεάζει οὔτε τις δογματικὲς προϋποθέσεις τοῦ ἐρευνητῆ νά θίγει. Ὁ φόβος γιά τὰ ἐνδεχόμενα συμπεράσματα τῆς ἐπιστημονικῆς ἐρευνας σὲ σχέση μὲ τὴν γνησιότητα τῶν βιβλίων τῆς Κ. Διαθήκης σημαινεῖ ἀβεβαιότητα γιά τὴν πίστη μας. Ὁρθόδοξο εἶναι δ, τι εἶναι ἀληθινό· κι' ὅποιος βάλλει ἐναντίον τῆς ἀληθείας ποὺ κατοχυρώνεται ἐπιστημονικά βάλλει κατ' ἀνάγκην καὶ ἐναντίον τῆς δρθοδοξίας. Ἄλλ' δμως κατὰ τὴ γνωστὴ φράση τοῦ Παύλου, «οὐ δυνάμεθά τι κατὰ τῆς ἀληθείας ἄλλ' ὑπὲρ τῆς ἀληθείας» (Β' Κορ. 13,8). Ὁ ἐνδεχόμενος ψευδεπίγραφος χαρακτήρας δρισμένων κειμένων, ἀκόμη κι' ἂν ἐδραιωθεὶ ἐπιστημονικά κατὰ τρόπο πειστικό καὶ ἀμετάκλητο, «οὐ δύναται τι κατὰ τῆς ἀληθείας», γιατὶ τὰ Ἱερά κείμενά μας περιέχουν «λόγον Θεοῦ» καὶ «ρῆμα Κυρίου» ποὺ «μένει εἰς τὸν αἰῶνα» (Α' Πέτρ. 1, 25).

ΓΑΛ. 5,13-26 (ΒΙΒΛΙΚΗ ΜΕΛΕΤΗ)

Ιωάννου Γαλάνη, Δρ. Θ.

Τὸ τεμάχιο Γαλ. 5,13-26 περιέχει δρισμένες συμβουλές τοῦ Παύλου πρὸς τοὺς Γαλάτες. Τὸ ὄφος τῆς περικοπῆς είναι ἀρκετὰ αὐστηρό καὶ πηγάζει ἀπὸ τὴν ἀγανάκτηση τοῦ ἀποστόλου ὃστερα ἀπὸ δσα πληροφορήθηκε γιὰ τὴ σύγχυση ποὺ ἐπικρατοῦσε στὶς ἐκκλησίες τῆς Γαλατίας. Ή ἀφορμὴ γιὰ τὴν δλη ἐπιστολὴ δόθηκε ἀπὸ τὴν ἀναστάτωση ποὺ δημιούργησαν στὶς ἐκκλησίες αὐτὲς μερικοὶ ταραχοποιοὶ ιουδαιοχριστιανοί, οἱ δοκοὶ προσπαθοῦσαν νά μειώσουν τὸ κύρος τοῦ Παύλου, ἐπειδὴ ἐκεῖνος στὸ κήρυγμά του ἀπέρριπτε δρισμένες ιουδαικές προλήψεις. «Ολοὶ αὐτοὶ δὲν μποροῦσαν νά ἔγκαταλείψουν τὴν ἰδέα ὅτι ὁ μωσαϊκὸς Νόμος ἡταν τὸ μοναδικὸ μέσο σωτηρίας τοῦ ἀνθρώπου καὶ γι’ αὐτὸ ἐπέμεναν μὲ φανατισμὸ στὴν ἀνάγκη τηρήσεως τῶν διατάξεων του καὶ ἀπὸ αὐτοὺς ἀκόμη τοὺς ἐξ ἔθνων χριστιανούς. Γιά νά στηρίξουν καὶ ἐπιβάλουν τὶς ἀπόψεις τους, ἀμφισβητοῦσαν τὴν ἀποστολικότητα τοῦ Παύλου καὶ κατηγοροῦσαν τὸ κήρυγμά του διηθεν δὲν ἡταν τέλειο. Τὸ δλο πρόβλημα ποὺ δημιουργήθηκε ἡταν πολὺ σοβαρό. ‘Ο ἀγώνας αὐτὸς τῶν ιουδαιζόντων ἔξελιχτηκε σὲ μιὰ προσωπικὴ θεολογικὴ πολεμικὴ ἐναντίον τοῦ Παύλου καὶ ἐπλήττε καίρια τὸ κήρυγμά του. Τὸ μέλλον τοῦ χριστιανισμοῦ κλονιζόταν σοβαρά, γιατὶ κινδύνευ νά γίνει μιὰ θρησκεία τυπολατρείας καὶ ἔξωτερικῶν τύπων, δπως ἡ θρησκεία τοῦ Ιουδαισμοῦ ποὺ είχε χάσει τὸ πνεῦμα τῶν προφητῶν. Ή κατάσταση αὐτὴ τάραξε τὴ γαλήνη τῆς ἐκκλησίας, γιατὶ ἡ μετάθεση πολλῶν ἀπὸ τὸ εὐαγγέλιο τοῦ Χριστοῦ «εἰς ἔτερον εὐαγγέλιον» (Γαλ. 1,6) προκάλεσε ἕριδες καὶ ἔχθρες μεταξὺ τῶν χριστιανῶν.

‘Η πρὸς Γαλάτας ἐπιστολὴ δείχνει τὴν ἔντονη ἀντίδραση τοῦ Παύλου στὴ διδασκαλία τῶν ιουδαιζόντων τῆς Γαλατίας καὶ περιέχει μιὰ ἔσκαθαρη καὶ ἀνοιχτὴ πολεμικὴ ἐναντίον τοῦ Νόμου. ‘Ο ἴδιος, πρώην φανατικὸς Ιουδαῖος καὶ ἐργάτης τοῦ μωσαϊκοῦ Νόμου, δὲ διστάζει τώρα μπροστά στὸ εὐαγγέλιο τοῦ Χριστοῦ νά βάλει τὸ Νόμο στὴν ἴδια μοίρα μὲ τὴν εἰδωλολατρικὴ φυσιολατρεία, νά ἀσκήσει μιὰ τολμηρὴ κριτικὴ ἐναντίον του καὶ νά ἀρχίσει ἔναν ἀγώνα ἀπελευθερώσεως τῶν πιστῶν ἀπὸ αὐτὸν. Δὲ διστάζει νά πεῖ ὅτι ἡ προσῆλωση στὸ Νόμο δὲν ἔχει καμιά σχέση μὲ τὴν ἐν Χριστῷ ἔλευθερίᾳ καὶ δὲ δικαιώνει τὸν ἀνθρωπό, ἀλλὰ τὸν κρατάει πάντοτε σὲ μιὰ

κατάσταση δουλείας. "Απόδειξη αὐτοῦ εἶναι τὸ δῆμοι αὐτοῖς, ποὺ στὶς ἐκκλησίες τῆς Γαλατίας τόσο πολὺ ἀγωνίζονται γιὰ τὴν τήρηση τοῦ Νόμου, παραβαίνουν καὶ καταπατοῦν τὴ βασικὴ ἐντολὴ του, τὸ «ἄγαπήσεις τὸν πλησίον σου ως σεαυτόν» (Λευΐτ. 19,18), μὲ τὸ νὰ δημιουργοῦν φιλονεκίες καὶ ἔχθρες.

"Ολη ἡ ἐπιστολὴ ἔχει σάν βασικὴ ἀφορμὴ καὶ σάν κύριο θέμα τὸ Νόμο. Εἶναι γραμμένη σὲ πολὺ ἔντονο ὑφος, πρᾶγμα ποὺ δείχνει τόσο τὸν δρμητικὸ καὶ θαρραλέο χαρακτήρα τοῦ Παύλου δσο καὶ τὴ σοβαρότητα τοῦ προβλήματος. Στήν πρὸς Γαλάτας ἐπιστολὴ ἀποκρούει δλες τὶς ἐναγάλλιον του κατηγορίες καὶ ἀποδεικνύει μὲ ἐπιχειρήματα ἀπὸ τὴν Ἰδια τὴ Γραφὴ δτι ἡ περὶ Νόμου διδασκαλία τῶν ἀντιπάλων του δὲν εἶναι ὁρθή. Μὲ τὴν ἀφορφὴ δὲ αὐτὴ ἀναπτύσσει μιὰ ὑπέροχη θεολογία. Στήν ἀρχὴ ἀπολογεῖται γιὰ τὸ ἀποστολικό του ἀξίωμα καὶ τονίζει δτι ἡ κλήση του σ' αὐτὸ ἔγινε ἀπὸ τὸν Ἱδιο τὸ Χριστὸ κατὰ τὸ δράμα τῆς Δαμασκοῦ. Τὸ συγκλονιστικὸ αὐτὸ γεγονός τοῦ δίνει ἀπόλυτη αὐθεντία στὰ δσα κηρύττει καὶ τὸν δένει πολὺ στενά μὲ τὸ Χριστό. Μάλιστα αἰσθάνεται τόσο ἔντονη τὴν παρουσία Ἐκείνου μέσα του, ώστε νὰ ἔχει τὴν ἐντύπωση δτι δὲ ζει αὐτὸς ἀλλὰ δ Ἰδιος δ Χριστός. Μετά ἀναφέρεται σὲ δρισμένες συναντήσεις ποὺ είχε μὲ τὸν Πέτρο καὶ τὸν Ἰάκωβο στὰ Ἱεροσόλυμα. Ἀναφέρεται ἐπίσης στὶς διαπραγματεύσεις ποὺ είχε στὴ Σύνοδο τῶν ἀποστόλων γιὰ τὸ ζῆτημα τῆς περιτομῆς καὶ στὴ γνωστὴ διαφωνία του μὲ τὸν Πέτρο στὴν Ἀντιόχεια γιὰ τὸ Ἰδιο θέμα. "Υστερα ἀπὸ αὐτὰ μπαίνει στὴν οὐσία τοῦ θέματος. Ἀντιπαραθέτει τὴ συμβολὴ τῆς πίστεως καὶ τοῦ Νόμου στὴ δικαιώση καὶ τὴ σωτηρία τοῦ ἀνθρώπου καὶ μὲ ἀκλόνητα ἐπιχειρήματα ἀπὸ τὴν Π.Δ. ἀποκαλύπτει τὴν ἀδυναμία τοῦ Νόμου νὰ σώσει τὸν ἀνθρώπο. Ξεκινώντας ἀπὸ τὸ καύχημα τῶν Ἰουδαίων, τὸν προπάτορά τους Ἀβραάμ, ἀποδεικνύει δτι οἱ ὑποσχέσεις ποὺ ἔδωσε σ' αὐτὸν δ Θεὸς δὲν εἶναι προνόμιο μιᾶς μόνο φυλῆς, ἀλλὰ ἀναφέρονται σὲ δλους τοὺς ἀνθρώπους, ἀκόμη καὶ σ' αὐτὸς τοὺς εἰδωλολάτρες ἑθνικούς. Ὁ Ἀβραάμ εἶναι πνευματικὸς πρόγονος καὶ πατέρας δλων δσων ἀκολουθῶν τὸ παράδειγμα τῆς πίστεώς του, ἡ δποία τὸν δδήγησε στὴ δικαιώση. Μὲ τὴν ἐνσάρκωση τοῦ Λόγου τοῦ Θεοῦ δσοι ἔξακολουθοῦν νὰ ἐμμένουν στὸ Νόμο εὑρίσκονται «ἀπὸ κατάραν» (Γαλ. 3,10), γιατὶ στεροῦνται τὴ δικαιώση καὶ τὴν υιοθεσία. Ἀντίθετα, ἐκεῖνοι ποὺ πιστεύουν στὸ Χριστὸ Ἰησοῦ, γίνονται υἱοί τοῦ Θεοῦ καὶ δικαιοῦνται νὰ περιμένουν μὲ ἀπόλυτη βεβαιότητα τὴν κληρονομία τῆς αἰωνίου ζωῆς ως συγκληρονόμοι Χριστοῦ. Μόνον αὐτοὶ εἶναι πραγματικὰ ἐλεύθεροι καὶ συγκροτοῦν τὴ νέα οἰκογένεια τοῦ Θεοῦ, τὴν ἐκκλησία. Μετά δ Παῦλος ἔρχεται στὸ πρακτικὸ μέρος τῆς ἐπιστολῆς, στὸ ὄποιο ἀνήκει καὶ τὸ τεμάχιο ποὺ ἀναφέραμε στὴν ἀρχὴ, καὶ δίνει ἡθικές συμβουλές στοὺς Γαλάτες, ἐναρμονίζοντας ἵτοι στὴν πρακτικὴ ζωὴ τῶν πιστῶν τὸ δόγμα μὲ τὴν ἡθική. Στὸ τέλος δὲ τῆς ἐπιστολῆς

ἐπιτίθεται καὶ πάλι κατὰ τῶν ἀντιπάλων του καὶ καλεῖ τοὺς πιστούς νὰ ἐπανέλθουν στὸ εὐαγγέλιο του.

Τὸ τεμάχιο λοιπὸν Γαλ. 5,13-26 ἀποτελεῖ μιὰ ἔντονη ἡθικὴ προτροπὴ τοῦ Παύλου πρὸς τοὺς Γαλάτες, στηριγμένη στὶς βασικές του θεολογικές θέσεις περὶ ἐλευθερίας, μωσαϊκοῦ Νόμου, πίστεως, σαρκός, πνεύματος καὶ κληρονομίας τῆς βασιλείας τοῦ Θεοῦ, ποὺ ἀνέπτυξε ἡδη σὲ ἔκταση στὴν ἐπιστολὴ καὶ ποὺ ἐπαναλαμβάνει καὶ ἔδω. Δηλαδὴ στὴν περικοπὴ αὐτῇ δι Παῦλος συνδέει στενά τὸ δόγμα μὲ τοὺς ἡθικοὺς κανόνες. 'Ο ἡθικὸς χαρακτήρας τοῦ τεμαχίου τονίζεται ιδιαίτερα ἀπὸ τὸ γεγονός διτὶ σ' αὐτὸ δι Παῦλος ὅμιλει γιὰ πρώτη φορά στὴν ἐπιστολὴ περὶ ἀγάπης πρὸς τὸν πλησίον, καθὼς ἐπίσης καὶ ἀπὸ τὴν παράθεση ἐνὸς καταλόγου ἡθικῶν ἐκτροπῶν, δσων δὲν κάνουν καλὴ χρήση τῆς ἐλευθερίας ποὺ τοὺς χάρισε ὁ Χριστός, καὶ ἐνὸς ἄλλου ἀρετῶν, δσων δόδηγούνται σωστά ἀπὸ τὸ πνεῦμα τῆς ἐλευθερίας. 'Ολα αὐτὰ εὑρίσκονται σὲ στενὴ ἀλληλοεξάρτηση ἀπὸ μερικές βασικές θεολογικές ἔννοιες. 'Οταν π.χ. ὅμιλει περὶ ἀγάπης καὶ ἀλληλούποταγῆς, προβάλλει τὴν φράση 'ὑμεῖς γάρ ἐπ' ἐλευθερίᾳ ἐκλήθητε ἀδελφοί· μόνον μὴ τὴν ἐλευθερίαν εἰς ἀφορμὴν τῆς σαρκὶ' (Γαλ. 5,13), συνδέοντας ἔτσι τὴν ἔννοια τῆς ἐλευθερίας μὲ τὴν ἀγάπη πρὸς τὸν πλησίον. 'Ἐπίσης καὶ οἱ δύο κατάλογοι ἔχουν σάν ἀμεσή ἀφορμὴ τὶς φράσεις «λέγω δὲ πνεύματι περιπατεῖτε καὶ ἐπιθυμίαν σαρκός οὐ μὴ τελέσητε. ή γάρ σάρξ ἐπιθυμεῖ κατὰ τοῦ πνεύματος, τὸ δὲ πνεῦμα κατὰ τῆς σαρκός, ταῦτα γάρ ἀλλήλοις ἀντίκειται» (Γαλ. 5,16 - 17). Ἐκτός ἀπὸ τὴν ἐσωτερικὴ αὐτὴ ἀλληλοεξάρτηση τῶν ἔννοιῶν, τὸ δόλο τεμάχιο εὑρίσκεται σὲ στενὴ συνάφεια καὶ πρὸς τὴν δολὴ ἐπιστολὴ. Περὶ ἐλευθερίας καὶ δουλείας π.χ. κάνει πάλι λόγο στὸ δεύτερο, τέταρτο καὶ πέμπτο κεφάλαιο. 'Η ἀντίθεση μεταξὺ σαρκὸς καὶ πνεύματος τονίζεται πολλές φορές στὸ τρίτο καὶ τέταρτο κεφάλαιο. 'Ἐπίσης τὸ θέμα τοῦ Νόμου καλύπτει τὸ μεγαλύτερο μέρος τῆς ἐπιστολῆς.

Τὸ κύριο χαρακτηριστικὸ τῆς περικοπῆς είναι οἱ ἔντονες ἀντιθέσεις μεταξὺ ἐλευθερίας καὶ Νόμου, δ ὅποιος ἀντιπροσωπεύει τὴν ἔννοια τῆς δουλείας, ἀγάπης καὶ ἔχθρας, πνεύματος καὶ σαρκός, καρπῶν τοῦ πνεύματος καὶ ἔργων τῆς σαρκός. Τὰ πρῶτα είναι τὰ θετικὰ στοιχεῖα, τὰ δόποια προσδιορίζουν τὴν ἀφετηρία καὶ τὴ σωστὴ πορεία τοῦ πιστοῦ πρὸς τὴν κληρονομία τῆς αἰώνιου ζωῆς, ἐνῷ τὰ ἀντιτιθέμενα σ' αὐτά, δηλαδὴ δ Νόμος, ή σάρκα κλπ., καθηλώνουν τὸν ἄνθρωπο στὸν παρόντα κόσμο καὶ τοῦ στεροῦν τὴ σωτηρία.

Ποιά είναι η θεολογικὴ σημασία τῶν ἔννοιῶν αὐτῶν καὶ ποιές οἱ προεκτάσεις τους;

'Η ἐλευθερία είναι μιὰ ἀπὸ τὶς κεντρικές θεολογικές ἔννοιες στὶς παιδειαὶ ἐπιστολῆς καὶ ίδιως στὴν πρὸς Γαλάτας. Ως κατ' ἐξοχὴν ἐλληνικὸ δρος ή λέξη ἐξέφραζε πάντοτε τὸ πολυτιμότερο ἀγαθό τῶν Ἑλλήνων. Στὸν

Παῦλο δῆμος τὸ περιεχόμενό της ἀναφέρεται κυρίως στὸ ἀπολυτρωτικὸ ἔργο τοῦ Χριστοῦ καὶ δὲν ἔχει πολιτικές διαστάσεις. Ἐπίσης δὲν ἔχει τὴν ἔννοια τῆς ἐλεύθερης ἐκλογῆς τοῦ ἔνου ἢ τοῦ ἄλλου τρόπου ζωῆς. Γιὰ τὸν πιστὸ ἡ ἐλεύθερία ἔχει κατά κύριο λόγο ἐσχατολογικές διαστάσεις, γιατὶ ἀποβλέπει στὴν τελικὴ σωτηρία. Ός παρούσα κατάσταση εἶναι ἡ ἀπαλλαγὴ τοῦ πιστοῦ ἀπὸ τὴν ἀμαρτία καὶ τὸ θάνατο καὶ ἡ ἀπελευθέρωσή του ἀπὸ τὴ δουλεία τοῦ παρόντος κόσμου. Ἐπειδὴ δῆμος δὲν θάνατος ἐξακολουθεῖ ἀκόμη νῦν ὑπάρχει γιὰ τὸν ἄνθρωπο, εἶναι φανερό διτὶ ἡ ἐλεύθερία αὐτῇ δὲν εἶναι δλοκληρωμένη κατάσταση στὸ παρόν. Δὲν ἔχει χρονικὰ πλαίσια. Δὲν περιορίζεται μόνο στὴ διὰ τῆς πίστεως καὶ τοῦ βαπτίσματος ἀνάληψη τῆς ἐν Χριστῷ χάριτος. Ἐπεκτείνεται καὶ πέρα ἀπὸ αὐτή. Ἐχει ἀπεριόριστη διάρκεια καὶ δυναμικό χαρακτήρα. Στὴν περίπτωση αὐτῇ ἐλεύθερία εἶναι ἡ κλήση τοῦ ἀνθρώπου ἀπὸ τὸν ίδιο τὸ Θεό νὰ ἀπελευθερωθεῖ ἀπὸ τὸ θάνατο καὶ ἡ δύνατότητα ποὺ τοῦ παρέχεται πιστεύοντας στὸ Χριστὸ ὡς τὸν υἱὸ τοῦ Θεοῦ νὰ γίνει καὶ ὁ ίδιος υἱός. Κατ’ αὐτὸν τὸν τρόπο ἐντάσσεται στὴν οἰκογένεια τοῦ Θεοῦ, τὴν ἐκκλησία, καὶ ἐλπίζει μὲ βεβαιότητα στὴν κληρονομία τῆς βασιλείας τοῦ Θεοῦ. Μὲ τὴν ἔννοια αὐτή ἡ ἐλεύθερία βιώνεται στὸ παρόν, ἀλλὰ πάντοτε μὲ τὴν προοπτικὴ δλοκληρώσεως τῆς στά ἐσχατα. Αὐτὸ προϋποθέτει διαρκὴ ὑποταγὴ στὸ θέλημα τοῦ Θεοῦ. Κατὰ μὰ χαρακτηριστικὴ φράση τοῦ Παύλου «ὅ ἐλεύθερος κληθεὶς δοῦλος ἐστὶν Χριστοῦ» (Α' Κορ. 7,22). Ἡ δουλεία δῆμος αὐτῇ δὲν ἔχει σχέση μὲ τὴ γνωστὴ ἔννοια τῆς λέξεως. Σημαίνει βεβαιώς τὴν ἀπόλυτη ἐξάρτηση ἀπὸ τὸ Χριστό, ἀλλὰ μὲ σκοπὸ τὴ μεταμόρφωση τοῦ πιστοῦ σὲ εἰκόνα Χριστοῦ καὶ σὲ υἱὸ τοῦ Θεοῦ. Κάτι παρόμοιο εἶναι ἄγνωστο τόσο στὴν ἐλληνικὴ δσο καὶ στὴν ιουδαϊκὴ θεολογία. Ὁ δοῦλος εἶναι κατώτερο καὶ ἀνελεύθερο ἀνθρώπινο πλάσμα, δὲ ποιος δὲν ἔχει δικαιώματα καὶ δρειλειν νὰ ὑπηρετεῖ πιστά τὸν κύριό του. Γιὰ τὸν Παῦλο «οὐκ ἔνι δοῦλος οὐδὲ ἐλεύθερος» μὲ τὴν ὡς τότε γνωστὴ σημασία. Ὄλοι εἶναι ἕνα «ἐν Χριστῷ Ἰησοῦ» (Γαλ. 3,28). Εἶναι υἱοί Θεοῦ, ἐλεύθεροι, δοῦλοι Χριστοῦ. Εἶναι πραγματικά παράδοξο νὰ χαρακτηρίζεται ἡ ἐλεύθερία σὰν ἐξάρτηση καὶ ὑποταγή, δῆμος ἡ πλήρης ἀνεξαρτησία γιὰ τὸν ἄνθρωπο εἶναι ἀδύνατη, γιατὶ δὲ συμβιβάζεται μὲ τὴν κοινωνικότητά του. Ἐκτὸς αὐτοῦ δὲν ἄνθρωπος ἐκ φύσεως ἀναζητᾷ πάντοτε τὴν ἐξάρτηση του ἀπὸ τὴν πηγὴ τῆς ζωῆς. Στὴν περίπτωση αὐτῇ, δταν δὲν γνωρίζει τὸν ἀληθινὸ προορισμό του, δημιουργεῖ εἰδωλα, τὰ δποῖα ἀλλάζει συνέχεια, γιατὶ συχνά τὸν ἀπογοητεύουν. Ἐτσι εἶναι πάντοτε δοῦλος τοῦ κόσμου τούτου.

Ἡ καλὴ χρήση τῆς ἐν Χριστῷ ἐλεύθερίας, στὴν δποῖα κλήθηκαν δλοι οἱ ἄνθρωποι καὶ πρὸς τὴν δποῖα δὲ Παῦλος παροτρύνει τοὺς Γαλάτες, καταργεῖ τὶς ἔθνικές καὶ κοινωνικές διακρίσεις καὶ κάνει δλους υἱοὺς τοῦ Θεοῦ καὶ ἀδελφούς. Γιὰ τὴ συγκρότηση μιᾶς τέτοιας οἰκογένειας χρειάζεται τὸ

ἀπαραίτητο στοιχεῖο τῆς ἀγάπης μεταξὺ τῶν μελῶν της. Ἡ παρουσία τῆς ἀγάπης αὐτῆς εἶναι πραγματική ἀπόδειξη ὅτι ὁ πιστὸς ἀποδέχεται τὴν θεία κλήση στήν ἐλευθερία καὶ ὅτι τὴν χρησμοποιεῖ σωστά.

Ἡ σχέση ἐλευθερίας καὶ ἀγάπης ἔχει ιδιαίτερη βαρύτητα στὴ θεολογία τοῦ Παύλου καὶ εἶναι ἀπαραίτητη γιὰ τὴ σωτηρία τοῦ ἀνθρώπου. Ἡ ἀγάπη εἶναι προϋπόθεση τῆς ἐν Χριστῷ ἐλευθερίας. Ἀπαλλάσσει τὸν πιστὸ ἀπὸ τις ἡθικές ἐκτροπές, οἱ ὄποιες κατὰ τὸν Παῦλο εἶναι «ἔργα τῆς σαρκός» (Γαλ. 5,19) καὶ οἱ ὄποιες καθηλώνουν τὸν ἀνθρώπον στήν ἀμαρτία καὶ ἀνακόπτουν τὴν πορεία του πρὸς τὴν σωτηρία. Ἀπὸ τὴν φράση «διὰ τῆς ἀγάπης δουλεύετε ἀλλήλοις» (Γαλ. 5,13) φαίνεται ὅτι ἡ ἀγάπη δὲν εἶναι μονομερής ἐκδήλωση. Εἶναι ἀλληλούποταγή καὶ μὲ τὸν τρόπο αὐτὸ δημιουργεῖ κοινωνία ἐλευθέρων ἀνθρώπων ἐν Χριστῷ. Ὄποιος ἀγαπᾷ δὲν προσβάλλει τὴν ἐλευθερία τοῦ πλησίον του καὶ ἐπὶ πλέον εἶναι καὶ ὁ ἴδιος ἐλεύθερος, γιατὶ ἀπαλλάσσεται ἀπὸ τὸ ἑγώ του καὶ συνδέεται μὲ τὸ Θεό. Τὴν ἐλευθερία τοῦ ἀτόμου στὸν παρόντα κόσμο δὲν τὴ ρυθμίζουν οἱ ἀνθρώπινοι νόμοι, ἀλλὰ οἱ ἀνθρώπινες καρδιές. Ἡ ἀγάπη πρὸς τὸν συνάνθρωπο, ὅπως λέγει ὁ Παῦλος στήν ἐπιστολὴ αὐτῆς, εἶναι μαζὸν μὲ τὴν πίστην, τὴν χαρά, τὴν εἰρήνην κλπ. καρπὸς τοῦ πνεύματος, δηλαδὴ ἀποτέλεσμα τῆς χάριτος τοῦ Θεοῦ.

Ἡ ἀντίθεση μεταξὺ σαρκὸς καὶ πνεύματος τόσο στὸ παρὸν τεμάχιο δοσο καὶ γενικότερα στὴν παύλειο θεολογία δὲν ἔχει σχέση μὲ τὴ διαρχικὴ ἀνθρωπολογία. Μὲ τὸν δρό «σάρξ» ὁ Παῦλος ἐκφράζει τὴν ἀμαρτιαλή διάθεση τοῦ ἀνθρώπου, τὴν φθορά καὶ τὸ θάνατο, στὸν ὄποιο δῦνηγονται δοσοι ἀρνοῦνται νῦν δεχτοῦν τὸ νικητὴ τοῦ θανάτου, δοσοι δηλαδὴ ἔξαντλον τὴ δραστηριότητά τους στὸν παρόντα κόσμο καὶ ἀνύητον σ' αὐτὸν καὶ μόνο τὴ σωτηρία. Κατὰ τὸν ἵερο Χρυσόστομο ὁ Παῦλος καλεῖ σάρκα «οὐ τὴν τοῦ σώματος φύσιν, ἀλλὰ τὴν πονηράν προαιρεσιν... τὸν λογισμὸν τὸν γεώδη, τὸν ράθυμον καὶ ἡμελημένον» (Μ. 61,671). ᩴ ἀντίθεση ἐπομένως μεταξὺ σαρκὸς καὶ πνεύματος ἀναφέρεται στήν ἀλληλγὴ τοῦ ἥθους τοῦ ἀνθρώπου, στὴν ἀντίθεση μεταξὺ δύο ροπῶν καὶ δύο φρονημάτων κατὰ τὸν Θεοδώρητον, δηλαδὴ στὴν «τῆς ψυχῆς τὴν ἐπὶ τὰ χείρω ροπήν» καὶ «τὴν ἐνοικούσαν χάριν», ἡ ὄποια «ἐπὶ τὰ κρείττω ποδηγεῖ τὴν ψυχήν» (Μ.82, 497Α), καὶ δχι ἀποκλειστικά στὶς λεγόμενες σαρκικές ἐπιθυμίες. Αὐτὸ φαίνεται καθαρά καὶ ἀπὸ τὸν κατάλογο τῶν ἔργων τῆς σαρκὸς, στὸν ὄποιο οἱ ἔχθρες, οἱ ἐριδες, ὁ θυμός κλπ. δὲν ἔχουν σχέση μὲ τὶς σαρκικές ἐπιθυμίες, γιατὶ σ' αὐτὰ ἀπαιτεῖται ἡ δράση τῆς διάνοιας. Σὲ τελικὴ ἀνάλυση σάρξ εἶναι κάθε ἐπιθυμία καὶ ἐνέργεια τοῦ ἀνθρώπου, ἡ ὄποια δὲν κατευθύνεται ἀπὸ τὸ πνεῦμα, ἀλλὰ προέρχεται «έκ τοῦ αἰῶνος τοῦ ἐνεστῶτος» (Γαλ. 1,4). Μόνο στὸ χῶρο ἐνεργείας τοῦ πνεύματος εἶναι δυνατὴ ἡ σωτηρία, ἡ μετά τοῦ Χριστοῦ συγκληρονομία καὶ ἡ ἀληθινὴ μετά τοῦ Θεοῦ κοινωνία. Μόνο διὰ τῆς πίστεως, ἡ ὄποια εἶναι καρπός τοῦ πνεύματος, καὶ τῆς ἐν Χριστῷ

υιοθεσίας γίνεται κανείς υίός και «κληρόνομος θεοῦ» (Γαλ. 4,7). Σάρξ λοιπόν είναι ή ἔλλειψη τοῦ πνεύματος ἐλευθερίας, υιοθεσίας, ζωῆς καὶ ἀγάπης.

Σημαντικό είναι τὸ γεγονός ὅτι ὁ Παῦλος συγκαταριθμεῖ στὰ ἔργα τῆς σαρκὸς καὶ τὶς αἱρέσεις. Αὐτὸς σημαίνει ὅτι ἡ αἱρεση δὲν είναι μόνο δογματική, ἀλλὰ καὶ ἡθικὴ ἐκτροπή, ἡ ὅποια ὀφείλεται στήν ἔλλειψη πνεύματος ἐλευθερίας. Ἡ λέξη είναι πολὺ γνωστὴ τόσο στοὺς Ἑλληνες ὅσο καὶ στοὺς Ἰουδαίους. Στοὺς πρώτους σημαίνει μιὰ κοινωνικὴ ἡ θρησκευτικὴ ὅμαδα, μιὰ σχολὴ ἡ ἕνα κόμμα μὲν ἰδιαίτερα τὸ καθένα πολιτικά ἡ φιλοσοφικά πιστεύω καὶ ἔχειριστὸ τρόπο ζωῆς. Στὸν Ἰουδαϊσμὸν ἡ ἔννοιά της είναι σχεδὸν ἡ ἴδια. Ὁ Ἰώσηπος π.χ. χαρακτηρίζει σὰν αἱρέσεις τὶς τρεῖς μεγάλες θρησκευτικές ὅμαδες τῆς ἐποχῆς του, τοὺς Φαρισαίους, τοὺς Ἐσσαίους καὶ τοὺς Σαδδουκαίους. Κατὰ τὸν αὐτὸν τρόπον χρησιμοποιεῖ σὲ πολλὰ σημεῖα τὴ λέξη καὶ ἡ Κ. Διαθήκη. Στὸν Παῦλο ὅμως καὶ συγκεκριμένα στὸ τεμάχιο γιὰ τὸ ὄποιο γίνεται λόγος ὁ δρός «αἱρέσεις» χαρακτηρίζει γιὰ πρώτη φορά στὴν Κ. Διαθήκη τὶς ἐνδοεκκλησιαστικές ἐκείνες ὅμαδες, ποὺ ἀσκοῦν πολεμικὴ ἐναντίων-τῆς ἐκκλησίας καὶ ποὺ ἀπειλοῦν τὴν ἴδια τὴν ὑπόστασή της. Ἡ αἱρεση στὴν προκειμένη περίπτωση είναι ἡ ἐκτροπὴ ἀπὸ τὴν ὀρθὴ διδασκαλία καὶ ἡ ἀρνηση τῆς ἐν Χριστῷ ἀπελευθερώσεως ἀπὸ τὸν παρόντα κόσμο. Είναι δηλαδὴ ἔνα φαινόμενο «τοῦ αἰῶνος τούτου». Κατατάσσει αὖτον τὸν Παῦλο στὰ ἔργα τῆς σαρκὸς, γιατὶ προκαλεῖται ἀπὸ κατώτερες ἐπιθυμίες, δπως είναι π.χ. ἡ φιλαρχία, ἡ ὅποια μάλιστα κατὰ τὸν Χρυσόστομο είναι «μῆτηρ τῶν αἱρέσεων» (Μ. 61,670), ὁ ἐγωισμὸς κλπ. Τὴ δογματικὴ ἐκτροπὴ τοῦ αἱρετικοῦ ἀκολουθεῖ καὶ ἡ ἡθικὴ. Τὸ βασικὸ στοιχεῖο ποὺ ἔννοει τοὺς ἀνθρώπους σὲ μιὰ οἰκογένεια, ἡ ἀγάπη, ἀπουσιάζει ἀπὸ τὸν αἱρετικὸ καὶ τὴ θέση της παίρνει ἡ ἔχθρα καὶ ὁ φθόνος. Τόσο ἀπὸ τὴν αἵτια ὅσο καὶ ἀπὸ τὸ ἀποτέλεσμα ἡ αἱρεση είναι ἔργο τῆς σαρκὸς. Είναι δογματικὴ πλάνη καὶ λαθεμένος τρόπος ζωῆς.

Ἡ ἡθικὴ ποὺ ἀναπτύσσεται στὸ τεμάχιο Γαλ. 5,13 - 26 ἀπορρέει ἀπὸ τὸ πνεῦμα καὶ ὅχι ἀπὸ τὸ Νόμο. Ἐχει χαρακτήρα χριστοκεντρικὸ καὶ θεμελιώνεται στὴν ἐν Χριστῷ ἀνάπλαση τῆς ἀνθρώπινης φύσεως. Ὁ πραγματικὸς σκοπὸς τῶν ἡθικῶν παραινέσεων τοῦ Παύλου είναι ἡ σωτηρία τοῦ ἀνθρώπου μὲ τὴν ἡθικὴ συμπεριφορὰ καὶ ὅχι μόνον ὁ ἡθικὸς βίος. Ἡ σύμφωνη μὲ τὸ θέλημα τοῦ Θεοῦ συμπεριφορά τοῦ πιστοῦ δὲν είναι αὐτοσκοπός, είναι προϋπόθεση τῆς σωτηρίας, είναι ἡ ἀφετηρία γιὰ μιὰ νέα ζωὴ καὶ ἡ ἀσφαλῆς ἐγγύηση γιὰ τὴν ἐσχατολογικὴ τελειότητα. Ὁ ἡθικὸς βίος τοῦ πιστοῦ καὶ ἡ κατὰ Χριστὸν προκοπὴ είναι δυνατὰ καὶ πραγματοποιούνται μόνο μὲ τὴν καθοδήγηση τοῦ πνεύματος. Είναι καρπὸς τοῦ πνεύματος. Στὸ τεμάχιο αὐτὸν φαίνεται καθαρὰ ὅτι ἡθικὴ καὶ δόγμα κατὰ τὸν Παῦλο συμβαδίζουν καὶ εύρισκονται σὲ ἀπαραίτητη ἀλλήλοεξάρτηση.

Οἱ ἡθικές παραινέσεις τοῦ Παύλου πρὸς τοὺς Γαλάτες στὴν περικοπὴ

αὐτὴ μπορεῖ νῦν ἔχουν μιὰ συγκεκριμένη ἀφορμή, ἄλλά δὲν παύουν νῦν ἀπευθύνονται πρὸς τοὺς χριστιανοὺς κάθε ἐποχῆς καὶ περισσότερο τῆς ἐποχῆς μας. Πολλὰ ἀπὸ τὰ σημεῖα ἑκεῖνα, τὰ δόποια ἔδωσαν τὴν ἀφορμὴν νῦν γραφεῖ ἡ ἐπιστολὴ, τὰ συναντᾶ κανεῖς καὶ σήμερα στὴν Ἰδια ἡ σὲ κάπως διαφορετικὴ μορφή. Δὲν εἶναι μακριὰ ἀπὸ τὴν πραγματικότητα π.χ. ἂν πούμε δτὶ καὶ αὐτὴ ἀκόμη ἡ βασικὴ γιὰ τὸν Παῦλο ἀφορμὴ, ὁ Νόμος, μὲ τὴν ἔννοια τῆς αὐστηρῆς προσκόλλήσεως στοὺς ἔξωτερικοὺς τύπους, ἔχει Ἰσως κάποια ἀπεικόνιστη καὶ σήμερα στὸ χριστιανισμό. Σὲ πολλὲς περιπτώσεις δὲ τύπος ἔξφυγε ἀπὸ τὸν προορισμό του. Ἐπαγεῖ δηλαδὴ νῦν εἶναι ἔνα δοχεῖο ποὺ συγκρατεῖ τὴν οὐσία καὶ ἔφτασε στὸ σημεῖο νῦν τὴν παραμερίσει καὶ νῦν τὴν ὑποκαταστῆσει. Ἡ ἐλευθερία ἐξ ἄλλου μὲ τὴ σημασία ποὺ ἔχει στὸν Παῦλο εἶναι σχεδὸν ἄγνωστη σήμερα. Ἡ λέξη ὥστόσο ἀκούγεται πολὺ συχνά. Ὁλοι θέλουν ἐλευθερία, ἀλλά δὲ καθένας τὴν προσαρμόζει στις ἐπιθυμίες του, στὸ ἔγχο του καὶ ἀδιαφορεῖ γιὰ τὸν συνάνθρωπο, μὲ ἀποτέλεσμα οἱ ἡθικὲς ἐκτροπὲς νῦν εἶναι ἀπειρες σὲ ποικιλίες καὶ μορφές καὶ τρομακτικὲς σὲ ἔκταση καὶ μέγεθος. Ὅλα αὐτὰ ὀφείλονται τόσο στὴν ἐλλειψῃ τῆς ἀγάπης, ἀλλὰ κυρίως στὸ δτὶ ἡ ἐσχατολογικὴ διάσταση τῆς ἀνθρώπινης ζωῆς εἶναι εντελῶς ἄγνωστη, ἢ, δπου εἶναι γνωστή, εἶναι ἐλλιπής, μονομερής καὶ ἐσφαλμένη. Ἡ εὐθύνη γι' αὐτὸ βαρύνει σημαντικά ἔμμας τοὺς θεολόγους. Ἄς ρωτήσουμε τὸν ἀυτὸ μας πόσο ἐσχατολογικὰ ζοῦμε καὶ ἐπὶ πλέον τὶ κάνουμε καὶ τὶ πρέπει νῦν κάνουμε καὶ γιὰ τοὺς ἄλλους.

ΟΙ ΑΝΥΠΟΤΑΚΤΟΙ ΤΗΣ ΚΡΗΤΗΣ ΚΑΙ Η ΕΝΤΟΛΗ ΤΗΣ ΥΠΟΤΑΓΗΣ¹

Γεωργίου Γαλίτη
Καθηγητοῦ τοῦ Παν/μίου Θεσ/νίκης

Μερικά εισαγωγικά στὸ θέμα:

1) Γνωρίζω διτε εἶναι τεράστιο και πολύπλευρο. Ἡ σχετική φιλολογία εἶναι πολὺ ἐκτεταμένη. Μὲ τὴν εἰσήγησι μου δὲν ἔξαντλω τὸ θέμα. Θίγω μόνον μερικές πλευρές, δίνοντας ἀφορμή γιὰ συζήτησι.

2) Ἡ δὴ εἰσήγησις στηρίζεται στὴν πρὸς Τίτον ἐπιστόλῃ, ἡ ὅποια και μᾶς πληροφορεῖ γιὰ τοὺς ἀνυποτάκτους τῆς Κρήτης και ὁμιλεῖ γιὰ τὴν ὑποταγὴν. Δὲν θὰ ἔξετάσω τὸ θέμα τῆς γνησιότητος τῶν ποιμαντικῶν. Αὐτὸ τὸ κάνω ἀλλοῦ, δὲν ὑπάρχει δὲ λόγος νὰ σᾶς κουράσω τώρα ἐδῶ. Λέγω μόνον τοῦτο, διτε πολλοὶ ἀπορρίπτουν τὴν γνησιότητα, πολλοὶ ἐπίσης τὴν δέχονται, συνήθως μὲ τὴν μορφὴ τῆς θεωρίας τοῦ γραφέως. Αὐτὴ τὴν θεωρία δέχομαι και ἔγω. Ἀνεξαρτήτως τῆς ἀποδοχῆς τῆς γνησιότητος ἡ μῆ, δὲν βλάπτει ἔαν, γιὰ πρακτικούς λόγους, διτε ὁμιλοῦμε γιὰ τὸν συγγραφέα τῶν ποιμαντικῶν, λέμε «ὁ Παῦλος».

Τοτερα ἀπὸ αὐτὲς τὶς ἔξηγήσεις ἔρχομαι στὸ θέμα:

* * *

Βασικό πρόβλημα, ποὺ ἀπασχολεῖ τὸν συγγραφέα τῆς πρὸς Τίτον ἐπιστολῆς, εἶναι τὸ πρόβλημα τῆς ὑ π ο τ α γ ἡ ζ. Στὴν Κρήτη ὁ Παῦλος εἶχε νὰ παλαίσῃ μὲ τοὺς «ἀνυποτάκτους». Τὶ ἡσαν αὐτοῖ;

Στὴν ἐπιστολὴν χαρακτηρίζονται ὡς αἱ ρετικοὶ. Ἡ αἱρεσίς των ἡταν γνωστικῆς χροιᾶς και ιούδαικῆς προελεύσεως. Δὲν εἶχαν ἀποκοπῇ ἀπὸ τὴν ἐκκλησία, ἡσαν μέσα σ' αὐτὴν, ἡσαν δμως ἀ ν υ π ὄ τ α κ τ ο i. Πόδες ἐκδηλωνόταν ἡ ἀνυποταξία δὲν εἶναι τῆς ὥρας νὰ ἔξετάσωμε. Γεγονός εἶναι, διτε ἡ ἀνυποταξία παρείχε πράγματα στὴν ἐκκλησία, γιὰ τὴν ἀντιμετώπισι τῶν ὅποιων συμβουλεύει ὁ Παῦλος τὸν Τίτο.

Μέσα στὸ πλέγμα τῆς ἀνυποταξίας και τοῦ ἀγῶνος τοῦ Παύλου κατὰ τῶν ἀνυποτάκτων ἐντάσσεται ἡ ἀπαίτησις τοῦ Ἀποστόλου γιὰ ὑ π ο τ α -

1. Ἡ εἰσήγησις δημοσιεύεται ἀκριβῶς διως ἔξεφωνήθη, χωρὶς καμμία ἀλλαγή.

γ. Η ύποταγή είναι μιά διδασκαλία μὲ πολὺ πλάτος μέσα στήν Κ. Διαθήκη. Βάσις καὶ γενική ἀρχὴ είναι ἡ ὑπακοὴ δλῶν στὸν νόμο καὶ τὴν δικαιούσην τοῦ Θεοῦ (Ρωμ. 8,7. 10,3). Ἀπόρροια αὐτῆς τῆς ύποταγῆς είναι ἡ ύποταγὴ δλῶν εἰς ἄλληλους (Ἐφ. 5,21. Α' Πέτρ. 5,5) καὶ εἰδικώτερα τῶν τέκνων στοὺς γονεῖς (Ἐφ. 6,1. Λουκ. 2,51), τῆς συζύγου στὸν σύζυγο (Ἐφ. 5,22. Κολ. 3,18. Τίτ. 2,5. Α' Πέτρ. 3,1. 5, πρβλ. Α' Κορ. 14, 34 - 35), τῶν νεωτέρων στοὺς πρεσβυτέρους (Α' Πέτρ. 5,5), τῶν δούλων στοὺς κυρίους (Τίτ. 2,9. Α' Πέτρ. 2,18), τῶν πιστῶν στὶς ἀρχές καὶ ἔξουσίες (Τίτ. 3,1). Ἀπὸ δλες τὶς ἀνωτέρω κατηγορίες, ἐκτὸς ἀπὸ τὴν ύποταγὴ στήν ἐκκλησιαστικῇ αὐθεντίᾳ, ποὺ ἐκπροσωποῦσε ὁ Τίτος καὶ ποὺ δὲν λέγεται ρητῶς, ἀλλὰ διήκει σὲ δλῃ τὴν ἐπιστολή, ὁ Παῦλος ἐκπιμένει στὸν Τίτο στὴν ύποταγὴ τῶν γυναικῶν στοὺς συζύγους, τῶν δούλων στοὺς κυρίους καὶ τῶν πιστῶν στὶς ἀρχές καὶ ἔξουσίες. Ἡ ιδούμε αὐτὲς τὶς τρεῖς περιπτώσεις ἔχονται.

Στὸν 5ο στίχο τοῦ 2ου κεφ. τῆς πρὸς Τίτον ἐπιστολῆς ζητεῖ ὁ Παῦλος νὰ ύποτάσσωνται οἱ γυναικες στοὺς ἄνδρες τῶν : «ὑποτασσομένας τοῖς ιδίοις ἀνδράσιν». Ἡ ύποταγὴ αὐτὴ τῆς γυναικὸς στὸν ἄνδρα παραλληλίζεται ἀπὸ τὸν 'Ιερῷ νυ μο μὲ τὴν ύποταγὴ τοῦ ἀνδρὸς στὸ Χριστό, ἐφ' δσον κεφαλὴ τῆς γυναικὸς είναι ὁ ἀνδρας καὶ τοῦ ἀνδρὸς ὁ Χριστός. Καθένας πρέπει νὰ ύποτάσσεται στὴν κεφαλὴ του. Ἡ μὴ ύποταγὴ καὶ τῶν δύο στὴν κεφαλὴ ὑπόκειται στὸ ίδιο κρίμα. Ἡ ύποταγὴ δὲ αὐτὴ τῆς συζύγου είναι κατὰ τὴν Α' Κορ. 7,10 - 16 ἀνεξάρτητη ἀπὸ τὴν υπαρξίη μὴ τῆς χριστιανικῆς ιδιότητος στὸν ἄνδρα.

Ποιός λόγος παρεκίνησε τὸν Παῦλο νὰ συστήσῃ τὴν ύποταγὴ αὐτὴ : Τὸν λόγο πρέπει νὰ ἀναζητήσωμε ὥπωσδὴποτε στὴ δραστηριότητα τῶν «ἀνυποτάκτων». Τὸ ἔργο τους ἔξετείνετο μέχρι τῶν ἐνδοτέρων τῶν οἰκων, μέχρι τὸν ἐσώτατο πυρῆνα τῆς οἰκογενείας, ὥστε νὰ ἀνατρέπουν «δλους οἰκούς» κατά Τίτ. 1,11. Ὁ τρόπος ἐνεργείας τῶν ἀνυποτάκτων ψειδοδιδασκάλων αὐτῶν είναι ἀσφαλῶς ὁ ίδιος, ποὺ περιγράφεται στὴν Β' Τιμ. 3,6 - 7 : «... ἐνδύνοντες εἰς τὰς οἰκίας καὶ αἴχμαλωτίζοντες γυναικάρια σεσωρευμένα ἀμαρτίαις, ἀγόμενα ἐπιθυμίαις ποικίλαις, πάντοτε μανθάνοντα καὶ μηδέποτε εἰς ἐπίγνωσιν ἀληθείας ἐλθεῖν δυνάμενα». Φαίνεται ὅτι οἱ ψειδοδιδασκαλοὶ ὑποκινοῦσαν τὶς γυναικες νὰ ἀπαλλαγοῦν ἀπὸ τὴν συζυγικὴ κηδεμονία ἐγκαταλείποντας τοὺς συζύγους, «προφάσει θεοσεβείας», ὥπως λέγει καὶ ὁ Θεος ὁ θεος, γιὰ νὰ ζήσουν μιὰ ζωὴ δῆθεν θρησκευτικώτερη. Αὐτὴ τὴν ύποκίνησι ἐννοεῖ ὁ Παῦλος στὴ συνέχεια τοῦ «δλους οἰκούς ἀνατρέπουσι» τοῦ Τίτου 1,11, δταν λέγει : «διδάσκοντες ἀ μὴ δεῖ». Διότι ύπάρχει καὶ ἀνατροπὴ οἰκων καὶ διάστασις, μὲ τὸ «διδάσκειν ἀ δεῖ» : «Μὴ νομίσητε ὅτι ἥλθον βαλεῖν εἰρήνην ἐπὶ τὴν γῆν οὐκ ἥλθον

βαλεῖν εἰρήνην ἀλλὰ μάχαιραν. Ἡλθον γάρ διχάσαι ἄνθρωπον κατά τοῦ πατρὸς αὐτοῦ καὶ θυγατέρα κατά τῆς μητρὸς αὐτῆς καὶ νύμφην κατά τῆς πενθερᾶς αὐτῆς, καὶ ἐχθρὸς τοῦ ἀνθρώπου οἱ οἰκιακοὶ αὐτοῦ» (Ματθ. 10,34 - 36, πρβλ. καὶ 37 : «ὁ φιλῶν πατέρα ἡ μητέρα ὑπέρ ἐμὲ κτλ.»). Πιο παραστατικά λέγονται αὐτά ἀπό τὸν Λουκᾶ, 12,49. 51 - 53 : «Πῦρ ἡλθον βαλεῖν ἐπὶ τὴν γῆν... Δοκεῖτε διτὶ εἰρήνην παρεγενόμην δοῦναι ἐν τῇ γῇ; οὐχὶ, λέγω ὑμῖν, ἀλλ᾽ ἡ διαμερισμόν. Ἐσονται γάρ ἀπὸ τοῦ νῦν πέντε ἐν ἐνὶ οἰκῷ διαμεμερισμένοι, τρεῖς ἐπὶ δυσὶ καὶ δύο ἐπὶ τρισὶ διαμερισθήσονται, πατήρ ἐπὶ υἱῷ καὶ υἱὸς ἐπὶ πατρί, μήτηρ ἐπὶ θυγατέρᾳ καὶ θυγάτηρ ἐπὶ τὴν μητέρα, πενθερά ἐπὶ τὴν νύμφην αὐτῆς καὶ νύμφη ἐπὶ τὴν πενθεράν». Ἔδω δὲν ισχύει ἡ ὑποταγή. «Τὰ τέκνα ὑπακούετε τοῖς γονεῦσιν», ἀλλὰ ἔδω ισχύουν ἄλλοι κανόνες, γιά τοὺς ὅποιους θὰ μιλήσωμε παρακάτω.

Ἐξ ἀλλοῦ ἡ ὑποταγὴ αὐτὴ δὲν ἔρχεται σὲ ἀντίθεσι μὲτὸ Γαλ. 3,28 («οὓς ἔνι ἄρσεν καὶ θῆλυ», πρβλ. Κολ. 3,11· ἐκεῖνο λέγεται ἀπὸ πνευματικῆς ἀποψί, ἐνῶ τὸ χωρίο τῆς πρὸς Τίτον ἀναφέρεται σὲ μία φυσικὴ τάξι ποὺ ἀπορρέει ἀπὸ τὴν δημιουργία. Τὴν τάξι αὐτὴ ἔρμηνει διεξοδικώτερα ὁ Παῦλος στὴν Α' Τιμ. 2,13 - 15, δικαιολογῶντας τὴν ἀπαγόρευσι τοῦ νὰ διδάσκουν οἱ γυναικεῖς στὴν ἐκκλησία : «Ἄδαμ γάρ πρῶτος ἐπλάσθη, εἶτα Εὕα· καὶ Ἀδάμ οὐχ ἡπατήθη, ἡ δὲ γυνὴ ἡπατηθεῖσα ἐν παραβάσει γέγονε· σωθῆσεται δὲ διά τῆς τεκνογονίας, ἐάν μείνωσιν ἐν πίστει καὶ ἀγάπῃ καὶ ἀγιασμῷ μετά σωφροσύνης». Βεβαίως ἡ ίδεα ἀνήκει στὴν Ἰουδαϊκὴ Παραίνεσι, πρβλ. Σοφ. Σειρ. 25,24 : «ἀπὸ γυναικὸς ἀρχῆς ἀμαρτίας καὶ δι’ αὐτῆν ἀποθνήσκομεν πάντες»· ίδ. καὶ Α' Κορ. 11,3 - 15. Ἐν πάσῃ περιπτώσει ἡ ισότης τοῦ Γαλ. 3,28 καὶ ἡ ἀπελευθέρωσις γενικώτερα τῶν δούλων καὶ τῶν γυναικῶν ποὺ κηρύσσεται ἀπὸ τὸ εὐαγγέλιο τοῦ Χριστοῦ δὲν είχε τὴν ἔννοια τῆς ἀκαίρου ἄρσεως τῶν ἀστικῶν καὶ κοινωνικῶν διαφορῶν, ποὺ ἐνομίζοντο ἀπὸ τὸν τότε κόσμο ὡς φυσικές, διότι μιά τέτοια χειραφέτησις μόνον ἀντίδρασι καὶ βλάβη θὰ προξενοῦσε στὸν νεογέννητο Χριστιανισμό. Αὐτὸ δείχνει ἡ αιτιολόγησις ποὺ ἀκολουθεῖ στὸν ἐπόμενο στίχῳ τοῦ κειμένου μας : οἱ γυναικεῖς νὰ ὑποτάσσωνται στοὺς ἄνδρες των, «εἴναι μὴ ὁ λόγος τοῦ Θεοῦ βλασφημῆται», γιά νὰ μήν «κατηγορήται καὶ διασύρεται», δηποτε λέγετε ὁ Ζεὺς βῆνός, τὸ Εὐαγγέλιο, ἔννοεῖται ἀπὸ τοὺς μὴ χριστιανούς, γιά τοὺς ὅποιους ἡ φυσικὴ τάξις ήταν ἡ ὑπεροχὴ τοῦ ἀνδρὸς καὶ ἡ ἀπὸ αὐτῆν ἀπορρέουσα ἀπόλυτος ὑποταγὴ τῆς γυναικός. Ἐάν οἱ (χριστιανὲς) γυναικεῖς, ἐπὶ τῇ βάσει τῆς ισότητος καὶ τῆς ἐλευθερίας ποὺ ἐκήρυξσε τὸ εὐαγγέλιο, ἥρνοδντο τὴν ὑποταγή, τὴν ὅποια ἀσκοῦσαν μέχρι τότε καὶ τὴν ὅποια συνέχιζαν νὰ ἀσκοῦν οἱ γυναικεῖς τῶν ἔθνικῶν, ἡ χειραφέτησις αὐτὴ θὰ ήταν κοινωνικὸ σκάνδαλο καὶ θὰ κατηγορεῖτο τὸ εὐαγγέλιο διτὶ ἔδιδασκε πράγματα «παρὰ φύσιν», ἀντίθετα μὲ τὴν «αιώνια τάξι». Μιά τέτοια διδασκαλία δὲν είναι δυνατὸν νὰ προέρχεται ἀπὸ τὸν Θεό, ποὺ

Ξέθεσε τὴν τάξι αὐτῇ, θὰ ἔλεγαν οἱ ἑκτὸς τοῦ Χριστιανισμοῦ, ἡρά θὰ βλασφημοῦσαν τὸν λόγο τοῦ Θεοῦ καὶ θὰ ἐπιβεβαιώνων τις κατηγορίες ποὺ ἔξετοξεύοντο ἐναντίον τῶν χριστιανῶν. Πολὺ παραστατικά λέγει δὲ Οἰκουμένιος: «εἰ γάρ εἶη ἄπιστος ἀνήρ, γυναῖκα ἔχων πιστὴν μὲν, ἀνύποτακτον δὲ καὶ φαύλην, τὴν πίστιν βλασφημήσει, τοιαύτας ἔχουσιν γυναῖκας». Έτσι λοιπὸν οἱ γυναῖκες γίνονται μὲ τὴ διαγωγὴ τους κήρυκες τῆς πίστεώς των στὸ εἰδωλολατρικὸ περιβάλλον τους, ὅπως ἔχει καθῆκον νά κάνῃ κάθε μέλος τῆς ἐκκλησίας, εἴτε ἀνδρας εἴτε γυναῖκα. Έτσι καὶ ἡ ἀπαγόρευσις τοῦ νά κηρύττῃ ἡ γυναῖκα στὴν ἐκκλησία (Α' Τιμ. 2,11 κ.έ. Α' Κορ. 14,34) παίρνει ἄλλες διαστάσεις καὶ ἄλλο περιεχόμενο. Αὐτὸ τονίζεται καὶ ἀπὸ τὴ συνάφεια τοῦ κειμένου μας:

Στοὺς προηγούμενους στίχους 3 καὶ 4 δὲ Παῦλος θέλει τις γυναῖκες «καλοδιδασκάλους, ἵνα σωφρονίζωσι τὰς νέας φιλάνδρους εἰναι, φιλοτέκνους κλπ.», συνεχίζει δὲ στὸν στ. 5: «ὑπότασσομένας τοῖς ἴδιοις ἀνδράσιν». «Ωστε οἱ γυναῖκες, στὶς δόποις ἀπαγορεύεται ἡ διδασκαλία στὴν ἐκκλησίᾳ, ἐπιβάλλεται νά διδάσκουν τὶς νεώτερες γυναῖκες. Ἔκει ἡ ἀπαγόρευσις τίθεται, γιά νά μὴν «αὐθεντῇ ἀνδρὸς» ἡ γυναῖκα (Α' Τιμ. 2,12). «Ἀνδράσι μὲν γάρ ἐπιτέτραπται διδάσκειν ἄνωθεν καὶ ἄνδρας καὶ γυναῖκας: γυναιξὶ δὲ τὸν μὲν παραινετικὸν ἐπιτρέπει λόγον ἐπ' οἰκίας, οὐδαμοῦ δὲ προκαθῆσθαι συγχωρεῖ, οὐδὲ μακρὸν ἀποτείνειν λόγον ἀφίησι. Διά τοῦτο ἐπήγαγεν, οὐδὲ αὐθεντεῖν ἀνδρὸς» (Χρυσό στοματο). «Παρεχώρησε», δημος, «ταῖς γηραιοτέραις διδάσκειν τὰς νεωτέρας» κατὰ τὸν Οἰκουμένιο καὶ τὸν Ζιγαβηνό, ἔνεκα τῆς μεγαλύτερης πείρας. Καὶ ἔαν δὲν ἐπιτρέπεται στὶς γυναῖκες νά κηρύττουν στὴν ἐκκλησία, δοφείλουν νά διδάσκουν τὶς νέες διὰ ζώσης, ὅπως καὶ μὲ τὴ διαγωγὴ τους, σύμφωνα μὲ αὐτὰ ποὺ εἴπαμε παραπάνω γιά τὸ «ἵνα μὴ ὁ λόγος τοῦ Θεοῦ βλασφημήται».

Η δεύτερη ἐντολὴ ὑποταγῆς ἀπευθύνεται στὴν πρὸς Τίτον ἐπιστολὴ στοὺς δούλους της: «Δούλους ἴδιοις δεσπόταις ὑποτάσσεσθαι ἐν πᾶσιν, εὐαρέστους εἰναι, μὴ ἀντιλέγοντας, μὴ νοσφιζομένους κλπ.» (2,9 - 10). Τὸ βασικὸ είναι τὸ «ὑποτάσσεσθαι ἐν πᾶσιν», δλα τὰ ἄλλα είναι ἐπεξήγησις τοῦ τρόπου τῆς ὑποταγῆς. Βέβαια δὲν δίνει μία ἡθικὴ πραγματεία, ποὺ νά περιλαμβάνει καταλεπτῶς τὰ καθήκοντα τῶν δούλων ἡ τῶν συζύγων ἢ τῶν πιστῶν ἐν γένει, καὶ μάλιστα στὶς λίγες γραμμές τῶν ἐπιγραμματικῶν αὐτῶν συμβουλῶν του, ἄλλα ἀναφέρεται μόνο στὰ καίρια ζητήματα ἡθικῆς τάξεως. Γιά τοὺς δούλους καίριο σημεῖο είναι ἡ στάσις ἀπέναντι στοὺς κυρίους τους. Τὸ διάθηκη ἀναφέρονται συχνά ὡς ξεχωριστὴ τάξις καὶ τὸ διάθηκη ὁ Παῦλος ἀπασχολεῖται συχνά μὲ αὐτοὺς, δειχνει τὴν ξεχωριστὴ τους θέσι μέσα στὴν κοινωνία τῆς ἐποχῆς, ἄλλα καὶ μέσα στὴν ἐκκλησία, ἡ ὁποία εύρισκετο στὰ πρῶτα της βῆματα καὶ τὰ μέλη τῆς δὲν είχαν σαφῆ

θέσι ἀπέναντι σε ώρισμένα θέματα. π.χ. γενετησίου ἡθικῆς, δπως δείχνει ἡ ἀπασχόλησις τοῦ Παύλου μὲ τὴν περίπτωσι τοῦ αἱμομίκτου τῆς Κορίνθου (Α' Κορ. 5,1 κ. ἔ.) καὶ ἄλλες παρόμοιες περιπτώσεις. Ἀλλοῦ δὲ Παῦλος ὑσχολεῖται καὶ μὲ τοὺς κυρίους, κηρύττοντας τὴν δικαιοσύνην καὶ τὴν Ἰσοτητὰ ἐν δόνδματι τοῦ Θεοῦ, τοῦ μόνου κυρίου πάντων, δούλων καὶ ἥλιαυθέρων : «οἵ κύριοι τὸ δίκαιον καὶ τὴν ἵσοτητα τοῖς δούλοις παρέχεσθε, εἰδότες διτι καὶ ὅμεις ἔχετε Κύριον ἐν οὐρανοῖς» (Κολ. 4,1). Γενικά ἡ θέσις τοῦ Παύλου στὸ θέμα αὐτό, ἂν λάβωμε μάλιστα ὑπ' ὅψιν καὶ τις συνθῆκες καὶ τις ἀντιλήψεις τῆς ἐποχῆς, εἶναι ἀπολύτως σαφῆς καὶ ριζοσπαστική καὶ ἐπαναστατική : «οὐκ ἔνι δοῦλος οὐδὲ ἐλευθερος» (Γαλ. 3,28). Αὐτὸ δὲν ἀναιρεῖται ἐδῶ. Βέβαια δὲν λέγεται κάτι παρόμοιο, πολὺ περισσότερο δὲν γίνεται λόγος γιὰ κατάργηση τῆς δουλείας. Τὴ στάσις τοῦ Παύλου διμως δὲν θὰ πρέπει νά τὴν ἀποχωρίσωμε ἀπὸ τις ἐσχατολογικές προσδοκίες, σύμφωνα μὲ τις ὅποιες ἡ ἐπικειμένη ἐλευσις τοῦ Ἰησοῦ θὰ ἔδινε ἔνα σύντομο τέρμα σὲ κάθε ἄδικία καὶ ἀνισότητα. Ἀνεξαρτήτως αὐτῶν, ἡ δουλεία ἡταν τόσο βαθειὰ ριζωμένη καὶ τόσο στενά δεμένη μὲ τὴ ζωὴ τοῦ ἀρχαίου κόσμου, ὅστε μιὰ ἄφρων ἐνέργεια ἀπὸ μέρους τοῦ ἐπαναστάτου, ἀλλὰ καὶ συνετοῦ Παύλου, θὰ ἀνατίναξε ἀπὸ τὰ θεμέλια δῆλη τὴν ἀρχαία κοινωνία καὶ μαζὶ τῆς ὅλο τὸ ἔργο του πάνω στὴ γέννησι του, τὸ ἔργο τοῦ Θεοῦ, τὴν νεοσύντατη ἐκκλησία ποὺ ἀγωνιζόταν νά ριζώσῃ. Γιά τέτοιες κοινωνικές ἀναταραχές δὲν ἡταν ἔτοιμη ἡ οἰκουμένη τότε, ἔνα ἀστοχὸ δὲ κήρυγμα θὰ ἡταν ἐμπρηστικὸ καὶ καταστρεπτικὸ σὲ τελευταία ἀνάλυση γιὰ τὸν ἄνθρωπο. Πολὺ πιὸ φωτεινό ἡταν αὐτὸ ποὺ ἔγινε : ἡ ἐκκλησία κροσέφερε τὴν ἐν Χριστῷ ἐλευθερία στοὺς δούλους καὶ στοὺς ἐλευθέρους, ποὺ ἡσαν δῆλοι δοῦλοι τῆς φθορᾶς καὶ τοῦ θανάτου, ἐλευθερώνοντάς τους ἀπὸ τὴν ἀμαρτία καὶ καθιστῶντας τους «ἀπέλευθέρους κυρίου» (Α' Κορ. 7,22) καὶ ἰσους μπροστά στὸ Θεό (πρβλ. Κολ. 4,1 ποὺ ὑναφέραμε παραπάνω). Ὁ σπόρος σπάρθηκε μὲ τὸ «οὐκ ἔνι...» καὶ τὴν χριστιανικὴ διδασκαλία γενικά περὶ ισότητος καὶ ἐλευθερίας καὶ φύτρωσε δταν δημιουργήθηκαν οἱ κατάλληλες συνθῆκες. Ἡ ζόμη ἐξύμφεσε σύν τῷ χρόνῳ τὸ φύραμα, δὲ μικρὸς λίθος ἔγινε χιονοστιβάς, ἡ μικρὴ φλόγα πυρκαϊά, ποὺ ἔκαψε τὴν δουλεία, τουλάχιστον στὴν μορφὴ τῆς ἐποχῆς ἔκεινης. Ἐάν ὑπάρχῃ σήμερα δουλεία ἀλλης μιερφῆς, αὐτὸ ἀμύγεται πλέον στὴν εὐθύνη τῶν χριστιανῶν, οἱ ὅποιοι διφειλούν νά μήν καθεύδουν, διότι δὲ Χριστιανισμὸς δὲν εἶναι μία θεωρία, ποὺ πραγματοποίησε ώρισμένα ἐπιτεύγματα στὴν ιστορία, ἀλλὰ πρᾶξις, ποὺ βρίσκεται μπροστά στοὺς χριστιανοὺς κοιθημερινά καὶ συνεχῶς καὶ τοὺς δδηγεῖ «ἀπὸ δόξης εἰς δόξαν» (Β' Κορ. 3,18) «ἔως τῆς συντελείας τῶν αἰώνων».

Υστερα ἀπὸ αὐτά κατανοεῖται ἡ ἐν προκειμένῳ στάσις τοῦ Παύλου ἀπέναντι στὰ καθήκοντα τῶν δούλων. Καὶ πρῶτο καθήκον τους εἶναι κατά

τὸ χωρίο μάς· τῆς πρὸς Τίτον ἡ ὑποταγὴ στοὺς «ἰδίους δεσπότας», στοὺς κυρίους, στοὺς ὄποιούς ἀνήκουν κατά νόμον, «ἐν πᾶσιν». Ἡ πρὸς Κολοσσαῖς (3,22) θέλει ὑπακοή «κατὰ πάντα». Τὸ «ἐν πᾶσι» δὲν ἔχει βεβαίως ἀπεριόριστη ἐκτασιν, ἀλλὰ περιορίζεται κατά τὴν ἐρμηνεία τοῦ Οἰκουμενίου στὰ «δίκαια καὶ νόμιμα», δισ εἶναι ἀναγκαῖα «τῇ σωματικῇ τῶν δεσποτῶν... θεραπείᾳ. Οὔτε γάρ, εἰ κελεύει δεσπότης δυσσεβεῖν, ὑπακούειν τῷ δούλῳ προστάτει».

Ο Χρυσόστομος καὶ αὐτοὶ ποὺ τὸν ἀκολουθοῦν στὴν ἐρμηνεία παραλληλίζουν τὴν ἐντολὴν περὶ ὑποταγῆς τῶν δούλων μὲ τὴν περὶ ὑποταγῆς τῶν γυναικῶν καὶ τὴν συνδέουν μὲ τὴν προηγουμένη φράσι: «Ἴνα δὲξ ἐναντίας ἐντραπῇ, μηδὲν ἔχων λέγειν περὶ ήμῶν φαῦλον». Όπως, λέγει, εἶναι «καταγνώσεως ἄξιος ὁ γυναικας ἀπὸ ἀνδρῶν ἀποζευγνύς τῇ προφάσει τῆς ἐγκρατείας», πρᾶγμα ποὺ ἀπηγόρευσε δὲ Ἀπόστολος παραγγέλλοντας στὸν στ. 5 τὴν ὑποταγὴν τῶν γυναικῶν στοὺς ἄνδρες τῶν «ἴνα μὴ δ λόγος τοῦ Θεοῦ βλασφημῆται», ἕτοι εἶναι ἀξιοκατάκριτος «καὶ δ δούλους δεσποτῶν ἀποστερῶν τῷ αὐτῷ δῆ τούτῳ προσχήματι». Καὶ προσθέτει: «Οὔτος οὐκ εστιν ἀκατάγνωστος δ λόγος· πολλὴν δὲ καὶ τοῖς ἀπίστοις δίδωσι λαβῆν καὶ τὰ πάντων καθ' ήμῶν ἀνοίγει στόματα».

Ἀν συνδέεται δὲ στίχος μας μὲ τὸν προηγούμενο: «ἴνα δὲξ ἐναντίας ἐντραπῇ...», συνδέεται πάντως πολὺ χαλαρά. Οὐσιαστικά συνδέεται μὲ τὸν ἔπομένο στ. 10: «ἴνα τὴν διδασκαλίαν τοῦ σωτῆρος ήμῶν Θεοῦ κοσμῶσιν ἐν πᾶσιν». Εἶναι χαρακτηριστικό, διτι δὲ Παῦλος τὴν τήρησιτῶν ἐντολῶν, καὶ αὐτῶν ἀκόμη ποὺ ἀναφέρονται σὲ θέματα «ἀστικῆς» ήθικῆς, τὴν στηρίζει στὴν εὐσέβεια. Ἐπίσης εἶναι ἀξιοσημείωτο, διτι, ἐνδο οἱ γυναικες παροτρύνονται στὴν ὑποταγὴν μὲ μιά ἀρνητικὴ τελικὴ πρότασι: «ἴνα μὴ δ λόγος τοῦ Θεοῦ βλασφημῆται», γιά τοὺς δούλους δη πρότασις διατυπώνεται θετικῶς: «ἴνα τὴν διδασκαλίαν τοῦ σωτῆρος ήμῶν Θεοῦ κοσμῶσιν ἐν πᾶσιν». Αὐτὸς εἶναι ἀνώτερο ἀπὸ τὸ «ἴνα μὴ βλασφημῆται», εἶναι δὲ ίδιαιτέρως τιμητικὸ γι' αὐτοὺς νά τοὺς ἀνατίθεται δη ἀποστολὴ νά κοσμοῦν τὴν διδασκαλία τοῦ Θεοῦ, τὸ εὐαγγέλιο, μὲ τὴν διαγωγὴ τους, μὲ τὴν ὅποια ἀποδεικνύουν τὴν δύναμι τοῦ κηρύγματος νά μετεβάλλῃ καὶ νά μορφοποιῇ τὸν ἄνθρωπο. «Ἐτσι», λέγει δὲ Σπίρι, «έκεινοι, οἱ ὅποιοι εἶναι στὴν τελευταία τάξ τῆς κοινωνικῆς ιεραρχίας, στερημένοι ἀπὸ τὰ δημόσια καὶ τὰ ίδιωτικά δικαιώματα καὶ οἱ ὅποιοι δὲν ὑπακούουν συνήθως παρὰ στὸν φόβο τῶν τιμωριῶν (μάστιγα, φυλακή), εἶναι δχι μόνο κατάλληλοι στὸ νά συμμορφωθοῦν τελείως μὲ τὸ εὐαγγελικὸ ίδεωδες, ἀλλὰ ἐπὶ πλέον εἶναι ίκανοι νά συντελοῦν στὴν ώραιότητα τῆς συλλογικῆς χριστιανικῆς ζωῆς καὶ νά αὐξάνουν τὸ θελήγητρο καὶ ἐπὶ τῶν εἰδωλολατρῶν». Πολὺ παραστατικά γράφει καὶ δὲ Χρυσόστομος, ἀναλύοντας τὸ χωρίο αὐτό: «πανταχοῦ τοῦτο διωμολόγηται, διτι τὸ τῶν δούλων γένος ίταμόν πώς ἔστι, δησδιατύπωτον, δηστρά-

πελον, οὐ σφόδρα ἐπιτήδειον πρὸς τὴν τῆς ἀρετῆς διδασκαλίαν, οὐ διὰ τὴν φύσιν, μὴ γένοιτο, ἀλλά διὰ τὴν ἀνατροφὴν καὶ τὴν ἀμέλειαν τὴν παρὰ τῶν δεσποτῶν. Ἐπειδὴ γάρ πανταχοῦ οὐδὲνὸς ἔτερου ἀλλὰ τῆς αὐτῶν δισκονίας οἱ κρατοῦντες αὐτῶν φροντίζουσιν εἰς δὲ που καὶ τῶν τρόπων ἐπιμεληθεῖεν, καὶ τοῦτο πάλιν διὰ τὴν αὐτῶν ἀνάπαινσιν πράττουσιν, ὥστε μὴ πράγματα αὐτοῖς παρέχειν, η̄ πορνεύοντας, η̄ κλέπτοντας, η̄ μεθύοντας· εἰκότως ἡμελημένοι, καὶ οὐδένα τῶν πολυπραγμονύντων ἔχοντες, εἰς αὐτὰ τῆς κακίας τὰ βάραθρα καταποντίζονται. Εἰ γάρ, ἐνθα πατήρ, ἐφέστηκε καὶ μῆτηρ καὶ παιδαγωγὸς καὶ τροφεὺς καὶ διδάσκαλος καὶ ἡλικιώται, καὶ αὐτὴ ἡ τῆς ἐλευθερίας δόξα περικειμένη, καὶ πολλὰ ἔτερα, μόλις ἄν τις διαφύγοι τὰς τῶν πονηρῶν συνουσίας· τί οἰει τοὺς πάντων τούτων ἐρήμους δῆτας, καὶ μιαροῖς ἀναμιγνυμένους καὶ μετὰ ἀδειάς οἵς ἄν ἐθέλωσι συγγινομένους, οὐδὲνός δυντος τοῦ τάς φιλίας αὐτῶν πολυπραγμονύντος; τί οἰει τοὺς τοιούτους ἔσεσθαι; Διὰ τοῦτο δύσκολον δοῦλον γενέσθαι ὑγαθόν. Ἀλλως δὲ οὐδὲ διδασκαλίας ἀπολαύουσιν, οὗτε τῶν ἔξωθεν οὗτε τῶν παρ' ἡμῖν· οὐ συναναστρέφονται ἀνδράσιν ἐλευθέροις, κοσμίοις, πολλὴν τῆς αὐτῶν δόξης ποιουμένοις φροντίδα. Διὰ ταῦτα πάντα δύσκολον καὶ θαυμαστόν, χρήσιμον οἰκετὴν γενέσθαι ποτέ. Οταν οὖν ἴδωσιν, διὰ τὸ γένος τὸ οὔτως αὐθαδες ἡ τοῦ κηρύγματος δύναμις χαλινὸν περιθείσα πάντων εἰργάσατο κοσμιώτερον καὶ ἐπιεικέστερον, καν σφόδρα πάντων ὅσιν ἀλογώτεροι οἱ δεσπόται, λήψιονται ἔννοιαν μεγάλην περὶ τῶν δογμάτων τῶν παρ' ἡμῖν... Ωστε οὐκ εἰκῇ οὐδὲ ἀπλῶς πολὺν ὑπὲρ τούτων πανταχοῦ ποιεῖται τὸν λόγον· δισφ γάρ ἄν ὁσι κακοί, τοσούτῳ μάλιστα θαυμάζεται τοῦ κηρύγματος ἡ ἴσχυς. Καὶ συνεχίζοντας λέγει σὲ συγκινητικῇ ἀποστροφῇ πρὸς τοὺς δούλους: «μὴ τοίνυν, ὁ βέλτιστος, σὺ πρὸς τὸ οὖτο ἴδης, διὰ ἀνθρώπῳ δουλεύεις, ἀλλ' διὰ Θεῷ, διὰ τὸ κήρυγμα κοσμεῖς».

Τὸ τρίτο καὶ βασικώτερο χωρίο τῆς πρὸς Τίτον ἐπιστολῆς ποὺ διμετρεῖ γιὰ τὴν ὑποταγὴν εἶναι τὸ 3,1 : «ὑπομίμησκε αὐτοὺς ἀρχαῖς καὶ ἔξουσίαις ὑποτίσσεσθαι, πειθαρχεῖν κλπ.». Μὲ τὴν λέξιν «αὐτοὺς» ἔννοει ὅλους τοὺς πιστούς, ἀνεξαρτήτως τάξεως, γένους, ἡλικίας, καταστάσεως. Στὸ προηγούμενο κεφάλαιο οἱ συμβουλὲς ἀφωροῦσαν σὲ ὅμαδες πιστῶν, ἐδῶ στὸ σύνολό τους. Ἀμέσως προηγουμένως δὲ Παῦλος ἔχει εἰπῆ στὸν Τίτο (2,15) : «Ταῦτα λάλει καὶ παρακάλει καὶ ἐλεγγει μετά πάστης ἐπιταγῆς· μηδεὶς σου περιφρονεῖτω». Ο στίχος αὐτὸς περικλείει τὴν ἔννοια τοῦ σεβασμοῦ πρὸς τὴν ἀρχὴν τοῦ Ἀποστόλου Τίτου, τὴν ὑποταγὴν δηλαδὴ στὶς «έκκλησιστικὲς ἀρχές», δηποτε θά λέγαμε σήμερα. Ἀμέσως μετά δὲ Παῦλος δημιεῖ γιὰ τὴν ὑποταγὴν στὶς κοσμικὲς «ἀρχές καὶ ἔξουσίες». Τὸν δρό «ἀρχές καὶ ἔξουσίες» βλέπομε καὶ στὸν Λουκᾶ 12,11 καὶ στὴν πρὸς Ρωμαίους 13,1. «Ἄρχαι» εἶναι ή διοικησις τῶν ἀρχόντων καὶ κυτά συνεκδούχην οἱ ἄρχοντες, «ἔξου-

σίαν» είναι ή δύναμις των ἔξουσιαστῶν καὶ κατὰ συνεκδοχὴν οἱ ἔξουσιασται. Οἱ δύο δροὶ μαζὸν ὡς ἐν διὰ δυοῖν μποροῦν νὰ σημαίνουν: ἀρχὲς ποὺ διαθέτουν ἔξουσία. Ἰσως μὲ τὸ «ἀρχαῖ» νὰ ἐννοοῦνται οἱ ἀνώτεροι ἄρχοντες καὶ μὲ τὸ «ἔξουσίαι» οἱ ἔξι δύναμος αὐτῶν ἀσκοῦντες τὴν ἔξουσία. Τὸ «πειθαρχῶ», ἀπαξ λεγόμενο ἀπὸ τὸν Παῦλο, σημαίνει «πειθομαι στὶς ἀρχές, ὑπακούω στὶς διαταγὲς τῆς ἔξουσίας». Ὁ Ἀ μ ω ν ι ο ζ (κατά τὸν Κ ο ρ α ἥ) τὸ διαστέλλει ἀπὸ τὸ «πειθομαι»: «πειθεσθαι μὲν, τὸ ἀκουσίως συγκατατίθεσθαι. Πειθαρχεῖν δέ, τὸ κελεύοντι πεισθῆναι». Ὁ Κ ο ρ α ἥ έπεκτείνει δρθῆς τὴν ἔννοια τῆς πειθαρχίας, προσθέτοντας τὸ στοιχεῖο τῆς συνειδητῆς συγκαταθέσεως: «δχι τὴν εἰς ἄλλον, ἀλλὰ τὴν ἀντού εἰς ἑαυτὸν ὑποταγήν. Ὑποτάσσεται εἰς τὰς ἀρχὰς ἀκόμη καὶ ὁ φύσει ἀνυπότακτος, διὰ φύσον πειθαρχεῖ δὲ μόνος ὁ φρόνιμος, ὑποτασσόμενος: «οὐ μόνον διὰ τὴν ὅργην, ἀλλὰ καὶ διὰ τὴν συνείδησιν», ὡς λέγει ὁ Ἀπόστολος (Ρωμ. 13,5). Εἰς ταῦτην τὴν σημασίαν μεταχειρίζεται συχνά τὴν λέξιν ὁ Ἀριστοτέλης... κλπ.» (Συνέκδημος Ἱερατικός, στήν ἑρμ. τοῦ χωρίου).

Ἡ νομιμοφροσύνη πρὸς τὴν πολιτεία καὶ ἡ ὑπακοὴ στοὺς νόμους τοῦ κράτους τονίζεται καὶ σὲ ἄλλα σημεῖα τῆς Κ. Διαθήκης (Α' Τιμ. 2,1 - 2. Ρωμ. 13,1 - 7. Α' Πέτρ. 2,13 - 14,17. Πρβλ. Κλήμ. Ρώμ. 61,1). Φαίνεται δῆτα ἡ ταν φλέγον θέμα, γεννῦται δὲ τὸ ἐρώτημα, πῶς ἔξηγεται αὐτῇ ἡ στάσις τῆς Κ. Διαθήκης, ἢν ληφθῇ μάλιστα ὑπ' ὅψιν ἡ ἀρνητικὴ καὶ μάλιστα ἔχθρικὴ στάσις τῆς ρωμαϊκῆς ἀρχῆς ἀπέναντι στοὺς χριστιανούς. Τὸ θέμα πρέπει κατ' ἀρχὴν νὰ ἔξετασθῇ σὲ συσχετισμὸ μὲ τὰ ἱστορικὰ δεδομένα τῆς ἐποχῆς :

I) Οἱ χριστιανοὶ ὑποτασσόμενοι στὸν βασιλέα Χριστό, ἡταν πολὺ εὔκολο νὰ θεωρήσουν τὴν ὑποταγὴν αὐτῇ ὡς ἀπαλλαγὴ ἀπὸ τὴν ὑποχρέωσι νὰ ὑποταχθοῦν στὴν κοσμικὴ ἔξουσία, μία τέτοια δὲ τάσις ἡταν φυσικὸ νὰ αὐξάνῃ σὲ περιόδους διωγμῶν. Στὶς Πράξεις τῶν Ἀποστόλων ἔχομε μαρτυρίες, διτι οἱ χριστιανοὶ κατηγοροῦντο ὡς «οἱ τὴν οἰκουμένην ἀναστατώσαντες» (17,6) καὶ δ Παῦλος ὡς «κινῶν στάσιν πᾶσι τοῖς Ιουδαίοις τοῖς κατά τὴν οἰκουμένην» (24,5). Ἀνεξαρτήτως τοῦ ἂν εἶχαν βάσι η δχι αὐτές οἱ κατηγορίες, μία γενίκευσις τῆς θεωρήσεως γιά τὴν δροία διμιλοῦμε θὰ είληε ὡς ἀποτέλεσμα τὴν διάλυσι τῆς νεοσύστατης ἐκκλησίας ἀπὸ μέρους τῆς πολιτείας, η δροία ἡταν, δημος καὶ είναι πάντοτε, πολὺ εὐαίσθητη σὲ τέτοιες ἀνταρσίες. Εἰδικῶς τότε οἱ σχετικοὶ νόμοι ἡταν αὐτηρότεροι, σύμφωνα δὲ μὲ τὴν μαρτυρία τοῦ Σ ο ν ε τ ω ν ι ο ν καὶ τοῦ Τ α κ ί τ ο υ (i.d. Belser) η lex maiestatis ἐτηρεῖτο τόσο αὐτηρά, ώστε καὶ μὲ τὸν λόγο η μὲ τὴν ἔκφρασι τοῦ προσώπου μποροῦσε κανεῖς νὰ γίνη παραβάτης. Σ' αὐτά πρέπει νὰ προστεθῇ καὶ η ἡθικὴ ὑπόστασις τῶν φορέων τῆς ἔξουσίας καὶ ιδίως τῶν αὐτοκρατόρων, η δροία ἐκδηλωνόταν μὲ τὴν διάπραξι φρικαλεστήτων καὶ ἀγριοτήτων μέχρι τοῦ βαθμοῦ κτηνώδους ἀπανθρωπίας, δρα καὶ διεγμούς

κατά τῶν χριστιανῶν. "Οχι μόνον δὲ τῶν ἀρχῶν τὴν ἀπανθρωπία ἀντιμετώπιζαν οἱ χριστιανοί, ἀλλὰ ὑπέκειντο σὲ ἔχθρικές διαθέσεις καὶ ὑφίσταντο δυστηματικές ἐπιθέσεις καὶ ἀπὸ μέρους τῶν πολιτῶν, οἱ δοποῖοι εἰχαν περὶ πολλοῦ τὴν pax romana. Ἡ εἰρήνη στὴν αὐτοκρατορία ἐστηρίζετο στὴν ὑποταγὴ καὶ πειθαρχία αὐτῆς, θὰ διεκυβεύετο δὲ αὐτή ἐάν ἐπικρατοῦσαν ἀντίθετες ἀντιλήψεις ἔξι αἰτίας τῶν ὄπαδῶν τῆς καινοφανοῦς καὶ ἐπαναστατικῆς αὐτῆς θεωρίας. Τέτοιους κινδύνους ἐπιθυμεῖ νάνι ἀποτρέψῃ διὸ Παῦλος μὲ τὴν ἐντολὴ τῆς ὑποταγῆς ποὺ δίνει.

2) Ἐξ ἄλλου συμβαίνει ἐδῶ διτὶ περίπου συμβαίνει καὶ μὲ τὴν στάσι τοῦ Παύλου ἀπέναντι στὴν δουλεία, γιά τὴν δοποία μιλήσαμε προηγουμένως (ιδ. Τίτ. 2,9). Ἡ ἐντονη ἐσχατολογική προσδοκία τῆς ἐπικειμένης ἐλεύσεως τοῦ Χριστοῦ, διόποιος θὰ καταργοῦσε τὸν παρόντα αἰῶνα καὶ θὰ ἐγκαινίαζε τὴ ζωὴ τοῦ μέλλοντος αἰῶνος, δὲν ἀφήνει περιθώρια γιά ἐπαναστατικές δραστηριότητες. Βέβαια αὐτὸ δὲν τὸ δεχόταν διὸ Παῦλος σάν μια μοιρολατρικὴ θεώρησι τοῦ μέλλοντος ποὺ δόηγει στὴν ἀπραξία, δπως πολὺ ὥραια καὶ παραστατικά τὸ βλέπομε στὶς δύο πρὸς Θεσσαλονίκες ἐπιστολές του, δπου, δίνοντας ἀνάγλυφη τὴν προσδοκία αὐτῆς, κατακρίνει ἐντονα κάθε εἰδους «ἐσχατολογικὴ ἀπραξία».

3) Ἀνεξαρτήτως δμως αὐτοῦ, οἱ κοινωνικὲς ἀναταραχὲς δὲν ἡσαν στὸ πρόγραμμα τοῦ Παύλου. Ὁ μέγας Ἀπόστολος ἐγνώριζε διτὶ ή κατάργησις τῆς δουλείας καὶ ή ἐπίτευξις τῆς κοινωνικῆς δικαιοιστύνης δὲν ἡταν δυνατὸν μὲ τὶς συνθῆκες τῆς ἐποχῆς νάνι ἐπιτευχθοῦν μὲ βίαια μέσα. Ὁ Παῦλος ἐγνώριζε καλά διτὶ διό σπόρος τοῦ κηρύγματος, ποὺ ἔσπειρε, θὰ καρποφορήσῃ στὸν κατάλληλο καιρό. Πότε θὰ ἡταν δι καιρός, αὐτὸ δὲν τὸν ἀπασχολοῦσε τοῦ ἀρκοῦσε διτὶ αὐτὸς ἐφύτευσε, «ἄλλα δι Θεὸς ηὔξανε» (Α' Κορ. 3,6). Ἐπειτα, ή κοινωνικὴ δικαιοιστύνη ή ή κατάργησις τῆς δουλείας καὶ ἐν γένει τῶν κοινωνικῶν ἀνισοτήτων, παρ' διο τὸ «οὐκ ἔνι...» (Γαλ. 3,28), δὲν ἡταν γι' αὐτὸν αὐτοσκοπός. Γιά τὸν Παῦλο, δι σκοπὸς τοῦ ἀνθρώπου είναι ή σωτηρία καὶ ή ἐν Χριστῷ ἐλευθερία του. Παρὰ τὴν δοποιαδήποτε ἄλλη ἐλευθερία, δι ἀνθρωπος είναι δυνατὸν νάνι είναι δούλος στὰ πάθη καὶ νάνι ἔχη «ώς ἐπικάλυμμα τῆς κακίας τὴν ἐλευθερίαν». δπως λέγει καὶ δι Πέτρος (Α' Πέτρ. 2,16). Αὐτή ή δουλεία είναι κατά τὸ πνεῦμα τῆς δόλης Κ. Διαθῆκης ή χειρότερη μόρφη δουλείας. Ἡ ἀπελευθέρωσις ἀπὸ τὰ πάθη καὶ ή ἐν πίστει ὑποταγὴ στὸν Θεό καὶ τὸ θέλημά του δίνει τὴν σωτηρία καὶ τὴν μακαριότητα στὸν ἀνθρώπο. Αὐτή ή ἀπελευθέρωσις καθιστᾶ τὸν ἀνθρώπο πραγματικά ἐλεύθερο καὶ ἀπὸ αὐτῆς πηγάζει κάθε ἄλλη ἀπελευθέρωσις. Αὐτή ἐάν λείπει, κάθε ἄλλη κατάστασις τοῦ ἀνθρώπου, ἐάν δὲν είναι δουλεία, είναι πάντως ἀνίκανη νάνι ἀπελευθερώσῃ ψυχικά τὸν ἀνθρώπο, δηλαδή τὴν ὑπαρξία του. Καὶ ἐκ εἰ κατέτεινε ή προσπάθεια τοῦ Παύλου. "Οχι ήμιμετρα, τὰ δοποία φέρνουν ίσως κάποιο ἐπιφανειακό ἀποτέλεσμα, ποὺ δμως οὔτε σταθε-

ρὸ καὶ μόνιμο εἶναι, οὐτε τὴν βαθύτερη οὐσία τοῦ ἀνθρώπου, τὴν ὑπαρξία του, ἵκανοποιεῖ.

4) Σ' αὐτά πρέπει νὰ προστεθοῦν οἱ εἰδικές συνθήκες στὴν Κρήτη. Συγκεκριμένα :

α) ἡ ἐκκλησία στὴν Κρήτη περιελάμβανε πολλοὺς χριστιανοὺς ἐξ Ἰουδαίων (πρβλ. Τίτ. 1,10). Οἱ Ἰουδαῖοι γενικά ἦσαν ἀρνηταὶ τῆς ρωμαϊκῆς ἀρχῆς. 'Ως παράδειγμα ἀναφέρω : α. τις συνεχεῖς ἐπαναστάσεις κατά τὸ παρελθόν. β. τοὺς 'ζηλωτάς' στὸν στίχο Τίτ. 2,14 ἔχομε χρῆσι τοῦ δρου «ζηλωτῆς» : «ζηλωτῆς καλῶν ἔργων» Ἰσως ἡ χρῆσις τοῦ δρου νὰ ἔγινε ἀπὸ σκοποῦ, ἐφ' ὅσον δὲ Παῦλος εἶχε πρόθεσι νὰ μιλήσῃ γιὰ τὴν ὑποταγὴ στὶς ἀρχές καὶ ἔξουσίες, ἡ ἀντιστρόφως ὁ λόγος γιὰ τὴν ὑποταγὴ νὰ δφείλεται σὲ συνειρμό. γ. τὴν ἐπανάστασι τοῦ Ἰουδαίου κατὰ τὸν Καιρὸ τῆς ἀπογραφῆς τοῦ Κυρηνίου, τῆς ὁποίας ἡ καταστολὴ ἀνὲθεσε τέρμα στὶς ἐπαναστατικὲς ζυμώσεις τῶν Ἰουδαίων (πρβλ. Πράξ. 5,37. Ἰωσ. Ἀρχ. 18,1. 1. 1,6. Ἰουδ. Πόλ. 2,8,1). δ. τὴν ἔντασι στὶς σχέσεις μὲ τὴν Ρώμην ἥδη ἐπὶ Ἰησοῦ Χριστοῦ, ὅπως δείχνει τὸ ἐπεισόδιο μὲ τὸν κῆνσο (Ματθ. 22,17 - 21 καὶ παράλλ.), ὁ διάλογος μὲ τὸν Πιλάτο (Λουκ. 23,2. Ἰω. 19,12 - 15) κ.ἄ. "Ηδη δὲ Ἱερῶν μος παρατηρεῖ διτὶ ἡ νεαρά ἐκκλησία ἡτο πάντοτε γιὰ τοὺς Ἐθνικοὺς ὑποποίος ἀνυπακοῆς ἀπέναντι στὴν κρατικὴ ἔξουσία, ἐφ' ὅσον προήρχετο ἀπὸ τὸν Ἰουδαϊσμὸ καὶ διεδόθη ἀπὸ Ἰουδαίους" οἱ Ρωμαῖοι δὲν λησμονοῦσαν τὴν ἐπανάστασι τοῦ Γαλιλαίου Ἰουδαία καὶ ἐγνώριζαν τὴν ὑπαρξὶ ἐπαναστατικοῦ πνεύματος στὴν Παλαιστίνη. 'Εξ ἀλλοῦ καὶ στὴν Ρώμη, ἀσφαλῶς δὲ καὶ ἄλλο, οἱ Ἰουδαῖοι κατὰ τὴν μαρτυρία τοῦ Σούετωνίου (Κλαύδ. 25) ἦσαν πολὺ θορυβοποιοί.

β) Θορυβοποιοί δὲν ἦσαν μόνον οἱ Ἰουδαῖοι, ἀλλά καὶ οἱ Κρήτες, πρβλ. Τίτ. 1,12. 'Εξ ἀλλοῦ εἶναι γνωστὴ ἡ ἀρχαία παροιμία : «Τρία κάππα κάκιστα : Κρήτη, Κιλικία, Καππαδοκία». 'Ο Πολύβιος (56,46,9) τοὺς χαρακτηρίζει ὡς «στάσει καὶ φόνοις καὶ πολέμοις ἐμψυλίοις ἀναστρεφομένους», τὸ σκληροτράχηλον δὲ αὐτῶν καὶ ἀτίθασσον καὶ ἀνυπότακτον (πρβλ. «ἀνυποτάκτους» καὶ «ἀντιλέγοντας» στὴν ἐπιστολὴ πρὸς Τίτον) φαίνεται καὶ ἀπὸ τὸ γεγονός, ποὺ μαρτυρεῖται ἀπὸ τὸν Διόνυσο τὸν Κάσσιο (36,1), διτὶ ἀντέστησαν ἐπὶ μακρὸν στὴν κυριαρχία τῆς Ρώμης. Γεγονός εἶναι, διτὶ ἡ ἀνέκαθεν ἀνήσυχη φύσις τῶν Κρήτων καὶ διζωρὸς χαρακτήρας τους ἀποτελοῦσαν πάντοτε πρόσφορο ἔδαφος γιὰ ἀνάπτυξι ἐπαναστατικῶν τασεων. 'Έχομε, λοιπόν, ἀπὸ τὸ ἔνα μέρος τοὺς θορυβοποιοὺς Ἰουδαίους, ἀπὸ τὸ ἄλλο τοὺς ἀτίθασσους Κρήτες. 'Ἐπαναστατικὸ τὸ καθένα στοιχεῖο μόνο του, ἐνωμένο μὲ τὸ ἄλλο ἔγινε σωστὸ ἡφαίστειο. Σ' αὐτὸ τὸ ἡφαίστειο στάλθηκε δὲ Τίτος γιὰ νὰ στερεώσῃ τὴν ἐκκλησία, γιὰ τὰ ἔξημμένα δὲ πνεύματα τῶν κατοίκων τῆς Κρήτης ἀρκούσε μιά μικρὴ σπίθη, γιὰ νὰ τιναχθῇ στὸν ἀέρα ὅλο τὸ οἰκοδόμημα τῆς ἐκκλησίας, ὅλο τὸ ἔργο ποὺ εἶχε γίνει μέχρι τότε.

Πέρα ἀπὸ αὐτὰ δμως τὸ θέμα παρουσιάζει καὶ μίαν ἄλλη διάστασι. "Ἄς τὴν ποδμε πολιτική ἡ πολιτειακή. "Ἡ διάστασις αὐτὴ παρουσιάζει μία τεράστια προβληματική, πολλὰ ἔχουν γραφῆ καὶ γνωρίζω ὅτι πολλὰ θὰ λεγθοῦν ἐπίσης στὴν συζήτησι. Αὐτὰ τὰ λίγα ποὺ θὰ πῶ σχετικῶς, ξεφεύγοντας πλέον κατ' ἀνάγκην ἀπὸ τὸ κείμενο τῆς πρὸς Τίτον καὶ ἐπεκτεινόμενος σ' δῆλη τὴν Κ. Διαθῆκη; οὔτε λένουν τὸ θέμα, οὔτε λέγονται μὲ αὐθεντίᾳ, διτεῖναι ὁ ἀλλάθητος δρόμος προσπελάσεως τοῦ θέματος. Προσπαθῶ νὰ δῷ θεολογικά τὸ πολιτικὸ πρόβλημα ποὺ γεννᾶται ἀπὸ τὰ χωρία αὐτὰ καὶ τίποτε ἄλλο. Σὲ πολλές φράσεις θὰ ἥθελα νὰ βάλω ἐρωτηματικό. "Αν δὲν τὸ κάνω, εἰναι ἔξ αιτίας τῆς φύσεως τῆς εἰσηγήσεως, ποὺ θέλει νὰ δώσῃ ἀφορμὴ γιὰ συζήτησι. Κι" ἄν μερικά πράγματα τὰ πάρινομε ώς δεδομένα, εἰναι γιὰ λόγους πρακτικούς, γιατὶ ἀλλοιᾶς θὰ ἔπρεπε τὴν κάθε φράσι νὰ τὴν συζητοῦμε σὲ ξεχωριστές εἰσηγήσεις, πρᾶγμα ἀδύνατο.

Παίρνομε, λοιπόν, ὡς δεδομένο, διτι ἡ ἀνθρώπινη κοινωνία, ὅπως κάθε κοινωνία, ἀκόμη καὶ τῆς ζούγκλας, χρειάζεται ώρισμένους κανόνες συμβιώσεως. "Ἡ βάσις τῆς συμβιώσεως σὲ μιὰ κοινωνία εἰναι ἡ ὑποταγὴ στοὺς κανόνες αὐτούς. Γιὰ τὴν ἀνθρώπινη κοινωνία, τουλάχιστον στὴ μορφὴ ποὺ ξέρομε, ἔνας τέτοιος κανόνας εἰναι π.χ. ἡ πληρωμὴ τῶν φόρων, πρβλ. Ματθ. 22,16 - 21 καὶ Ρωμ. 13,1 - 7.

Οἱ κανόνες δμως συμβιώσεως, οἱ ἀναπόφευκτοι «φορεῖς» τῶν κανόνων, δπως εἰναι οἱ «ἄρχες» καὶ οἱ «ἔξουσίες», ἡ πειθαρχία στὰ κελεύσματα τῆς «εἰδουσίας», ἡ τάξις ποὺ δημιουργεῖται μὲ τὴν πειθαρχία αὐτῆν, οἱ «κατεστημένες δομές» ποὺ οἰκοδομοῦνται γιά νῦ φυλάζουν τὴν τάξι, τὰ «πολιτεύματα» ποὺ χρειάζονται γιά νὰ συντηρήσουν τὶς δομές, δῆλα αὐτὰ εἰναι ἀποτελέσματα τῆς πτώσεως τοῦ ἀνθρώπου. Ὁ μεταποτικὸς ἀνθρωπος ζῇ «ἐν τῷ κόσμῳ», δῆρα ὑπόκειται στὰ σχήματα τοῦ κόσμου. "Ομως δὲν εἰναι «ἐκ τοῦ κόσμου» (Ιω. 15,19. 17,14,16). Εἰναι πολίτης ἐπιγείου «βασιλείας», ἡ, ἄν θέλετε ἀκόμη, κοσμοπολίτης, κατ' οὐσίαν δμως εἰναι κεκλημένος νὰ γίνῃ «αὐτὸς τῆς βασιλείας» (Ματθ. 13,38, πρβλ. Λουκ. 12,32), ἡ ὄποια «οὐ νὰ ἔστιν ἐκ τοῦ κόσμου τούτου» (Ιω. 18,36). "Ολα τὰ στοιχεῖα, ποὺ τὸν κρατοῦν δεμένο μὲ κάποια ἐπίγεια «ἄρχη καὶ ἔξουσία», διαλύονται, λογίζονται ὡς μηδὲν, δταν Θεωρηθοῦν μὲ τὸ πρίσμα τῆς βασιλείας τῶν οὐρανῶν» «ἡμῶν δὲ τὸ πολίτευμα ἐν οὐρανοῖς ἔστιν ἡ βασιλεία» (Φιλ. 3,20). "Ο πιστὸς εἰναι «οὐρανοπολίτης» πρῶτα καὶ κύρια καὶ δχι κοσμοπολίτης ἡ ἀπλῶς πολίτης τῆς αἱ β χώρας. Γι' αὐτὸν μόνον ἔνας δυνάστης ὑπάρχει (Α' Τιμ. 6,15), ἔνας Κύριος (Εφ. 4,5), ἐνὸς «έστιν ἡ βασιλεία» (Ματθ. 6,13). Βέβαια γιὰ τὸν κεπτωκότα ἀνθρωπο ἡ δομὴ μιᾶς κοινωνίας, τῆς δποιασδήποτε κοινωνίας δποιαδήποτε δομῆ, ἀποτελεῖ νομοτέλειο. Σ' αὐτὴν γεννήθηκε, σ' αὐτὴν θὰ ζήσῃ, σ' αὐτὴν θὰ πεθάνῃ. Καὶ ἡ δομή, κάθε δομῆ, ἀποτελεῖ καταναγκασμὸ ἀπὸ τὴ φύσι της. "Ο ἀνθρωπος τῆς χάριτος δμως καλεῖται νὰ ὑπερβῇ τὴν πτῶσι καὶ νὰ βιώσῃ

τὸ μέγιστο γεγονός τῆς ἐν Χριστῷ ἔλευθερίᾳ καὶ τῆς υἱοθεσίας ἀπὸ τὸν Θεό (Ρωμ. 8,15.23. Γαλ. 4,5. Ἔφ. 1,5). 'Ο πιστὸς δὲν είναι δοῦλος, ἀλλὰ υἱός (Γαλ. 4,7)· ἄρα είναι ἔλευθερος καὶ πάνω ἀπὸ κάθε κατεστημένη δομῇ τοῦ αἰθνος τούτου ὡς πολίτης τῆς βασιλείας τοῦ Θεοῦ, «χρώμενος τῷ κόσμῳ τούτῳ» καὶ συνεπῶς ταῖς δομαῖς του, ἀλλ᾽ «ὡς μὴ καταχρώμενος· παράγει γάρ τὸ σχῆμα τοῦ κόσμου τούτου» (Α' Κορ. 7,31), διότι «ὁ καιρὸς συνεσταλμένος ἐστί» (στ. 29). 'Ετσι φιλάσσεις στὴν ἐσχατολογικὴ θεώρησι τῶν πραγμάτων καὶ τῶν καταστάσεων τοῦ κόσμου τούτου, γιά τὴν ὅποια ἔναντιλήσσαμε παραπάνω — καὶ γνωρίζομε πόσο ἔντονη τὴν είχε τὴν θεώρησι αὐτὴ ἡ πρώτη ἐκκλησία, ποὺ ἀνέμενε μὲν ἀδημονία τὴν «ἐπιφάνειαν τῆς δόξης τοῦ μεγάλου Θεοῦ καὶ σωτῆρος ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ» κατὰ τὴν πρὸς Τίτον (2,13) καὶ ἐκραγάζε «ὁ κύριος ἐγγὺς» (Φιλ. 4,5). 'Ετσι κατανοοῦμε γιατὶ μὲ μιά τέτοια θεώρησι ἀποκτοῦν ἄλλο μέγεθος τὰ γῆινα.

'Ενδιαφέρουσα είναι γιά τὸ θέμα μας ἡ περικοπὴ Ρωμ. 13,1 - 7. Κλειδὶ τῆς περικοπῆς είναι ἡ φράσις τοῦ στ. 4: «Θεοῦ γάρ διάκονος ἐστί σοι εἰς τὸ ἄγαθον». Ἡ ὑποταγὴ στὶς «ἀρχές καὶ ἔξουσίες» δὲν είναι σκοπός, ἀλλὰ μέσον γιά νὰ ἐπιτευχθῇ τὸ ἀγαθό (πρβλ. καὶ Α' Πέτρ. 2,14), «ἴνα ἡρεμοῦν καὶ ἡσύχιον βίον διάγωμεν ἐν πάσῃ εὐσεβείᾳ καὶ σεμνότητι» κατὰ τὴν Α' πρὸς Τιμόθεον (2,2). Ἡ ὑποχρέωσις τοῦ πιστοῦ γιά ὑποταγὴ είναι συνάρτησις τοῦ δρου αὐτοῦ. 'Εάν δορυς δὲν πληροῦνται, ἐάν ἡ ἔξουσία δὲν είναι «Θεοῦ διάκονος... εἰς τὸ ἀγαθόν» ἀλλὰ δργανον τοῦ διαβόλου «εἰς τὸ κακόν», ἐάν δὲν συμβάλλῃ στὸ νὰ «διάγωμεν ἡρεμοῦν καὶ ἡσύχιον βίον ἐν πάσῃ εὐσεβείᾳ καὶ σεμνότητι», λύνεται ἡ ὑποχρέωσις γιά ὑποταγὴ — δχι μόνον αὐτό, ἀλλὰ ἐπιβάλλεται ἡ ἀπειθαρχία, δπως φαίνεται σαφῶς ἀπὸ ἀλλὰ σημειὰ τῆς Κ. Διαθήκης. 'Ηδη ἡ φράσις τοῦ Χριστοῦ «ἄλλοδοις τὰ τοῦ Καίσαρος Καίσαρι καὶ τὰ τοῦ Θεοῦ τῷ Θεῷ» (Ματθ. 22,21) σημαίνει τὴν μὴ ἀπόδοσι τῶν τοῦ Θεοῦ στὸν Καίσαρα. Αὐτὸς ἐφήρμοσαν καὶ οἱ Ἀπόστολοι, δταν ἀπειθησαν στοὺς ἀνθρώπους γιά νὰ πειθαρχήσουν στὸν Θεό, λέγοντας τὴν μνημειώδη φράσι, ἡ ὅποια ἀποτελεῖ τὸν χρυσὸ κανόνα γιά τὴν στάσι τοῦ ἀνθρώπου σὲ ἀνάλογες περιπτώσεις: «πειθαρχεῖν δεῖ Θεῷ μᾶλλον ἢ ἀνθρώποις» (Πράξ. 5,29). Αὐτὸς κατενόησαν καὶ οἱ ἀρχαῖοι φιλόσοφοι· γιά παράδειγμα ἀναφέρω τὸν Σιμόπλειο (Ἐξηγ. εἰς τὸ Ἐπικτ. ἐγχειρ. σελ. 211 - 212): «πρέπει δὲ τοῖς δυνταῖς ἄρχουσι πάντα πειθεσθαι τούς ἀρχομένους καὶ ὑπακούειν προθύμως... Εἰ δὲ δνόματι μόνον τύχωσιν ἄρχοντες, τὰ τοῖς ἄρχουσι προσήκοντα μὴ πράττοντες· καὶ οὕτως, ὡς μὲν μοχθηρῶν χρὴ καταγινώσκειν, τὸ δὲ ἐν ἀρχῇ προσῆκον ἀποδιδόναι, πρωτείων παραχρωμέντας, καὶ πειθομένους ἐφ' οἷς κατά τὴν ψυχὴν οὖν βλαπτό μεθ α». 'Η ἀπειθαρχία λοιπὸν καὶ ἡ ἀνυποταξία δχι μόνον ἐπιτρέπονται, ἀλλὰ καὶ ἐπιβάλλονται, δταν ἡ ὑποταγὴ αὐτὴ φέρνει τὸν πολίτη σὲ σύγκρουσι μὲ τὸ θέλημα τοῦ Θεοῦ. Τὰ καθήκοντα, ποὺ ἐπιβάλλει στὸν πολί-

τη του ἔνα πολίτευμα, είναι ἀνυπόστata, δταν τὸν ἐμποδίζουν νά είναι πολίτης τῶν οὐρανῶν. Γιατὶ δὲ χριστιανὸς γνωρίζει τὴν σχετικὴ ἄξια δλων τῶν ἐπίγειων πραγματικοτήτων και τὴν ἀπόλυτη τοῦ οὐρανίου πολιτεύματος.

Δυό λόγια και γιά τὴν «θεολογία τῆς ἐπαναστάσεως». Γίνεται κανεὶς χριστιανὸς μὲν μιὰ ἐπανάστασι. Γίνομαι χριστιανὸς θά πῃ ἐπαναστατῶ κατά τοῦ παλαιοῦ ἀνθρώπου. Ὁ πιστὸς ἀρχίζει τὴν ἐπανάστασι μὲ τὴν ἀναγέννησι τοῦ βαπτίσματος, ζῇ σὲ μιὰ συνεχῆ ἐπανάστασι; πολεμῶντας διαρκῶς τὸ κακό και ἀναβαπτιζόμενος μὲ τὴν μετάνοια. Ἀγαπᾷ τὸν Θεόδ μὲ δλη τὴν ψυχή, δλη τὴν ἴσχυ, δλη τὴν καρδιά, δλη τὴν διάνοια, δηλαδὴ μὲ τρόπο ἀπόλυτο. Μὲ τὸν ἴδιο ἀπόλυτο τρόπο ἀγαπᾶ και τὴν εἰκόνα τοῦ Θεοῦ, τὸν ἀνθρώπο. Χωρὶς συμβίβασμοὺς ἀγωνίζεται γιά τὴν τιμὴ τοῦ Θεοῦ ἀλλά και τοῦ ἀνθρώπου, ποὺ είναι δὲ ἐπίγειος Θεός γι' αὐτόν. Αὐτὰ καθερίζουν τὸν ἐπαναστατικὸ χαρακτῆρα τοῦ Χριστιανισμοῦ και δισμορφώνουν τὸν χαρακτῆρα τοῦ χριστιανοῦ, δὲ ποῖος γνωρίζει ἐκάστοτε πῶς νά συμπεριφέρεται και πῶς νά ἀντιμετωπίζῃ τὸ πρόβλημα τῶν σχέσεών του μὲ τὶς «ἀρχὲς και ἔξουσίες», ὑποτασσόμενος, ἀλλά μὴ ὑποδουλούμενος και κρίνοντας ἐπὶ τῇ βάσει τῆς ἐν Χριστῷ ἐλευθερίας πότε τὸ καθῆκον του ἀπέναντι στὸν Θεό ἐπιβάλλει τὴν ἀπειθαρχία και ἀνυπακοή στὸν «Καισαρα». Σ' αὐτὰ τὰ πλαίσια, τῆς ἀπόλυτης ἀγάπης πρός τὸν Θεό και τὸν ἀνθρώπο ἀπὸ τὸ ἔνα μέρος, και τῆς ὑποταγῆς στὴν ἔξουσία μὲ τὶς προύποθέσεις και τοὺς περιορισμοὺς ποὺ εἴπαμε, θά πρέπει νά ἀναζητηθῇ και ἡ ἀπάντησι στὸ πιθανὸ ἔρώτημα : πρέπει δὲ χριστιανὸς νά ἀγωνίζεται γιά μιὰ κοινωνικὴ ἀλλαγή : και πῶς :

Συμπέρασμα ἀπὸ τὴν δλη διερεύνησι τοῦ θέματος :

Τὴν ἐντολὴ τῆς ὑποταγῆς στὴν πρὸς Τίτον ἐπιστολὴ δὲν πρέπει νά τὴν θεωρήσωμε ἀνεξάρτητα ἀπὸ τὴν κατάστασι τῆς τότε κοινωνίας και τὶς συνθῆκες τῆς ἐποχῆς, εἰδικώτερα μέσα στὴν ἐκκλησία τῆς Κρήτης, ποὺ ἐμαστίζετο ἀπὸ τοὺς «ἀνυποτάκτους». Ὄταν δὲ Παῦλος διμιλεῖ περὶ ὑποταγῆς ἀναφέρεται στὶς συνήθειες περιστάσεις και δχι στὶς ἕκτακτες, δόποτε ἡ ἐντολὴ ἀτονεῖ. Ο Παῦλος ἀποσιωπᾶ τὶς ἔξαιρέσεις. Τὴν στιγμὴ ποὺ γράφει σκέπτεται τὸ καλὸ τῆς ἐκκλησίας. Και τὸ καλὸ τῆς ἐκκλησίας ἀκατεῖ τὴν ὑποταγὴ τῶν πιστῶν, ἀλλοιῶς κινδυνεῖει ἡ κοινότης νά δισφημισθῇ και νά διαλυθῇ. Και, πάνω ἀπ' δλα, ἡ ἐσχατολογικὴ προσδοκία τῆς «μακαρίας ἐλπίδος και ἐπιφανείας τῆς δόξης τοῦ μεγάλου Θεοῦ και σωτῆρος ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ» (Tit. 2,13) δίνει στὴ σκέψη τοῦ Παύλου και τῶν πρώτων χριστιανῶν τὸ τυπικὸ ἐκείνο χρῆμα, τὸ ξεχωριστὸ νόημα. τὸν ἴδιαζοντα σκοπό, ἡ γνῶσις τοῦ δποίου μᾶς είναι ἀπαραίτητη γιά τὴν δρθῆ κατανόησι τῆς παυλείου και γενικώτερα τῆς βιβλικῆς θεολογίας.

Η ΕΝ ΤΗ ΕΚΚΛΗΣΙΑ ΖΩΗ ΤΟΥ ΧΡΙΣΤΟΥ ΚΑΙ ΑΙ ΑΙΡΕΣΙΣ

Ιω. Αν. Τσαγγαλίδη

Τὸ φαινόμενον τῆς αἱρέσεως ἐν συσχετισμῷ μὲ τὴν Ἐκκλησίαν καὶ τὴν δι’ αὐτῆς ἐκδηλουμένην ζωὴν τοῦ Χριστοῦ η ἐν Χριστῷ ζωὴν θά ἔξετά-
σω εἰς τὴν παρούσαν σύντομον εἰσήγησίν μου.

Καὶ τοῦτο διότι κακῶς, κατὰ τὴν γνώμην μου, ἐπεκράτησεν ἡ ἀντίλη-
ψις δι τοῖς αἱρετικοῖς «ἀπορρίπτουν ἐν ἡ πλείονα δόγματα τῆς Ἐκκλησίας»
καὶ ἐμμένουν εἰς τὴν πλάνην τῶν¹. Εἰς τὴν πραγματικότητα η αἱρεσίς δια-
σπᾶ τὴν ἐνότητα² τῆς Ἐκκλησίας καὶ ἀπομακρύνει τὸν ἄνθρωπον ἀπὸ τὸν
Χριστὸν ποὺ εἶναι ἡ πηγὴ τῆς Χάριτος καὶ τῆς πνευματικῆς ζωῆς. 'Ἄλλ'
ᾶς ίδωμεν τὶ ἐπὶ τοῦ προκειμένου η Καινὴ Διαθήκη διδάσκει.

Α. Είναι ἀξιον παρατηρήσεως τὸ γεγονός δι τι καὶ δι Ἀπόστολος Παῦ-
λος καὶ πολλοὶ ἐκ τῶν Πατέρων τῆς Ἐκκλησίας, οἱ ὁποῖοι διεκρίθησαν ὡς

1. Πρβλ. Καθηγητοῦ Ιωάν. Καρμίρη, ὅρθρον αἱρεσίς ἐν ΘΗΕ. τ. Ιος στ. 1088.

2. "Ἡ εἰσήγησις παρατίθεται δι τοῖς ἀκριβῶς ἀνεγνῶσθι. 'Ἐπι τοῦ τρίτου (Γ') μέρους
τῆς ἡσκήμης κριτική κατά τὴν ἐπακόλουθησασαν συζήτησιν καὶ ἐτονισθή δι τὸ χωρίον
Α' Κορινθ. 11.19 ἔχει ἐσχατολογική σημασίαν. Αἱ σύγχρονοι δυως ξέναι μεταφράσεις
τῆς Καινῆς Διαθήκης (Γερμανική, Γαλλική κ.ά.) δικιαίων τὴν θέσιν τῆς εἰσηγήστως
καὶ τοῦ Χρυσοστόμου δι τὸ υπό τὸν δρὸν «αἱρέσεις» εἰς τὴν προκειμένην περίπτωσιν δ
Ἀπ. Παῦλος δὲν ἔννοει δογματικά διδασκαλίας ἀλλὰ διαιρέστις (π.χ. Spaltugen, Γερμαν.
μεταφρασις). Πέραν δὲ αὐτοῦ δι Χρυσόστομος ἐφαρμόζων τὸν χρυσοῦν κανόνα τῆς ὀρθο-
δόξου ἐρμηνευτικῆς «Ἡ Γραφὴ ἐρμηνεύεται υπό τῆς Γραφῆς» ἀποδεικνύει δι τὸ «ἴνα»
τοῦ χωρίου καὶ ἀλλων δυσκόλων χωρίων (Ματθ. 4.12 — Λουκ. 8.10 Ματθ. 13.13 κ.ά.)
δὲν είναι αἵτιολογικὸν ἐνταῦθα, ἀλλὰ θέλει ἀπλῶς νά δηλώσῃ τὸ ἀποτέλεσμα, διά τὸ
ὅποιον δὲν είναι υπεύθυνος δι Θεός.

"Ἀπό τὸ γεγονός δι τὸ Χρύσοστομος πάσχολεῖται εἰς εἰδικήν ὄμιλίαν μὲ τὸ ἐπίμαχον
χωρίον, δυνάμεια μετά βεβαιότητος νά συμπεράνωμεν δι τοῖς αἱρετικοῖς τῆς ἐποχῆς του
ἐπεκαλοῦντο τοῦτο καὶ παρερμηνεύοντες ἐπιχειροῦσαν νά παρουσιάσουν τάς κακοδοξίας
των ὡς κάτι ἀναγκαῖον καὶ υπό τοῦ Ἀπ. Παύλου, παρουσιαζόμενον ὡς ἀπαραιτητὸν
στοιχεῖον τῆς ἐκκλησιαστικῆς πραγματικότητος".

έρμηνευταί, δταν ἀσχολοῦνται μὲ τὰς αἰρέσεις καὶ τοὺς αἱρετικοὺς διανεῖ-
ζονται εἰκόνας ἀπὸ τὴν Ἱατρικήν.

Μὲ τὰς εἰκόνας αὐτὰς ρίπτεται περισσότερον φῶς, νομίζω, εἰς τὴν
ἐκκλησιολογίαν τοῦ Ἀποστόλου Παύλου. Οὗτως ἡ Ἐκκλησία δὲν είναι
ἀπλῶς «σῶμα Χριστοῦ»· ἔχει ἐπὶ πλέον ὡς χαρακτηριστικὸν τὴν ὑγείαν,
καὶ εὑρωστίαν δυνάμει τῆς ὅποιας ἀποβάλλει, δπως καὶ ὁ ἀνθρώπινος
ὅργανισμός, κάθε βαρέως νοσοῦν μέλος της. Καὶ τοῦτο δχι μόνον διὰ τὴν
διαπαιδαγώγησιν τοῦ νοσοῦντος, ἀλλὰ καὶ διὰ νὰ προφυλαχθῇ τὸ ὑπό-
λοιοπον σῶμα.

Παραγγέλει, λοιπόν, νὰ είναι ἡ διδασκαλία τῶν ποιμένων τῆς Ἐκκλη-
σίας «ὑγιαίνουσα»³. Οἱ Ἅιδοι πρέπει νὰ ἀσκοῦν τὸν δέοντα ἔλεγχον ἐπὶ⁴
τῶν Χριστιανῶν των, ὥστε νὰ «ὑγιαίνωσιν ἐν τῇ πίστει»⁵. Οἱ λόγοι τῶν
ποιμένων πρέπει νὰ είναι ἐπίσης «ὑγιαίνοντες»⁶. Περιττόν, φυσικά, νὰ
λεχθῇ δτι ὁι λόγοι αὐτοὶ δὲν θὰ μεταδίδουν ἀπλῶς τὴν ὑγείαν ὡς δογματικὴν
καθαρότητα κατά τὴν διδασκαλίαν, θὰ μεταβάλλουν πολὺ περισσότερον
τὸ ἐσωτερικὸν φρόνημα καὶ τὸ ἥθος τῶν Χριστιανῶν ὥστε νὰ ἄποφεύ-
γουν καὶ τὴν αἵρεσιν καὶ κάθε ἄλλην ἀμαρτίαν. Οὗτως δκτῷ φοράς ὁ Ἀπό-
στολος χαρακτηρίζει τὴν διδασκαλίαν, τοὺς λόγους καὶ τὴν πίστιν ὡς
ὑγιᾶ, ἐνῷ μίαν ἀκόμη φόράν χρησιμοποιεὶ τὴν ἔννοιαν ἀρνητικῶς καὶ
χαρακτηρίζει τὸν αἱρετικὸν ὡς «νοσοῦντα»⁷, ὁ ὅποιος «ἐτεροδιδασκαλεῖ»
καὶ «οὐ (μὴ) προσέρχεται ὑγιαίνουσι λόγοις τοῖς τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ
Χριστοῦ, καὶ τῇ κατ' ἐνσέβειαν διδασκαλίᾳ», ἐνῷ τὴν αἵρεσιν παραβάλλει
πρὸς «γάγγραιναν»⁸, νόσον φοβεράν ἡ ὅποια δὲν είναι ἐπιδεκτικὴ θεραπείας
καὶ ἀπάτειται ἅμεσος ἀποκοπῆ τοῦ προσβληθέντος μέλους διὰ νὰ σωθῇ
τὸ ὑπόλοιοπον σῶμα.

Ολὰ αὐτὰ εὑρίσκονται ἐν ἀρμονίᾳ πρὸς τὴν ἀληθῆ φύσιν τῆς Ἐκκλη-
σίας. Παρὰ δὲ τὸ γεγονός δτι ἀπὸ τὴν Καινὴν Διαθήκην δὲν ἀπουσιάζει
τελείως ἡ ἀντίληψις δτι ὁ Χριστιανισμὸς ἐκπροσωπεῖ, κατ' ἀναλογίαν
πρὸς τοὺς Σαδουκαίους καὶ Φαρισαίους, μίαν διαφορετικὴν θεωρητικὴν
στάσιν ἔναντι τῆς Θρησκείας τοῦ ὑπὸ τῶν Ἰουδαίων λατρευομένου ἀλη-
θοῦς Θεοῦ — ὑπ' αὐτήν μάλιστα τὴν ἔννοιαν ὀνομάζεται ἐν Πράξ. 24.5
καὶ 28.22 «αἵρεσις» καὶ «αἵρεσις τῶν Ναζωραίων» — ἐν τούτοις περισ-
σότερον ἐπικρατεῖ εἰς τὴν πρώιμον Ἀποστολικὴν ἐποχὴν ἡ ἔννοια τῆς

3. 1 Τιμ. 1.10, 2 Τιμ. 4.3 καὶ Τιτ. 1.9, 2.1.

4. Τιτ. 1. 13.

5. 2 Τιμ. 1. 13. «Ἐνῷ ἐν Τιτ. 2.8 ὀμιλεῖ περὶ ἀλόγου ὑγιοῦς ἀκαταγνώστου».

6. 1 Τιμ. 6.3,4.

7. 2 Τιμ. 2.17.

ζωῆς καὶ πορείας ἡ δπως ἡ ίδια ή Καινή καὶ ἡ Παλαιά Διαθήκη συνηθίζεται λέγη τῆς «όδοι»⁸ ή τοῦ «δρόμου»⁹.

Οὗτος δὲ Ἀπόστολος Παῦλος «έδίωξε τὴν ὁδὸν»¹⁰ πρὸ τῆς ἐπιστροφῆς του εἰς τὸν Χριστόν. Ἐνῷ εἰς τὸ Πράξ. 24.14 συναντῶνται καὶ αἱ δύο ὄντα μασίαι διοῦ· «όμολογῷ δὲ τοῦτο σοι — βεβαιώνει δὲ Ἀπόστ. Παῦλος τὸν Φῆλικα — δι τὴν ὁδὸν ἣν λέγουσιν αἱρεσιν οὕτως λατρεύω τῷ πατρῷ φ Θεῷ».

Βεβαίως τὰ περὶ ὑγιοῦς διδασκαλίας δὲν λέγονται πάντοτε ἀπό τὸν Ἀπόστολον Παῦλον κατ' ἀντιδιαστολὴν ἀποκλειστικῶς καὶ μόνον πρὸς τὴν αἱρεσιν, ἀλλὰ γενικότερον πρὸς πᾶσαν ἀμαρτίαν, δπως π.χ. ψεῦδος, ἐπιορκίαν, φόνον κ.ἄ. Καὶ τοῦτο διότι τόσον αἱ διάφοροι παραβάσεις, δσον καὶ ἡ διαστροφὴ τῶν ἀληθειῶν τῆς πίστεως καὶ ἡ διάσπασις τῆς Ἑκκλησίας θεωροῦνται ὑπὸ τοῦ Ἀποστόλου Παύλου ως ἔργα τῆς «σαρκός», ἀπόρροια τοῦ σαρκικοῦ φρονήματος τοῦ μὴ πλήρως ἀναγεννηθέντος καὶ θεωθέντος ἀνθρώπου¹¹, καὶ ἡ αἱρεσις συγκαταριθμεῖται μαζὶ μὲ ἄλλας βαρείας ἀμαρτίας. Καὶ παρ' ὅτι ἡ αἱρεσις μαζὶ μὲ τὴν ἀπιστίαν εἰναι βαρύτεραι παραβάσεις, γενικῶς δυνάμεθα νὰ ἐπαναλάβωμεν ἐδῶ τὴν γνώμην τοῦ Χρυσοστόμου· ὅτι «οὐδὲν ὅφελος βίου καθαροῦ, δογμάτων διεφθαρμένων ὥσπερ οὖν οὐδὲ τουναντίον, δογμάτων ὑγιῶν ἐὰν ὁ βίος ἢ διεφθαρμένος»¹².

* * *

Β. Καὶ αὐτὴν τὴν νέαν, τὴν θείαν ζωὴν¹³ καὶ «όδον» τὴν δποίαν ἐνεκινίσεν δὲ Χριστὸς ὑστερα ἀπὸ τὴν Σταύρωσιν καὶ τὴν Ἀνάστασιν Του μὲ τὴν ἰδρυσιν τῆς Ἑκκλησίας, προσβάλλει ως ἄλλος θανατηφόρος ίδις καὶ προσπαθεῖ νὰ καταστρέψῃ ἡ αἱρεσις ὅχι μόνον τὰς ἀληθείας τοῦ Εὐαγγελίου.

Δι' δὲ καὶ οἱ βαρεῖς χαρακτηρισμοὶ τοὺς δποίους χρησιμοποιοῦν δὲ Ἀπόστολος Παῦλος καὶ οἱ ἄλλοι Θεόπνευστοι Συγγραφεῖς τῆς Καινῆς Διαθῆκης προκειμένου περὶ τῶν αἱρετικῶν καὶ τοῦ δλεθρίου¹⁴ ἔργου των:

8. Πρβλ., καὶ «Μακάριος ἀνήρ, δς... ἐν δδῷ ἀσεβῶν οὐκ ἔστι» (Ψαλμὸς 1.1), «ἐν τίνι κατορθῶσει νεώτερος τὴν δδὸν αὐτοῦ; ἐν τῷ φυλάξασθαι τοὺς λόγους Σου» (Ψαλμὸς 118.9).

9. Πρβλ. Πράξ. 2.25. «Ἐξ ἄλλου οἱ λόγοι τοῦ Χριστοῦ χαρακτηρίζονται ἐν Πράξ. 5.20 ως «ρήματα τῆς ζωῆς ταύτης».

10. Πράξ. 22.4.

11. Γαλ. 5.20.

12. PG. 59.369.

13. 4.19 «τεκνία μου οὓς πάλιν δδόνω μέχρις οὐδὲ μορφωθῇ Χριστὸς ἐν ὑμίν». Ἀποστ. Διαταγαὶ 2,61 PG. 749 C-752 A (Παρά Δ. Στανιλούς, Γιά ἔνα Ὁρθόδοξο Οἰκουμενισμό σελ. 57).

14. Πρβλ. Ματθ. 7. 15, 24.11, 24.24.

1. Δαιμονόπληκτοι. Ι Τιμ. 4.1 (διδασκαλία δαιμονίων). Είτε γίνει δεκτὸν α. διτὶ «κατὰ συνεκδοχὴν τοὺς αἱρετικοδιδασκάλους, τοὺς ἀρχηγοὺς αὐτῶν ὠνομασε δαιμόνια» (Ζιγαβηνός) καὶ «εἰκότως ὑπὸ γάρ ἔκεινων (τῶν πνευμάτων τῆς πλάνης) ἐνεργούμενοι ταῦτα ἐφθέγξαντο» (Χρυσόστομος)¹⁵, εἴτε β. διτὶ ἡ διδασκαλία των — δπως καὶ ἡ λατρεία τῶν ἔθνικῶν¹⁶ κατὰ τὸ Ι Κορ. 10.20-21¹⁷ — ἐμπνέεται ἀπὸ τὰ πονηρὰ πνεύματα¹⁸, εἰς τὸ αὐτὸ συμπέρασμα καταλήγει ὁ ἐρμηνευτής. Καὶ δοτως θὰ ἡτο ἀδύνατον νὰ ἐκστομίζουν οἱ αἱρετικοὶ τόσον βαρείας ὅμερεις κατὰ τοῦ Θεανθρώπου, τῆς Παναγίας καὶ ἄλλων ἵερων Προσώπων καὶ συμβόλων, χωρὶς νὰ ἐμπνέωνται ὑπὸ τοῦ πονηροῦ δαιμονος (πρβλ. «ψευδόχριστοι, Μάρκ. 13.22, «βλάσφημοι» καὶ «βέβηλοι» 2 Τιμ. 2.17,1 Τιμ. 1.20, «βδελυκτοί» Τιτ. 1.16).

2. Συμφεροντολόγοι. Θὰ ἡτο μεροληπτικὸν καὶ ἀδικον νὰ μήν ἀναγνωρίσῃ καγεῖς καὶ ἀγνὸν ζῆλον εἰς τοὺς κῆρυκας τοῦ Εὐαγγελίου, ιδίως μεταξὺ τῶν ἀπολιτίστων λαῶν, δταν αὐτοὶ δὲν ἀνήκουν εἰς τὴν Ὀρθόδοξον Ἐκκλησίαν. Ο λόγος δημος τοῦ Ἀποστόλου Παύλου ἐν Τιτ. 1.11 «εἰσὶ γάρ πολλοὶ... οἵτινες δλους οἰκους ἀνατρέπουσι διδάσκοντες ἢ μὴ δεῖ αἰσχροῦ κέρδους χάριν»¹⁹ είναι μια πικρὰ διαπίστωσις δι τὴν ἀνήκουν εἰς τὴν πλάνην τῶν βαπτισμένους ηδη Χριστιανοὺς ποὺ ἀνήκουν εἰς τὴν Ὀρθόδοξον Ἐκκλησίαν τοῦ Χριστοῦ. Πασίγνωστος είναι ἡ ιδιοτέλεια²⁰ τῶν αἱρετικῶν δπως ἐπίσης καὶ αἱ ὑποσχέσεις τῶν δι τὸν ὄλικὸν ὀφέλος μὲ τάς δοκοίας προσελκύουν εἰς τὴν πλάνην τῶν ἀνθρώπων μὲ ρευστήν συνείδησιν καὶ μάλιστα εὑρίσκομένους εἰς δύσκολον οἰκονομικὴν κατάστασιν.

3. Χαρακτηρίζονται τέλος, οἱ αἱρετικοὶ ὡς φιλορωτεύοντες καὶ ἐγωισταί. Ο εὐαγγελιστὴς τῆς ἀγάπης γράφει εἰς τὴν τρίτην ἐπιστολὴν του²¹ πρὸς τὸν πρεσβύτερον Γάιον «ἄγραψα τῇ Ἐκκλησίᾳ· ἀλλ ὁ φιλορωτεύων Διοτρεφῆς οὐκ ἐπιδέχεται ημᾶς». Οπως συνέβη μὲ τὸν Ἀποστ. Παύλον εἰς Γαλατίαν καὶ Κόρινθον, οὗτο καὶ τοῦ Ἀποστ.

15. Παρά Π. Τρεμπέλα, "Υπόμνημα εἰς Ἐπιστολάς Κ.Δ., Τόμ. β' (Αθῆναι, 1956) σ. 365.

16. Πρβλ. καὶ Θεοδωρίτου εἰς Ι Θεσσαλ. 4.7 «διαβόλος τῶν οὐκ δοτων τὰ δόγματα, ἀκολασίες ἐνέπλησε».

17. Πράξ. 26.18 «ἀνοίξαι ὀφθαλμοὺς αὐτῶν, τοῦ ἐπιστρέψαι ἀπὸ σκότους εἰς φῶς καὶ τῆς ἔξουσίας τοῦ σωτανῆ ἐπὶ τὸν Θεόν».

18. Πρβλ. I Τιμ. 4.1 «ἐν ὑστέροις καιροῖς ἀποστήσονται τῆς πιστεως προσέχοντες πνεύματι πλάνοις».

19. Πρβλ. I. Τιμ. 6.4 «Διεφθαρμένων ἀνθρώπων τὸν νοῦν καὶ ἀπεστερημένων τῆς ἀληθείας, νομίζοντων πορισμόν είναι τὴν ενσέβειαν».

20. Πρβλ. Ρωμ. 16.18.

21. 3 Ιον. 9 - 10.

Ιωάννου δὲν ἐνεγνώριζεν τὸ Ἀποστολικὸν ἀξίωμα ὃ ὑπερόπτης ἔκεινος! Δι' αὐτὸ καὶ οἱ Ἀπόστολοι ἀπέκοπτον τοὺς αἰρετικούς τῆς Ἐκκλησιαστικῆς κοινωνίας. Ἀνάλογον παράδειγμα ἔχομεν εἰς τὴν πρώτην πρὸς Τιμόθεον Ἐπιστολὴν δην οἱ Ἀκόστολος Παῦλος παρακινεῖ τὸν μαθητὴν τοῦ νά ἔχῃ πίστιν καὶ ἀνάλογον συμπεριφοράν. Γράφει «ἔχων πίστιν καὶ ἀγαθὴν συνείδησιν, ἣν τινες ἀπωτάμενοι, περὶ τὴν πίστιν ἐναυάγησαν ὡν ἔστιν Ὑμέναιος καὶ Ἀλέξανδρος, οὓς παρέδωκα τῷ σατανῷ ἵνα παιδευθῶσι μὴ βλασφημεῖν»²².

Ἄλλα καὶ διὰ δὲν ἔχομεν προσωπικὸν ἀφορισμόν, ἀρκοῦν οἱ σαφεῖς λόγοι τοῦ Ἀπ. Παύλου διὰ νά πληροφορήται ἡ συνείδησις ὅλων τῶν αἰρετικῶν ὅλων τῶν αἰώνων δτι ἀφοῦ ἔχουν ἀπόκοπῆ ἀπὸ τὴν Ἐκκλησίαν τοῦ Χριστοῦ, εἰναι ἀδύνατον νά σωθοῦν²³ ἔαν δὲν ἀποβάλλουν τὰς αἰρετικάς δοξασίας των καὶ ἐπιστρέψουν ἐν μετανοίᾳ εἰς τὴν Ἐκκλησίαν. «Καὶ ἔαν ἀκόμη, γράφει εἰς τὴν πρὸς Γαλάτας Ἐπιστολὴν του· ὁ Ἀπόστ. Παῦλος, ἀγγελος σᾶς κηρύξῃ διαφορετικὸν Εἴναγγέλιον ἀπὸ ἔκεινο ποὺ σᾶς ἐκτηρύξαμεν, αὐτὸς ἄς εἰναι ἀνάθεμα»²⁴.

Καὶ ἔαν τόσον κατηγορηματικῶς καὶ μὲ αὐστηρότητα ώμιλησεν ὁ Ἀπόστ. Παῦλος διὰ τὴν περιτομήν, ἀντιλαμβάνεται κανεὶς τι θά ἔλεγε διὰ τοὺς σύγχρονους αἰρετικούς, οἱ δοποὶ παρεμόρφωσαν τὸν Χριστιανισμὸν μέχρι σημείου νά τὸν κάμουν ἀγνώριστον... «Ἴδε ἐγώ ὁ Παῦλος λέγω ὑμῖν δτι ἔαν περιτέμνησθε, Χριστός ὑμᾶς οὐδὲν ὠφελήσει»²⁵. Δὲν λέγει δτι ἡ περιτομὴ δὲν τοὺς ὠφελεῖ, ἀλλ᾽ δτι ὁ Χριστός δὲν τοὺς ὠφελεῖ, διότι χάνουν τὸν σύνδεσμον μὲ τὴν πηγὴν τῆς ζωῆς καὶ τῆς Χάριτος, τὸν Κύριον Ιησούν Χριστόν.

Καὶ ἔαν καὶ ὁ Ἱερεὺς ἀκόμη «ὁ ἐκ τῆς Ὁρθοδοξίας εἰς αἰρεσιν μεταπίτων διατηρεῖ μὲν τὴν Ἱεροσύνην, διότι αὐτῇ ἔχει ἀνεξάλειπτον χαρακτῆρα, ἀπόλλυσιν δμως τὴν χύριν, οὕτως ὥστε δὲν δύναται διὰ τῶν μυστηρίων νά μεταδίδῃ ταύτην»²⁶, δπως ὁ καθηγητής Παν. Τραμπέλας μετά τοῦ

22. 1. Τιμ. 1. 19 - 20. Πρβλ., καὶ 2 Τιμ. 4.14 «Ἀλέξανδρος ὁ Χαλκεὺς πολλὰ μοι κακά ἐνεδείζατο· ἀπόδωσει αὐτῷ ὁ Κύριος κατά τὰ ἔργα αὐτοῦ» καὶ 2 Τιμ. 2.18 «ἐπὶ πλείον προκόψουσι ἀσεβείας· ὁ λόγος αὐτῶν ὡς γάγγραιν νομήν ἔξει· ὡν ἔστιν Ὑμέναιος καὶ Φιληπτός...».

23. Καὶ οἱ Προτεστάνται δέχονται δτι «αὐτοὶ ποὺ ἐπιδίδονται εἰς τὰ ἔργα τῆς σαρκὸς δὲν μποροῦν νά σωθοῦν» (Γαλ. 5.19 - 21) βλ. ἐν H. H. Halley, Συνοπτικὴ Ἐγκυλοπαίδεια τῆς Ἀγ. Γραφῆς, Μετ. Α. Κ. Διαμαντοπούλου, σελ. 851.

24. Γαλ. 1.8.

25. Γαλ. 5.2.

26. Κ. Διοβουνιώτου, Ἡ Δογματικὴ τοῦ Χ. Ἀνδρούτσου κρινομένη, σελ. 52, παρά Π. Ν. Τρεμπέλα, Δογματικὴ τῆς Ὁρθοδόξου Καθολικῆς Ἐκκλησίας, Τόμ. 3 σελ. 316.

Κωνστ. Δυοβουνιώτου δέχονται, δύναται ό καθεις νά συμπεράνη εις ποιον βάραθρον πίπτει ό έκ της Ὁρθοδοξίας εις τὴν αἵρεσιν μεταπηδῶν. "Ἄς σημειωθῆ δὲ δι τῆς Ἑξαιρουμένων τῶν περιπτώσεων τῆς 3 Ἰωάννου"²⁷ 9 - 10, τῆς πρὸς Γαλάτας ἐπιστολῆς, Ἐνθα ὑποννοεῖται ἀμφισβήτησις τοῦ Ἀποστολικοῦ ἀξιώματος τῶν ἀποστόλων Ἰωάννου καὶ Παύλου καὶ τῆς 1 Ἰωάνν. 4.3 περὶ ἀντιχρίστου (ἀρνητοῦ τῆς ἐν Σαρκὶ φανερώσεως τοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ), δῆλοι αἱ ἄλλαι πλάναι τῶν αἱρετικῶν τῶν ἀποστολικῶν χρόνων ἀναφέρονται μᾶλλον εἰς ἐπουσιώδη θέματα, τὸ διτι δηλ. ἐδέχοντο δι τὴν ἡνάστασις ἔχει ἥδη γίνει²⁸, δι τὴν πρέπει νά ἀπέχουν ἀπὸ ώρισμένα φαγητὰ²⁹ καὶ δι τὴ δῆλοι ὑποχρεωτικῶς πρέπει νά παραμένουν ἄγαμοι³⁰, δι τοιούτων ἀγγελοί³¹ πρέπει νά τιμῶνται ἴδιαιτέρως κ.ἄ.

* * *

Γ. Θὰ ἡτο ἐλλιπής δῆλος ή παροῦσα εἰσήγησις ἐάν δὲν ἔθιγε καὶ ἔνα δῆλο πρόβλημα τὸ ὅποιον μᾶς θέτει τὸ χωρίον 1 Κορ. 11.19. «Δεῖ γάρ καὶ αἱρέσεις ἐν ὑμῖν εἶναι, ἵνα οἱ δόκιμοι φανεροὶ γένενται ἐν ὑμῖν» γράφει ὁ Ἀπ. Παῦλος καὶ ἐκ πρώτης ἐπιπολαίας δψεως φαίνεται δχι μόνον ὡς νά δικαιώῃ τὴν παρουσίαν τῶν αἱρέσεων καὶ τῶν αἱρετικῶν ἀλλὰ σχεδόν νά τοὺς θεωρῇ ὡς ἀπαραιτήτους³². Ὁ Τ. Χρυσόστομος δῆλος εἰς εἰδικῆν δημιύλιαν ὑπὸ τὸν τίτλον «Ομιλία εἰς τὸ δεῖ καὶ αἱρέσεις εἶναι ...»³³ ἀπορρίπτει τὴν ἐκδοχὴν αὐτῆν. Γράφει ἐκεῖ ὁ Ἱερός Πατήρ «οὐ μικρὸν τὸ ζητούμενον. Εἰ γάρ συμβουλεύων τοῦτο φησιν ὁ Παῦλος, καὶ δεῖ αἱρέσεις εἶναι, ἀνατίσιοι οἱ τὰς αἱρέσεις εἰσάγοντες. 'Ἄλλ.' οὐκ ἔστι τοῦτο, οὐκ ἔστιν οὐ γάρ συμβουλεύοντος τὸ ρῆμά ἔστιν ἀλλὰ τὸ μέλλον προλέγοντος». Καὶ παραθέτει ἐπιχειρήματα καὶ ἐκ τῆς Ἀγίας Γραφῆς καὶ ἐκ τῆς καθημερινῆς ζωῆς. Οὕτως ἀναφέρει τὸ παράδειγμα Ιατροῦ ὁ ὅποιος, βλέπων κάποιον ὑποδουλωμένον εἰς τὴν πολυφαγίαν καὶ τὴν μέθην, προλέγει

27. Πρβλ. καὶ Ἀποκ. 2.6 Ἐνθα ἐπαινεῖται ὁ ἀγγελος τῆς ἐν Ἐφέσῳ ἐκκλησίας διδτὶ μισεῖ τά ἔργα τῶν Νικολαϊτῶν.

28. 2 Τιμ. 2 - 18.

29. 1 Τιμ. 4 - 3 παρ., καὶ Κολ. 2.21 «μή μάγη μηδὲ γεύση μηδὲ θιγησ».

30. "Ἐνθ' ἀντ.".

31. Κολ. 2.18.

32. Οὕτως ἐρμηνεῖται ὁ Γ. Δ. Καχριμάνης, βλ. ἀρθρον του «αἱρεσίς» ἐν ΘΗΕ τ. Ιος στ. 1090. Γράφει ἐκεῖ : «κατὰ τὸν Παῦλον (1 Κορ. 11.19) ὁ Θεὸς ἐπιτρέπει νά ὑπάρχουν μεταξὺ τῶν Χριστιανῶν υειδεῖς διδασκαλίαι (αἱρέσεις), αἵτινες δημιουργοῦνται μὲν ρῆματα εἰς τὴν ἐνότητα τῆς ἐκκλησίας προκαλούν ὅμως κρίσιν, η δούσια ἐπιτρέπει εἰς τοὺς σταθερούς καὶ γνησίους (δοκιμους) Χριστιανούς, νά ἐκδηλώσουν ἐντόνως τὴν δρῆην πίστιν των ...».

33. "Ἀπαντα ἄγ. Πατέρων. "Ἐλλήν. ἐκδοτ. ὀργανισμός ("Αθηναι, 1973) τ. 39 σ. 189 κ.ξ.

δτι δπωσδήποτε θά καταστρέψῃ τήν ὑγείαν του δ ἄνθρωπος αὐτός, χωρὶς τοῦτο νὰ σημαίνῃ δτι τὸν συμβουλεύει νὰ ἀρρωστήσῃ. "Ἐπίσης καὶ δ γεωργὸς προβλέπει τὴν ἐπέρχομένην. Θύελλαν ἀπὸ τὰ συγκεντρωμένα μελανά σύννεφα. 'Ανάλογα ὑποστηρίζει καὶ διὰ τὸ «ἶναι» (οἱ δόκιμοι φανεροὶ γένωνται) παραπέμπων εἰς τὰ χωρία Ἰω. 9.39 (θεραπεία τοῦ ἐκ γενετῆς τυφλοῦ) «εἰς κρίμα ἔγώ ἡλθον εἰς τὸν κόσμον τοῦτον, ἵνα οἱ μὴ βλέποντες βλέπωσι, καὶ οἱ βλέποντες τυφλοὶ γίνωνται» καὶ Ρωμ. 5.13 «νόμος δὲ παρεισῆλθεν ἵνα πλεονάσῃ τὸ παράπτωμα». Οὔτε ἡτο δυνατον, ἀλλωστε, διὰ τὸν 'Απ. Παῦλον νὰ σκέπτεται κατ' αὐτὸν τὸν τρόπον, δταν είναι γνωστὸν μὲ πόσην σφοδρότητα ἡλεγξε τάς παραποιήσεις τῆς πίστεως³⁴.

Περαιτέρω ἀποκλέει δτι τὸν δρὸν «αἴρεσις» ὑπονοεῖ δ 'Απόστολος δογματικάς διδασκαλίας³⁵ λέγων ἐπὶ λέξει: «δτι δὲ οὐδὲ περὶ δογμάτων ἔστιν δ λόγος αὐτῷ νῦν, ἀλλὰ περὶ πενήτων καὶ πλουσίων, περὶ τοῦ φαγεῖν καὶ τοῦ μὴ φαγεῖν, περὶ τῆς τῶν εὐπόρων ἀπιστίας καὶ λαιμαργίας... ἀνάσχεσθε μικρὸν ἄνωθεν διηγουμένου». Καὶ τοποθετῶν τὸ ρητὸν ἐντὸς τοῦ πλαισίου του, ἀποδεικνύει δτι πρόθεσις τοῦ 'Αποστόλου είναι νὰ διορθώσῃ τὸ ἀτοπὸν τὸ ὅποιον συνέβαινε εἰς τὴν Κόρινθον δταν συνήρχοντο διὰ νὰ φάγουν τὸ κυριακὸν δεῖπνον καὶ νὰ τελέσουν τὸ μυστήριον τῆς Θ. Εὐχαριστίας. 'Ωρισμένοι δηλ. πλούσιοι δὲν ἐπερίμεναν τοὺς πτεροχοτέρους (δούλους κλπ.) νὰ σχολάσουν ἀπὸ τάς ἐργασίας των, ἀλλ' ἥρχιζαν νὰ τρώγουν, δπότε ἐρχόμενοι οἱ καθυστερημένοι τοὺς εὑρίσκαν εἰς τὸ τέλος καὶ ἡναγκάζοντο νὰ φύγουν ἀπρακτοι. Οὕτως ἐδημιουργοῦντο παράπονα καὶ διαιρέσεις³⁶.

* *

'Ανακεφαλαιώνοντες τὰ μέχρι τοῦδε λεγθέντα παρατηροῦμεν τὰ ἀκόλουθα :

1. 'Η αἵρεσις δὲν λυμαίνεται μόνον τὸ δόγμα, τάς δογματικάς ἀλ.θείας τῆς πίστεως. 'Αποτελεῖ νόσον βαρεῖαν ἡ ὁποία προσβάλλει τὸν ὀργανισμὸν τῆς 'Εκκλησίας, τὸ «Σῶμα Χριστοῦ» καὶ τὴν θείαν ἐν αὐτῷ ζωὴν, μὲ ἀποτέλεσμα τὴν διάλυσιν καὶ ἀποσύνθεσιν του.

2. 'Ο αἱρετικὸς ἐφ' δσον χάνει τὸν σύνδεσμον μὲ τὴν 'Εκκλησίαν, τὴν ὀρθὴν πίστιν καὶ τὴν χάριν τῶν Μυστηρίων, ἀπονεκροῦται πνευματικῶς, πολεμῶν δὲ τὴν 'Εκκλησίαν μεταβάλλεται καὶ εἰς ἔχθρὸν τοῦ Χριστοῦ³⁷.

34. Γαλ. 5.2 καὶ Γαλ. 1.8.

35. 'Ιεροῦ Χρυσοστόμου, ἐν 8' ἀν. σ. 194

36. Πρβλ. καὶ 1 Κορ. 11.18 καὶ 11.20 - 22, 1.33 - 34.

37. Πρβλ. 'Ιεροῦ Χρυσοστόμου «Δέν λέγει δ Χριστός «Σπουδ., Σπουδ., τὶ διώκεις τὴν 'Εκκλησίαν; ἀλλὰ τί μὲ διώκεις?» (Ἐνθ' ἀνωτ. 39ος σ. 72) καὶ δ π.δ. Στανιλόας (Γιά ένα ὄρθοδοξο οἰκουμενικό μό. σ. 28 - 29) γράφει: «'Η ἐκκλησιαστικὴ ἐνότητα, ἡ ἐνότητα στὴν πίστη καὶ ἡ ἐνότητα στὴν θεία Εὐχαριστία ἀλληλοεξαρτώνται γιά τὴν δλοκληρωμένη κοινωνία καὶ ζωὴ ἐν Χριστῷ».

3. Αἱ αἱρέσεις δὲν είναι οὔτε τὸ ἀθώον οὔτε ἀναγκαῖον διὰ τὴν Ἐκκλησίαν. Είναι τά ζιζάνια (Ματθ. 13.24-30) τά ὅποια ὁ ἔχθρός τῆς Ἐκκλησίας διύβιος σπέρνει μεταξὺ τῶν μελῶν της καὶ δι' αὐτὸς οἱ ὑπεύθυνοι Ποιμένες καὶ οἱ θεολόγοι πρέπει νὰ ἀγρυπνοῦν καὶ νὰ ἐργάζωνται, ὥστε νὰ διατηρήται καθαρός ὁ ἄγρός του Θεοῦ ἀπὸ «τὴν ἀλλοτρίαν βοτάνην... ητις ἐστιν αἱρεσίς» κατά τὸν λόγον τοῦ ἀγίου Ἰγνατίου Ἀντιοχείας³⁸.

38. Τραλλιανοὶ VI, 1.

ΟΡΘΟΔΟΞΙΑ ΚΑΙ ΑΙΡΕΣΗ ΣΤΗ ΓΑΛ.

Βασιλείου Π. Στογιάννου
ἐντ. ὑφηγητῆ τοῦ Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης

Σὲ μιὰ σχετικά πρόσφατη μονογραφία του γιὰ τὸ πρωτοχριστιανικὸ κήρυγμα, δῶς παρουσάζεται στὴ διαμάχη τοῦ Παύλου μὲ τοὺς ἀντιπάλους του στὴ Γαλατίᾳ, ὁ ρωμαιοκαθολικὸς ἐρευνητῆς J. Eckert¹ θέτει ξανά ἔνα πρόβλημα ποὺ δὲν ἔπαψε ν' ἀπασχολεῖ τὴν ἐρμηνεία τὰ τελευταῖα χρόνια. Πρόκειται γιὰ τὸ χαρακτήρα τῶν ἔχθρῶν τοῦ Παύλου στὴ Γαλατίᾳ, δχὶ μόνον ἀπὸ ἀποψῆ θρησκειοϊστορικῆς ἐντάξεως, ἀλλὰ καὶ ἀπὸ τὴ σκοπιὰ τῆς θεολογικῆς ἀποτιμήσεως τῶν θέσεών τους.

Στὴν εἰσαγωγὴ του κιόλας ὁ Eckert ξεκινᾷ ἀπὸ ὄρισμένες θέσεις, ποὺ οὐσιαστικά ἐμπεριέχουν καὶ τὴν ἀπάντησή του στὸ ἔρωτημα. Θυμίζει τὴν παραδοσιακὴ θέση, ποὺ θεωρεῖ τοὺς ἀντιπάλους τοῦ Παύλου αἱρετικούς καὶ τονίζει πῶς πρόκειται γιὰ μιὰ σχηματοποίηση ποὺ ἐμφανίζεται κιόλας στὶς Πράξεις. «Ἄντη ἡ παραδοσιακὴ ἐρμηνεία ποὺ ἔχει χάσει τὸ αἰσθητήριο γιὰ τὴν πρόθεση (Anliegen) τῶν ἀνταγωνιστῶν τοῦ Παύλου στὶς κοινότητες τῆς Γαλατίας, ἐπειδὴ ἔχει περιπέσει στὴ λησμονιά ἡ ποικιλία τῶν μορφῶν τοῦ κηρύγματος στὸν ἀρχέγονο Χριστιανισμό, καθορίζει μέχρι τὴν ἐποχὴ μας τὴν ἐρμηνεία τῆς πρὸς Γαλάτας ἐπιστολῆς»². Γιά νά ξεφύγει κανεὶς ἀπὸ τὴν ἀποψῆ αὐτῆς³, πρέπει νά ἀποδεχθεῖ ὄρισμένες προϋποθέσεις. Καταρχὴν δὲν πρέπει νά βασισθεῖ σὲ δευτερεύουσες πηγές, δῶς ἄλλες παύλειες ἐπιστολές⁴, ἀλλὰ μόνον στὴ Γαλ., γιατὶ «μόνο μὲ τὴν ἔξη-

1. Bd. J. Eckert, *Die urchristliche Verkündigung im Streit zwischen Paulus und seinen Gegnern nach dem Galaterbrief* (= Bibl. Untersuchungen 6), 1971. Ἡ μελέτη εἶναι διδακτορικὴ διατριβὴ στὴν Καθολικὴ Θεολογικὴ Σχολὴ τοῦ Μονάχου.

2. Mv. Ἐργο, 2.

3. Αὐτὸ φαίνεται σ' ὅλες τὶς σύγχρονες ἀπόψεις, ἀνεξάρτητα ἀπὸ τὴ θρησκειοϊστορικὴ ἐντάξη τῶν ἔχθρῶν τοῦ Παύλου, ὥστε λ.χ. ὁ W. Schmithals. «Οσο γιὰ τὶς δρευναὶ, μν. Ἐργο, 3 - 18.

4. «Οπος οἱ 1 Κορ. καὶ Κολ., ἀπ' ὅπου ξεκινοῦν οἱ ὑποστηρικτές τοῦ «γνωστικίζοντα» χαρακτήρα τῶν ἔχθρῶν τοῦ Παύλου, δῶς λ.χ. ὁ W. Schmithals. «Οσο γιὰ τὶς Πρ. ἡδη ὁ H. J. Vogels, *Grundriss der Einleitung in das N. T.*, 1925, 145, θυμίζει πῶς δὲν προσφέρουν τίκτοι γιὰ τὴν ἐρμηνεία τῆς Γαλ.

γηση τῆς Ιδιας τῆς Ἐπιστολῆς μποροῦμε νά μάθουμε κάτι γιά τούς αίρετικούς»⁵. Κι αὐτό φυσικά σημαίνει πώς δεχόμαστε ότι ὁ Παῦλος είναι καλά πληροφορημένος⁶ γιά τὴν κατάσταση ποὺ ἐπικρατοῦσε, ἀφοῦ «βρίσκεται ἀναμφίβολα πιὸ κοντὰ στὰ γεγονότα ἀπ' ὅτι ἐμεῖς»⁷, δημος ἀποδεικνύεται ἀπὸ τὸ γεγονός πώς διασώθηκε ἡ Ἐπιστολή του⁸. Τὸ δεύτερο σημεῖο είναι πώς πρέπει νά ἔχουμε ὑπόψη τὴν ιδιοτυπία τῆς παύλειας σκέψεως και ἐπιχειρηματολογίας. Καὶ ἂν ἀκόμη εἶναι καλά πληρόφορημένος ὁ Παῦλος, «παραμένει τὸ ἐρώτημα ἂν μποροῦμε γενικά νά ἔχουμε μιὰ ἀξιόπιστη εἰκόνα 'τοῦ ἄλλου εὐαγγελίου' στὴ Γαλατίᾳ. 'Ο Ἀπόστολος δὲν είναι καθόλου ἀμέτοχος στὴν εἰκόνα ποὺ δίνει γιά τοὺς ἀντιπάλους του, ἀλλ' ἀντίθετα διαχωρίζει μὲ πάθος τὴ θέση του ἀπ' αὐτούς. 'Ακόμη ἀκριβέστερα : δὲν συνομιλεῖ εὐθέως μὲ τοὺς ἀντιπάλους του, ἀλλὰ ἐμμέσως διὰ τῶν ἐκκλησιῶν του». «Πρόθεση τοῦ Ἀποστόλου εἶναι δχι 'περιγραφή' τῆς ἀντιπάλης θέσεως. ἀλλὰ νά μειώσει τοὺς ἔχθρους του σὰν κήρυκες ἐνὸς ψευτευαγγελίου και νά καταστήσει τοὺς Γαλάτες ἀτρωτοὺς ἀπ' αὐτὸ τὸ κήρυγμα»⁹. «Ετσι μιὰ σωστὴ ἐκτίμηση και ἀποτίμηση τῶν πληροφοριῶν τοῦ Παύλου πρέπει νά λάβει ὑπόψη τὰ κύρια γνωρίσματά του, δηλ. α) πώς ὁ Παῦλος είναι ἄνθρωπος ποὺ ἔχαγει δλες τις λογικές συνέπειες, ἀφοῦ ἀναγάγει τὸ πρόβλημα σὲ θέμα ἀρχῆς, δηλ. στὸ χριστοκεντρισμό του β) πώς στὴν ἐπιχειρηματολογία του γενικεύει, ἀπλοποιεῖ και μεταχειρίζεται ριζοσπαστικές και ἀκραίες ἐκφράσεις, και γ) πώς προτιμᾶ νά σκέφτεται μὲ ἀκραίες ἀντιθέσεις, χωρὶς ν' ἀντιμετωπίζει τὸ ἐνδεχόμενο τῆς ὑπάρχεως ἐνδιαμέσων θέσεων¹⁰.

5. Bl. W. Marxsen, *Einleitung in das N.T.*, 2¹⁹⁶⁴, 49.

6. 'Ο Eckert ἀποκρονεῖ ἐτσι τὴν ἀποψή πώς ὁ Πειθός δὲν ἔταν ἐπαρκῆς πληροφορημένος (βλ. Marxsen, μν. Ἐργο, 52 και W. Schmithals, *Paulus und die Gnostiker*, 1965, 12), χωρὶς δμως νά καταλήγει πλήρως στὸ ἀντίθετο συμπέρασμα' βλ. 234 έ.

7. Eckert, μν. Ἐργο, 21.

8. 'Ηδη ὁ A. v. Harnack, *Die Briefsammlung des Apostels Paulus und die anderen Vorkonstantinischen Briefsammlungen*, 1926, 72 σημ. 1, ἀπορεῖ γιά τὴ διάσωση τῆς Γαλ.' Ο W. Bauer, *Rechtgläubigkeit und Ketzerrei im ältesten Christentum* (= Beiträge zur historischen Theologie 10), 1934 (2¹⁹⁶⁴), 224 έ., θεωρεῖ τὴ διάσωση τῆς Γαλ. Ἐργο τοῦ Μαρκίωνα, γιατὶ σ' αὐτὸν ἔχουμε τὰ πρῶτα βέβαια ἴχνη της και γιατὶ εἶναι βέβαιο πὼς ἡ Γαλ. — κι δχι ἡ Ρωμ. — τὸν ὀδηγησε στὴ διακοπὴ κάθε ἐπαφῆς μὲ τὴν Π. Διαθήκη. Εἶναι ὅλωστε ἐνδεικτικό, σημειώνει ὁ Bauer, πὼς τὸ «ἀποστολικόν» τοῦ Μαρκίωνα ἀρχίζε μὲ τὴ Γαλ.

9. Eckert, μν. Ἐργο, 22. Στὸ σημεῖο αὐτὸ ἀναφέρεται ρητῶς σὲ παραπλήσιες παρατηρήσεις τοῦ W. Wrede, *Paulus*, 1904, στὸ αὐλογικό Ἐργο *Das Paulusbild in der neueren Deutschen Forschung* (= Wege der Forschung 24), 20. Παρόμοια εἰκόνα γιά τὸν «παραταξιακό» χαρακτήρα τῶν λόγων τοῦ Πρώτου ἔχει δῆδη ὁ F. Chr. Baur, *Paulus der Apostel Jesu Christi*, 2¹⁸⁶⁷, 2, 314 έ.

10. Eckert, μν. Ἐργο, 24 έ.

Έκτος δημος άπό τις ιδιοτυπίες του Παύλου δ' Eckert θεωρεῖ άκόμη μιά προϋπόθεσή — διαπίστωση περισσότερο — άπαραίτητη γιά τή σωστή θέση τοῦ θέματος : τὴν προβληματικότητα ποὺ συνδέεται μὲ τή χρήση τῶν κατηγοριῶν δρθοδοξία καὶ αἵρεση στὴν ιστορική ἔρευνα. Αὐτὸ φυσικά συνδέεται μὲ τις διαπιστώσεις γιὰ τή στάση τοῦ Παύλου ἀπέναντι στοὺς ἀντιπάλους του. Ο 'Απόστολος «διέξαγε ἔνα σκληρὸ ἄγώνα ἐναντίον γῶν ἀνταγωνιστῶν του στὴ Γαλατία, γιατὶ πρόκειται γιὰ τὴν ἐπιτυχία τῆς ἐργασίας του καὶ συγχρόνως γιὰ τή σωτηρία αὐτῶν ποὺ τοὺς ἔφερε τὸ Εὐαγγέλιο. Ή Γαλ. δὲν μαρτυρεῖ μιὰ ἀκαδημαϊκὴ συζήτηση ποὺ προσπαθεῖ νὰ παραμείνει στὰ πράγματα, ἀλλὰ δείχνει τὸν 'Απόστολο νὰ ἐπιδιώκει νὰ συντρίψει τοὺς ἔχθρούς του μὲ κάθε μέσο ποὺ διαθέτει. Ή γλώσσα του ἀνταποκρίνεται στὸ χαρακτήρα καὶ τή σκέψη του καὶ εἰναι καυστικὴ καὶ παθιασμένη : δὲν λείπουν ἐκφράσεις ριζοσπαστικές, ποὺ ἀπλοποιοῦν τὶς ἔχθρικὲς θέσεις καὶ τὶς γελοιοποιοῦν». Κι ἐκειδὴ βλέπει τὰ πάντα σὰν ἀνθρώπος ποὺ μεταστράφηκε καὶ ἀντιμετωπίζει τὴν παλιά του πίστη, μιλᾶ ὑπερβάλλοντας τὶς ἐλλείψεις της, χρησιμοποιώντας εἰρωνεία, σαρκασμὸ καὶ κατηγορίες γιὰ ιδιοτέλεια — ίσως τυπικὸ δεῖγμα ἀρχαίας πολεμικῆς. «Γιὰ τὸν Παῦλο πρόκειται γιὰ αἱρετικοὺς (1,7) ποὺ νοθεύουν τὴν ἀλήθεια τοῦ Εὐαγγελίου. Κι ἐδῶ μπαίνει τὸ ἔρωτημα : ἐπιτρέπεται νὰ δεχθεῖ ὁ ιστορικὸς αὐτῇ τὴν ἀξιολόγηση»:

Ἡ ἀπάντηση τοῦ Eckert συμπίπτει μὲ ἐκείνην ποὺ εἶχε δώσει πρὶν ἀπὸ χρόνια δ W. Bauer: «Οἱ ὅρθοδοξοὶ τοῦ σήμερα μπορεῖ νὰ εἰναι αἱρετικοὶ τοῦ αὐτοῦ». Τί εἰναι κάθε φορὰ ὅρθοδοξία καὶ τί εἰναι αἵρεση; 'Αποφασίζει ἡ ιστορικὴ νίκη τῆς μιᾶς παρατάξεως γιὰ τὸ διτὶ ἡ ἀλληλ εἰναι καὶ ἡταν αἱρετική; Συγκεκριμένα : ποιὸς ἀξίζει νὰ ὀνομαστεῖ αἱρετικός, οἱ ιουδαιοχριστιανοὶ ποὺ ἐπέμεναν κατά τὴν ἔκθεση τοῦ Παύλου στὴν περιτομή, τὸ ἱερὸ σημάδι τῆς Διαθήκης ποὺ δεχόταν καὶ ὁ Ἰησοῦς καὶ οἱ πρῶτοι ἀπόστολοι, ἡ ὁ νεωτεριστὴς Παῦλος; Γιατὶ ἀναμφίβολα δ' Παῦλος ἡταν 'προοδευτικός' καὶ γι' αὐτὸ σημείο ἀντιλεγόμενο στὴν πρώτη 'Ἐκκλησία' ¹¹. Ιστορικά, λοιπόν, δὲν μπορεῖ εὔκολα ν' ἀποδεχτεῖ κανεὶς τή χρήση τῶν δρῶν αἱρετικὸς καὶ ὅρθοδοξος, ἀλλὰ σὰν καλὸς δικαστῆς ν' ἀκούει καὶ τὶς δύο πλευρές μὲ ἀντικειμενικότητα καὶ οὐδετερότητα, δπως εἶχε ἡδη πεῖ δ W. Bauer ¹².

Οἱ προϋποθέσεις τοῦ Eckert δίνουν οὐσιαστικά καὶ τὴν ἀπάντησή του στὸ θέμα. 'Απὸ τὴν ἔρμηνεία τῆς 'Επιστολῆς διαπιστώνει πώς στὸ κέντρο τῶν ιουδαιοχριστιανικῶν ἀπόψεων ἡταν ἡ περιτομή, τὸ «βασικὸ μυστήριο»

11. Eckert, μν. Ἐργο, 26 - 28. Γιὰ νὰ ὑποστηρίξει τὴν ἀποψή του, θυμιζεῖ πώς ὁ Παῦλος ἡταν ἐπαναστάτης καὶ κατά τή γνώμη του O. Kuss, «Die Rolle des Ap. Paulus in der theologischen Entwicklung der Urkirche» στὴ M Th Z 14 (1963) 35 ἔ.

12. B. Eckert, 29 καὶ Bauer, μν. Ἐργο, 1.

τον ιουδαϊσμού, ἐνθό δὲ Νόμος ἔρχόταν μετά, σὰν δυνατότητα νὰ γίνει κανεὶς μὲ τὴν τήρησή του τέκνο τοῦ Ἀβραάμ. Ἡ οὐσιαστική διαφορά βρίσκεται στὴν κατανόηση τῆς ίστορίας τῆς σωτηρίας ποὺ τὴν ἐβλεπαν νὰ συνεχίζεται στὸν περιούσιο λαό. Ὁ Παῦλος ἔβλεπε μία ρήξη καὶ αὐτὸ εἰχε τὶς προεκτάσεις του στὴ χριστολογία καὶ τῇ σωτηρολογίᾳ. Παρ' δλα αὐτὰ δμως δὲν είμαστε ἀπόλυτα βέβαιοι γιά τὶς ἀπόψεις τῶν ιουδαιοχριστιανῶν ἀντιπάλων τοῦ Ἀποστόλου, γιατὶ ἡ πολεμική του ἔξαρτει μονόπλευρα μόνο τὰ ιουδαῖοντα στοιχεῖα τῆς. «Οπως καὶ νάναι, οἱ ἀντίπαλοι τοῦ Παύλου «ἐκπροσωποῦν βασικές θεολογικές πεποιθήσεις, ποὺ ἀνήκουν στὴν πρώιμη ἐκπροσώπηση τοῦ Χριστιανισμοῦ κι ἀν τοὺς δοῦμε ιστορικά ἄξιζουν μᾶλλον τὸ ἐπίθετο ὀρθοδόξοι παρὰ αἵρετικοι»¹³.

Θά μποροῦσε νὰ θεωρηθεῖ περιορισμένη ἡ ἀξία μιᾶς μελέτης, δπως αὐτὴ ποὺ ἀναφέραμε, καὶ νὰ ἔξηγηθεῖ ἀπὸ τὴν ἀνάγκη τῶν διδακτορικῶν διατριβῶν νὰ πρωτοτυπήσουν. Τὸ πρόβλημα δμως ποὺ θέτει καὶ ἡ ἀπάντηση ποὺ δίνει δὲν εἶναι μεμονωμένο φαινόμενο. ἄλλα ἐντάσσεται σὲ μιὰ πολυετὴ πορεία τῆς καινοδιαθηκικῆς ἔρευνας, ποὺ κερδίζει ἔδαφος τελευταῖα, Ισως γιατὶ ἐντάσσεται στὶς ἀφανεῖς προϋποθέσεις τῶν μεγάλων συζητήσεων ἀνάμεσα στὶς δυτικοχριστιανικὲς διολογίες. Ἡ ἀπάρμβλυνση τῶν ἀντιθέσεων ἀρχίζει μὲ τὴν ἀποφυγὴ δξέων χαρακτηρισμῶν καὶ, μιὰ καὶ βάση παραμένει πάντα ἡ Κ. Διαθήκη, δλα πρέπει ν' ἀποκτήσουν τὴν ἀποστολικὴ ἀφετηρία τους. Ἀνεξάρτητα δμως ἀπὸ τὴν ἐκκλησιαστικὴ πολιτικὴ ποὺ ὑπάρχει στὸ ὑπόβαθρο, ἡ διατήρηση ἡ δχι τῶν κατηγοριῶν ὀρθοδοξία καὶ αἱρεση στὴν καινοδιαθηκικῆς ἔρευνα ἀποτελεῖ καὶ ἔνα σημείο ποὺ δὲν μπόρεσε νὰ παραμερίσει. μέχρι τώρα δλοκληρωτικά ἡ ιστορικὴ κριτικὴ θεώρηση τοῦ ἀρχέγονου Χριστιανισμοῦ, διατηρώντας ἔτσι ἔνα δογματικὸ λείψανο, παρὰ τὴν ἀπέχθειά της γιά τὴ συστηματικὴ σχηματοποίηση. Ἡ προσπάθεια μιᾶς ἀντικειμενικῆς περιγραφῆς καὶ ἔρμηνείας τῆς πορείας τοῦ ἀρχέγονου Χριστιανισμοῦ ἀντιμετωπίζει σ' αὐτὸ τὸ σημεῖο τὴν ἐπίμονη διατήρηση δογματικῶν προϋποθέσεων ὡς *conditio sine qua non* τῆς ἔξηγητικῆς ἐργασίας. Κοντολογής, τὸ πρόβλημα τοῦ χαρακτηρισμοῦ ἥδη τῶν τάσεων ποὺ βρίσκουμε στὴν Κ.Δ. ὡς ὀρθοδόξων ἡ αἵρετικῶν εἶναι πρόβλημα ιστορικό, θεολογικό καὶ μεθοδολογικό. Αὐτὲς τὶς τρεῖς δψεις του θὰ δοῦμε στὴ συνέχεια ἔχοντας σὰν συγκεκριμένο παράδειγμα τοὺς ἀντιπάλους ποὺ πολεμᾶ ὁ Παῦλος στὴν ἐπιστολή του πρὸς τοὺς Γαλάτες.

1. Τὸ ιστορικὸ πρόβλημα

Τὴν ιστορικὴ πλευρά τοῦ προβλήματος ζθεσε μὲ σαφήνεια καὶ δξύ-

13. Eckert, 227 ἐ. Τὸ παράθεμα στὴ σελ. 237.

τητα στά 1934 δ. W. Bauer, κλείνοντας έτσι, ούσιαστικά, τὸν κύκλο που ἀρχισε μὲ τὴ σχολὴ τῆς Τυβίγης. Ἡ σύνθεση τοῦ ιουδαιοχριστιανισμοῦ καὶ τῶν χριστιανῶν ἔξ ἐθνῶν στὴν καθολικὴ Ἐκκλησία, ποὺ εἶχε διακηρύξει δ. F. Chr. Baur ἀκολουθώντας τὸ διαλεκτικὸ σχῆμα τοῦ G.-W. F. Hegel, δίνει τὴ θέση τῆς σὲ μιὰ παράλληλη συνύπαρξη διαφόρων χριστιανικῶν ὅμιδων κατά τὸ 2ο αἰ., μέχρις διου ἡ Ρώμη καταφέρνει καὶ ἐπιβάλλει τὴν «ὅρθοδοξη» γραμμή τῆς. Βασικά δὲν μποροῦμε νὰ μιλήσουμε γιὰ ὁρθοδοξία καὶ αἵρεση κατά τὴ μεταποστολικὴ ἐποχὴ, γιατὶ τὸ σχῆμα αὐτὸ τῶν αἱρεσιολόγων τῆς Ἐκκλησίας — ποὺ κυριάρχησε μὲ τὸν Εὐσέβιο καὶ τὴν Ἰστορία του — εἶναι μεταγενέστερο καὶ δὲν ἀνταποκρίνεται στὰ πραγματικά ἱστορικά δεδομένα, ὑποστηρίζει δ. Bauer ἀπὸ τὴν πρώτη ἥδη σελίδα τοῦ βιβλίου του. «Ἴσως, τονίζω ἴσως, δρισμένα φαινόμενα τῆς χριστιανικῆς ζωῆς, ποὺ οἱ ἐκκλησιαστικοὶ συγγραφεῖς ὑποτιμοῦν (abutun) σὰν αἱρέσεις, ἀρχικά δὲν ἦταν καθόλου αἱρέσεις, ἀλλά, τουλάχιστο σὲ μερικά μέρη, ἡ μόνη μορφὴ τῆς νέας θρησκείας, δηλαδὴ γιὰ τὶς περιοχὲς ἐκεῖνες ἦταν ἀπλὰ ὁ Χριστιανισμός. Ἔπισης παραμένει ἡ δυνατότητα νὰ ἦταν ἡ πλειοψηφία οἱ διπαδοί τους, ποὺ ἔβλεπαν μὲ μίσος καὶ περιφρόνηση τοὺς ὁρθοδόξους, ποὺ γι' αὐτοὺς ἦταν αἱρετικοί»¹⁴. Κοντά στὰ ἄλλα παραδείγματα ποὺ ἀναφέρονται γιά νὰ ἀποδειχθεῖ αὐτὴ ἡ θέση, δ. Bauer θυμίζει πῶς τὸ ἔργο τοῦ Παύλου χάνεται μετά τὸ θάνατό του. «Ετοι, «ἡ Λυκαονία καὶ ἡ Πισιδία χάνονται γρήγορα ἀπὸ τὴν παράδοση. Γιά τὴ Γαλατία μαθαίνουμε πῶς ἡ πρωτεύουσά της Ἀγκυρα παραμένει μία κακόφημη αἱρετικὴ πόλη γιά τὸν Ἱερώνυμο»¹⁵ καὶ χάνεται τελείως στὸν μοντανισμό»¹⁶.

Ἡ ἀπίκηση τῆς ἀπόψεως τοῦ Bauer ἦταν καὶ παραμένει μεγάλῃ, κυρίως ἀνάμεσα στοὺς μαθητές τοῦ Bultmann¹⁷, ὅχι τόσο μὲ τὴ συγκεκριμένη μορφὴ τῆς καὶ τὸν περιορισμένο ἱστορικά στόχο τῆς¹⁸, δοσ μὲ τὴ σημαντικὴ ἱστορικὴ καὶ θρησκειοστορικὴ θέση τῆς γιά τὴν ὑπαρξη ποικιλόμορφων τάσεων στὸν πρωτοχριστιανικὸ χῶρο, ποὺ δὲν μπορεῖ κανεὶς

14. Bauer, μν. ἔργο, 2.

15. Στὴν ἐρμηνεία τοῦ Γαλ. 3, 8 Ἑ., PL 26, 382.

16. B. Εὐσέβιο, Ἐκκλ. Ἰστορία 5, 16, 4. Τὸ παράθεμα στὸν Bauer, 235.

17. B. τὴ σύνοψη τοῦ G. Strecker στὸ ἐπίμετρο II στὸ μν. ἔργο τοῦ W. Bauer, 245 Ἑ., κυρίως 288 - 306 καὶ H. Köster, «Häretiker im Urchristentum als theologisches Problem» στὸν τιμητικὸ τόμο Zeit und Geschichte. Dankesgabe an R. Bultmann, 1964, 61.

18. Σ' αὐτὸ τὸ σημεῖο ἔχει δικίο ὁ H. D. Betz, «Orthodoxy and Heresy in Primitive Christianity. Some Critical Remarks on G. Strecker's Republication of W. Bauer's Rechtsgläubigkeit etc.» στὸ Interpretation 19 (1965) 302. Μιὰ περόμοια, ἀλλὰ πιὸ αὐστηρη κριτικὴ στὸ Strecker κάνει καὶ ὁ H. D. Altendorf στὴν ThLZ 91 (1966) 195.

νά χαρακτηρίσει σάν αίρετικές ή δρθύδοξες¹⁹. Ούσιαστικά έτσι ό ύπολογος Χριστιανισμός έμφανιζεται σύν ενα συγκρητιστικό φαινόμενο, μιά σειρά από παράλληλες 'αίρετικές' διάδεξες²⁰, που καθεμιά τους έκφραζει με τὰ δικά της μέσα και τὸ δικό της τρόπο τὴ νέα πίστη. Οι παλαιότερες διαφοροποιήσεις 'γνωστικῶν', 'έλληνιστῶν' και 'ἰουδαιζόντων' δὲ χρησιμοποιούνται πιά σάν άπολυτες και μονοσήμαντες διαχωριστικές γραμμές από τὸ χώρο μιᾶς 'δρθύδοξης' παραδόσεως, ἀλλά συμπληρωματικά και παραπληρωματικά γιά τὴ δήλωση τῆς ὑπάρχεως διαφόρων στοιχείων.

Είναι ίσως ένδεικτικό γιά τὴν ἐπίδραση τοῦ Bauer πώς ὁ δέκτερος ἐπικριτής²¹ του H. D. Altendorf²², ἐνῷ ἀπορρίπτει βάσει τῶν πηγῶν τόσο τὴ θέση πώς ἡ δρθύδοξία είναι μεταγενέστερη — ιστορικά βέβαια, γιατὶ γεωγραφικά συμβαίνει νά είναι ἐνίοτε σωστή ἡ θέση τοῦ W. Bauer — ἀπὸ τὴν αἵρεση, δοσο— και τὴ θέση πώς ἡ Ρώμη είναι τὸ πρῶτο δρθύδοξο κέντρο, καταλήγει : «Κοντολογῆς, τὸ σχῆμα δρθύδοξία και αἵρεση δὲν μπορεῖ νά χρησιμοποιηθεῖ σάν ἄχρονη ιστοριογραφική κατηγορία. Τι είναι κάθε φορά αἵρεση, ἐκκλησία και δρθύδοξία δὲν μπορεῖ νά ἔχαχθει συλλογιστικά (deduktiv) οὐτε γιά τὸ 2ο σύτε γιά τοὺς ἐπόμενους αἰώνες τῆς χριστιανικῆς ἀρχαιότητας. Γιατὶ ἄλλιως προκύπτουν τότε τὰ βασανιστικά ἔκεινα — γιατὶ τίθενται ἐσφαλμένα και ἔτσι μένουν ἄγονα — 'Ιστορικά' προβλήματα, ἀν ὃ α συγγραφέας είναι 'ῆδη' δρθύδοξος ἡ ὁ β είναι 'ἄκομη' δρθύδοξος και ἔτσι μπορεῖ κανείς ίσως νά σώσει τὸν ἔνα ἡ τὸν ἄλλο μισοκαμένον και νά συναριθμήσει ἄλλους ἀνάμεσα στοὺς αίρετικούς»²³.

19. Στὴν ίδια κατεύθυνση κινεῖται διάδοχος τοῦ Bauer στὸ Göttingen και κατόπι καθηγητῆς στὴν Τυβίην E. Käsemann στὸ ἄρθρο του «Ketzer und Zeuge» στὴν Z Th K 48 (1951) 292—311, «Begründet der neutestamentliche Kanon die Einheit der Kirche?» στὴν E v Th 11 (1951/52) 13—21 και στὸ συλλογικό ἔργο ποὺ ἐξέδωσε ὁ ίδιος μὲ τὸν τίτλο Das N. Testament als Kanon, 1970, 336 ἐ.

20. BL. R. Bultmann, Das Urchristentum im Rahmen der antiken Religionen, 1949— τοῦ ίδιου Theologie des N. Testaments, * 1968, 489 ἐ., H. Conzelmann, Grundriss der Theologie des N. Testaments, * 1976, 329 ἐ. και Betz, μν. ἄρθρο, 310 ἐ.

21. Κριτική ἀσκησαν ἐπίσης ὁ A. Ehrhardt, «Christianity before the Apostles' Creed» στὴν E Th R 55 (1962) 73—119 και ὁ H.E.W. Turner, The Pattern of Christian Truth. A Study in the Relations between Orthodoxy and Heresy in the Early Church, 1954, ὁ W. Völker στὴν Z K G 54 (1935) 628—631, ὁ J. Lebreton στὴν R Sc R 25 (1935) 605—610 κ.ἄ. BL. Bauer, μν. ἔργο, 288 ἐ. τὴν ἀναφορὰ σ' αὐτὲς τὶς κριτικές ἀπὸ τὸν Strecker.

22. Στὸ ἄρθρο του «Zum Stichwort: Rechtgläubigkeit und Ketzerei im Altesten Christentum» στὴν Z K G 80 (1969) 61—74.

23. Mν. ἄρθρο, 72 ἐ. Στὴ σημ. 50 ὁ Altendorf φέρνει σύν παράδειγμα τὴν Πιτρολογία τοῦ Altaner, ποὺ ἔξακολουθεῖ νά χρησιμοποιεῖ τὴν παλιὰ αὐτὴ δρολογία.

Άντη τὴν ἄχρωμη δογματικά εἰκόνα τοῦ ἀρχέγονος χριστιανισμού προσπαθεῖ νὰ παρουσιάσει στή μελέτη του και ὁ Eckert, δπως εἶδαμε στήν ἀρχή. Μιά παρόμοια περιγραφή ἔχουμε και σὲ ἄλλους σύγχρονους ἐρμηνευτές, δπως στήν τριάδα Schmithals²⁴, Georgi²⁵ και Margxen²⁶, ποὺ γιά νά τὴν θεμελιώσουν ἐρμηνευτικά δμως δέχονται πώς ὁ Παῦλος δὲν ἦταν ἐπαρκῶς πληροφορημένος γιά τὸ τί ἀκριβῶς κήρυτταν οἱ ἀντίπαλοι του. Ἐτσι τελικά ἔχουμε νὰ κάνουμε μὲ ἔνα ιουδαϊκὸ συγκρητισμό, ποὺ περιέχει γνωστικά στοιχεῖα.

Ἡ κριτική ἀντιμετώπιση αὐτῶν τῶν ἀπόψεων δείχνει πώς τὸ θρησκειο-ιστορικό τους ὑπόβαθρο είναι πολὺ ἀσθενικό²⁷, γι' αὐτὸ και ἡ συντριπτική πλειονότητα τῶν ἐρμηνευτῶν ἔξακολουθεῖ νὰ δέχεται πώς οἱ ἀντίπαλοι τοῦ Παύλου στή Γαλατία ἦταν ιουδαΐζοντες χριστιανοί²⁸. Ἀν δμως πάψουμε νά τοὺς θεωροῦμε αἱρετικούς, τότε σιωπηρῶς βέβαια ἀλλά σαφῆς φτάνουμε στὸ τελικὸ συμπέρασμα τοῦ Eckert και οὐσιαστικά ἀποδεχόμαστε τὴν περίφημη φράση τοῦ Werner πώς «ὅρθιοδοξία είναι ἡ αἱρεση μὲ τὴν πιὸ μεγάλη ἐπιτυχία»²⁹.

Τὸ ἔρωτημα οὐσιαστικά είναι πῶς διαμορφώθηκε ἡ χριστιανικὴ θεολογία και ποιός τὴν ἐξέφρασε αὐθεντικά. Ἀσχετα πρὸς τὸ ἄν βρίσκεται ἡ ἐσχατολογία ἡ ἡ ἀποκαλυπτικὴ στήν ἀφετηρία τῆς θεολογίας τῆς πρώτης

24. Βλ. κυρίως τὸ ἔργο του *Paulus und die Gnostiker*, 1965.

25. Βλ. τὴ μελέτη του *Die Geschichte der Kollekte des Paulus für Jerusalem*, 1965.

26. Στὸ μν. ἔργο του, 9 - 46.

27. Βλ. J. W. Drane, *Paul Libertine or Legalist*, 1975, 48 ἐ., Ph. Vielhauer, «Gesetzesdienst und Stoicheiadienst im Galaterbrief» στὸ συλλογικό ἔργο *Rechtfertigung. Festschrift für Ernst Käsemann*, 1976, 543 - 555, B. Στογιάννου, *Χριστός και Νόμος*, 1976, 102 ἐ. και τὶς ἀξιόλογες περιττηρήσεις τοῦ W. C. van Unnik, «Die Apostelgeschichte und die Häresien» στήν ZNW 58 (1967) 240 - 246 και στὸ ἔργο του *Sparsa Collecta I* (Suppl. to Nov T 29), 1973, 402 - 409.

28. Ὁ καθ. M. Σιώτης. Προλεγόμενα εἰς τὴν ἐρμηνείαν τῆς πρὸς Γαλάτας ἐπιστολῆς τοῦ Ἀπ. Παύλου, 1972, 59 ἐ. ὑποστηρίζει πώς βασικά πρόκειται γιά μιά καθαρὰ πολιτικὴ στήν ἀφετηρία τῆς ἐπίθεση κατά τοῦ Παύλου ἀπὸ μέρους τῆς ιουδαϊκῆς ἡγεσίας. Πουθενά δμως ὁ Ἀπόστολος δὲ φαίνεται νά θεωρεῖ τοὺς ἀντιπάλους του ιουδαιούς — καὶ σχει ιουδαιοχριστιανούς. «Οσο για τὸ ἐπιχείρημα πώς ὁ Παῦλος δὲν ἀποκαλύπτει τοὺς ἔχθρούς του, για νὰ μὴν ἀποκτήσουν οἱ Γαλάτες τὸσον ἀπαισίας ἐντυπώσεις περὶ τῶν ἐκπροσώπων τοῦ Εθνους του», δὲ βρίσκεται ἐρείσματα πουθενά στήν ἐπιστολή.

29. Βλ. M. Werner, *Die Entstehung des christlichen Dogmas*, 1941, 138.

Έκκλησίας³⁰. Ήνα είναι, νομίζομε, βέβαιο: πώς ήδη στό τέλος της β' δεκαετίας άπό τό σταυρικό θάνατο τοῦ Ἰησοῦ είχε διαμορφωθεί στό συροπαλαιστινό χώρο μιὰ καθαρά χριστιανική θεολογία, που ξεκινούσε άπό θεολόγους τῆς ἐλληνιστικῆς διασπορᾶς και είχε ἔξαπλωθεῖ σ' ὅλη τὴν περιοχή. Αὐτή τῇ θεολογίᾳ ἀνέπτυξε ὁ Παῦλος και αὐτή τὸν συνέδεε μὲ τὴν ἀποστολική. Έκκλησία τῆς Ἱερουσαλήμ. Ήνα ἀπό τὰ κύρια γνωρίσματά της ήταν ἡ βαθμαία ἀπαλλαγὴ τοῦ χριστιανισμοῦ ἀπό τό Νόμο, δχι τόσο ἔξωτερικά, δσο θεολογικά. Είναι ἐνδεικτικό πώς ἡ Ἀπ. Σύνοδος δὲν ἀναφέρεται ρητά στὴ χριστολογία, ἀλλά στὸ πρόβλημα τῶν νομικῶν διατάξεων, ποὺ ἀποτελοῦσαν μιὰν ἄλλη σωτηριολογία, ἀσχετη και πρακτικά ἀντίθετη μὲ τῇ χριστολογικά ἐπορρέουσα³¹. Τῷ γεγονός ἔξαλλου τῆς συγκλήσεως τῆς Ἀπ. Σύνοδου και μόνο ἀρκεὶ γιὰ νὰ δειξει πώς στὴ συνείδηση τῆς ἀρχέγονης Ἐκκλησίας είχε κιόλας ἀναδειχθεῖ ἀπό τὰ πράγματα δ φορέας τῆς ὁρθοδοξίας: ήταν τὸ σύνολο τῶν ἡγετῶν.

"Ασχετα ἀπό ὁρολογία, ὑπάρχει ἡδη τὸ πράγμα: ἡ ὁρθοδοξία ποὺ ἐκφράζεται αὐθεντικά ἀπό ἓνα ἐκκλησιαστικό δργανο, ποὺ τῇ δικαιοδοσίᾳ του γιὰ θέματα πίστεως ἀναγνωρίζει ρητῶς και ὁ Παῦλος στὸ Γαλ. 2, 2, δποιαν ἐρμηνεία τῆς τελευταίας προτάσεως τοῦ στίχου και νὰ δεχτοῦμε! Καθαρά ἴστορικά, λοιπόν, τὸ πρόβλημα τῆς διακρίσεως ὁρθῆς και μὴ διδασκαλίας παρουσιάζεται ἡδη στὴν ἀρχέγονη Ἐκκλησία κατά τῇ δεύτερη δεκαετία τῆς ζωῆς της. Κι αὐτὸ ήταν ἐπόμενο, ἀφοῦ σ' ἀντίθεση μὲ τὶς δογματικά χαλαρές ἔθνικές θρησκείες δ χριστιανισμὸς παρέλαβε ἀπό τὸν ιουδαϊσμὸ και τὴν ἀποκλειστικότητα σὲ θέματα πίστεως³². "Ετοι ἡ χρησιμοποίηση ἀπό τὸν ἐρευνητὴ τοῦ ἀρχέγονου χριστιανισμοῦ τῶν κατηγοριῶν ὁρθοδοξία και αἵρεση δὲν είναι ἀναχρονιστικὴ αὐθαιρεσία, ἀλλά ἀπλά περιγραφή μιᾶς πραγματικότητας. "Ἀλλωστε ὁ ἴδιος ὁ Παῦλος στὴν ἀπιστολὴ πρὸς Γαλάτας δὲν φειδεται παρομοίων ἐκφράσεων. "Ετοι μιλᾶ γιὰ «ἔτερον ἐναγγέλιον. δ οὐκ ἔστιν ἄλλο» (1, 6 ἐ.), γιὰ «μεταστροφὴ» δηλ. διαστροφὴ τοῦ Εὐαγγελίου τοῦ Χριστοῦ (1, 7) και ἀναθεματίζει τοὺς κήρυκες τοῦ ψεύτικου εὐαγγελίου (1, 8 ἐ.). Τῇ στάσῃ τῶν Γαλατῶν τὴν χαρακτηρίζει σάν «βασκανία» (3, 1) και δὲν διστάζει νὰ πεῖ πώς και οἱ φίλοι του ἀκόμα δὲν «ὅρθιοποδούσαν» (2, 14). Η ἔκπτωση ἀπό τῃ διδασκαλίᾳ είναι ἀπιστροφὴ στὴν εἰδωλολατρεία (4, 9) και ἀπομάκρυνση ἀπό τὸ Χριστὸ

30. Βλ. σχετικά τῇ μελέτῃ τοῦ E. Käsemann, «Die Anfänge christlicher Theologie» στὴν ZThK 57 (1960) 162 - 185.

31. Περισσότερο βλ. στὶς μελέτες μου «Ἀποστολικὴ Σύνοδος» στὴν ΕΕΘΣΘ 18 (1973) 31 ἐ. και Χριστός και Νόμος.

32. Πόσο ἀποκλειστικὸς ήταν ὁ ιουδαϊσμὸς σὲ δογματικά θέματα φαίνεται ἀπό τὸν πολεμικὸ τόν τῶν κειμένων τοῦ Qur'an ἔνεντι τῶν ἀλλων ιουδαϊκῶν ὅμόδων.

(5, 4). Οι χαρακτηρισμοί αὐτοὶ δὲν ἔρμηνεύονται ἀπὸ τὴν ἴδιοτυπία τοῦ Ἀποστόλου — μὲν μιά τέτοια μέθοδο μπορεῖ κανεὶς εὔκολα νὰ βγάλει ὅποιο συμπέρασμα θέλει...³³ —, ἀλλὰ ἀπὸ τὸ γεγονός πῶς ὁ Παῦλος ἔχει ἐπὶ σημῇ ἀναγνώριση τῆς δρθότητας τῆς διδασκαλίας του ἀπὸ τὴν Ἀπ. Σύνοδο. Οἱ ιουδαΐζοντες ταραξίες τῆς Γαλατίας εἶναι «αἱρετικοί», δχι γιατὶ διαφωνοῦν μὲ τὸν Παῦλο, ἀλλὰ γιατὶ διαφέρουν ἀπὸ τὴν ἐπίσημα, συλλογικά ἀπὸ τοὺς Ἀποστόλους ἐγκεκριμένη πορεία, ποὺ ἐκπροσωπεῖ ὁ Παῦλος. Ἐδῶ βρίσκεται τὸ ἱστορικά ἀβάσιμο τῆς ἀπόψεως τοῦ Eckert καὶ δσων ἄλλων ὑποστήριξαν παρόμοιες ἀντιλήψεις. Ἡ ίδια ἡ πορεία τῆς πρώτης Ἑκκλησίας εἶναι αὐτὴ ποὺ διαμόρφωσε τὴν δρθοτύμηση τῆς ἀλήθειας καὶ καθόρισε τὰ δρια τῆς αἱρέσεως — καὶ αὐτὸ δὲν εἶναι σχῆμα αἱρεσιολόγων ἄλλα ἀπλά γεγονός ποὺ βγαίνει ἀπὸ τὶς ίδιες τὶς πηγές.

2. Τὸ θεολογικὸ πρόβλημα

Ἡ διαπίστωση τῆς ὑπάρξεως δρθοδοξίας καὶ αἱρέσεως ἥδη κατά τὴν ἀποστολικὴ ἐποχὴ θέτει ἵνα καινούριο ἐρώτημα : ποιὰ εἶναι τὰ κριτήρια γιὰ τὸ διαχωρισμὸ τῶν δύο ἡ ἄλλιως πῶς διαμορφώθηκαν οἱ αἱρέσεις: Ἡ, στὴ συγκεκριμένη περίπτωση, γιατὶ οἱ ιουδαΐζοντες τῆς Γαλατίας σωστά θεωροῦνται ἀπὸ τὸν Παῦλο σάν αἱρετικοί, ἔστω καὶ ἂν δὲν χρησιμοποιεῖ τὴ λέξη;

Πρὶν ἀπαντήσουμε στὰ ἐρωτήματα, ἃς δοῦμε τρεῖς σύγχρονες σχετικές ἀπόψεις.

Ἐτσι ὁ H. Köster βλέπει τὴν πορεία ὡς ἔξῆς. Ἡ ἀρχέγονη Ἑκκλησία πίστευε ἀρχικά στὴν μοναδικότητα τῆς ἀποκαλύψεως τοῦ Θεοῦ στὸ πρόσωπο τοῦ Χριστοῦ, ποὺ φυσικά ἦταν δεμένη μὲ τὸ κοσμοειδῶλο τοῦ περιβάλλοντος. Αὐτὴ τὴν πίστη ἐπρεπε νὰ τὴν διατηρήσει σάν ἱστορικὴ ἀποκάλυψη ἀπὸ τὴ μιὰ καὶ νὰ τὴν ἔρμηνεσει, ὥστε νὰ γίνει κατανοητὴ ἀπὸ τὴν ἄλλη. Αὐτὸ τὸ διπλὸ καθῆκον δημιουργοῦσε τὸ διπλὸ κίνδυνο τῆς αἱρέσεως: ἡ τὴν ἐμμονὴ στὸ ἱστορικό, ποὺ θὰ ἔδινε σὲ πρόσκαιρα σχῆματα αἰώνια θεολογικὴ ἀξία, ἡ τὴν ἐγκατάλειψη τῆς ἱστορίας καὶ τὴν εὐκολη εἰσόδο ἔχεινων θρησκευτικῶν παραστάσεων. Ὁ πρῶτος κίνδυνος ἔγινε πράξη στοὺς ιουδαΐζοντες, ὁ δεύτερος στοὺς γνωστικίζοντες³⁴.

33. Αὐτὸ τὸ παραγνωρίζει ὁ Eckert, μν. Ἐργο, 23 ἐ. Κλασικὸ παράδειγμα παρατριβηγμένης ψυχολογικῆς ἐρημείας τοῦ Παύλου εἶναι ἡ μελέτη τοῦ H. Grosch, *Der im Galaterbrief Kap. 2, 11-14 berichtete Vorgang in Antiochia. Eine Rechtfertigung des Verhaltens des Apostels Petrus*, 1916. «Ἄς σημειωθεὶ διὰ ὁ συγγραφεῖς εἶναι προτεστάντης...

34. Bl. H. Köster, «Häretiker im Urchristentum» στὴν R G G³ (1959), 3, 17 - 21.

Η ιστορική αυτή πορεία δμως δὲν ἀρκεῖ γιά νά δοῦμε τό θεολογικό πρόβλημα. Σὲ μιὰν ἄλλη μελέτη του δ. H. Kösler παίρνει σάν παράδειγμα τὸν Παῦλο και προσπαθεῖ νά βρει ποῦ είναι τό κριτήριο γιά τὴν ὁρθοδοξία του ἴδιου και τὴν αἵρεση τῶν ἀντιπάλων του³⁵.

Τὴν ἀπάντηση τὴν δίνει μιὰ βασικὴ ἔρευνα τῆς γλώσσας τῆς K. Διαθήκης, ποὺ είναι συγκρητιστικὸ φαινόμενο. Αὐτὸ σημαίνει πώς δὲν ὑπάρχει ἰδιάζουσα βιβλικὴ γλώσσα ὡςτε ἴδιότυπες ἐκφράσεις καθαρὰ δεμένες μὲ τὰ πρόσωπα τῆς K. Διαθήκης οὔτε και ἀρχέγονο κήρυγμα ἀσχέτο μὲ τὸν συγκρητιστικὸ χαρακτήρα τῆς γλώσσας τῆς K. Διαθήκης. Κι ὅπως κάθε γλώσσα διατηρεῖ τό περιεχόμενό της, ἔτσι ἔγινε και μὲ τὴν καινοδιαθηκική, μέχρις ὅτου ἀπέκτησε νέο περιεχόμενο, δταν κατανοήθηκε μὲ καινούριο τρόπο, δηλαδὴ δτῶν τὸ κήρυγμα ἔγινε ἐρμηνεία' και ἀπομύθευση. "Ετσι ἡ βασικὰ προσανατολισμένη στὸ μέλλον γλώσσα τῆς ιουδαϊκῆς ἀποκαλυπτικῆς, ἀπέκτησε νέο περιεχόμενο, δταν μὲ τὴν ἀπομύθευση ἡ σωτηρία ἀναφέρθηκε στὸ παρὸν ὡς πλήρωση τῶν μελλοντικῶν ἀποκαλυπτικῶν παραστάσεων. Η χριστιανικὴ κοινότητα ἔχει στὴν κατοχὴ της ἡδη τὸ Πνεῦμα, τὸ δῶρο τῶν ἐσχάτων. Αὐτὸ δὲν σημαίνει βέβαια πώς βγαίνει ἔξω ἀπὸ τὴν ιστορία, ἄλλὰ πώς ἀποκτᾶ τὴ δύναμη μιᾶς νέας ἥθικῆς διαγωγῆς. Κι ἀκριβῶς σ' αὐτὸ τὸ σημεῖο προβάλλει ἡ διάκριση ὁρθοδοξίας και αἵρεσεως, στὴν ἐπανερμηνεία τῶν δοσμένων γλωσσικῶν σχημάτων, χωρὶς νά χάνεται ἡ σύνδεση μὲ τὴν ιστορικὴ ἀποκάλυψη στὸ πρόσωπο του 'Ιησοῦ³⁶.

Στὴ σωστὴ σύνδεση μὲ τὸν 'Ιησοῦ βρίσκεται ἡ ὁρθοδοξία και στὴν ἀποσύνδεση ἡ τὴ μετατόπιση τοῦ κέντρου βάρους ἡ αἵρεση. Ο Παῦλος δὲν κατηγορεῖ τοὺς ἀντιπάλους γιά ἀποσύνδεση ἀπὸ τὸν 'Ιησοῦ. «Τὸ θέμα είναι κυρίως πώς οἱ ἀντίπαλοι (του) δὲν είχαν σάν κριτήριο και μέτρο τῆς νέας ἐρμηνείας τῆς παραδεδομένης θεολογικῆς γλώσσας (συμπεριλαμβανομένης τῆς γλώσσας τοῦ 'Ιησοῦ!) τὸ σταυρὸ τοῦ Χριστοῦ και ἔτσι χανόταν ἡ ιστορικότητα τῆς πιστεύουσας ὑπαρξῆς. Ο Παῦλος φυσικά ἐννοεῖ μὲ τὸ «σταυρό» δχι ἔνα ἰδιαίτερα γεμάτο ἀπὸ δύναμη θρησκευτικὸ σύμβολο, ἄλλα τὸ κριτικὸ μέτρο τοῦ ιστορικοῦ γεγονότος «'Ιησοῦ», μὲ τὸ δποῖο φαίνεται ἄν ἡ ὑπαρξη ἦτο πιστοῦ κυτανοεῖται ριζικῶς ιστορικά ἡ ἐν παραμένει

35. Στὸ ἄρθρο του ποὺ μνημονεύσαμε στὴ σημ. 17. Ο Kösler πιστεύει πώς πρέπει νά ξανακαθοριστούν οἱ δροὶ αἱρετικός και ὁρθοδοξίς και σημειώνει: «Δέν μπορούμε βέβαια νά τοὺς ὄρνηθούμε τελείως, ἔτσι και ἀν ἀποουσιάζει ἡ τεχνικὴ ὁρολογία ἀπὸ τὴν K. Διαθήκη. Ο ιστορικὸς κάνει ἔτσι τὸ καθήκον του ν' ἀντιμετωπίσει τὸν ἀρχέγονο Χριστιανισμὸ δπος πραγματικά είναι, δηλ. μιὰ κίνηση κού παλεύει τύρεις ἀπὸ τὸ θεολογικὸ πρόβλημα τῆς ὁρθῆς ἡ ἐσφαλμένης κατανοήσεις τῆς ἀποκαλύψων» (μν. ἄρθρο, 63 σημ. 6).

36. Kösler, μν. ἐργο, 67 - 70.

δι μύθος τῆς παραδεδομένης γλώσσας τό δεσχάτο κριτήριο». Ή αίρεση, λοιπόν, συνίσταται στὸ διε «δὲν ἀναγνωρίζεται ἡ ριζοσπαστικότητα τῆς νέας ὑπάρξεως καὶ δὲν ἀντιμετωπίζεται σοβαρά ὁ σταυρικὸς θάνατος τοῦ ἀποκαλυπτοῦ σὰν συντριβὴ (ἀπομύθευση) τῆς σιγουριᾶς, ἡ δοκία θέλει ἀκριβῶς ν' ἀποφύγει τὴν ἴστορικὴν ὑπαρξήν μὲ τὴ θρησκευτικότητα, τὴν εὐσέβεια καὶ τὴ θεολογία. Ὅρθιοδοξία δὲν εἶναι ποτὲ ἡ «ὑπέρβαση τοῦ παραδόξου τοῦ σταυροῦ», ἀλλὰ τὸ θάρρος γιὰ μιὰ θεολογία ποὺ τολμᾶ νὰ κατανοήσει τὸ περιεχόμενο τῆς ἴστορικῆς ὑπάρξεως τοῦ πιστεύοντος μέσα ἀπὸ τὸ κήρυγμα αὐτοῦ τοῦ ἴστορικοῦ συμβάντος ὡς ἀποκαλύψεως τοῦ Θεοῦ»³⁷. Βασικά τὸ κριτήριο τῆς δρθιοδοξίας εἶναι ὁ σταυρός, γιατὶ αὐτὸς «συντρίβει τὴ θεολογικὴ σιγουριά ποὺ ὑπολανθάνει στὴν τάση τῆς παραδεδομένης γλώσσας καὶ κατά συνέπεια καὶ τῆς παραληφθείσης αὐτογνώμιας (ἔστω κι ἂν εἶναι χριστιανική)»³⁸.

Στὴν ἴστορικότητα τῆς ἀποκαλύψεως, δηλ. στὸ πρόσωπο τοῦ Ἰησοῦ, ἀνάγεται, λοιπόν, θεολογικά ἡ αἵρεση. Σὲ ἔσχατη ἀνάλυση τὸ πρόβλημα εἶναι νὰ δοῦμε — δχι μηχανικά, ἀλλὰ μέσα στὴν ἴστορικὴν ιδιοτυπία κάθε κειμένου — πόσο μπρόσες ὁ συγγραφέας νὰ ἔφαρμόσει τὴν ἀπομύθευση χωρὶς νὰ φεύγει ἀπὸ τὴν ἴστορια στὸ μύθο, δπως ἔκαναν οἱ ἀντίπαλοι τοῦ Παύλου στὴ Γαλατία, «ποὺ ἤθελαν μὲ τὴν ἀπαίτηση τῆς περιτομῆς νὰ διασφαλίσουν μιὰ σύμφωνη μὲ τὸ Νόμο ἐνταξη στὸν περιούσιο λαὸ τῶν ἐσχάτων», καταφεύγοντας ἔτσι στὴν ἀποκαλυπτικὴ φυγὴ πρὸς τὸ μέλλον³⁹. Τὸ ίδιο ἔκαναν οἱ γνωστικοὶ ποὺ ἔφευγαν ἐπίσης ἀπὸ τὴν ἴστορια μὲ ἄλλες κατηγορίες. Βασικά αἵρεση εἶναι ἡ ἀπάρνηση τῆς ἴστορικότητας τῆς ὑπάρξεως μὲ τὸ κριτήριο τοῦ σταυροῦ.

Παραπλήσια εἶναι ἡ ἀπάντηση ποὺ δίνει στὸ θεολογικὸ πρόβλημα καὶ ὁ Dietzfelbinger⁴⁰. Συγκρίνοντας τὴ στάση τοῦ Παύλου ἀπέναντι στοὺς Ιουδαιοχριστιανοὺς τῆς Ἰουδαίας καὶ τοὺς Ιουδαΐζοντες τῆς Γαλατίας, διαιπιστώνει μιὰ βασικὴ διαφορά : στὴν πρώτη περίπτωση ὁ Παῦλος προσπαθεῖ, ἀκόμη καὶ μὲ ὑποχώρηση, νὰ συμβιβάσει τὰ πράγματα, ἐνῷ στὴ

37. Στὸ ίδιο, 71.

38. Köster, μν. ἔργο, 72.

39. Mν. ἔργο, 74.

40. Bl. Chr. Dietzfelbinger, *Was ist Irrlehre? Eine Darstellung der theologischen und kirchlichen Haltung des Paulus (= ThEx 143)*, 1967. Τὴν ἀφορμὴ γιὰ τὴ μελέτη ἔδωσε ἡ προσπάθεια τοῦ W. Küneneth καὶ τῶν λοιπῶν ὀπαδῶν τῆς κινήσως «Kein anderes Evangelium» νά ἀφορίσουν τοὺς ὑπαρξιακοὺς πάστορες τῆς Γερμανικῆς Εἰαγγελικῆς Ἐκκλησίας ὡς αἱρετικούς. Τις ἀπόνεις τοῦ W. Küneneth βλ. στὸ ἔργο τοῦ W. Harenberg, *Jesus und die Kirche*, 1966, 191 ἔ.

δεύτερη κάνει δεύτερη πολεμική. Κι δμως θεολογικά συμφωνοῦσε σὲ πολλά σημεῖα μ' αὐτοὺς τοὺς «ἱεραποστόλους ἐνὸς ιουδαικῆς ἀποκλίσεως γνωστικισμοῦ», όπως λ.χ. στη θεϊκή καταγωγὴ τοῦ ἀποστολικοῦ ἀξιώματος, στην ἀποτίμηση τοῦ Πνεύματος, στὴν ἔξαρση τῆς ἐλευθερίας. Οὔτε ἔχει προσωπικοὺς λόγους ποὺ νὰ τὸν κάνουν ν' ἀρνεῖται κάθε συμβιβασμό. Ἡ στάση τοῦ Παύλου ἔχειται μόνο θεολογικά. «Εἶναι ὑποχρεωμένος νὰ τὸν δεῖ σὰν αἰρετικούς. Αὐτοὶ οἱ ἄνθρωποι εἰναι δμως αἰρετικοί, δχι γιατὶ ἀρνοῦνται τὸ Χριστό, ἀμφισβητοῦν γεγονότα τῆς ιστορίας τῆς σωτηρίας, μιλοῦν γι' ἄλλα δογματικὰ θέματα ἀπὸ τὸν Παῦλο καὶ ἔτσι εἰναι ἔνοχοι γιὰ ἀπόκλιση ἀπὸ δρισμένες διδασκαλίες (...). Αἰρετικοὶ ἦταν γιὰ τὸν Παῦλο οἱ ἀντίπαλοι του γιατὶ δὲν ἡθελαν νὰ ξέρουν τὸ Χριστὸ ώς καταραμένον Ἐσταυρωμένον» καὶ ἔτσι ἔκαναν «τὸ Χριστὸ χωρὶς σημασία, δσο κι ἄν τὸν κήρυξταν». Παρεβλέποντας τὸ νόημα τοῦ Σταυροῦ, μετέβαλλαν τὸ Εὐαγγέλιο σὲ αὐτοδικαίωση τοῦ ἄνθρωπου μὲ τὸ νομισμό τους. «Οπου δμως ὁ Χριστὸς καὶ τὸ εὐαγγέλιο του νοθεύονται καὶ γίνονται μέσο γιὰ αὐτοδικαίωση, ὑπάρχει γιὰ τὸν Παῦλο «ἀίρεση», ἔστω κι ἄν στάντι πόλοιπα μποροῦσε νὰ διαπιστωθεῖ συμμόρφωση μὲ τὴ σωστὴ διδασκαλία»⁴¹.

Ἐνῷ οἱ δύο προηγούμενες ἀπόψεις βρίσκουν τὸ θεολογικὸ κριτήριο σὲ μιὰ κεντρικὴ πτυχὴ τῆς παύλειας διδασκαλίας, δ. K. G. Steck⁴² θεωρεῖ σωστότερη τὴν πορεία πρὸς τὸν τόπο ποὺ διαχωρίζεται ἡ αἰρεση ἀπὸ τὴν ὀρθοδοξία, δηλαδὴ τὴν εὐχαριστιακὴ συνάθροιση τῆς Ἐκκλησίας. Ἀκολουθώντας μιὰ παλαιότερη μελέτη τοῦ G. Bornkamm⁴³, προσπαθεῖ νὰ διαφωτίσει τὸ θέμα μὲ τὴν ἔξεταση τοῦ δρου «ἀνάθεμα», ποὺ στὴν K. Διαθήκη χρησιμοποιεῖται μόνο μὲ ἀρνητικὴ σημασία. Ἡ ἀφετηρία γιὰ τὴν κατανόησή του δὲν είναι τὸ Γαλ. 1, 8, ἀλλὰ τὸ 1 Κορ. 16, 22, ἕνα ἀπόσπασμα τῆς πρωτοχριστιανῆς λειτουργίας⁴⁴ — ἀλλωστε παλαιότερες μελέτες ἔδειξαν πώς ἡ ὀριοθέτηση τῆς ὀρθοδοξίας ἀπὸ τὴν αἰρεση γινόταν μὲ τὸν ἀποκλεισμὸ τῶν αἰρετικῶν ἀπὸ τὴ θ. εὐχαριστίᾳ⁴⁵. Τὸ ἀνάθεμα δὲν σημαίνει

41. Dietzelbinger, μν. Ἐργο, 37 - 45. Τὸ παράθεμα στὴ σελ. 45. Παραπλήσιες ἀπόψεις ἔχει καὶ δ. F. J. Orthemper, Das Kreuz in der Verkündigung des Apostels Paulus (=SBS 24), 1967, 9 ἔ., κυρίως 40 - 42.

42. Die christliche Wahrheit zwischen Häresie und Konfession (=BibEx 181), 1974.

43. «Das Anathema in der urchristlichen Abendmahlsliturgie» στὸ Ἐργο του Das Ende des Gesetzes, 1952, 123 - 132.

44. Βλ. Ἑπίστης Διδαχὴ 6, 10· πρβλ. Ρωμ. 16, 17 ἔ. καὶ 1 Κορ. 11, 27. «Οὐα τὰ κείμενα βρίσκονται σὲ μιὰ λειτουργικὴ συνάφεια!

45. Bk. W. Maurer, Bekenntnis und Sakrament. Ein Beitrag zur Entstehung der christlichen Konfessionen, 1939 καὶ W. Elert, Abendmahl und Kirchengemeinschaft in der alten Kirche hauptsächlich des Ostens, 1954.

βέβαια μόνον ἀποκλεισμὸν ἀπὸ τῆς λατρευτικῆς ζωῆς, ἀλλά καὶ ἀπὸ τῆς σωτηρίας, δικαὶος δεῖχνει τὸ Ρωμ. 9, 3. Ἐτσι τελικά τὸ 1 Κορ. 16, 22 δίνει τὸ νόημα καὶ στὸ Γαλ. 1, 8⁴⁶.

Ἡ ἀποψὴ τοῦ Steck είναι σωστή, ἀλλὰ περιορίζεται περισσότερο σὲ μιὰ ἱστορικὴ διαπίστωση, χωρὶς νὰ προσφέρει τίποτε στὴ διερεύνηση τοῦ θεολογικοῦ προβλήματος. Ὅσο γιὰ τὶς δύο προηγούμενες, παρὰ τὸν ἔξωτερικὰ διαφορετικὸ προσανατολισμὸ τους, ἀπῆχυν μὰ βασικὴ λουθηρανικὴ θέση, κατὰ τὴν δοκούσα δρθόδοξο καὶ ἀληθινὸ είναι δι, τι δόδηγει στὸ Χριστό. Μόνο ποὺ αὐτὴ τὴν ἀλήθεια τὴν ἐκφράζουν μὲ τὴν δρολογία τῆς ὑπαρξιακῆς θεολογίας τῆς σχολῆς τοῦ R. Bultmann⁴⁷. Οὐσιαστικά πρόκειται γιὰ μιὰν ἀκόμα προσπάθεια ἀνευρέσεως τοῦ «κανόνα μέσα στὸν Κανόνα»⁴⁸, γιὰ μιὰ ἀναγωγὴ τοῦ κριτηρίου δρθόδοξίας σ' ἔνα ἀπὸ τὰ particula exclusiva. Ἡ βασικὴ δυσκολία ἀποδοχῆς τῶν ἀπόψεων αὐτῶν βρίσκεται δημοσίᾳ δχι τόσο στὸν ὁμολογιακὸ χαρακτήρα τους — καὶ τὴν προσκόλλησή τους σὲ μιὰ «σχολή» —, δησο στὴν ἐκδηλὴ ἀνεξαρτησία, σχεδὸν ἀδιαφορία τους γιὰ τὸ ίδιο τὸ κείμενο. Ἡ θεολογία τοῦ σταυροῦ λ.χ. δὲν είναι τόσο ἔκδηλη καὶ ἀπόλυτη, δησο τὴν παρουσιάζει ὁ Köster, οὗτε φαίνεται νὰ ὑπάρχει συγκεντρωμένο τὸ ἐνδιαφέρον τοῦ Παύλου ἀποκλειστικά στὸ θέμα τῆς αὐτοδικαιώσεως, δικαὶος ισχυρίζεται ὁ Dietzbel-binger⁴⁹.

Ἡ ίδια ἡ ἐπιστολὴ δίνει μιὰ κάπως διαφορετικὴ εἰκόνα. Ὁ Παῦλος τονίζει τὴν ἀποκλειστικότητα τοῦ Εὐαγγελίου του καὶ ἀναθεματίζει δικοίου

46. Steck, μν. Ἐργο, 28 ἔ.

47. Περισσότερα γιὰ τὶς προϋποθέσεις τῆς ἀπομυθεύσεως καὶ κριτικὴ βλ. στὴ μελέτη μου Ἡ ἀνάστασις τῶν νεκρῶν, 1977, 38 ἔ.

48. Σχετικά μὲ τὸ πρόβλημα βλ. W. Schrage, «Die Frage nach der Mitte und dem Kanon im Kanon des N. Testaments in der neueren Diskussion» στὸ Rechtsfertigung. Festschrift für Ernst Käsemann, 1976, 415 - 442. Ἀπὸ τὶς διάφορες ἀπόψεις ποὺ συζητεῖ περισσότερο ἐνδιαφέρον παρουσιάζουν οἱ ἀντιρρήσεις τοῦ F. Mussner, «Evangelium und Mitte des Evangeliums» στὸ Gott in Welt. Festschrift für K. Rahner I, 1964, 492 - 514 καὶ τὸ ἄρθρο τοῦ W. G. Kümmel, «Das Problem der «Mitte» des Neuen Testaments» στὸ συλλογικὸ τόμο L'Evangile, hier et aujourd'hui. Mélanges offerts au F. J. Leenhardt, 1968, 71 - 85. Ἐνδεικτικό είναι πάσι ὁ Schrage καταλήγει στὴ γνωστὴ θέση τοῦ Λουθῆρου, πάσι κριτήριο είναι τὸ «Christum treiben» ἢ κατὰ τὴν ἐρμηνεία τοῦ Käsemann ἡ justificatio impii, ποὺ θεμελιώνεται στὴν theologia crucis καὶ βρίσκεται σὲ στενὴ σχέση μὲ τὴ resurrectio mortuorum καὶ τὴν creatio ex nihilo (μν. ἄρθρο, 437 - 442).

49. Τὸ ίδιο συμβαίνει καὶ μὲ ἄλλες «ἀποκλειστικές» θέσεις, δικαὶος λ.χ. μὲ τὸν τονισμὸ τοῦ χριστοκεντρισμοῦ ἀπὸ ἐρμηνευτές δικαὶος ὁ F. Mussner, Der Galaterbrief, 1974, 422.

καινή κτίση ποὺ χαρίστηκε στὸν κόσμο μὲ τὸ σταυρὸ τοῦ Χριστοῦ. Δέν πρόκειται γιὰ μιὰ *theologia crucis* μὲ τὴν προτεσταντικὴ ἔννοια, ἀλλὲ γιὰ μὲ νέα δημιουργία μὲ τὴν ἀντάρκωση καὶ τὸ δύο ἕοις τοῦ Χριστοῦ. ποὺ κορύφωσή του είναι βέβαια ὁ σταυρικὸς θάνατος ὡς κατάδειξη καὶ ὑπέρβαση συνάμα τῆς ἀνθρώπινης ἀδυναμίας καὶ καυχήσεως. Κι ἀκριβῶς σ' αὐτὸ τὸ σημεῖο φαίνεται ἡ αἱρεση τῶν ὑποστηρικτῶν τῆς σωτηριολογικῆς δυνατότητάς τοῦ, *Νόμου*. Ωἱ ιουδαΐζοντες πιστεύουν στὴ δύναμη τῆς συνέχειας κατὰ σάρκα καὶ στὴ δυνατότητα τῆς τηρήσεως τῶν ἐντολῶν νὰ παράσχει τὴ σωτηρία, ὑποβιβάζοντας ἔτσι τὸ ἔργο καὶ τὸ πρόσωπο τοῦ Χριστοῦ στὰ δριαμᾶς ιουδαϊκῆς ἀποκαλυπτικῆς εἰκόνας γιὰ τὰ ἔσχατα. Ὁ Παῦλος μεταθέτει τὴ σωτηρία ἀπὸ τὰ ἔσχατα στὸ πρόσωπο καὶ τὸ ἔργο τοῦ Χριστοῦ καὶ στὴ βίωσή της ἐν Πνεύματι ἥδη κατὰ τὸ παρὸν μέσα στὴν Ἐκκλησία καὶ βλέπει τὴν πραγματικότητα τῆς σωτηρίας δχι στὴ τήρηση τῶν ἐντολῶν, ἀλλὰ στὴν ὀντολογικὴ ἀλλαγὴ τοῦ ἀνθρώπου, στὴ συμμόρφωσή του μὲ τὸν Χριστό (4, 19), ὅστε νὰ είναι οὐσιαστικά μέλος τῆς καινῆς κτίσεως. Κοντολογίς, ἡ διαφορὰ δὲν βρίσκεται στὴν ἔριδα γιὰ τὸ Νόμο καθαυτὸν, ἀλλὰ στὴν ἀναγνώριση τῶν σωτηριολογικῶν συνεπειῶν τοῦ ἔργου τοῦ Χριστοῦ, ποὺ καθιστοῦν αὐτομάτως δευτερεύουστα τὴν ἄξια τοῦ Νόμου καὶ δλων τῶν συναφῶν ιουδαϊκῶν ἀπόνεων γιὰ τὴν ιστορία τῆς σωτηρίας καὶ τὴ συνέχισή της στὰ δρια τοῦ Ἰσραὴλ κατὰ σάρκα. Σὲ τελευταία ἀνάλυση ἡ διαφορὰ βρίσκεται στὴν ἐκτίμηση τῆς θεολογικῆς σημασίας τοῦ προσώπου τοῦ Χριστοῦ: γιὰ τὸν Παῦλο ὁ Χριστὸς είναι ὁ ἀνακαινιστῆς τοῦ κόσμου καὶ τοῦ ἀνθρώπου ποὺ δημιουργεῖ μιὰ νέαν ἀνθρωπότητα (3, 26 ἐ.) μὲ κύριο γνώρισμα τὸ ἄγιο Πνεῦμα (5, 16 ἐ.), ἐνῶ γιὰ τοὺς ιουδαΐζοντες ὁ ρόλος του είναι περιορισμένος στὰ πλαίσια τῆς ιουδαϊκῆς ἀποκαλυπτικῆς, ποὺ βλέπει τὸ Μεσσία ὡς τηρητὴ καὶ ἐγγυητὴ τοῦ Νόμου.

Τὸ κριτήριο τῆς δρθοδόξιας, δηνες φαίνεται μέσα ἀπὸ τὶς γράμματές τοῦ Παύλου, δὲν είναι ἡ νομιστικὴ ἀπόκλιση καθαυτὴ, ἀλλὰ ἡ ἀπεμπόληση τοῦ χριστιανισμοῦ στὸ σύνολό του ὡς βιώσεως τῆς καινῆς ζωῆς μέσα στὴν καινὴ κτίση. Γιατὶ στὴν καινὴ κτίση (6, 5 πρβλ. 2 Κορ. 5, 17) συνογίζεται ἡ ἀντικειμενικὴ ἀλλαγὴ τοῦ ἀνθρώπινου. Είναι μὲ τὸ ἀπολυτρωτικὸ ἔργο τοῦ Θεοῦ ἐν Χριστῷ καὶ ἡ ὑποκειμενικὴ βίωσή της μὲ τὴν καρποφορία τοῦ Πνεύματος στὴν κεθημερινὴ ζωὴ (5, 22 ἐ.).

Ἡ ἀντικατάσταση τῶν δύο αὐτῶν δψεων τῆς καινῆς κτίσεως μὲ ἔνα ἔθνικὰ περιορισμένο νομιστικὸ ἀνθρωποκεντρισμὸ είναι ἀπομάκρυνση ἀπὸ τὸ Εἴαγγέλιο, ἀρα αἱρεση, γιὰ τὴν δποια ισχύει μόνο τὸ ἀνάθεμα! Τὸ κριτήριο τοῦ Παύλου, λοιπόν, δὲν ἀνάγεται σὲ μιὰ «δική» του θεολογία οὔτε περιορίζεται σὲ μιὰ «διδασκαλία», ἀλλὰ ἀντικατοπτρίζει τὴν ἐμπειρία τῆς Ἐκκλησίας στὸ σύνολό της. «Ἔτσι αἱρεση είναι ἡ βλασφημία κατὰ τοῦ ἀγίου Πνεύματος ποὺ ζωοποιεῖ τὸ σῶμα τοῦ Χριστοῦ.

3. Τὸ μεθοδολογικό πρόβλημα

Είναι φανερό, ἀπ' ὅσα ἐλέχθησαν, πῶς ἡ χρησιμοποίηση τῶν κατηγοριῶν αἵρεση καὶ ὄρθοδοξία γιὰ τὸν χαρακτηρισμὸν τῆς πίστεως τῶν ιουδαϊζόντων καὶ τοῦ Παύλου ἀντιστοίχως δὲν ἀποτελεῖ a posteriori σχηματοποίηση, ἀλλὰ διαπίστωση τοῦ ιστορικοῦ τοῦ ἀρχέγονου Χριστιανισμοῦ — ἔστω κι ἂν δὲν δέχεται τὴν ἀλήθειαν τῆς πίστεως. Ἡ ἀπόδοση τῆς ὄρθοδοξίας στὸν Παῦλο δὲν εἶναι ἀξιολογικὴ κρίση βάσει τῆς ἐπικρατήσεως τῶν ἀπόψεών του, ἀλλὰ ιστορικὴ διαπίστωση. Γιατὶ ὁ Παῦλος ἐκφράζει τὴν νέα πίστη, ἐνῷ οἱ ἀντίπαλοι του ὀπισθοδρομοῦν οὐσιαστικά στὸν ιουδαϊσμὸν — κι αὐτὸς δχι γιατὶ δέχονταν τὴν ισχὺν τοῦ Νόμου, ἀλλὰ γιατὶ διαγράφουν τὴν ἀνακαίνιση τοῦ ἀνθρώπου ἀπὸ τὸ Χριστό καὶ τὴν πορεία του στὴν ὁδὸν τῆς ζωῆς ποὺ καθορίζει τὸ ἅγιο Πνεῦμα. Αὐτὸς εἶναι ὀλοφάνερο ἀκόμη καὶ γιὰ τὸν ἀπιστὸ ἐρευνητὴν, ποὺ ξέρει καὶ θέλει νὰ διαπιστώσει τὸ νέο ποὺ ἔφερε ὁ χριστιανισμὸς στὴν ιστορία τῶν θρησκειῶν. Γιατὶ χριστιανισμὸς δὲν εἶναι ἡ συνέχιση τοῦ ιουδαϊσμοῦ, ἀλλὰ μιὰ νέα ὁδός, αἵρεση ἡ δπως ἀλλιῶς θέλει κανεὶς νὰ τὸν χαρακτηρίσει σὲ σχέση μὲ τὸν ιουδαϊσμό. Ἡ διαφορά φαίνεται ὀλοκάθαρα στὴν ἀντικατάσταση τοῦ παλαιοῦ, νομικοῦ τρόπου ζωῆς ἀπὸ ἕνα νέο δρόμο, τῆς πορείας ἐν Πνεύματι πρὸς τὴν «συμμόρφωση» μὲ τὸ Χριστό.

Μεθοδολογικά γιὰ τὸν ἔρμηνευτὴν τῶν κειμένων αὐτὸς σημαίνει πῶς μπορεῖ νὰ διακρίνει τὰ δρια τῆς ὄρθοδοξίας ἀπὸ τὴν αἵρεση — καὶ πρέπει νὰ τὰ διακρίνει, ἀν θέλει νὰ δεῖ σωστά καὶ ιστορικά τὴν ἐξέλιξη τῆς Ἐκκλησίας. Ἀλλιῶς χάνεται στὸ συγκρητιστικὸ περιβάλλον τῆς ἐποχῆς ποὺ μελετᾶ καὶ μένει σὲ ἔξωτερικά, ρευστά καὶ δευτερεύοντα γνωρίσματα τῆς πίστεως, ἀντικαθιστώντας τὴ βίωση τῆς ἐν Χριστῷ ἀποκαλύψεως μὲ τὸ γλωσσικὸ τῆς πρόβλημα — σὲ τελευταία ἀνάλυση παρουσιάζοντας μιὰν αἵρεση σάν τὴν Ἐκκλησία.

Οσο γιὰ τὸ χριστιανὸ ἔρμηνευτή, χωρὶς νὰ χάνει τὴν νηφαλιότητα καὶ καθαρότητα τοῦ παρατηρητῆ ποὺ καταγράφει τὸ ιστορικὸ γίγνεσθαι αὐτῷ, ἔχει καὶ ἕνα πλεονέκτημα ἔναντι τοῦ θύραθεν : κατανοεῖ καλύτερα τὰ δρια τῆς ὄρθοδοξίας, γιατὶ ζεῖ μέσα στὸ χῶρο ποὺ ἔξακολουθεῖ νὰ βιώνεται καὶ νὰ ἐπανερμηνεύεται συνεχῶς ἡ ὄρθοδοξία. Ἡ ἔκουσία καὶ συνειδητὴ ἔνταξή του στὴν Ἐκκλησία τοῦ παρέχει τὴν ἔρμηνευτικὴ χάρη, τὸ χάρισμα

53. Αὐτὸς δὲ σημαίνει ἀκουσία προϋποθέσεων, γιατὶ πάντα ὑπάρχει μιὰ προσχηματισμένη εἰκόνα γιὰ τὸν κόσμο καὶ τὴν ιστορία, ὅποια κι ἂν εἶναι ἡ θέση τοῦ ἔρμηνευτῆ. Τὸ θέμα είναι νὰ ἔχει συνειδητὴ τῶν προϋποθέσεών του ὁ ίδιος ὁ ἔρμηνευτής (ἡ ιστορικός), ώστε νὰ περιορίζεται, δσο γίνεται, ἡ προσερμογὴ τῶν κειμένων στὶς a priori ἀπόψεις του.

τοῦ Πνεύματος ποὺ ὀδηγεῖ στὴν ἀλήθεια καὶ προπαντὸς κάνει καρπὸν τῆς καθημερινῆς πράξεως τὴν ἀλήθεια. Δὲν εἶναι τυχαίο πώς ὁ Παῦλος ἐντάσσει καὶ τὴν πίστην — στὴ διπλῇ δψῃ τῆς ὡς *fides qua creditur* καὶ ὡς *fides quae creditur* — στοὺς καρπούς τοῦ Πνεύματος (5, 22), ἐκφράζοντας οὐσιαστικά ἔτσι αὐτὸν ποὺ λέγει ὁ Ἰωάννης γιὰ τὸν Παράκλητο, ὃ ὅποιος θὰ «ὅδηγήσει ὑμᾶς εἰς τὴν ἀλήθειαν πᾶσαν» (Ἰω. 16, 13). Γιατὶ σὲ τελευταῖα ἀνάλυση θεολογία εἶναι ἀποκάλυψη τῆς ἀλήθειας, δηλαδὴ ἐρμηνεία τοῦ μυστηρίου τῆς θείας οἰκονομίας γιὰ τὴ σωτηρία τοῦ ἀνθρώπου καὶ τοῦ κόσμου. Καὶ ἡ θεολογία γίνεται σωστά μόνο μὲ τὴ χάρη τοῦ Θεοῦ ἐν Χριστῷ καὶ ἐν Πνεύματι.

Δὲν μπορεῖ, συνεπῶς, νὰ γίνεται λόγος γιὰ «οὐδέτερη» ἐρμηνεία τῶν κειμένων κι ἀκόμη λιγότερῳ γιὰ τοποθέτηση τοῦ Πιστοῦ διπλὰ στοὺς ἀντιπάλους του τῆς Γαλατίας. Κάτι τέτοιο θὰ δημιουργοῦνται ἡθελημένη ἢ ἀθέλητη σύγχυση καὶ ἀντικατάσταση τῶν ὄριων τῆς Ἐκκλησίας μὲ κάτι τελείως διαφορετικό, δπως ἡ κίνηση τῶν ιουδαϊζόντων. Αὐτὸν ποὺ περιγράφει δποιος βλέπει ἔτσι τὰ πράγματα δὲν εἶναι ἡ Ἐκκλησία στὴν πορεία της μέσα στὸν κόσμο. ἀλλὰ ἔνα αἱρετικό μέρος τοῦ ιουδαϊσμοῦ. Στὴν ἐποχὴ δημάρτινο ποὺ ἀναφερόμαστε ὑπάρχει ἡδη χάσμα ἀνάμεσα στὴ συναγωγὴ καὶ τὴν Ἐκκλησία, ποὺ τὸ ἔχει κάνει σαφέστερο τὸ μαρτύριο τοῦ Στεφάνου καὶ — ίσως γιὰ τὸν ἴδιο λόγο — τοῦ Ἰάκωβου τοῦ Ζεβεδαίου. Θὰ ἡταν ίστορικά ἐσφαλμένο καὶ μεθοδολογικά ἀνεπίτρεπτο νὰ ἐπιμένουμε στὴν ἄποψη πώς δὲν ὑπάρχουν ἀκόμη διαχωριστικά δρια ἀνάμεσα σ' δσους διώκονται γιὰ τὴν πίστη καὶ σ' δσους ἐρωτοτροποῦν μὲ τοὺς διώκτες τῆς Ἐκκλησίας...

Ἡ χρησιμοποίηση τῶν κατηγοριῶν αἱρεση καὶ δρθοδοξία δὲν μπορεῖ βέβαια νὰ γενικευτεῖ αὐθαίρετα οὔτε νὰ γίνει ἀφορμὴ γιὰ δημιουργία κανόνα μέσα στὸν Κανόνα. Ὁ ἐρμηνευτής, περισσότερο ἀπ' ὅποιονδήποτε ἄλλο, ξέρει καλά τὸν κίνδυνο τῆς ἀπόλυτοποιήσεως τῶν γλωσσικῶν καὶ νοητικῶν σχημάτων. Γι' αὐτὸν οὔτε ταράσσεται δταν διαπιστώνει τὴ γνωστικὴ λ.χ. προέλευση κάποιου χριστολογικοῦ τίτλου οὔτε ταυτίζει τὴν δρθοδοξία μὲ τὸ δποιο γλωσσικὸ ἔνδυμά της. Γιατὶ τὸ ἔσχατο κριτήριο τοῦ δὲν εἶναι οἱ λέξεις καὶ ἡ θεολογία τους, ἀλλὰ ἡ ἐμπειρία τῆς καινῆς κτίσεως, ποὺ πάντα ἐπανερμηνεύει τὴν ἀποκάλυψη γιὰ νὰ τὴν καταστήσει κατανοητή. ἀλλὰ καὶ ἔντα εἶναι σταθερά προσανατολισμένη στὸ ιστορικὸ ἔργο τοῦ Χριστοῦ, στὸ μυστήριο τῆς θείας οἰκονομίας. Αὐτὸν τὸ δέσιμο τοῦ χρονικοῦ μὲ τὸ αἰώνιο βρίσκει τὴν ἐκφρασή του καὶ στὴν ίστορική - ἐρμηνευτική ἐργασία καὶ κάνει καρποφόρο τὸ ἔργο της.

Συνοψίζοντας τὰ συμπεράσματά μας μποροῦμε νὰ ποῦμε τὰ ἔξι:

Μεθοδολογικά δέ έρμηνευτής μπορεῖ καὶ πρέπει νὰ διακρίνει άνάμεσα στὴν δρθοδοξία καὶ τὴν αἱρεση, ἂν θέλει νὰ εἰναι συνεπής μὲ τὸ ἔργο του, τὴν ίστορία τῆς Ἑκκλησίας, δπως φαίνεται μέσα ἀπὸ τὰ κείμενα τῆς Κ. Διαθήκης.

Θεολογικά ὑπάρχει τὸ κριτήριο γιὰ τὴν δριοθέτηση τῶν δύο περιοχῶν, δπως δείχνει ἡ Γαλ. Τὸ κριτήριο εἶναι ἡ ἀνακαίνιση τοῦ ἀνθρώπου καὶ ἡ ἀνάκτιση τοῦ κόσμου ἐν Χριστῷ, δπως τὴν βιώνει ἐν Πνεύματι ἡ Ἑκκλησία.

Τέλος, ἵστορικά δέ διαχωρισμός παρουσιάζεται ηδη κατὰ τὴν ἀποστολικὴ ἐποχὴ, δπως ἀποδεικνύεται ἀπὸ τὴν πολεμικὴ τοῦ Παύλου κατὰ τῶν ιουδαϊζόντων αἱρετικῶν ποὺ δροῦσαν στὴ Γαλατία.

Η ΥΠΟ ΤΟΥ ΑΠ. ΠΑΥΛΟΥ ΑΝΤΙΜΕΤΩΠΙΣΙΣ ΤΗΣ ΑΙΡΕΣΕΩΣ ΤΩΝ ΚΟΛΟΣΣΩΝ

Γεωργίου Παπατζανάκη

1. Η ίδρυσις τῆς ἐκκλησίας τῶν Κολοσσῶν.

Ἡ κοινότης τῆς ἐκκλησίας τῶν Κολοσσῶν ἀπετελεῖτο ἐξ Ἰουδαίων καὶ ἐξ Ἐθνικῶν χριστιανῶν. Περὶ τῶν Ἰουδαίων τῆς περιοχῆς ὑπάρχουν μαρτυρίαι δχι μόνον ἐκ τῆς ἐπιστολῆς ἀλλὰ καὶ ἔξωθεν. Ὁ Ἰώσηπος π.χ. ἀναφέρει, δτὶ ὁ βασιλεὺς Ἀντίοχος ὁ Μέγας (223 - 187 π.Χ.) μετέφερεν εἰς τὴν περιοχὴν τῆς Λυδίας καὶ Φρυγίας δύο χιλιάδες Ἰουδαίους ἐκ τῆς Μεσοποταμίας καὶ Βαβυλῶνος¹. Ἐχομεν δμως μαρτυρίας καὶ ἐκ τῆς ιδίας τῆς ἐπιστολῆς. Πολλοὶ στίχοι τῆς ἐπιστολῆς ἀναφέρονται εἰς διατάξεις τῆς Μωσαϊκῆς νομοθεσίας, δπως λ.χ. εἰς τὴν περιτομήν (2,11· 4,11), εἰς ἕορτάς καὶ νεομηνίας (2,16), καὶ εἰς τὴν τήρησιν τοῦ Σαββάτου (2,16).

Περὶ ἐξ Ἐθνικῶν μελῶν τῆς κοινότηος ἔχομεν μαρτυρίας ἐκ τῆς ἐπιστολῆς, ἐνθα τονίζεται ἡ σωτηρία αὐτῶν διά τοῦ Χριστοῦ (1,21.27· 2,13). Οἱ Ἐθνικοὶ παρουσιάζονται πῶς ἡσαν ἀπηλλοτριωμένοι εἰς τὴν διάνοιαν καὶ νεκροὶ ἐξ αἵτιας τῶν παραπτωμάτων τῶν πρὸν προσέλθουν εἰς τὴν ἐκκλησίαν τοῦ Χριστοῦ. Ἐπίσης εἰς τὴν ἐπιστολὴν συναντῶμεν τεχνικούς δρους ἐκ τῶν μυστηριακῶν τελετῶν τῶν Ἐθνικῶν, δπως π.χ. «ἔμβατεύων» (2,18), «ἀκροβυστία» (2,13) κ.ἄλ.

2. Η αἰλοεις τῆς ἐκκλησίας τῶν Κολοσσῶν.

Ἐντός τῆς ἐκκλησίας τῶν Κολοσσῶν ἀνέκυψε τὸ θέμα, ποια τὰ δρια τῆς λυτρωτικῆς δύναμεως τοῦ Χριστοῦ. Οἱ ἐτεροδιδάσκαλοι τῆς ἐκκλησίας τῶν Κολοσσῶν ἤρνοντο τὴν ὑπὲρ τὸν κόσμον λυτρωτικὴν δύναμιν τοῦ Χριστοῦ καὶ πειρώριζον αὐτὴν μόνον εἰς τὴν ἄφεσιν τῶν ἀμαρτιῶν τῶν πιστῶν. Ὁ Χριστὸς κατά τοὺς ἐτεροδιδασκάλους δὲν ἦτο τὸ μοναδικὸν μέσον τῆς σωτηρίας καὶ ὁ μοναδικὸς σωτήρ. Οὗτοι ἐπεδίωκον νῦ μειώσουν τὸ ἀπολυτρωτικὸν ἔργον τοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ².

1. Ἰωσήπου, Ἀρχαιολογία XII 148 - 150 (III - 4).

2. Μάρκου Σιώτου, Προλεγόμενα εἰς τὴν ἐρμηνείαν τῆς πρὸς Γαλ. ἐπιστολῆς τοῦ ἀπ. Παύλου (Ἀθῆναι, 1972) σελ. 59.

‘Η πλάνη αὐτή δυνατόν νά προηλθε άπό τό κήρυγμα τοῦ ιδρυτοῦ τῆς ἐκκλησίας τῶν Κολοσσῶν τοῦ Ἐπαφρᾶ³. Πολλά μέλη τῆς ἐκκλησίας τῶν Κολοσσῶν, τά όποια ἡκουσαν τό κήρυγμα τοῦ Ἐπαφρᾶ δὲν είχον τούτο σωστά κατανοήσει. Οἱ ἑντόπιοι Ἰουδαιοὶ καὶ Ἐθνικοὶ, οἱ όποιοι κατηχήθησαν εἰς τὴν ἀλήθειαν τοῦ εὐαγγελίου, δὲν ἀπέβαλον τάς παλαιάς αὐτῶν ιδέας περὶ ἄγγελων καὶ περὶ μεσαζουσῶν δυνάμεων μεταξὺ Θεοῦ καὶ ἀνθρώπων. Τάς δυνάμεις αὐτάς ἔχαρακτήριζον «στοιχεῖα τοῦ κόσμου» (2,8.20) καὶ ἐπίστευον, διτὶ ἐπηρεάζουν τὴν ζωὴν τῶν ἀνθρώπων. Οὗτοι ὥφειλον νά σέβωνται τάς δυνάμεις αὐτάς καὶ νά τάς ἐπικαλῶνται παραλλήλως μετά τοῦ Χριστοῦ⁴.

Οἱ αἱρετικοὶ ἐν ὑποκρίσει ταπεινοφροσύνης ἐδίδασκον διτὶ οἱ ἀνθρωποὶ δὲν ἦσαν ἄξιοι νά προσάγωνται εἰς τὸν Θεόν διά τοῦ Χριστοῦ, ἀλλ’ ὅτι εἰς τὴν ἀνθρωπίνην σμικρότητα προσήκει νά κοινωνοῦν πρὸς τὸν Θεόν δι’ ἄγγελων (2,16-21)⁵. Τὸ πάθος τοῦτο τῆς ἀγγελολατρείας παρέμεινεν ἐπὶ πολὺ εἰς τὴν Φρυγίαν καὶ Πισιδίαν, ἕως διτοῦ τοπικῆ σύνοδος εἰς τὴν Λαοδίκειαν τῆς Φρυγίας ἀπηγόρευσε τὴν λατρείαν τῶν ἄγγελων⁶.

3. ‘Η ἔννοια «στοιχεῖα τοῦ κόσμου» (2,20).

a. ‘Ετυμολογία τῆς λέξεως «στοιχεῖον».

‘Η λέξις στοιχεῖον προέρχεται ἐκ τοῦ ρήματος στοιχέ-ω ἔξ οὐ καὶ στοιχός (σειρά) καὶ χρησιμοποιεῖται εἰς πολλάς περιπτώσεις πρὸς ἔκφρασιν διαφορετικῶν νοημάτων. a) Κατ’ ἀρχάς ἡ λέξις στοιχεῖον ἐκφράζει τό μέλος σειρᾶς τίνος ἢ τὸ ἀπλούστατον συστατικόν τοῦ λόγου, στοιχειώδης ἥχος ἢ γράμμα, φθόγγος⁷ κλπ. β) Τὴν σκιάν ὑπὸ τῆς ὥριας ἐμετρείτο ὁ χρόνος⁸. γ) Τὸ συστατικόν ἔξ οὐ ἀποτελεῖται σθόμα τι⁹. δ) Τὰ ἔξ ὧν σύγ-

3. ΝΙΚ. Λούθηρη, ‘Υπόμνημα εἰς τὴν πρὸς Κολ. ἐπιστολὴν (Θεσ/νικη, 1920) σελ. 27.

4. Βασ. Ιωαννίδου, Εἰσιγνωγὴ εἰς τὴν Κ.Δ. (Αθῆναι, 1960) σελ. 293.

5. Θεοδωρήτου, Ἐρμηνεία τῆς πρὸς Κολ. ἐπιστολῆς, PG 82, 613.

«Τούτο τοίνυν συνεβούλευον ἐκείνοι γίνεσθαι, ταπεινοφροσύνη δῆθεν κεχρημένοι καὶ λέγοντες ὡς ὀδρούσι τὸν ὄλων Θεός, ὑνέφικτός τε καὶ ἀκατάληπτος, καὶ προσήκει διά τῶν ἄγγελων θείαν εὑμένειν πραγματεύεσθαι».

6. Θεοδωρήτου, μνημ. Έργ. 613.

7. ‘Αριστλ. Μεταφ. 998α, 23 «φρενῆς στοιχεῖα καὶ ἀρχαὶ δοκοῦσιν είναι ταῦτ’ ἔξ ὧν σύγκειται αἱ φωναὶ πρῶτον». Πρβλ. Πλάτων Θεατ., 202, Ε.

8. ‘Αριστοφ. ‘Ἐκκλ. 652 «ὅταν ἡ ὄσκάλουν τὸ στοιχεῖον».

9. Πλάτων Θεατ. 201, Ε, «Τὰ πρώτα οἰονπερι στοιχεῖα, ἔξ ὧν ἡμεῖς τε συγκειμέθα καὶ τ’ ἄλλα». Πρβλ. ‘Αριστλ. Μεταφ. 338α, 22 καὶ Φιλωνος ‘Αλεξ., Περὶ τῆς κατά Μωυσέα Κοσμοποιίας, 146.

κείται τὸ σύμπαν συστατικά μέρη¹⁰. ε) Πᾶσαν φυσικήν δύναμιν αὐτομάτως ἐνεργοῦνταν¹¹. στ) Τὴν θεμελιώδη ἀρχὴν πάσης ἐπιστήμης¹². ζ) Τὰς βασικάς γνώσεις κτὶ διδασκολίας ἐνδὲ πράγματος¹³. η) Τὰ οὐράνια σώματα (ῆλιος, σελήνη, ἀστέρες) καὶ τὰς εἰς αὐτὰ ὑπαρχούσας πνευματικάς ἡ ἀγγελικάς δυνάμεις¹⁴.

Από τὴν ἐποχὴν τοῦ Πλάτωνος καὶ ἔων Σοφιστῶν ἀρχεται ἡ τεχνικὴ χρῆσις τοῦ δρου «στοιχεῖα» εἰς τὴν φιλοσοφικὴν γλωσσαν. Οὕτως ἡ λέξις «στοιχεῖον» ταύτιζεται πρὸς τὴν θεμελιώδη οὐσίαν καὶ δύναται νά σημαίνῃ τὴν ὄλην, τὸ εἶδος, τὴν ἀρχὴν καὶ τὸ αἴτιον. Κατὰ τοὺς Ἑλληνιστικούς χρόνους αἱ φιλοσοφικαὶ ιδέαι περιβάλλονται μὲν μυθολογικὸν ἐνδυμα καὶ τὸ φιλοσοφικὸν «στοιχεῖον» ἐκλαμβάνεται μυθολογικῶς πρὸς δήλωσιν τῶν ἐνοικούντων πνευμάτων ἐντὸς τῶν στοιχείων (γῆ, θάρρος, πῦρ, ἀήρ, σελήνη, ἥλιος, ἀστέρες)¹⁵.

Τὰ κοσμικὰ στοιχεῖα ἔθεωρήθησαν ώς ἔμψυχα δντα, ίδιᾳ δὲ οἱ ἀστέρες κατὰ τοὺς Ἑλληνιστικούς χρόνους. Περὶ τοῦ χαρακτηρισμοῦ τῶν ἀστέρων ώς πνευμάτων ἔχομεν πολλὰς μαρτυρίας εἰς τὴν Π. Διαθήκην¹⁶.

Ἐν τῇ Κ. Διαθήκῃ τὰ «στοιχεῖα τοῦ κόσμου» χρησιμοποιοῦνται μὲ τὴν σημασίαν τῶν πνευματικῶν δντων καὶ ἔχουν κοσμολογικὸν νόημα καὶ δχι ἀστρολογικὸν¹⁷. Συγκεκριμένως τὸ χωρίον Γαλ. 4,3 χρησιμοποιεῖ δ ἀπ. Παῦλος διά νά καταπολεμήσῃ τοὺς ἑτεροδιδασκάλους, οἱ δόποιοι ὑπηρέτουν εἰς τὴν δεισιδαιμονίαν ἐκείνην καὶ ἐκῆρυττον τὴν προσαγωγὴν πρὸς τὸν Θεόν δχι τοῦ Χριστοῦ, ἀλλὰ διά τῶν πνευματικῶν δντων, τὰ ὅποια ἐκάλουν «στοιχεῖα τοῦ κόσμου» καὶ ἐταύτιζον αὐτὰ πρὸς τὰς ἀγγελικάς δυνάμεις. Ἀλλαγοῦ δ ἀπ. Παῦλος μὲ τὰ «στοιχεῖα» ἐκφράζει τὰς δαιμονικάς ἀρχὰς καὶ ἔξουσίας¹⁸. Εἰς τὴν πρὸς Γαλ. ἐπιστολὴν τὰ «στοιχεῖα» ἐκφράζουν καὶ τὴν ἔξουσίαν τοῦ Μωσαϊκοῦ νόμου. Κατὰ τὴν Ἰουδαϊκὴν ἀντίληψιν ὁ Μω-

10. Πλάτων, Τιμ. 56b «τὸ πῦρ, θάρρος, ἀήρ καὶ ἡ γῆ».

Πρβλ. Ἐπικτῆτος Διατριβὴ III 13,14, Ἰαστήπου Ἀρχαιολογία 3,183, Ἰουδαϊκός πόλεμος 5,213.

11. Ὁρφ. Υμν. 5,4 «Ἄλιθόρ, κόσμου στοιχεῖον ἀριστον».

12. Ἀριστ. Μεταφ. 4,3 p. 1014 a «οἱ γάρ προτιμεῖ ἀποδεικεῖς ... τοι δὲ τοιοῦτοι συλλογισμοὶ ... ἀρχὰς τισι δοκεῖν εἰναι».

13. Ζεν. Ἀπόρνημ. 2,1,1, «ἀρχάμενοι ἀπὸ τῆς τροφῆς ὥσπερ ἀπὸ τῶν στοιχείων».

14. Σοφ. Σολομ. 13,2 «ἄλλος» ἡ πῦρ ἡ πνεῦμα ἡ ταχινὸν ἀέρει ἡ κόκλον διστρων ἡ βίασιον θάρρος ἡ φωστήρας οὐρανοῦ πριτάνεις κόσμου θεούς ἐνδύμισαν».

Περὶ τῆς σημασίας τῶν στοιχείων βλέπε καὶ τὴν ἐργασίαν, Βασ. Τσάκωνα, Ὅποινη μα εἰς τὴν πρὸς Κολ. ἐπιστολὴν τοῦ ἀπ. Παύλου (Ἀθῆναι, 1975) σελ. 119.

15. ΝΙΚ. Λούθαρι, μνημ. Εργ. σελ. 38.

16. Σοφ. Σολομ. 13,2.

17. Κολ. 2,8,20· Γαλ. 4,3,9.

18. Ἔφεσ. 6,12· 2 Κορ. 4,4.

σαϊκός νόμος ἔδοθη δια τῶν ἀγγέλων¹⁹. Οἱ Ἰουδαῖοι ἐθέωρούν τὸν Μωσαϊκὸν νόμον ἄφθαρτον καὶ τὰς ἐντολάς αὐτοῦ μὲν αἰώνιου κύρος καὶ διάρκειαν (Σοφ. Σολ. 18,4). Ἡ ἀντίληψις αὐτὴ προσέδιδε εἰς τὸν Μωσαϊκὸν νόμον τὴν σημασίαν τῆς ἔξουσίας καὶ τῆς δυνάμεως. Ἡ δὲ σχέσις τῶν ἀγγέλων μὲν τὸν Μωσαϊκὸν νόμον ἡτο ἔξωτερική, διότι δὲ δημιουργὸς τοῦ Νόμου εἰναι δὲ ἴδιος ὁ Θεός καὶ οἱ ἄγγελοι εἰναι ὑπηρετικά δργανα Αὐτοῦ (Δευτερ. 33,2· Πράξ. 7,38,53). "Οταν ἥλθε ὁ Χριστὸς, ὁ Μωσαϊκὸς νόμος, ἡ ἔξουσία τῶν «στοιχείων» ἔπαισε νά ἔχῃ ἰσχύν. Ἡ δουλεία εἰς τὸν Μωσαϊκὸν νόμον εἶχε ως συνέπειαν τὸν φόβον, ἐνῷ ἡ ἐλευσις τοῦ Χριστοῦ ἐφερεν τὸ πνεῦμα τῆς ἐλευθερίας καὶ τὴν κατάργησιν τῆς δυνάμεως τῶν «στοιχείων».

β. Αἱ ἀντίληψεις περὶ πνευμάτων καὶ ἀγγέλων τοῦ Ἰουδαϊσμοῦ.

Οἱ ἄγγελοι φέρουν διάφορα δόντα, διότι τοῦ Θεοῦ, θεοί, ἥρωες, ἅγιοι, υἱοί τοῦ Οὐρανοῦ²⁰. Ὁ προφήτης Ιεζεκιὴλ δονομάζει τοὺς ἀγγέλους πνεύματα²¹. Βεβαίως τὸ κύριον δονομα τῶν ἀγγέλων παραμένει νά εἰναι «ἄγγελοι»²². Εἰς τὸν Ἰουδαϊσμὸν ὑπῆρξε ἡ ἀντίληψις, διότι οἱ ἄγγελοι εἰναι πνευματικά δντα. Οὗτοι ἐμφανίζονται παντοῦ, εἰς τὸν οὐρανόν, εἰς τοὺς ἀνέμους, εἰς τὴν βροχήν, εἰς τὰς πηγάς, εἰς τὴν χλόην, εἰς τὰ ζῷα, εἰς δὲν τὸν φυσικὸν κόσμον καὶ διά τοῦτο χαρακτηρίζει αὐτοὺς ως πνεύματα ἡ ὥς «στοιχεῖα»²³. "Ἄξιον παρατηρήσεως είναι, διότι ἡ Π. Διαθήκη δὲν ὄμιλει περὶ θεοποιήσεως τῆς φύσεως καὶ θεωρεῖ τοὺς ἀγγέλους ἐξ οὐρανοῦ προερχομένους καὶ ἐνέχοντας φυσικά δυνάμεις²⁴.

Ἡ λατρεία τῶν ἀγγέλων ἐνεφανίσθη εἰς τὸν Ἰουδαϊσμόν, ἀλλ᾽ δὲπισημος Ἰουδαϊσμὸς ἀπέρριψε αὐτὴν²⁵. Ἀντιθέτως ὁ δψιμος Ἰουδαϊσμὸς ἀναπτύσσει ἀξιόλογον δογματικὴν διδασκαλίαν περὶ ἀγγέλων καὶ προσδίδει εἰς αὐτοὺς δὲνως ἰδιαιτέρων τιμῆν. Οἱ ἄγγελοι ἔχουν μέρος τῆς ἔξουσίας τοῦ Θεοῦ ἐπάνω εἰς τὴν γῆν²⁶. Τὸ βιβλίον τοῦ Αἴθ. Ἐνώχ ἀναφέρει,

19. Γαλ. 3,19· Ἐθρ. 2,2.

20. Ἐνώχ 6,2 «καὶ ἐθάσαντο αὐτάς οἱ ἄγγελοι υἱοί οὐρανοῦ». Πρβλ. Ἐνώχ 13,8· 14,3· 101,1.

21. Ἱεζ. 3,12 «καὶ ἀνέλαβέ με πνεῦμα ...» καὶ στιχ. 14 «τὸ πνεῦμα ἔξηρε με καὶ ἀνέλαβέ με ...».

22. Ἰωβ 38,7 «... ἦνεσάν με φωνῇ μεγάλῃ πάντες ἄγγελοι μου».

23. Wilhelm Bousset, Die Religion des Judentums (Tübingen³ 1966) σελ. 321.

24. Κριτικ. 5,20 «ἐξ οὐρανοῦ παρεστάκαντο οἱ ἀστέρες ...». Πρβλ. Δευτ. 4,19· 17,3· Ἱερ. 8,2· 1,5.

25. Δευτερ. 4,19 «καὶ μή ἀναβλέψας εἰς τὸν οὐρανὸν καὶ ιδών τὸν ήλιον καὶ πάντα τὸν κόσμον τοῦ οὐρανοῦ, πλανηθεὶς καὶ προσκυνήσεις αὐτοῖς καὶ λατρεύσης αὐτοῖς ...».

26. Αἴθ. Ἐνώχ 60,11· 25· 69,22.

διτοί οἱ ἄγγελοι ἀναλαμβάνουν νὰ λέγανεισσυν τὸ κακόν ἀπὸ τὴν γῆν²⁷. Ἐπι-
σης δὲ ἴδιος συγγρ. παρουσιάζει τοὺς ἄγγέλους νὰ ὑπηρετοῦν τὴν ἀσφά-
λειαν τῶν δικαιών²⁸. Παρομοίας ἀντιλήψεις περὶ ἄγγέλων συναντῶμεν
καὶ εἰς τὴν κοινότητα τῶν Ἑσσαίων²⁹.

Τάς ἀνωτέρω περὶ ἄγγέλων παραστάσεις τοῦ Ἰουδαϊσμοῦ ἔχει ὑπ' ὅψει
ό ἄπ. Παῦλος εἰς τὴν ἔκφρασιν «τὰ στοιχεῖα τοῦ κόσμου». Άλιπαραστάσεις
δημοσ. αὗται στηρίζονται εἰς τὴν ἀνθρωπίνην παράδοσιν³⁰ καὶ δχι εἰς τὴν
ἀποκάλυψιν τοῦ θελήματος τοῦ Θεοῦ εἰς τὴν Π. Διαθήκην. Ὁ ἄπ. Παῦλος
χρησιμοποιεὶ εἰς τὰς ἐπιστολάς του τὰς περὶ ἄγγέλων παραστάσεις τοῦ
Ἰουδαϊσμοῦ διὰ νὰ τονίσῃ, δτι ἡ σωτηρία μόνον ἀπὸ τῶν Χριστῶν προέρ-
χεται καὶ κάθε ἄλλη ἀποκάλυψις ἡ διδασκαλία περὶ σωτηρίας τοῦ ἀνθρώπου
είναι πλάνη καὶ ἀνύπαρκτος.

γ. Ἡ εἰς τὰ πνεύματα πίστις τῶν Ἐθνικῶν.

*Διὰ νὰ κατανοήσωμεν τὴν μυστηριακὴν ζωὴν καὶ λατρείαν τῶν πνευ-
μάτων εἰς τοὺς ἔξ. Ἐθνῶν Γνωστικοὺς πρέπει νὰ ἔχωμεν ὑπ' ὅψει τὰ ἔξης:
α) Εἰς τοὺς Γνωστικοὺς ὑπάρχει μία δυαρχία, ἡτοι πνεῦμα καὶ ψλη. Ἡ ψλη
θεωρεῖται ἡ ἀρχὴ τοῦ κακοῦ. Ὅταν οἱ Γνωστικοὶ ἀναφέρωνται εἰς τὴν ἐν-
νοιαν «πνεῦμα» ἔξαρτῶνται ἐκ τῆς ἑλληνικῆς φιλοσοφίας, ἐνῷ δταν ἀναφέ-
ρωνται εἰς τὴν ἐννοιαν «ψυχὴ» ἔξαρτῶνται ἐκ τῆς μυθολογίας καὶ τῆς θρη-
σκείας³¹. β) Οἱ Γνωστικοὶ ἔθεοποίησαν τὴν φύσιν καὶ ἀπεδέχθησαν τὴν
ὑπαρξίν πνευμάτων, τὰ ὄποια ἐλάτευσαν. Ἡ ἐννοια τῆς λατρείας τῶν
ἄγγέλων ἀπαντᾷ εἰς τοὺς Γνωστικοὺς καὶ συνδέεται μὲ τὴν κίνησιν τῶν
ἴστρων³².

Κατά τὴν γνώμην πολλῶν θρησκειολόγων καὶ ἄλλων ἐρευνητῶν, αἱ
περὶ ἄγγέλων καὶ ἀστέρων ἀντιλήψεις προήρχοντο ἀπὸ ἀνατολικάς μυστη-
ριακάς διδασκαλίας³³. Ἡ ἐννοια «στοιχεῖα» συνδέεται μὲ θεϊκάς καὶ ἡμι-
θεϊκάς οὐσίας. Τοῦτο φαίνεται μὲ σαφήνειαν εἰς τὰς μαγικάς προσευχάς
τῶν Αἴγυπτων. Ὡς είναι γνωστόν δὲ Ἐρμῆς ἐλατρεύετο ὡς θεός τῆς μυ-
στικῆς σοφίας καὶ συγγραφεὺς τῶν ιερῶν γραφῶν. Τὰ Ἐρμητικά κεί-
μενα εἰς τὸ κεφάλαιον τῆς δημιουργίας ὀνομάζουν αὐτὸν «Νοῦν». Ὁ «Νοῦς»

27. Ἐνώχ 16,20.

28. Ἐνώχ 100,5. Πρβλ. Paul Volz, Die Eschatologie der Judischen Gemeinde (Hilde-
sheim, 1966) σελ. 333.

29. Υμνοι 6,13.

30. Κοτ. 2,8 «κατά τὴν παράδοσιν τῶν ἀνθρώπων ...».

31. Kurt Rudolph, Gnosis und Gnostizismus (Darmstadt, 1975).

32. Schmithals Walter, Die Häretiker in Galiläen, ZNW 47 (1956) σελ. 49.

33. Ernst Lohmeyer, Die Briefe an die Philipper, Kolosser und an Philemon (Göttingen,
1964) σελ. 104.

έκφραζει τὴν θεϊκήν οὐσίαν, ἡ ὁποία παραμένει τὸ ἀτελείωτον πλήρωμα τοῦ φωτός. Κατόπιν ἔχομεν τὴν υγράν φύσιν και ἐν συνεχείᾳ τὰ στοιχεῖα πῦρ και ἄηρ. Εἰς τὰ Αἰγυπτιακά κείμενα ταυτίζεται ὁ ἀγαθὸς δαίμων μὲ τὸν Ἐρμῆν. Ἀλλαχοῦ δύνομαζεται ὁ Ἐρμῆς ὁ ἄγγελος τῆς μετανοίας. Μία ὅλη μαγική προσευχὴ ἀναφέρει τὸ δνομα τοῦ ἀγγέλου Ἀγαθοήλ. Ὑπάρχει πλήθος μαγικῶν προσευχῶν τῆς Αἰγύπτου, εἰς τὰς ὁποίας οἱ πλανῆτες δύνομαζονται ἄγγελοι ἡ δαιμονες και θεωροῦνται οἱ κοσμοκράτορες τοῦ αἰδίου τούτου³⁴. Ἡ λατρεία τῶν ἀστέρων είχε ἐπικρατησει εἰς τὴν Περσίαν, ἐξηπλώθη πρὸς τὴν Μεσόγειον και ἐπηρέασε τὰς μαγικὰς τελετὰς τῶν Αἰγυπτίων. Ἡ θρησκεία τοῦ Μίθρα ἀναφέρεται εἰς τὴν λατρείαν τῶν «στοιχείων»³⁵. Περὶ τῆς σημασίας τῶν «στοιχείων» εἰς τὰ Μυστήρια γράφει, και ὁ Ἀπούλειος, ὁ ὁποῖος τονίζει, δτι ἡ θεὰ Περσεφόνη κυριαρχεῖ τῶν στοιχείων³⁶.

Περὶ τῆς ἐπιδράσεως ἑθνικῶν ἀντιλήψεων ἐκ τῶν μυστηριακῶν θρησκειῶν εἰς τὴν ἐκκλησίαν τῶν Κολοσσῶν συμβάλλει και ὁ τεχνικὸς δρος «ἐμβατεύειν». Ὁ δρος οὗτος ἐχρησιμοποιείτο εἰς τὴν γλώσσαν τῶν μυστηρίων πρὸς δήλωσιν τῆς εἰσόδου τοῦ μυουμένου εἰς τὸ ιερὸν και πρὸς «ἐποπτείαν» κατὰ τὸ τελευταίον στάδιον τῆς μυήσεως³⁷. Μία ἐπιδρασις ἐπίσης τῶν Νεοπυθαγορείων ἀντιλήψεων είναι δυνατὸν νά ἔλαβε χώραν εἰς τὴν περιοχὴν τῆς Φρυγίας, ήτις ἐφιλοξένει πολλὰς μυστηριακάς λατρείας. Εύρεθη κείμενον τῶν Νεοπυθαγορείων τοῦ α' αἰώνος π.Χ., τὸ ὁποῖον ἀναφέρει δτι ὁ κόσμος κατάγεται ἀπὸ τὰ τέσσερα στοιχεῖα και τὸ ἀθάνατον θεϊκὸν και ἀνώτερον στοιχείον είναι ὁ Αιθήρ³⁸. Περὶ τῆς ἐπιδράσεως ἀντιλήψεων ἐκ τῶν Νεοπυθαγορείων ὑπάρχουν και νεώτεραι γνῶμαι ἐρμηνευτῶν³⁹. Αἱ ἀσκητικαὶ ἀντιλήψεις τῆς πρὸς Κολ. ἐπιστολῆς δύνανται νά ἔχουν δχι μόνον Ιουδαϊκὴν προέλευσιν ἀλλά και γνωστικὴν. Ἀπὸ τὴν ἐποχὴν τοῦ Ἐμπεδοκλέους ἐπικρατεῖ ἡ ἀντιληψις, δτι ὁ ἀνθρωπος κινεῖται εἰς ἔνα κύκλον τῶν στοιχείων και καταδιώκεται ἀπὸ τὸ ἔνα στοιχεῖον πρὸς τὸ ὄλλο και δύναται μόνον δι' αὐστηρῶν ἀσκήσεων νά ἐλευθερωθῇ. Ἡ ψυχὴ διέρ-

34. R. Reitzenstein, *Poimandres* (Leipzig, 1904) σελ. 75.

35. Ἡρόδοτος 1,131 «θύουσιν δὲ ἡλίῳ τε και σελήνῃ και γῇ και πυρὶ και ὄντας και ἀνέμοις». Ἐπίσης, Martin P. Nilson, *Geschichte der griechischen Religion*, II (München, 1961) σελ. 676.

36. Ἀπούλειος, *Μεταμορφώσεις* 11,23 «accessi confinium mortis et calcato Proserpinæ limine per omnia vectus elementa remeavi».

37. Martin Dibelius, *An die Kolosser Epheser an Philemon* (Tübingen³, 1953) σελ. 35.

Ἐπίσης, Ιωάννου Καραβδοπούλου, *Ἐρμηνευτικὸν ὑπόμνημα εἰς τὴν πρὸς Κολ.* ἐπιστολὴν τοῦ ἀ. παύλου (Θεσ/νική, 1969) σελ. 449.

38. Herman Diels, *Die Fragmente der Vorsokratiker* I 448, 33 - 451, 19.

39. Ernst Percy, *Die Probleme der Kolosser und Epheser Briefe* (Lund, 1946).

χεται δι' δλων τῶν στοιχείων, ἵνα δτου φθάσῃ εἰς τὸ ἀνώτερον, τὸν Αἰθέρα. Οὐτω δέηγονται αἱ περὶ καθάρσεων τῆς ψυχῆς ἀντιλήψεις τῶν Νεοπύθαγορείων. Ἐπισης ἀναφέρεται, δτι ὁ βασιλεὺς Μίδας τῆς Φρυγίας συνῆγε σχέσεις μεταξὺ τῶν Ἑλλήνων καὶ ἐπεμψεν ἀφιερώματα εἰς τοὺς Δελφούς⁴⁰. Ἡ μαρτυρία αὐτῇ δεικνύει καὶ μίαν θρησκευτικὴν ἐπικοινωνίαν τῶν δύο περιοχῶν. Ἐκ τῶν ἀνώτερων θρησκειολογικῶν καὶ ιστορικῶν μαρτυριῶν δὲν ἀμφισβητεῖται ἡ δύνατότης τῆς ἐπιδράσεως μυστηριακῶν ἀντιλήψεων εἰς τὴν ἐκκλησίαν τῶν Κολοσσῶν. Τὸ βέβαιον εἶναι δτι ἔχουμεν ἓνα θρησκευτικὸν συγκρητισμὸν εἰς τὴν περιοχὴν τῆς Φρυγίας. Τὴν ἄποψιν αὐτὴν δέχονται καὶ πολλοὶ ἐκ τῶν νεωτέρων ἐρμηνευτῶν⁴¹.

4. Αἱ θεολογικαὶ θέσεις τοῦ ἀπ. Παύλου πρὸς ἀντιμετώπισιν τῆς αἰχματικῆς ἐκκλησίας τῶν Κολοσσῶν.

Τὸ περιεχόμενον τῆς πρὸς Κολ. ἐπιστολῆς χωρίζεται εἰς δύο μέρη: α) Τὸ θεολογικὸν (1,3 - 3, 4) καὶ β) τὸ ἡθικὸν (3,5 - 4). Ὁ ἀπ. Παῦλος εἰς τὸ πρῶτον κεφάλαιον τῆς πρὸς Κολ. ἐπιστολῆς ἀναφέρεται εἰς τὰς σχέσεις τοῦ Θεοῦ Πατρός καὶ τοῦ Υἱοῦ πρὸς τὸν κόσμον. Τετράκις ἐπαναλαμβάνει τὴν λέξιν Πατήρ διά νά τονίσῃ, δτι τὰ πάντα προέρχονται ἐξ Αὐτοῦ⁴². Περὶ τοῦ Υἱοῦ γίνεται λόγος ἐξ ἀπόψεως τῆς ἀποκαλυπτικῆς ἐνεργείας τοῦ Θεοῦ⁴³. Ἡ θεολογία τῆς πρὸς Κολ. ἐπιστολῆς ἐκφράζεται εἰς τὴν κοσμικὴν διάστασιν τῆς λυτρωτικῆς δυνάμεως τοῦ Υἱοῦ. Ἡ παροῦσα βασιλεία εἶναι ἡ βασιλεία τοῦ Υἱοῦ (1,13). Τὸ δλον ἀπολυτρωτικὸν ἔργον τοῦ Υἱοῦ καὶ ἡ σχέσις αὐτοῦ πρὸς τὸν κόσμον καὶ τὴν ἐκκλησίαν περιγράφονται εἰς τὸν χριστολογικὸν ὅμνον τοῦ πρώτου κεφαλαίου (1,15 - 20).

Ο ὅμνος οὗτος χωρίζεται εἰς δύο στροφάς. Ἡ πρώτη στροφή ἐκφράζει τὸ ἔργον τῆς δημιουργίας καὶ ἡ δευτέρα τὸ γεγονός τῆς σωτηρίας. Ὁ Χριστὸς ὃς προϋπάρχων, ὃς ἀρχὴ τῆς δημιουργίας καὶ ὃς μέσον τῆς σωτηρίας⁴⁴. Πολλοὶ ἐρμηνευτοὶ βλέπουν εἰς τὸν χριστολογικὸν ὅμνον τῆς πρὸς Κολ. ἐπιστολῆς τὴν σωτηριολογικὴν διάστασιν Χριστὸς - κόσμος - ἐκκλησία⁴⁵. Ὁ Χριστὸς εἶναι τὸ μέσον καὶ τὸ κέντρον δλης τῆς δημιουργίας. Διάφο-

40. Ἐλευθερουδάκη, Ἐγκυλ. Λεξικόν, τόμ. 12, Ἀθῆναι 1931, σελ. 714.

41. Güthler Bornkamm, Das Ende des Gesetzes, Ges. Aufsätze, Band 1 (München, 1952) σελ. 150.

G. Kümmel, Einleitung in das Neue Test. (Heidelberg¹⁶, 1969) σελ. 244.

42. Πρβλ. 1 Κορ. 8,6.

43. Σάββα Ἀγουριδόν, Χριστὸς Ἰησοῦς, Θ.Η.Ε., τόμ. 12 σελ. 236.

44. Oskar Gullmann, Die Christologie des Neuen Test. (Tübingen, 1966) σελ. 243.

45. H.J. Gabathuler, Jesus Christus Haupt der Kiche Haupt der Welt (Stuttgart, 1965) σελ. 147.

ρον εἰκόνα παρουσιάζουν τὰ κείμενα τοῦ Ἐρμοῦ Τοισμέγιστου ἔνθα ὁ κόσμος θεωρεῖται υἱὸς τοῦ θεοῦ, καὶ εἰς τὸν Φίλωνα Ἀλεξ. ὁ «Λόγος».

Ο Χριστός εἰς τοὺς Γνωστικοὺς ἐθεωρήθη ὁ ἀρχικός ἄνθρωπος (*Urmensch*) καὶ εἰς τὸν Φίλωνα ἡ ψυχὴ τοῦ κόσμου. Τὴν θέσιν τοῦ κόσμου καὶ τοῦ Λόγου εἰς τὸν Ἀπ. Παῦλον κατέχει ὁ Χριστός, τὸν δοκοῖον οἱ αἱρετικοὶ ἀντικαθίστων διά τῶν ἄγγέλων. Ο ἀπ. Παῦλος συνδέει τὸν Υἱὸν πρὸς τὸν Πατέρα διὰ τῆς λέξεως «εἰκὼν», καὶ τὴν ἐκκλησίαν πρὸς τὸν Υἱὸν διὰ τῆς λέξεως «κεφαλή».

Ολαὶ αἱ σκέψεις τοῦ ἀπ. Παύλου εἰς τὰς ἐπιστολὰς του καὶ ιδίᾳ εἰς τὴν πρὸς Κολ. καὶ Ἐφεσ. ἀναφέρονται εἰς τὸ θέμα τῆς σωτηρίας διὰ τοῦ Χριστοῦ. Η σωτηρία τοῦ κόσμου καὶ ἡ ἐκκλησιολογικὴ διάστασις τοῦ ἀπολυτρωτικοῦ ἔργου τοῦ Χριστοῦ ἐκφράζεται εἰς τὴν δευτέραν στροφὴν τοῦ χριστολογικοῦ ὑμνου (1,19 - 21). Ο σταυρὸς καὶ ἡ ἀνάστασις εἶναι οἱ δύο πόλοι τοῦ ἀπολυτρωτικοῦ ἔργου τοῦ Χριστοῦ. Τοῦτο τονίζεται κατ' ἔξοχὴν ὑπὸ τοῦ ἀπ. Παύλου. Πᾶσαι αἱ δυνάμεις καὶ αἱ ἔξουσίαι τοῦ κόσμου τούτου συντρίβονται εἰς τὸν σταυρόν. Ο Χριστός ἐνίκησε τὸν θάνατον ἐπὶ τοῦ σταυροῦ καὶ ἐγένετο κυριαρχὸς τῆς ἀνθρωπότητος⁴⁶. Η ἀνάστασις τοῦ Χριστοῦ ἐφερε δυνάμει καὶ τὴν παγκόσμιον κυριαρχίαν Αὐτοῦ, καὶ ἐγένετο Οὕτος ἡ κεφαλὴ πάσης ἀρχῆς καὶ ἔξουσίας (2,11). Η θρησκεία τῶν ἄγγέλων καὶ τὰ ἀσθενῆ καὶ πτωχά στοιχεῖα τοῦ Ιουδαισμοῦ ἔκαμψαν τὸ γόνυ καὶ ἀνεγνώρισαν τὸν ἀναστάτωτα Ἰησοῦ, ὡς Κύριον τῶν ἐπουρανίων, τῶν ἐπιγείων καὶ καταχθονίων δυνάμεων⁴⁷. Η κυριαρχία τῶν πάντων ὑπὸ τοῦ ἀναστατωτοῦ ἐκφράζει καὶ τὸ πνεῦμα τῆς καταληγῆς καὶ εἰρήνης τοῦ σύμπαντος (1,22). Τὰ «δόγματα» ἔχαλείφονται (2,14) καὶ οἱ ἄγγελοι καὶ ὅλα τὰ δημιουργῆματα ὑποτάσσονται εἰς τὴν ἔξουσίαν τοῦ Χριστοῦ κι ἡ ὑπαρξίς των λαμβάνει νόημα καὶ σκοπόν.

Η κανή κτίσις, ἡ νέα ζωὴ ὅλης τῆς δημιουργίας ἐκφράζεται εἰς τὴν ἐσχατολογίαν τῆς ἐπιστολῆς. Κατὰ τὸν ἀπ. Παῦλον ὁ Μεσσίας ἦλθε, δὲν ἔχει ὅμως ἐκπληρωθῆ ἡ ἐσχατολογία, δπως δεικνύῃ καὶ τὸ χωρίον, «ὅταν ὁ Χριστός φανερωθῇ ἡ ζωὴ ἡμῶν. τότε καὶ ἡμεῖς σύν αὐτῷ φανερωθήσεσθε ἐν δόξῃ» (Κολ. 3,4). Μὲ τὸ θέμα τῆς ἐσχατολογίας συνδέεται μία νέα κατανόησις τῆς χριστιανικῆς ὑπάρχεως. Καὶ τοῦτο φαίνεται εἰς τὴν σύγκρισιν τῆς πρὸς Κολ. ἐπιστολῆς μὲ τὴν πρὸς Ρωμ. (6,1 - 10). Η πρὸς Ρωμ. ὅμιλει περὶ τοῦ βαπτίσματος ὡς συμμετοχῆς εἰς τὸν θάνατον τοῦ Χριστοῦ. ἡ δὲ ἀνάστασις παραμένει ἔνα ἐσχατολογικὸν γεγονός. Ενῷ εἰς τὴν πρὸς Κολ. ἐπιστολὴν ἡ ἀνάστασις ἔχει ἡδη γίνει (2,12: 3,1). Κατὰ τὴν πρὸς Κολ. ἐπιστολὴν, ἡ ἀνάστασις συντελεῖται ὅμοι μετά τοῦ βαπτίσματος, καὶ ἡ νέα ζωὴ

46. Πρβλ. 1 Κορ. 15,12 - 28.

47. Πρβλ., Κολ. 2,18· Γαλ. 4,9· Κολ. 1,20 καὶ Φιλιπ. 2,11.

μετά τό βάπτισμα παραμένει σύντῳ Χριστῷ ἐν τῷ Θεῷ κεκρυμένη και θά φανερωθῇ εἰς τὴν παρουσίαν τοῦ Χριστοῦ (3,3). Εἰς τὴν πρὸς Κολ. ἐπιστολὴν συναντήμεν τάς ἐκφράσεις «ἐν Χριστῷ» και «σύν Χριστῷ» και μερικοὶ ἐκ τῶν ἔρμηνευτῶν βλέπουν μίαν ἑσχατολογίαν, ἡ οποία ἥδη ἔχει γίνει πραγματικότης⁴⁸. Πιθανὸν αἱ σκέψεις αὐταὶ τοῦ ἀπ. Παύλου νά διεβιλωνται εἰς τὴν πολεμικήν του κατά τῆς αἰρέσεως τῆς ἐκκλησίας τῶν Κολοσσῶν⁴⁹.

Ο θάνατος και η ἀνάστασις εἰς τάς μυστηριακάς θρησκείας είναι ἔνα φυσικὸν φάνινόμενον (Naturphänomen). Αἱ μυστηριακαὶ θρησκεῖαι θεωροῦν τὸν θάνατον μίαν ἀνάγκην (χρεία), ητίς συνδέεται μὲ τὴν φύσιν. Ἀντιθέτως εἰς τὸν ἀπ. Παύλον ὁ θάνατος συνδέεται μὲ τὴν νέαν ζωὴν. «οὐτώς καὶ ἡμεῖς ἐν κρινότητι ζωῆς περιπατήσωμεν» (Ρωμ. 6,4)⁵⁰. Οὕτως ἔξηγεται και τὸ β' μέρος τῆς πρὸς Κολ. ἐπιστολῆς (κεφ. 3), ἐνθα ἔχομεν παραινέσεις τοῦ ἀπ. Παύλου διὰ μίαν ἡθικὴν συμπεριφοράν βασιζομένην εἰς τὸ βάπτισμα. Ο θάνατος και η ἀνάστασις εἰς τὸν ἀπ. Παύλον είναι ἡ συνέπεια τοῦ ζῆν ἐν Χριστῷ, ἐπομένως τὸ «περιπατεῖν».

Ἐν κατακλείδι, ὁ ἀπ. Παύλος τονίζει εἰς τὴν πρὸς Κολ. ἐπιστολὴν, ὅτι τὸ μοναδικὸν μέσον και ὁ μοναδικὸς Σωτὴρ τοῦ κόσμου είναι ὁ Ἰησοῦς Χριστός (3,17).

48. Eduard Lohse, *Christusherrschaft und Kirche im Kolosserbrief*, 1965.

49. Alfred Wikenhauser, *Einleitung in das Neue Test.* (Freiburg, 1973) 472.

50. Herbert Braun, *Gesammelte Studien zum Neuen Test. und seiner Umwelt* (Tübingen¹, 1971) σελ. 155.

